

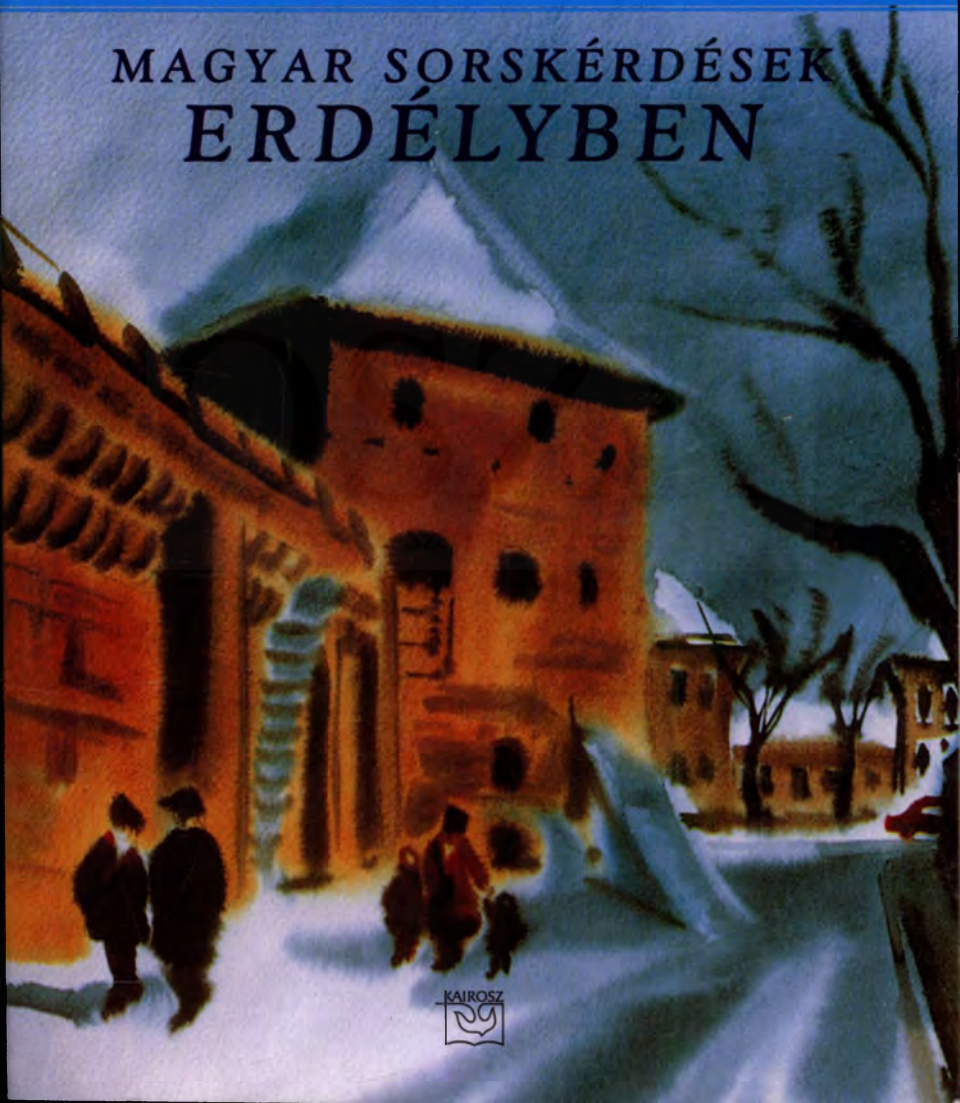
ANISZI
KÁLMÁN

MAGYAR SORSKÉRDÉSEK
FERDÉLYBEN

KB
11.310/2

ANISZI KÁLMÁN

MAGYAR SORSKÉRDÉSEK ERDÉLYBEN

ANISZI KÁLMÁN

Magyar sorskérdések Erdélyben

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Katrusz Kiadó

ANISZI KÁLMÁN

Magyar sorskérdések Erdélyben

Tanúságtevők

II. kötet

Kairosz Kiadó

Támogatta
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
a Magyar Millennium évében

továbbá
az Illyés Közalapítvány,
a Határon Túli Magyarok Hivatala
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram

A fedelet

Botár Edit: A szabók tornya (Bethlen bástyája) 1.
című festményének felhasználásával

KISSIK FÉNYIARDÁJA készítette

KBN-310/2

2000

ISBN 963-9302-40-6 0

ISBN 963 9302 17 1

A kiadásért felel a Kairosz Kiadó ügyvezetője

Tartalom

Előszó helyett	7
A nevető Démokritosz és síró Herakleitosz (Bajor Andor)	9
Egykori magamtól mai önmagamig (Balázs Sándor)	21
Szétszakadt szálak. Össze tudjuk-e még kötni? (Banner Zoltán)	39
Nem tudok másról írni, mint Erdélyről (Beke György)	59
Távol, mégis együtt (Czine Mihály)	85
A verébléptű törekvések fölött eljárt az idő (Csapody Miklós)	101
Hívó hangok (Csép Sándor)	111
A múlt vallatása a jövő záloga (Cseres Tibor)	119
Nagy űrt töltene ki (Egyed Ákos)	129
„Hol sírjaink domborulnak” (Gaal György)	139
„Legnagyobb bátorság a remény” (Gálfalvi Zsolt)	147
„Az iskolák felette szükséges voltáról” (Gálfy Zoltán)	165
Kolozsvár, Erdély fővárosa (Herédi Gusztáv)	177
Redivivus (Juhász Tamás)	181
Szolgálatban (Kántor Lajos)	195
Mélyből jövő igazságok (László Gyula)	213
Kálváriás idők túlélője (Murádin Jenő)	223
Ha kisebbségi is – teljes értékű (Pomogáts Béla)	237
A Bolyai Tudományegyetem utolsó esztendeje (Sebestyén Kálmán)	257

Örök hűségben (Sinkovits Imre)	273
Rendületlenül (Tempfli József)	295
Apáczaitól a Bolyai-díjig (Toró Tibor)	305
A diktatúra hálójában vergődve, avagy a Ceausescu szindróma (Vargha Jenő-László)	317

Előszó helyett

Aniszi Kálmán maga is krónikása volt annak, ami az elmúlt harminc esztendőben a magyar művelődés terén Erdélyben történt. Ebben a könyvében a résztvevő hitelességével faggatta az alkotó értelmiség számos hiteles képviselőjét azokról a rombolásokról, amiket a nacionalista, sovén román hatalom – a világ szeme előtt – véghezvitt a magyarság gazdasági, szellemi, művelődési életében, intézményei s a demográfia terén, előbb erkölcsi-tudati megrokkanást, majd gyors önfeladást, beolvadást remélve.

Ezek a mélyinterjúk az erdélyi értelmiség nagy dilemmáiról, vívódásairól, útkereséseiről szólnak, egy meggyötört közösség létállapotának látéletét adják. A szerző széles skálán mozogva egyaránt szóra birt írókat, művészeket, politikusokat és egyházi méltóságokat, akik – szakmájuk köréből kilépve – muszáj-herkulesként viaskodtak a túlerővel, és vívják ma is küzdelmeiket a közélet porondján a megmaradásért és a reménylett jövőért.

A tanúságot tevők hosszú kényszerű hallgatás, ismételt elhallgattatások után különös történelmi pillanatban vallottak a romániai magyarságot létében érintő kardinális kérdésekről. A sajátos történelmi pillanat és az őszinte, bátor helyzetfeltárás teszi élvezetessé és dokumentumértékűvé a vallomásokat.

Helyet kaptak a könyvben olyan prominens anyaországi intellektüelek is, akik már akkor vállalták a Romániába szakadt magyarság szellemi érdekképviselését, amikor az ilyesmiért

nem elismerés és megbecsülés járt, hanem zaklatást, a szakmai előremenetel és a személyes szabadság súlyos kockáztatását vonta maga után. Egy nyíltan ellenséges hatalommal dacolva ők életre szólóan elkötelezték magukat az erdélyi magyarság mellett.

A Tanúságtevők első kötete 1995-ben jelent meg. Akkor a kiadó, pénz híján, az interjúknak csak egy részét vette be a kötetbe. Ezért a mozaikszerűen összeálló kép valójában csak most vált egységes egészzé. Így érte el célját a szerző is: tudati és érzelmi egységbe emelve azt, amit a túlerős és a nyers erőszak – anno – szétszaggatott, bár az egy és oszthatatlan. Az is marad mindétig, hisz a magyarokra, bárhol éljenek is a világon, egyazon szellemi égbolt borul.

Beke György

A nevető Démokritosz és síró Herakleitosz

– Többen úgy tartják, hogy **Bajor Andor** az erdélyi magyar irodalom Harlekinje. Egyet értesz ezzel a minősítéssel?

– Evvel a jelzővel, tudomásom szerint, Bogdán László tüntetett ki. Ha bírálát, úgy nincs jogom visszautasítani, ha pedig dicséret, vagyok annyira hiú, hogy ne utasítsam vissza. Egyébként én nem érzem magam Harlekinnek, de ez nem jelent semmit. Harlekin sem érzi magát Harlekinnek, csak önmagának.

– Ez minősítés?

– Természetesen. Nem is annyira minősítés, mint inkább „mennyiségesítés”.

– Hogy érted ezt?

– Úgy, hogy az írásaim nagy része kvázi valamilyen szerepről árulkodik, hiszen volt már olyan bírálóm is, aki az elmúlt rendszer hivatalos kritikusanak, majdhogynem udvari bolondjának tüntetett fel. Az ellen sem tiltakoztam, mert hiszen az illetőnek kétségtelen joga van a saját véleményét kinyilvánítani.

– Milyen ez a szerep, ha egyszerre elfér benne a nevető Démokritosz és a síró Herakleitosz?

– Minden emberi megnyilvánulásnak kettős oldala van: egyrészt magatartás, másrészt szerepjátszás. Szerepet játszik a császár is, amikor császári jelenségnek tünteti fel magát, és a vak koldus is, amikor megjátsza, hogy semmit sem lát. Nyilvánvalóan az én magatartásomban is jelen van ez a két elem: az, amit halálosan komolyan gondolok, ám ugyanakkor bele is élem magamat a császár és a vak koldus szerepébe. Monda-

nom sem kell, hogy a magatartásnak ez a két formája összegeztethető. A magyar történelemben is volt uralkodó, aki ugyanakkor vak volt: Vak Bélának hívták.

Hogyha a kérdésednél maradok, azt kell mondanom, az a fontos, hogy ezeket a kvázi szerepeket senki se cserélje össze, tehát a császár ne tettesse magát vaknak, a vak koldus pedig ne próbálja pucolni a koronáját.

– *Mi késztet, kényszerít bennünket a szerepjátszásra, a személyiség megkettőződésére?*

– Ez rejtély. Talán az ember természetéből következik. Én ebben a pillanatban például megpróbálom játszani a bölcset, aki a kérdéseidre szabatosan válaszolni tud, minden valószínűség szerint mérsékelt eredménnyel. A szerepjátszást az élet maga követeli meg, mert mindenki valamilyen foglalkozást űz, valamilyen ambíciója van; vannak titkos vágyai és meghirdetett közösségi céljai. Minden ember igazodik a másik emberhez, a körülményekhez, a feladataihoz, és benne él az a törekvés, hogy jobbnak, okosabbnak és szebbnek tartsák, mint amilyen. Feltehetően öntudatlanul én is ezt a célt követem most, amikor neked válaszolok.

– *Nem gondolod, hogy a félelem is közrejátszik ebben?*

– Diktatúrákban, szorongatott helyzetben feltétlenül szerepe van ebben a félelemnek is, amely olyan mértékű is lehet, hogy az ember egész mást mond, mint amit gondol. Természetes emberi körülmények között a szerepjátszás csak arra korlátozódik, hogy az ember igazodik, alkalmazkodik a másikhoz, olyan mértékben, hogy ne sértse meg.

– *Neked hány arcod van?*

– Nyilván nagyon sok arcom van. Van hódolatteljes arcom, van lázadó arcom, van sértő-kiengesztelő, a barátaim felé mutató. És nyilván olyan is, amellyel másokat szeretnék megnyerni, meg olyan is, amellyel másokat elutasítok. Úgy hiszem, hogy ezek az ember lelkialkatából következnek.

Te természetesen arra vagy kíváncsi, hogy a felsorolt arcok vagy álarcok közül melyiket tartom, végül is, valóságosnak. Azt mondhatom, hogy mindegyiket. Bánffy Miklósnak van egy nagyon szép novellája, amelyben az író azt írja le, hogy egy rabló beférkőzik a királyi udvarba, álarcot ölt, meghódítja a királylányt, és végül maga is király lesz. Bizonyos idő után rájön, hogy hazugságból él, és le akarja vetni az álarcát. És akkor kiderül, hogy az igazi arca azonos az álarcgal. A jó cselekedetek jóvá tesznek. Az arca megszépül azáltal, hogy szépen viselkedett.

– *Az arcok és az álarcok összefüggnek...*

– Egy olyan világban, ahol mindenki álarcot visel, álarc nélkül is nyugodtan megjelenhetsz, mert a természetes arcodat is maskarának nézik. A mi világunkban az volt a szörnyű, hogy mindenki álarcot viselt, sőt az álarc gonoszabb volt, mint az emberek valóságos arca.

– *Állandóan álarcgal élni szörnyű, tán lehetetlen is. Tóth Árpádnak van egy gyönyörű verse ezzel a címmel.*

Engedd meg, hogy idézzek belőle:

„Hát rossz vagyok? szótlan? borús? hideg?

Bocsáss meg érte. Ha tudnám,

A világ minden fényét s melegét

Szórva adnám.

De most oly nehéz. Most egy sugarat

Se tudok hazudni, se lopni.

Vergődő és fénytelen harcokon

El kell kopni.

Csak légy türelmes. Maradj, míg lehet,

Váró révem, virágos menedékem.

Most álarc van rajtam, zord és hideg,

De letépem,”

(Álarcosan)

Mi szükséges ahhoz, hogy levetközhessük, letéphessük az álcunkat?

– Elvben az emberi személyiség szabadsága szükséges hozzá. Az, hogy mindenkit fogadjunk el olyannak, amilyen. Hogy ne legyen dicsőség a hazudozás, ne várja el a társadalom az örök színlelést. Annál őszintébbek az emberek, minél emberibb maga a társadalom.

– Arra gondolsz, hogy az emberek közötti kapcsolatok teljesen őszinték legyenek?

– Igen, de ez, hogy úgy mondjam, csak a mennyek országában lehetséges. Legalábbis vannak fokozatok...

– Milyen lehetőségei vannak a bíráló nevetésnek?

– Hosszú időn keresztül nálunk a bírálatnak nem lehetőségei, hanem lehetetlenségei voltak. Hinnünk kell abban, hogy az emberek egy jobb világban őszintén nevetnek. A közelmúltban, sőt a régebbi múltban is a nevetést itt államosították. A hivatalosság elvárásai szerint sirtál és neveltél. Volt ennek kifejezése a sajtóban is. „Beszédék” (Ceausescu szónoklatai – A. K. megjegyzése) alkalmával így jelölték: „derültség a teremben”.

– Nagyon kifejezőnek érzem, amit A püposok énekében mondasz:

*„A világ a hátamon,
de még át sem adhatom,
ember, aki belém botlasz,
tudd meg, hogy én vagyok Atlasz,
a földet kell felemelnem,
de alig bírja a mellem,
emelnem kell a világon,
de alig bírja a hátam,
s hogy süssön az arany nap,
beöltöztem varangynak.”*

Hogy érzed magad ebben a göncben?

– Nem érzem magam jobban, mint állampolgár társaim. Vagyis rosszul érzem magamat. Illőbb és szabadabb divat szerint kellene öltözködnöm, egyrészt úgy, hogy az öltözék ne legyen a szürkesség mimikrije, terepszín, másrészt pedig úgy, hogy az én szabadságomat és ízlésemet is inkább kifejezze. Mert hiszen mindannyian bele akartunk lapulni a betonvárosaink szürkességébe. Nincs kizárva, hogy az idézett koldusénekekben vállalt szerep szintén annak az időnek egyfajta konvenciója volt, az öltözék pedig valamilyen fajta egyenruha. Tehát sokak – elsősorban a fiatalok – által elítélt profetikus póz. Azt a nemzedéket, amelyhez én tartozom, az utánunk következő prófétálónak nevezte. Hervay Gizinek van egy interjúja, amelyben azt mondja, hogy mi éljük a valóságot, ti pedig az igazság irányába prófétáltok. Vajon jogos-e a prófétálás? Bizonyos esetekben igen, más esetekben nem. Kelet-Európa, különösen a magyar irodalom tele volt igazi és önjelölt népvézérekkel, prófétákkal és álprófétákkal. Mindenki alapvető társadalmi kérdéseket akart tisztázni és megoldani. Így jutottunk el oda, hogy a társadalom kérdései ma rendkívül megoldatlanok, és a múlthoz képest is megszorodtak.

– *Azt csak az utókor döntheti el, ki volt az igazi és ki a hamis próféta...*

– Nyilvánvalóan el tudja dönteni, de mind ez ideig nem volt módomban a Hubertuszban (söröző Kolozsvár főterén – A. K.) leülni az utókorral, hogy egy korsó sör mellett ezt a kérdést tisztázzuk.

– *Ilyen lehetősége nyilván senkinek sincs, de kortársként is valahogy csak meg tudjuk különböztetni őket egymástól. Nem?*

– Igen, de a kortárs mindig azon igyekszik, hogy az utókor nevében nyilatkozzék, holott egy kortárs sem járt ilyen céllal a Hubertuszban.

– *Amikor úgymond kifordítod a dolgokat, megmutatva azok fonákját, amikor az álságok mögé pillantva kipécézed a modo-*

rosságokat, a tetszetős ostobaságokat, fénycsóvát irányítasz az üresen kongó közhelyekre, vagyis amidőn nevetve bíralsz, egyben minősítesz is, értékítéleteket fogalmazol róluk. Ilyenkor látja-e az író azt a célt, állapotot, ahova el szeretné juttatni olvasóit, vagy csupán abban bizonyos, hogy azzal a valamivel, amit dárdája hegyére tűzött, végeznie kell, mert az már rég kimúlásra ítéltetett?

– Nem hiszem, hogy én kifordítom a dolgokat, mint a szabó az elhasznált ruhát. A dolgok már többszörösen ki vannak fordítva. Csak egyszerűen észre kell venni, hogy ezeket az újnak tűnő öltözékeket hányan viselték már, és viselője melyik ócskástól szerezte meg. A közhelyek nem attól konganak, hogy meghúszom őket, mint a harangot. Rögtön látható és hallható az ürességük; és mindaz, ami üres, de tartalmasnak kívánja feltüntetni magát, komikussá válik, amikor bebizonyítható, hogy a felszín alatt a semmit rejti.

Én nem kívánok semmit sem minősíteni, mert az emberek és a dolgok önmagukban minősítik magukat. Az emberek esetében ezt egyszerűen észre kell venni, amihez talán nem is szükséges különös képesség; a dolgoknak pedig a valósággal való szembesítés közben derül ki az igazi értékük. Egy tökéletes autóról ismerhető föl, hogy kifogástalanul működik. Ugyanezt el lehet készíteni fából is, és csillogóan bepíngálni, hogy az igazihoz megtévesztésig hasonlítson. A tévedés, pontosabban a csalás akkor derül ki, ha valaki ezt az autóimitációt el akarja indítani.

– A bírálat – ilyen a nevetségessé tétel is – minősítés is. A bíráló nevetés túllépés azon az állapoton, helyzeten, amit kinevetünk.

– Nevetségességnek csak azt minősíthetem, ami már önmagában az. Egyébként nem humort írnék, hanem rágalmaznék. Az elmúlt idők folyamán sokszor találkoztam olyan humorizálással, amikor is nevetségessé akarták tenni az elnyomott kisem-

bert, őt akarták felelőssé tenni mindazokért a bajokért, ami miatt a társadalom szenvedett. Olvastam olyan humoreszkeket, amelyekben nevetségessé tették a szerelmet, az anyaságot, akár az emberi tisztességet azon a címen, hogy mindez konvencionális, megszokott, korszerűtlen vagy naiv. Ezek nem humoreszkek voltak, hanem rágalmak és hamis vádak. Az emberi eszmélet ellen elkövetett merényletek.

– *Mitől válik valami nevetségessé, attól például, hogy túl akarja élni önmagát?*

– Nem. Mert a saját környezetében mindaz, ami elmúlt, beleillő, adott esetben pedig fölemelő és nemes. Akkor válik nevetségessé, amikor egy anakronisztikus jelenség vagy idejétmúlt magatartás korszerűnek és a jövő hírnökének kívánja, agresszíven, feltüntetni magát. Ez különbözteti meg a nemes régiséget a hamisítványoktól és az ócskaságoktól. Szinyei Merse Pál *Majálisa* nemesen régi, amelyben a romolhatatlan élet jelenlétét érezzük, de ennek a stílusnak a mai ismétlését, amelyből hiányzik az élet igazsága, már giccsnek, hamisnak, olyan ócskaságnak érezzük, amely újnak kívánja feltüntetni magát.

– *Előbb azt mondtad, olvastál olyan humoreszkeket, amelyekben a kisembereket akarták nevetségessé és felelőssé tenni a társadalom hibáiért. Szerintem azok propaganda célokat követő csinálmányok voltak, nem irodalmi alkotások.*

– *Írásaidban te mindig a kisemberek oldalán álltál...*

– Nem szeretném morálisabb lénynek feltüntetni magamat, mint amilyen vagyok. Amennyiben a kisemberek oldalán álltam, ösztönösen tettem. Mert ha jól meggondoljuk, az emberiség ebben a pillanatban ötmilliárd kisemberből áll. Az emberiség döntő többsége kisember. Az úgynevezett nagye mberek a kisemberek állandó munkájából és erkölcsi helytállásából lesznek vagy csupán mutatkoznak nagynak. Az utóbbi időben a legnagyobb találmányok készítőinek a nevét sem tudjuk már, mert a felfedezések közös munkából származnak, a jól megha-

tározott helyükön lévő ismeretlen nevű emberek közös munkájából.

– *Ki nem mondvá, az előbb arra gondoltam, azért álltál erkölcsileg a gyöngék oldalán, mert a kisemberek – helyzetüknél fogva – mindig kiszolgáltatottabbak. Azáltal, hogy rokonszenvvel írtál róluk, felragyogtattad az ő igazságukat, akik mindenkor eszköztelenebbek.*

– Ez azt feltételezné, hogy én a kisemberek őrangyalának képzeltem (be) magamat. Nem vagyok az. Egyszerűen érzem az emberek személyes értékét, életük egyszerűségét, azt, hogy az abszolútum valamilyen módon mindenkiben jelen van. Ezért mélységes tiszteletet érzek irányukban.

– *Van-e valamilyen összefüggés az alkotó életvitele és művének hatásértéke között? Villon csavargó volt, de örökéletűt alkotott. Enyhén szólva Baudelaire is outsider volt...*

– Valamilyen fajta összefüggés egészen biztosan van, de én nem tudom kibogozni. Annyi bizonyos, hogy Villon is és Baudelaire is a végtelenségig őszinte volt önmagához.

– *Az lenne hát itt a perdöntő, hogy milyen az alkotó belső éne, élete?*

– Mondom, az összefüggés szinte kibogozhatatlan. Hisz a legszebb bordalokat nem alkoholisták írták, a legnagyobb irodalmi értékű kalandregényeket sem a banditák alkották, sőt nem is világutazók. J. Swift, aki a hősét az óriások, a törpék, a tudósok és a lovak országán keresztül vezeti, tudomásom szerint nem hagyta el Anglia területét. A képzeletének kellett utaznia, ehhez pedig nem kellett hajóra szállni vagy a postakocsit igénybe venni. Vagy mondok más példát. A középkori himnuszok költői nem voltak okvetlenül szentek. A detektívregény kezdeti formájának megalkotója – Edgar Allan Poe – nem volt se bűnöző, se detektív. Dosztojevszkij, aki a világirodalom legjóságosabb figuráját megalkotta, szerencsejátékon elvesztette a

felesége ékszerét. A művet önmagában kell megítélni, az író személyi igazolványa ehhez legfeljebb lábjegyzetbe kívánczik.

– *Prózátat leginkább a Karinthyéhoz hasonlítják, mintegy jelezve ezzel a rangját is. Bajor Bandit, Bandikót, az embert mindenki szereti, sokan rajongnak érted. Megérdemelünk mi Téged?*

– Amiben én illetékes vagyok, az az, hogy Karinthy írásait rendkívül szeretem, sok vonatkozásban példaértékűnek tartom. De Karinthy mellett megemlíthetem Tomcsa Sándort is, akit irodalomtörténet-írásunk Udvarhelyen az állomás várótermében felejtett. Egyébként minden olvasó megérdemli az íróját, és minden író az olvasóját.

– *Nem csak a legkülönbözőbb életjelenségeket veszed górcső alá, hanem az írókat is tollhegyre tűzöd olykor. Megsértődött-e valaki neheztelt-e érte valaki?*

– Jó néhány irodalmi paródiát írtam. A legjobbaknak – már ha erről véleményt mondhatok – az első irodalmi paródiáimat tartom, melyekben nem egy költő vagy novellairó szocialistának kívánta álcázni magát. Minden bizonnyal nemcsak karrierizmusból, hanem belső kényszerből is, azért, hogy az új társadalmat szolgálja. Ezeknek az alkotásoknak a belső hamissága, a himnuszokba belekeveredő fals hangok mintegy arra kényszerítettek, hogy ezeket a himnikus témákat én is elénekeljem, de teljességgel fals hangon tegyem. Ebből születtek azok a paródiák. Tehát az írások hamissága keltette fel az érdeklődésemet és azt a szándékot, hogy ezeknek az alkotásoknak a belső ellentmondásait kimutassam.

– *Nem válaszoltál a kérdés második felére. Megsértődött-e ezért valaki?*

– Meglepő módon nagyon kevesen sértődtek meg. Egyrészt azért, mert a másokról írt paródiákat jónak tartották, csak a sajátjukat utasították el. Másrészt sokan szégyelltek megsértődni. Az sincs kizárva, hogy abban az időben, amikor minden

publikáció a hivatalosság pecsétjét is viselte, ezekben a paródiákban egyesek valamilyen titkos hivatalos véleményt gyanítottak.

– *Szerinted milyen régi az ember parodizáló hajlama?*

– Azt hiszem, hogy nagyon régi. A parodizálás utánzás. Nincs kizárva, hogy az ősember utánozni akarta a majmot, a majom ügyefogyott mozdulatait, azt, hogy milyen komikusan mutat, ha két lábra áll... Mindenestre a paródia mint látási forma olyan régi, mint az irodalom. A népdalaink közt is vannak parodisztikus jellegűek, a modern regény meg a lovagregények paródiájával kezdődik.

– *Ha a lehető legtisztább életet élnénk, a parodista munkanélkülivé válna? Elképzelhető-e egy olyan kor, állapot, amelyben a humoristának nem lesz munkája?*

– Nem hiszem. Hisz a gyermekek is a maguk ártatlanságában már képesek gonoszkodni, egymást csúfolni, utánozni. Ebben persze van naivság is, de minden valószínűség szerint alapvető és született emberi galádság is.

Elképzelhető, hogy jön olyan idő, amikor nem lesz szükség szatíráiróra vagy humoristára. Ez a kereszténység tanítása szerint az utolsó ítélet után fog bekövetkezni, amikor is a menyek országában nem lesznek csak szentek.

– *Te egy helyütt azt mondtad magadról, nem vagy erkölcsbölcselő, én viszont úgy érzem, hogy igenis az vagy.*

– Azt hiszem, hogy tévedsz, de nagyon jóindulatúan. Sem túlságosan erkölcsös, sem túlságosan bölcs nem vagyok. Hogy a kettő együtt mit jelent, azt teljes egészében ésszel sem tudom fölfogni.

– *A humorista, a szatíráíró kényelmetlenebb helyzetben van, mint más műfajokban dolgozó céltársai, mivel ő inkább kötődik a konkrétumokhoz, a partikulárishoz, abban az értelemben, hogy onnan kell kiindulnia azért, hogy végül általános érvényű szentenciákat mondjon ki. Viszont az ilyesmi sokaknak nem tet-*

szik. Hatványozódik a veszélyhelyzet egy kipreparált világban, ahol mindent a tökéletesség fénymázával kívánnak bevonni. Az író pedig épp a látszatok ellen hadakozik az emberi igazságok nevében.

– A humorista vagy a szatíráíró inkább az elmúlt időben volt rendkívül nehéz helyzetben. Nem azért, mert nem volt témája, hanem azért, mert bármit tárt föl humorosan, a rendszer, a maga logikája szerint, támadásnak vette. Úgy kell elképzelni, mint a rendkívül szigorú szabályok szerint működő katonaságot, ahol ha valakinek nem ízlett a reggeli kávé, az egyben bírálta a menüt; aki bírálta a menüt, az bírálta a napirendet; aki bírálta a napirendet, az bírálta a csapategységet; és aki bírálta a csapategységet, az bírálta a hadsereget. A hadsereg bírálója pedig per definitionem hazaárulónak minősült.

– *Évekig nem találkoztunk a neveddel a romániai magyar lapokban...*

– Erre egy megtörtént anekdotával kell válaszolnom. Jó évtizeddel ezelőtt, amikor sorozatosan vették ki a sajtóból az írásaimat, kikapcsolódásképpen vagy pihenés végett elmentem Kolibicára, ahol egy favágó házában vettem ki egy szobát. Mivelhogy gondjaim miatt nem tudtam aludni, kora reggel kimentem a ház mellett folyó patak partjára, és azon töprengtem, miért nem lehet nálunk szatirikus írásokat közölni. Egyszer csak észrevettem, hogy a patak túlsó partján a favágó sétál föl és alá. Megkérdeztem tőle, hogy miért kel föl hajnalban, mi baja van. Átugrik a patakon, hozzám jön, megragadja a karomat, és kétségbeesett hangon közli velem a következőt: „Uram, ebben az országban már nem lehet fát vágni!...”

– *Mondhatni negyven esztendőn át korrigáltad napi „rögtönzéseinket”. Hogy érzed, tanultunk valamit belőle?*

– Nem tudom, hogy az írásaimból valaki is tanult-e valamit. Ez ideig senkit sem kérdeztem meg erről. Egyébként az ember

nem azért ír, hogy a dolgokat megjavítsa, hanem azért, mert időnként képtelen hallgatni.

– *Felbukkantak-e újabb ígéretetek ebben a műfajban az erdélyi magyar irodalomban? Lesz-e folytatás?*

– Az utóbbi időben nemhogy felbukkantak volna ezen a tevékenységi területen az ígéretetek, inkább eltűntek. Zágoni Attila rejtélyes körülmények között meghalt, Sinkó Zoltán számomra nem egészen érthető okokból Magyarországra ment, Fülöp Miklós kivándorolt Amerikába. Volt idő, amikor az itt maradás tűnt kalandor vállalkozásnak, de van olyan is, aki ezt a kalandot vállalta: Bölöni Domokos Korondon és a csíkszeredai Tromf szerkesztői.

– *Az 1989-es események a te életedben is változást hoztak: a Keresztény Szó főszerkesztője lettél. Úgy gondolom, hogy ezt a munkát csak mély elkötelezettséggel, erős hittel lehet jól végezni. Önmagadra találsz benne?*

– Valóban a *Keresztény Szó* főszerkesztője lettem. Ez a megbízatás rendkívül felkészületlenül és váratlanul ért. Mint főszerkesztő, nem érzem magam eléggé határozatképesnek. Nemcsak istenhitre, hanem az emberekbe vetett hitre is nagy szükség van. Istenben nem kételkedem, de gyakran úgy érzem, hogy hiányoznak a munkatársak.

Kolozsvár, 1990.

Egykori önmagamtól mai önmagamig

A Ceausescu diktatúra utolsó éveiben, főleg az összeomlást megelőző nyolc-tíz hónapban – a Korunk szerkesztőjeként – gyakran kértem **Balázs Sándor** professzor úrtól magvas tanulmányokat és filozófiai esszéket, remélve, hogy a kiváló szerzők segítségével sikerül kievickélni abból a szellemi gödörből, szakadékból, ahova a felső politikai vezetés készakarva taszította a folyóiratot. Próbálkozásaimra mindig ugyanaz volt a válasz: udvarias kitérés valamilyen halaszthatatlan munkára való hivatkozással.

Balázs Sándor, a filozófiai író dolgozatait olvasva feltűnt nekem, hogy úgy a hetvenes évek elejétől a professzor úr nemcsak eltávolodott a „steril” filozófiai kérdések fejtegetésétől, hanem, hogy úgy mondjam, „témát váltott”: kizárólag az erdélyi magyar múlt, közelebbről a filozófiai-szociológiai-elméleti munkákkal, irányzatokkal foglalkozik. Feltárni és tudatosítani, talán így jellemezhetném a legjobban ezt a törekvést, hiszen elsőként ébresztgette Tavasz Sándor emlékét, majd Varga Béla bölcséleti írásait emelte a köztudatba, a két világháború közötti romániai magyar szociográfia műhelyeit – Erdélyi Múzeum, Erdélyi Helikon, Erdélyi Fiatalok, Hitel, Korunk – vette sorra számba. A Limesben több írást közölt álneven, kiadásra vár a lugosi Magyar Kisebbség című lap monográfiája, *Identitástudatunk zavarairól* szóló nagy tanulmánya és egy kötetnyi kézirat, *Bölcsélet az Erdélyi Múzeum-Egyesületben* címmel.

– *Mit jelent egy kisebbség számára saját múltjának, értékeinek az ismerete?*

– Hosszú utat tettem meg egykori önmagamtól mai önmagamig. Több évtizede közlök bölceleti írásokat. Induláskor megragadott a gondolkodás szépsége, az úgynevezett tiszta filozofálás felé vonzódtam, amit, ha úgy tetszik, nevezhetnek „sterilnek” is. Könyvet írtam a célszerűségről, továbbá a determinizmus elméletének egyik fogas kérdéséről, a véletlenről, az eleve meghatározottságról, a fatalizmusról és más egyebekről, de lassan rájöttem, hogy nekünk itt, Európának ebben a zugában, melyet Erdélynek neveznek, akkor lehet igazán mondani-valónk a világnak, ha azt írjuk meg, amit csak mi tudunk megírni. Önmagunkról kell elmélkednünk, mert ebben vagyunk verhetetlenek, ezt ismerjük mindenkinél jobban. S ha ezt mi magunk nem tesszük meg, soha senki nem fogja elvégezni helyettünk. Igen ám, de a diktatúra sötét éveiben önmagunkról nem volt könnyű a nyilvánosság előtt meditálni; nyíltan írásban ápolni a nemzetiiségi öntudatunkat, majdhogynem lehetetlen volt. Próbálkoztam tehát az aesopusi nyelvvel; én balga, azt hittem, hogy a sorok között mégiscsak sok mindent közölni tudok az olvasókkal. Ebbéli próbálkozásaimban néha túl messze mentem, jó két évtizeddel ezelőtt még azt sem tartottam kizártnak, hogy akár a cenzúrának tetsző témák taglalásába csomagoljam bele rejtett közölnivalómat. Egy epizód aztán rádöbbenett, mennyire rossz úton járok, milyen kevesen dekódolják – ha egyáltalán kihüvelykezik – palackpostámat. Írtam pedig arról, hogy bennünk amolyan kettős én kezd lakozni, a „gyűlés-én”, amikor ezt mondjuk, és a „folyosó-én”, amikor azt mondjuk. Ezzel kívántam jelezni tudathasadásos állapotunkat. Egyetemi tanár kollégám (a tudományok doktora) megdicsérte írásomat: – No, jól odamondtál! – Hogyhogy? – kérdeztem. – Hát úgy, hogy beolvastál, ne pofázzunk a folyosón.

Akkor határoztam el, hogy ezután csak a folyosón fogok pofázni, persze nagyon is jól tudva, hogy a falaknak is fülük van, és a folyosóról könnyen zártabb helyre kerülhet az ember. Közöltem tehát azt, amit még közölni lehetett – szabadon. Persze írtam mást is, ami miatt elveszíthettem volna szabadságomat, ám azt álneven.

– *Mi volt nagyobb szálla a hatalom szemében, a múlt vagy a jelen?*

– Rájöttem, hogy talán kisebb ellenállásba ütközik a hatalom részéről, ha nem a jelenről, hanem a kisebbségi múltunkról értekezünk. Különösképpen akkor, hogyha egy ilyen elmefuttatásnak valamilyen román vonatkozása is van. A nemzeti kisebbségi önismeretről írni csak úgy, minden többségi apropó nélkül, régebben alig ha volt elképzelhető. Amikor viszont mondjuk a Dimitrie Gusti-féle román szociológiai iskola hatását mértem fel a romániai magyar önismereti szociográfiai munkálkodásban, a cenzúra simán áldását adta rá, s ebben a monográfiában sok mindent kimondhattam, amit csomagolás nélkül aligha tehettem volna meg. Persze, ami akkor szükség-szerű volt: engedményekkel. Akár tudtom és akaratom ellenére is. Íme a történet: Amikor a könyv már ki volt szedve, kiderült, hogy a névmutatóból hiányzik egy név, az akkor legnagyobbé, ami nélkül az „aranykorban” nemigen jelenhetett meg könyv. A szerkesztő – tudtom nélkül – beírt a szövegem elejére és végére egy-egy idézetet a scornicesti-i mindentudótól. Igen ám, de így egy oldallal eltolódott a lapszámozás. Ekképpen a könyv végén a jegyzetekben szereplő nevek és a névmutatóban feltüntetett oldalak között egy oldal eltérés van. Ez az én alibim, nem én idéztem a „hősök hőjét”. Vérszemet kaptam. Kezdtém ezúttal holmi elvont bölcséleti elmélkedésekbe rejteni a múltból a mának átmentendő mondanivalót. Így a Tavaszy Sándor filozófiai felfogásáról közölt könyvem kéziratának olvasása közben a cenzor minden bizonnyal elálmosodott az első rész „steril” filo-

zofálgatásait olvasva, és nem vette észre, hogy a folytatás már a kisebbségi identitástudat ápolását szolgálja, ami akkor halálos bűn volt. Tanulnunk kell a múltból, mert hiszen elődeink hiteles értékeinek ismerete a mi önismeretünk elengedhetetlen feltétele.

– *A diktatúra utolsó néhány évében olvasói joggal feltételezhették, hogy Balázs Sándor belső emigrációba vonult, sem könyve nem jelent meg, sem a lapokban nem volt jelen. Futó találkozásainkkor – írásra ösztönözve – professzor úr azt mondta: „én komolyan dolgozom”. Én ezt nem vontam ugyan kétségbe, ám arra nem gondoltam, hogy egy szupertitkos ellenzéki lap, a Kiáltó Szó főszerkesztőjével beszélgetek. Azóta erről tanulmány jelent meg a Korunkban, a legtitkosabb dolgok a nagynyilvánosság elé kerültek, hiszen az, ami egykor személyes tragédiák forrása lehetett volna, ma erénnyé nemesedett az emberek szemében. Mégis megkérdezem: milyen szerepet szántak a Kiáltó Szónak?*

– Amikor valaki, aki tudott szamizdat lapunkról, a Kiáltó Szóról, azt mondta: „Féltelek, hiszen akár 15 évet is kaphatsz”, azt feleltem: „Azt nem nekünk, hanem nekik kellene kibírniuk”. S lám, még másfél évet sem húztak ki, mert jött 1989 decembere. Nos, ha nagyképű lennénk, azt mondanám: ezzel a vállalkozással hozzá szerettünk volna járulni ahhoz, hogy a hatalom megszámlált óráit akárcsak egyetlen perccel megrövidítsük. Ilyen illúzióink azonban aligha lehettek. Szerényebb célunk az volt, hogy aktivizáljuk az erdélyi magyarságot, persze nem közvetlenül, hiszen kevesen olvasták lapunkat, hanem közvetve, úgy, hogy a nyugati rádiók szélesebb körben hírt adtak rólunk, felolvasták cikkeinket. Tudomására akartuk adni a világnak, s főleg csüggedő magyarjainknak, hogy vagyunk, nem akarunk beállni a vágóhídra szótlanul menetelő társaink közé. Nem véletlenül választottuk a Kós Károly-féle röpirat címét, akárcsak 1921-ben, 1988-ban és 1989-ben is nagy szük-

ség volt arra, hogy a passzivitás, a beletörődés állapotából kikerüljön az erdélyi magyarság.

– *Az illegális ellenzékiségből a nyílt küzdelem porondjára lépve, milyen alapvető változásokat kellett foganatosítani a „harcmodorban”?*

– A kérdést kissé átfogalmazom, ugyanis tulajdonképpen a földalatti ellenzékiségből a legális ellenzékbe való átmenetről van szó. A harci eszközök ennek megfelelően változtak. Ma már nyíltan kimondhatom, leírhatom, amit gondolok, csakhogy az az alapvető változás, sajnos inkább a kifejezési módra és kevésbé a tartalomra vonatkozik. A kormányzattal, számos állami intézkedéssel szembeni fenntartások, a kormányfő és az államelnök vezetési módszereinek elmarasztalása mint az ellenzéki-ség tartalmi összetevője bizony sok vonatkozásban hasonlít a „szamizdat-ellenzéki-ségem” lényegéhez. Persze a kontra mindig két viszonytagot feltételez. S a „másik félben”, amellyel szemben a rebellis magatartás mutatkozik, nem kevésbé módosulások mentek végbe. Csakhogy ez a metamorfózis is sokkal inkább *külsőleges*, kevésbé érinti a mélyebb rétegeket. Leegyszerűsítve: a december előtti hatalmi viszonyok között a mélyvonulatban a tömény nacionalizmus húzódott meg. Ez azonban nem törhetett a felszínre féktelenül, a diktatúra „adott magára”, nem akart rossz színben feltűnni, így leplezte a kisebbséggel szembeni gyűlöletét. A decemberi fordulat után viszont sajátságos szabadság van, így a nemzeti gőg fékevesztetten tobzódhat, akár a kormánypárt lapjában is. Ez nyilván meghatározza harci modorunkat, nyílt sisakkal kell szembeszállnunk leplezetlen ellenfelekkel.

– *A két típusú ellenzéki magatartás között volt-e folytonosság?*

– Természetesen nem. A decemberi – akkor még úgy hittük, forradalmi – események látszatra a mi egykori ellenzéki-ségünk győzelmét jelentették. Hamar rá kellett azonban jönnünk, hogy

az új hatalom nem az lett, aminek a megteremtéséért annak idején földalatti ellenzékiekként tollat ragadtunk. Így az eufóriás győzelmi mámor hamar eltűnt, és ismét elfoglaltuk a helyünket ott, ahol a helyünk van: ma már képviselőinken keresztül parlamenti ellenzékként hallathatjuk hangunkat. Ez az alapvető különbség az én harci eszközeim egykori és mostani felhasználása között.

A *Kiáltó Szó*-t a legnagyobb titokban szerkesztettem, most mint az RMDSZ Kolozs megyei elnöke nagygyűléseken, a sajtóban, televízióban a legnagyobb nyilvánosság előtt vállalom a hatalmi struktúra bírálatát. Igaz, mi „kiáltó szósok” néha nosztalgiával emlegetjük, mennyire könnyebb volt akkor, amikor pontosan tudtuk, kik ellen léptünk fel, s mennyivel nehezebb most, amikor nem sejteni, melyik bokorból – melyik ilyen-amolyan pártállású laptól – tör ránk valaki.

– *Mivel magyarázható az erdélyi magyarság végtelen türelme, hallgatása? Mi az oka annak, hogy – legalább is úgy tűnik – tétlenül tűrte, hogy nemcsak testileg csonkítsák, apasszák, hanem lelkét is megtiporják?*

– Nem jó elhamarkodottan általánosítani: nem szabad az egész itt élő magyarságra vonatkoztatni azt, hogy tétlenül tűrte a lélekrombolást, a pusztítást. Identitástudatunk zavarai valóban tragikus méretűek voltak, de e mögött meg kell látnunk valami mást is. Sokan hallgattak, de gyakran fogcsikorgatva, s ha az ellenállás jelei külsőleg nem is nyilvánultak meg, a lélektipró politika nem egyszer éppen a várttal ellentétes hatást váltotta ki, voltak, akik bensőjükben megerősödtek. Régi teória a „súly alatt a pálma”, mely szerint mennél nagyobb nyomásnak van kitéve a kisebbség, annál jobban nő, gyarapszik. Ez így egyértelműen aligha érvényes egy népcsoport minden szegmentumában, de számos létmezőben megfigyelhettük. Ami tehát a külsőségekben „végtelen türelemnek” tűnt, az igen gyakran befele fordulás, csendes önépítkezés volt. Ennek legjobb

bizonyítéka, hogy a decemberi fordulat után igen sokan sértetlen magyarságtudattal azonnal aktivizálódtak. A szándékos marginalizálódás sem jelentett mindig passzív beletörődést. Az íróasztal fióknak dolgozók például látszatra béketűrően és tétlenül szemlélték nemzetrészünk szétporlasztását, hogy ma az álpasszivitásuk burkából előkerüljenek keserves munkálkodásuk keserves gyümölcsei. Mások – ugyancsak mert nem volt végtelen a türelmük – eltávoztak, „magánúton” szabadultak meg a rájuk nehezedő terhektől. Ismét mások – türelmük fogytán – feladták önmagukat, engedtek az elnemzetietlenítésnek, janicsárok lettek. Voltak, akik féltek, s azért nem merték megmutatni igazi önmagukat. De az erdélyi magyarok közül legtöbben egyszerűen nem nyilvánították ki a nagy nyilvánosság előtt, mennyire szembefordulnak a nemzeti érzelmek meggyalázóival, az elrománosítással. Ők voltak az otthoni négy fal közötti lázadók, akiket kívülről nézve mintha a csendes beletörődés jellemezte volna. Számos rajtunk kívüli tényező is hozzájárult ahhoz, hogy az emberek leginkább hangtalanul szenvedjék el sorsukat. Anyanemzetünk hosszú ideig mintegy megfellebbezett rólunk, nem volt kinek panaszkodni, s ennek híján ismét csak az lett a látszat, mintha a teljes letargia uralkodott volna el rajtunk. De emlékezzünk csak, hogy megbolydultak az erdélyiek, amikor kezdett olvadozni a jég, s egy-egy titokban kijuttatott levelet felolvastak a *Vasárnapi Újság* adásaiban.

Egyszerűen, a hallgatás sokszor inkább elhallgatás, a magunkra erőszakolt türelem inkább a védekezés sajátos reflexe, a kvázi-tétlenség sokszor a bűvópatak-aktivitás felszíni jelensége volt, ami mellett persze nem hiányzott sokakban a kétségbeesett belenyugvás sem az – akkor úgy tűnt – elkerülhetetlenbe.

– *Professzor úr elméleti ember, ezért nyilván nagyobb összefüggésekben gondolkodik és ítél, mint a mindennapi emberek. Milyennek látja az erdélyi magyarság lelki, erkölcsi és művelt-*

ségbeli állapotát? Van-e elég ereje, kitartása, szolidarizáló készsége ahhoz, hogy viszonylag nyugodtan nézzen a holnap elébe?

– Én különválasztanám a kérdésben felsorolt tényezőket, el-tüntetendő annak a látszatát, mintha a jövő derűs szemlélete egyenes következménye lenne annak, mennyire műveltek, lel-kileg gazdagok, erkölcsileg szilárdak vagyunk mi, magyarok Romániában. Tudásunkból, bensőnk értékeinek felismeréséből, összetartozásunk érzésének ismeretéből ugyanis kikerekedhetik egy olyan valósághű kép önmagunkról, illetve léthely-zetünkről, jövőnkről, amely a legkevésbé sem biztató, s így nem jogosít fel az optimizmusra. Sarkítsunk: vagy azért nem lehe-tünk derűlátók, mert kiderül: a szolidarizáló készségünk, lelki kohézióink vagyis önfenntartásunknak a záloga nem olyan mé-retű, hogy kisebbségi megmaradásunk felől derűlátóan nyilat-kozzunk, – ez az az eset, amikor *tudjuk*, hogy nem vagyunk elég erősek, kitartóak önmagunknak hosszú távú tartósítására –, vagy azért, mert ugyancsak szellemi képességeinknek, tudo-mányos öntükröző adottságainknak következtében világosan látjuk: van bennünk elegendő konzerváló energia, kitartóak va-gyunk, össze tudunk fogni, de a minket bomlasztó hatalmi és nem hatalmi erőkkel szemben ez kevés, és emiatt nem jogos a derűs jövőszemlélet. Megítélésem szerint sem az egyik, sem a másik jelzett véglet nem érvényes ránk, romániai kisebbségi magyarokra.

– *Miért?*

– Először is – nem műveltségi szintünkből fakadóan, hanem szellemi kibontakozásunk gátjainak következtében – nem tud-juk pontosan felmérni, milyen szinten áll közösségi kohézióink. Ehhez alapos szociográfiai ismeretekre, tényanyagra lenne szükség, csak hogy nemzetiség-szociológiáról évtizedeken ke-resztül hallani sem lehetett. De még ha csak úgy szemrevéte-lezzük magunkat, akkor sem állíthatjuk, hogy a megnyugtató jövőszemlélet megalapozásához elegendő erő gyűlt fel ben-

nünk, s ez feljogosít a derűlátásra, vagy hogy bármennyire erősek vagyunk is, a minket szétmorzsolni akaró tendenciákkal szemben ez kevés az önfenntartáshoz, s így legyünk pesszimisták.

– *Hogy értékeljük tehát magunkat, jövőnket?*

– A világért sem szeretném, ha ebből valaki is borúlátásra következtetne. Töröl metszett optimista vagyok. Könyvet is írtam az optimizmus védelmében. Az más kérdés, hogy derűlátásom a realitásra akar alapozni. Szerintem bízhatunk a jövőnkben, de nem elsősorban a saját erőink túlbecsülésére vagy a minket fenyegető veszély lebecsülésére támaszkodva. Fennmaradásunk ugyanis nem kizárólag tőlünk és azok erejétől függ, akik homogén nemzetállamot akarnak megteremteni Romániában. Ha viszont kisebbségi létünket gondolatilag behelyezzük a nemzetközi összefüggésbe, talán megalapozottabb lehet a valamivel derűsebb jövőképünk. Fenn kell maradnunk, mert a kontinens méretű világalakulás általános tendenciája elképzelhetetlen a kisebbségek létbizonyossága nélkül.

– *Én rögeszmésen mégis visszatérnék a belső kvalitásokhoz. Mennyire tudatos és tájékozott ezekről az erdélyi magyarság? Hisz mennél tudatosabb egy közösség, annál kevésbé lehet manipulálni, megtéveszteni, beolvasztani.*

– Nemzetrészünk tudatosságának fokát főként a cselekvésen keresztül mérhetjük le. Ha a tettekből a műveltség szintjére következtethetünk – elővigyázatosan talán megtehetjük –, akkor bizton állíthatjuk: az erdélyi magyarság tudatosságának, kultúrájának szintjével meg lehetünk elégedve. Tényként el kell fogadnunk, hogy az itt élő magyarságot december óta nem sikerült manipulálni. Elég, ha csak a parlamenti választások eredményeire hivatkozunk. A magyar lakosság egyöntetűen kiállt az RMDSZ mellett, így a magyarság érdekvédelmi szervezete a második politikai erőként került ki ebből a megmérettetésből. Persze a peremeken a lemorzsolódást tapasztaljuk. Elég sokat

mond, hogy a moldvai csángó vidéken a Megmentési Frontnak sikerült megtévesztenie (megfélemlítenie?) a lakosságot. Így a csángó-magyarság sajnos csak kis számban szavazott ránk.

– *A kérdések kérdése az identitás és a szerves fejlődés.*

– Van itt egy kulcsszó, s ez a demokrácia. A baj csupán az, hogy ez a szó egymagában nem old meg semmit, s ma Romániában sokkal többet halljuk a szót, semmint hogy tapasztalnók az általa jelölt valóságot. És ha az alternatívákról beszélünk, úgy ezek csak ezen az egyetlen lehetőségen belüli változások lehetnek: arra utalnak, milyen módon, milyen eszközökkel valósítható meg az egy és oszthatatlan demokrácia. Az én szótáramban a „megoldás” kifejezés valaminek a lezáródását jelenti, amit a társadalomban megoldottak, az egyszerűen megszűnt létezni. A nemzeti kisebbségi kérdést nem látom olyannak, mintha az valamikor is véglegesen megoldódhatna. Inkább csak aszimptotikusan közeledünk egy ilyen feloldódás felé. Jól tudjuk, mit jelentett számunkra a nemzetiségi probléma „alkotó”, „végleges” „megoldása” a csalhatatlan tanoktól vezérelve. Így tehát a demokráciát mint a számunkra egyetlen lehetőséget én csak folyamatos létében tudom elképzelni, úgy, mint a feszültségeket szakadatlanul eltüntetni igyekvő társadalmi keretet, mint a politikai-társadalmi cselekvés tartalmát.

– *Az Európában és a nagyvilágban végbement/végbemenő történelmi léptékű változások tükrében a kisebbségek jövője továbbra is a többség-kisebbség klasszikus formulája szerint fog alakulni, vagy pedig a régi struktúra eresztékei szét fognak hullni, és az erdélyi magyarság sorsa felől is valamilyen nemzetek fölött álló (paranacionális) szerv fog közmegegyezésen alapuló normatívák szerint dönteni?*

– Ezt a kérdést az időben kell elhelyeznünk. Egyféleképpen mutatkozik meg a kisebbség léthelyzete ma itt, Romániában, és minden bizonnyal másként a jövőben. Az időtényező bevezetésével az adott társadalmi viszonyok fejlettségi fokára, de na-

gyobb összefüggésben az államközi kapcsolatok alakulására is gondolunk. Számításba kell venni, hogy a román nemzet kialakulása más európai nemzetekhez viszonyítva megkésett folyamat volt, az egységes román nemzet akkor született meg, amikor más nemzetek már kezdték túlhaladni a felhevült nemzeti érzéstől átítatott korszakukat. A románoknál a nacionalizmus ma úgy virágzik, mint mondjuk a magyarság körében a millenniumi időkben. Ezt a „prolongálást” nagy mértékben elősegítette Trianon, aminek következtében a románság átélte a nagyság érzetét, a második világháború után a párizsi béke pedig lényegében megerősítette ezt a magabiztos, túlméretezett nemzettudatot. Bonyolította a képletet, hogy a Ceausescu-korszak minden vonatkozásban visszavetette a román társadalmat, a nemzettudat szempontjából azonban a károsodás éppen a nemzeti érzületnek paroxizmusig menő felduzzasztásában öltött testet. Egyszóval Romániában ma a kisebbségi probléma anakronisztikusan a többség-kisebbség ősrégi formulája szerint mutatkozik meg, sok szempontból múlt századi beütésekkel, a nacionalizmusát még ki nem élt többség áll szemben a mássággal, s a román köztudatban, a tisztos kivételektől eltekintve, a romániai magyarokról általában az ellenségkép él. Mi vagyunk azok, akik veszélyeztetjük az ország épségét, revíziót készítünk elő, ötödik hadoszlopként bomlasztunk, és így tovább, ilyen színben tüntetnek fel bennünket nagyon sokan.

– *Hogy lehet kitörni ebből a zárt körből?*

– Nehezen. Ehhez időre, sajnos igen sok időre lenne szükség, amennyiben kizárólag csak az ország immanens viszonymódosulásától várnánk a változást.

Szerencsére ott van az országhoz viszonyított külső tényező: Európa. Földrészünkön elindult valami, a nagy egységteremtés, s Románia sem maradhat ki belőle. Egyelőre csak reménykedhetünk, hogy a nemzetek, nemzetiségek ilyen egymásra találásának intézményesített formái kikristályosodnak, kidolgoz-

zák a nemzeti kisebbségek jogainak chartáját, lesz valamilyen szervezet, amely nemcsak figyelemmel kíséri, betartják-e a közmegegyezéssel elfogadott előírásokat, de ahova esetleges panaszokat is be lehet nyújtani. Igaz, az időkoordinátán ez még elég messze helyezkedik el.

– *Kisebbségi jövőnk mitől függ tehát?*

– Kisebbségi jövőnk mind az országon belüli, mind pedig a nemzetközi viszonyok alakulásának a függvénye. A belső tényezők kettős elágazásúak: egyfelől sorsunk függ attól, hogy a többségi nemzet miként kezel minket, másfelől, hogy mi magunk milyen mértékben vagyunk szervezettek, mennyire erősek vagyunk, rá tudjuk-e venni a kormányzást a ránk nézve előnyös döntésekre, gesztusokra. Ez a belső viszonyrendszer szervesül bele a kontinens méretübe, amelyet szerény erőink aligha tudnak befolyásolni.

Mitől függ hát a jövőnk? Szent meggyőződésem, hogy a nemzetközi légkör kedvező alakulása egymagában nem hozhat sorsfordulatot kisebbségi életünkben. De azt sem állíthatjuk, miszerint jövőnk kizárólag az országon belüli erőviszonyoktól függene. Szerintem tehát nem lehet berendezkedni a mannavárára, a külföldi ajándékba kapott megoldás óhajára – ez lenne a tétlenség megteoretizálása -, de fatalista módon beletörődő se legyen kisebbségi életszemléletünk, pusztán azon meggondolásból, hogy a romániai belső helyzet egyelőre nem biztató, rövid távon, kizárólag a többségi nemzet jóvoltából nem várhatunk gyógyírt sebeinkre. Marad tehát a reményeket tápláló összefonódás az említett tényezők – a többség, mi és a nagyvilág – között: tömörítsük kisebbségi sorainkat, így erélyesen léphetünk fel jogainkért, bízunk abban, hogy a nemzetközi porondon olyan eseményeknek leszünk tanúi, amelyek mintegy rákényszerítik az államvezetést az egyéni és kollektív jogaink biztosítására, hogy így időben ne kelljen kívárnunk, amíg a ro-

mánság önmagától levetközi a most még le nem futott, érzelmi telítettségű ultranacionalizmusát.

– *Önépítkezésében mire kell inkább figyelnie az itteni magyarságnak, arra, hogy gazdaságilag megerősödjön, miáltal jócskán önállósodhatna, vagy az intézményrendszerét kellene előbb rendbe tennie, olajozottan működtetni? Esetleg mindkettőt egyszerre?*

– Az lenne az eszményi állapot, ha az erdélyi magyarság egy és ugyanazon időben jól működő gazdasági alappal és életképes önálló intézményrendszerrel rendelkezne. Ez a két erőter nyilván sok tekintetben egymásra tevődik, hiszen a gazdasági életünket is leginkább intézményesített formában tudjuk fölvirágoztatni. Elég annyit mondani, hogy most élednek újjá a gazdaságkörök, az intézményesített gazdasági tevékenység falusi sejtjei. A hiba ott van, hogy mind a gazdasági létünk megszervezése, mind pedig a nemzetiségi intézményhálózatunk kiépítése elé bizony komoly akadályokat gördítenek. Ezek a torlaszok többfélék; részben másképp mutatkoznak meg az egyik, más-ként a másik sávon. A gazdasági szférában nem csak minket, kisebbségeket érintő fékek működnek. A döcögő privatizálás, a magánkezdeményezés tessék-lássék támogatása, bizonyos intézményi formációk – pártok vagy szövetségek – önálló gazdasági tevékenységének akadályoztatása, és így tovább minden román állampolgárt érint, még ha minket esetleg fájóbban is. Hiszen nekünk lényegében egyetlen érdekvédelmi szövetségünk van, az RMDSZ, s most, amikor szervezetünknek is megtiltják, hogy gazdasági vállalkozásba kezdjen (kivéve a propaganda-tevékenységgel kapcsolatosokat), az országos sérelem kisebbségi sérelemmé módosul, ezzel az országos intézkedéssel legfontosabb nemzetiségi intézményünk működését gátolják. Ez is jelzi az intézményi és a gazdasági közeg egybekapcsolódását.

– *És ami az intézményi szerkezeteket illeti?...*

– Az intézményi szerkezeteket illetően egyáltalán nem rózsás a helyzet. A legtöbb gondot intézményeink megcsonkítása okozza, illetve az, hogy az újabbak életre hívását durva obstrukcióval megakadályozzák. Szenvedünk elsősorban iskoláink állapota miatt, de leginkább azért, mert a Bolyai Egyetem újra-indítását kormánykörökben s máshol is csökönyösen ellenzik.

Összevetve most már ismét a gazdasági életet és az intézményrendszerünket: önálló kisebbségi gazdasági szervezkedésre csak ott nyílik lehetőség, ahol kompakt tömegben élnek magyarok, nemzetiségi intézményekre viszont mindenütt szükség van. Levive ezt a konkrétum szintjére: egy szórvány magyar faluban például nem lehet megszervezni mondjuk a magyar szövetkezetet, de magyar tannyelvű osztályokra szükség van. Egészséges a kisebbségi életünk akkor, ha minden romániai magyart átfogó intézményrendszer működik, s e mögött – a lehetőségeket figyelembe véve – erős gazdasági háttér van. Ne legyen tehát prioritás vagy egymásutániség, hadd épüljön egy időben a gazdaság és intézmény.

– *Hosszabb vagy rövidebb küzdelem elé nézünk? Inkább pszichológiai harcról van/lesz itt szó, vagy másra is gondolni kell?*

– Az első kérdésre a választ mindenki gondolkodás nélkül megadja. Jól tudjuk, hogy hosszú, talán igen hosszú küzdelemre van kilátás. Erre állítódtunk be. A csatározások milyensége felől sem lehetnek kételyek. A pszichológiai harc elkerülhetetlen, de azt is tudjuk, hogy fel kell készülnünk más harci eszközök használatára is.

Kémikus ismerősöm mondja, hogy fenyegető levelet kapott, és azóta zsebében hordja a kis üveget, amelyben a maga kotyvasztotta szer van, védekezésül az esetleges támadóval szemben. De minden magyar nem vegyész, az üzletekben, de még feketén sem árulnak ilyen célra felhasználható sprayt, s különben sem minden személyt külön-külön fenyeget veszély. Sok-

kal inkább a kisebbségi közösségünket mint olyant. Jó tehát, ha idegcsillapítók bevétele mellett a kollektív védekezés módzataira is gondolunk. Nem kizárva még egy újabb Marosvásárhelyt sem. Persze mindent megteszünk a nyílt összeütközés elkerüléséért. Az ellenünk folytatott pszichológiai harcra – rágalmazó újságcikkekre, minden ingerlő parlamenti felszólalásokra, tömeggyűlésekre – s a pszichológiai hadmódot túlhaladó támadásokra (minisztériumi intézkedésekre, helyhatósági döntésekre stb.) igyekszünk nem ugyanolyan hevesen, de határozottan válaszolni, felhasználva, ha lehet, ugyanazokat az eszközöket, a tömegkommunikációt, a parlamentet, de ha kell – végső esetben – az utcát vagy az éhségstrájkot is.

– *Milyen taktikát alkalmaznak a kollektív és egyéni jogokért folytatott küzdelmekben: lépésről-lépésre haladva feszegetik-tágtíják a létező struktúrák kereteit, vagy egyszerre nyíltan és maximális követelésekkel lépnek fel, esetleg?...*

– Az erdélyi magyarságot és annak érdekvédelmi szövetségét, az RMDSZ-t éppenséggel azzal vádolják, hogy túl sokat követel és mindent most azonnal, nem a lépésről-lépésre haladás taktikáját alkalmazza. Ehhez meg kell érteni valamit. Decemberben mindannyiunkban az a benyomás alakult ki, hogy Romániában végre alapvető fordulat következik be, végleg leszámolnak a múlttal, új világ kezdődik, a tényleges demokrácia szárba szökken. Ehhez mértük elvárásainkat, melyek egy ilyen feltételezett eseménnyalakuláshoz viszonyítva nem voltak felnagyítottak. Mi Kolozsváron akkor fogalmaztuk meg az emlékezetes *Hívó Szó*-t, amikor még ropogtak a fegyverek, és szentül hittük, hogy a múlt bűneitől végleg megszabadul Románia. Így nagyon természetes volt, hogy már ebben a dokumentumban kijelentettük például, hogy elengedhetetlenül szükségeszerű a Bolyai Egyetem visszaállítása. Ezt román körökben szemünkre vetették, követelőzőknek neveztek minket. Holott nem mi ugortunk előre, nem mi léptünk fel maximalista követelésekkel, hanem

az események maradtak le a mögött, aminek magától értetődően be kellett volna következnie. Így lassan rá kellett jönnünk, hogy ami jogkövetelésként akkor decemberben, de még január-februárban is természetes volt, kezd valóban túlméretezettnek tűnni – nem bennünk! – bennük. Nem mondtunk le a lehető legtöbbről, amit mindannyian akarunk, de kénytelenek voltunk a kérdésben megfogalmazott „feszégető” politikát folytatni. Hangsúlyozom azonban, hogy ez nem a mi visszalépésünk, hanem a helyzethez való alkalmazkodást jelenti.

– *Egyetemi tanárként, filozófiai íróként hogy jutott arra a következtetésre, hogy – az RMDSZ Kolozs megyei elnökeként – gyakorlati politikai feladatokat is magára vállal?*

– Mindig mondjuk, életképtelen az a nagyközösség, amely a társadalmi élet minden területét nem képes lefedezni. Mi magyarok Erdélyben úton-útfélen érezzük, hogy akad egy-egy sáv művelődési-társadalmi életünkben, ahova, ha kell, nem tudunk megfelelő szakembert állítani. Hol a magyar műszaki értelmiség hiányára panaszkodunk, hol azért, mert nincs elég tanítónk, orvosunk, lelkészünk, vagy akár... kórusvezetők. Nos a politika olyan szelete a társadalomnak, ahol állandó a „munkaerő-hiány”. Ez nem kizárólag erdélyi magyar sajátosság, de a mi körünkben sokkal élesebben körvonalazódik, mint máshol. A több évtizedes diktatúra egyszerűen lehetetlenné tette, hogy a hivatásos politikusok nagyobb számban kinevelődjenek, és ha még voltak is ilyenek a múltban, java részük ma már alkalmatlan a politizálásra. Nekünk kettős hátránnyal kell számolnunk: egyfelől van a múlt mindenkre rátelepedő terhe, az, hogy nem volt szükség vérbeli politikusokra, elegendő volt a „politikai funkció” betöltése, másfelől, hogy a kisebbségi magyarokat a legnagyobb mértékben még ezektől a formális politikai státusoktól is távol tartották. Ezzel hatalmas űr keletkezett, a kisebbségi politika elsatnyult. Mondjuk ki férfiasan: nincsenek töröl metszett politikusaink. Az RMDSZ elnöke (Domo-

kos Géza) könyvkiadónak az igazgatója, a főtítkára (Szöcs Géza) költő, a parlamenti képviselőink között van újságírótól zeneművészeti képzettségűig minden foglalkozású, ám senki sem a „politikából” él meg. Az említett úrt ki kellett tölteni, azért vállaltam magam is, amúgy másodállásban, de nagy erőbedobással a politizálást. Végül is össze lehet egyeztetni az egyetemi tanári munkakört a politizálással, még ha egy kicsit furcsa is, hogy az egyetem kapuján belépve el kell felejtennem, amit a nap másik felében teszek, a főiskolák ugyanis politikamentesek. Erdélyi magyar sors ez, vállalnunk kell, nincs minden munkakörre szakképesített ember, néha ezermesternek kell lennünk.

– *Erre nem tudok jobb kifejezést találni, mint azt, hogy szolgálat.*

– Magamra nézve túl igényesnek érzem a *szolgálat* kifejezést. Ha az, amit teszek, mások megítélésében szolgálat, ám legyen, én egyszerűen cselekvésnek nevezem. A romániai magyar értelmiséginek egyedül ez lehet a létformája, egyébként nem érdemli ki ezt a megtisztelő elnevezést. S ha már a tettekről esett szó, hadd tegyem hozzá: cselekedni elsősorban másokért kell, az önös érdekből folytatott aktivitás inkább ügyeskedés, mint cselekvés. S kikért másokért kell leginkább munkálkodni, ha nem azokért, akik legközelebb állnak hozzánk, azonos sorsú nemzetársainkért.

Kolozsvár, 1990.

Szétszakadt szálak. Össze tudjuk-e még kötni?

– Művészettörténet-írásunk az erdélyi történelmi stílusokat, a romanikát, a gótikát, a reneszánszt, a barokkot eleve úgy tartja számon, mint a magyar romanika, gótika, reneszánsz, barokk sajátos, helyi színezetű, azaz kissé zömökebb, vaskosabb, önvédelmibb stílusváltozatait. **Banner Zoltán** művészettörténetst kérdezem, helytálló-e ez a megállapítás?

– Igen. Mégis azt kell mondanom, hogy az erdélyi művészet a XX. században kapta meg a legsajátabb funkcióit azáltal, hogy önerejére kényszerült. Azzal, hogy lemetszették a magyar kultúra, a magyar történelem testéről.

– Más államiságban, egy másik, tőle nagyon is különböző kultúrkörbe kényszerítve kellett hogy tovább éljen.

– Szerencsére a szükséghelyzet olyan életerőket hozott felszínre, amelyek láttán talán mi lepődünk meg a leginkább. Hiszen ha az 1918. utáni sajtó művészeti és kulturális cikkeit olvassuk, látni fogjuk, hogy az újságírók, sőt a magukat szakkritikusoknak tekintő közírók sem tudtak mit kezdeni azokkal a jelenségekkel, melyek akkor felbukkantak. A kisebbségi erdélyi művészet hamarabb jött létre, mint az erdélyi magyar irodalom. Hiába volt meg emennek a Szépművészeti Céhje, Erdélyi Heli-konja, marosvécsi találkozói – melyek kétségkívül csodálatos dolgokat hoztak létre -, a reflexszerűen megnyilvánuló transzilván jegyek a formában, a képzőművészetben mutatkoztak meg először.

– Balogh Edgárnak van egy műszava: önösszeszedés. A szó maga nem szép ugyan, de annál kifejezőbb. Lehetséges volna, hogy az alakuló-születő erdélyi irodalom, s még inkább a képzőművészet – a magyarság új helyzetéből adódóan – a magakere-sés jegyében reflektált a szokásosnál erőteljesebben önmagára? Az erdélyiség megélésére gondolok.

– Több tudatosságot tulajdonítasz a művészetnek, mint amennyi volt benne. Amit én mondtam, az nem egy program-szerű önösszeszedés volt – hogy Edgár bátyánk szavánál ma-radjunk -, vagy önmegmutatás, hanem önvédelmi reflex. Gondolj csak bele: hirtelen bezárulnak a határok, többé nem irat-kozhatsz be a budapesti képzőművészeti főiskolára, sőt egy da-rabig sehova sem, bármilyen tehetséges vagy is. Csak 1925-től enyhült valamelyest a helyzet, amikor megalakult Kolozsvárott az első művészeti főiskola. Ugyanazokban az években bátor-kodtak elmenni Bukarestbe azok a tehetséges magyar fiatalok, akik tudtak annyira románul, hogy be mertek iratkozni a bu-karesti művészeti főiskolára. És az a Románia sem volt sokkal polgárabb és demokratikusabb, mint a Ceausescu-diktatúra. Hisz akkor is nagyon nehezen lehetett kijutni belőle... Ez arra készítette, illetve kényszerítette a képzőművészetet, hogy a ma-ga mikrovilágából töltekezzék, abból, amely közvetlenül körül-vette a művészeket. Így születik meg a modern erdélyi táj és a modern emberábrázolás. Megszületnek azok a színben, vonal-ban, térben testet öltő művészi formák, amelyekben az erdélyi ember ki tudja fejezni magát. A két világháború közt „megszü-letik” és fellép az alapító nemzedék. A második világháború után – amikor is a művészeti oktatás helyzete lényegesen javul – nemzedékek érnek be, válnak alkalmassá arra, hogy képvi-seljék az egyes néprajzi és kulturális tájegységek szellemiségét. Jóllehet a két világháború között is létezett, székely festőiskolá-ról erre az intervallumra vonatkozóan mégsem beszélhetünk, csak azt követően, hogy művészileg felnőnek a második világ-

háború utáni fiatalok, ugyanis akkor derül ki, hogy Nagy István, Nagy Imre, Márton Ferenc, Karácsony János, Bordi András vagy Bene József külön világot alkotnak az erdélyi magyar művészetben. Ennek az iskolának a folytatói Sükösd Ferenc, Márton Árpád, Gaál András és Plugor Sándor.

– Ugyanakkor létezik egy partiumi-bánsági vonulat, egy nyugat felé állandóan nyitott nagyváradi-temesvári kései avantgarde művészet is, amely rögtön Trianon után képes lépést tartani a budapesti és a párizsi stílusfolyamatokkal.

– Valóban így van. És azt sem árt hangsúlyozni, hogy az erdélyi művészet megszületése pillanatában sem volt egysíkú, „közzszolgálati”, nosztalgikus, esetleg kimondottan kispolgári szükségleteket kielégítő művészet. Hiszen például Nagy István – akit jogosan a magyar Van Goghnak neveznek – a magyar festészetnek is az egyik legmodernebb jelensége a húszas években, amikor nagy kiállításait rendezi. Vagy említhetnénk a Nagybányán, illetve Nagyváradon élő expresszionistákat vagy kubistákat, mint például Mund Hugót vagy Jándi Dávidot. A váradiak közül pedig ott van Balogh István, aki nemcsak az erdélyi, hanem az összmagyar szecessziós festészet egyik legkarakteresebb jelensége. Tehát a határok lezárásával beszorulunk a saját vizeink közé. De ideszorul sok, már akkor érett, legalábbis főiskolát végzett képzőművész is, akik nem menekülnek el rögtön, hanem megpróbálják helyben megteremteni a maguk munka- és életfeltételeit.

Visszatekintve, csak most láthatjuk, milyen gazdag színpetet alkotnak azok a tehetségek, akik itt maradtak. Hogy iskolák és vonulatok húzódnak egymás mellett már a két világháború között, amikor pedig a képzés még elég alacsony. A megélhetés gondja a művészeket sújtotta a legjobban, és a román hatóságok természetesen inkább a román művészeknek adták azokat a megrendeléseket, amelyekkel egy kicsit könnyebbé teheték volna az életüket. Meg a rajztanári állásokat is. Meg-

szűnt az a lehetőség is, hogy mondjuk, ha én Kolozsváron élek, akkor természetesen Kolozsváron is kiállítok, de amikor a Műcsarnokban Tavasz Szalont hirdetnek, oda küldöm a három képet, és Lyka Károly ír rólam a *Művészetben*. No ennek 1920-ban vége szakad. Ezután Ács Ferenc és a többiek már csak Kolozsváron, Marosvásárhelyen vagy Nagybányán, esetleg Temesváron állíthattak ki. Tehát új közönséget kellett teremteni, az új közönségnek pedig olyan művészetet nyújtani, amely természetesen nem is lehetett a legmodernebb.

– *Nyilván felmerültek sajátos művészeti feladatok is...*

– Az egyetemes magyar festészetben a hegyi tájkép festés az erdélyi művészekre hárult. A Trianon utáni Magyarországon nincsen hegyi táj. És az erdélyi művészet, elsősorban a székely iskola, a mai napig őrzi, hozza ezt a műfajt, csak lehet, hogy a magyar művészeti közvélemény eddig még nem vette át tőlünk ezt az ajándékot. Amikor az alföldi iskola – Tornyaiék, Rudnayék, Koszta Józsefék – fölfedezik a kubikost meg az alföldi magyar parasztot mint szociopikturális témát, vele szinte egyszerre fedezi fel Nagy István, Nagy Imre, Márton Ferenc a hegyi embert, a székely embert mint szociofestői témát. Ilyenformán a két világháború között még együtt rezdül az egész magyar művészet, de már körvonalazódnak azok a regionális szellemi határok is, amelyek között autonóm szerepet kap az erdélyi művészet. Nemcsak az önálló közönség és műízlés alakításában. Mert hiszen ugyanakkor megindul egy belső stílári fejlődés is, és elkezdődik azoknak a jegyeknek a megjelenése, amelyekre, egészében véve, azt mondjuk, hogy a XX. századi erdélyi magyar művészet.

– *A transzilvanizmus a trianoni trauma bénultságából való kilábalás, önösszeszedés időszaka...*

– Gondoljunk Kós Károlyra, a *Kiáltó Szóra*. Ő mint művészetszervező, grafikus, építész és író rányomta bélyegét az egész magyar kultúrára. Azért mondtam az előbb, hogy a képzőmű-

vészeten szinte hamarabb jelentkeztek a transzilvanizmus jegyei, mint a regényekben. Nemcsak paradoxon, hanem egyszerűs mind tény is, hogy a legerdélyibb erdélyi művészet akkor születik meg, amikor a történelmi Erdély megszűnik létezni.

– *Trianon traumáját érezni lehet a műveken is?*

– Látod, ez nagyon érdekes! A trauma maga nem tükröződött a művészetben témaként. Csupán a kifejezési eszközökben. Egyfajta szenvedélyes, drámai expresszivitás alakult ki a legjobbaknál. Ettől a perctől kezdve azonban Nagy Istvánt kiiktattam, mert ő akkor már Baján meg a Balaton mellett élt, és csak kirándulni járt haza. Így volt ez még akkor is, ha egyfolytában abból élt, amit itthon felszívott magába. De azoknak a művészetében, akiknek a pályája itthon érett be, teljesedett ki, és az egész életművet az ország határain belül alkották meg – gondoljunk Nagy Imrére, Szervátiusz Jenőre, Gy. Szabó Bélára, Szolnay Sándorra, Ziffer Sándorra – a kisebbségi sors nem jelentkezett úgy, mint egy korabeli újságcikkben vagy novellában. A képzőművész mindig az életónus reagense egy társadalomban. Az, hogy például Szervátiusz Jenő kis és nagy faszobraiban – az *Emré* bától kezdve a *Bánat*-szobron át a *Krisztusok* műfajában el egészen az *Önarcképekig* – a középkori aszkézist párosította a népi fafaragók expresszionista, darabos formanyelvével, egyértelmű. Ez volt az ő hitvallása a korról. Nagy Imre valósággal keleti pompába öltöztette a csíki erdőben élő székelyt. Nőalakjai úgy vonulnak a vállukon meg a fejükön a korszakkal, mint valami mitológiai alakok. Ő meg ezzel fejezte ki, hogy mi nem veszítjük el a hitünket, a bizalmunkat meg az erőnket, hanem tovább éljük a magunk életét, akármilyen birodalomhoz csatolják is Erdélyt. Szolnay Sándor arcképsorozatot fest az erdélyi alkotó értelmiségiekről, amivel valósággal egy gondolati enciklopédiát tár az emberek elé, azt sugalmazva: ezek a ti értelmiségietek, akik itt nevelődtek, és a ti gondjaitok

kat képviselik az „eszmebarikádokon”. Mindegyik művész megkereste a maga lehetőségét az eszközök kiművelésében.

– Az erdélyi magyar kultúra olyan energiákat halmozott fel az előző századokban, és olyan egészséges, „pihent” néprétegek voltak Székelyföldön, a Szilágyságban, Mezőségen, a Partiumban, katolikusságban, reformátusságban, unitáriusságban, parasztságban, polgárságban, hogy életerős maradt a társadalom. Talán éppen azért, mert állandóan edződött a külső és belső harcokban.

– Végtelen csatatér volt az egész erdélyi történelem. Még akkor is, ha a Fejedelemség korában meg tudtuk őrizni önállóságunkat. 1918 után, amikor magunkra maradtunk, szinte egyszerre robbantak ki a népi erők, tehetségek a társadalomban felhalmozódott gondok, problémák művészi megvallására.

– Az elmúlt századokban Erdély szellemi élete folyamatosan össze volt kapcsolva az európai szellemi vérkeringéssel. A kíváncsiak, a tudásra szomjazók rendszeresen jártak nyugatra. Nemcsak a leggazdagabbak, hanem az arra érdemes tehetséges szegényebbek is kijutottak, és új, korszerű eszmékkel, ismeretekkel feltöltekezve, felvértézve tértek haza. Apáczai például boroshordókba rejtve hozta haza a könyveket, kijátszva a határőrök éberségét. A példákat hosszan sorolni lehetne. Úgy tűnik, hogy a régmúlt mégsem volt annyira mostoha, mint ahogy a közelmúlt ideológusai állították. Sokkal inkább Trianontól errefelé volt az erdélyi értelmiség rákényszerítve arra, hogy a saját „anyagából” építkezzen. De sokan voltak, akik a mégoly mostoha körülmények között is azon igyekeztek, hogy a fejlettebb nyugathoz fűződő szálakat vigyázzák, felelősen kötözzessék.

– Nagyon szeretném, ha könyvemből (Erdélyi magyar művészet a XX. században, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1990) megértenék, hogy mindaz, ami az európai művészetben történt az elmúlt hetven évben – ha késéssel is meg áthasonulva –, benne van az erdélyi művészetben.

Érdekes, hogy mi abban a művészeti ágban jeleskedünk leginkább, amely a magyar, de még az európai művészetben is viszonylag az érdeklődés periferiájára szorult ebben a században – a szobrászatra gondolok. A modern művészet fejlődését elsősorban a festészetben elért eredményekkel mérik. Nekünk viszont olyan szobrászatunk van – különösen az utóbbi negyven év szobrászata ilyen –, amely páratlan Közép-Európában. Úgy tűnik, hogy az az emberi sors, amit az erdélyi művészek és közönségüként a társadalom maga átélt, a mintázható és megfogható antropomorf formákban fejezhető ki legmeggyőzőbben.

– *Ki volt ebben a legnagyobb?*

– Nem lehet azt mondani, hogy itt lett volna egy legnagyobb. Szervátiusz Jenő meg Kós András indították el a faszobrászatban ezt a vonalat. A fémszobrászatban Balogh Péter és Román Viktor végeztek úttörő munkát. Később pedig Törös Gábor, Izsák Márton és Kulcsár Béla a kőszobrászatban. Tehát a szobrászat valamennyi műfajában vannak vonulatok. Az viszont megállapítható, hogy ki volt az első, aki stílusosan vagy magatartásban példát adott, aki mögé felzárkózott a következő hullám. Jelentős azoknak a szobrászoknak a száma, akik nemcsak elbabrálgattak egy fejen, vagy megcsináltak valamilyen térszobrot, hanem akiknek kiforrott formanyelvük van, akik szobrászatukban egy-egy kis univerzumot teremtettek, formáértékükben eredetiek és maradandók. Magyarországon ma rengeteg erdélyi szobrász él. Szétszórva, szétszóródva. Ezért egyelőre nem lehet őket észrevenni. De én hiszem, hogy a leg erősebbek talpon maradnak, és előbb-utóbb mint az összmagyar művészet szerves részei adhatják át értékeiket.

– *A Trianon utáni években még nincs magyar művészeti oktatás Erdélyben. Mikor indul be az intézményes művészeti oktatás magyarul?*

– Az igaz, hogy magyar nyelvű főiskolai oktatás nincs a két világháború között, de ne felejtse el, hogy az nem is olyan fon-

tos, mint általában az anyanyelvű oktatás. Az 1925-ben létesült Kolozsvári Művészeti Főiskolán, amely később átköltözött Temesvárra, ott voltak a magyar diákok is. A román szülő – már csak sznobériából is – Bukarestbe küldi a gyermekét főiskolára, mert ott vannak a nagymesterek. Pedig az erdélyi tanárok kitűnőek voltak. Aurel Ciupe, Atanasie Demian, Catul Bogdan, Romulus Ladea akkor jöttek haza Párizsból, Cezanne-től megbabonázottan, tarsolyukban a legmodernebb művészi szemlélettel. Ezt adták át művészképzős növendékeiknek. Sokszor csupán néhány év korkülönbség volt a tanárok – például Mohi Sándor, Fülöp Antal Andor, Szervátiusz Jenő, Romulus Ladea, Aurel Ciupe – és a diákok között. Meg is maradt köztük a barátság. Ezek a román tanárok nem is zárkóztak el attól, hogy a tehetséges magyar fiatalokat fölvegyék a főiskolára, mert ők művészi és didaktikai eredményt akartak elérni. Akkor még nem volt ilyen kiélezett szempont, hogy valaki magyar vagy román. Talán még nem tudták, hogy milyen „veszély” vagyunk számukra.

Az erdélyi magyar képzőművészet élő vagy már elköltözött klasszikusai a kolozsvári, illetve a temesvári főiskolán végeztek. Az, hogy az erdélyi művészeti főiskola 1948-ban újjáalakult, és először külön magyar intézetként, majd tagozatként működött, s hogy ezen a magyar tagozaton olyan jeles magyar mesterek tanítottak, mint Miklóssy Gábor, Nagy Imre, Kovács Zoltán, Szervátiusz Jenő, Mohi Sándor, Kós András, Feszt László, Bene József, Szentimrei Judit, Kósa Huba Ferenc, természetesen még nagyobb vonzerőt jelentett a magyar diákok számára.

– *Ez nagyot lendített az erdélyi magyar művészek számbeli növekedésén is?*

– Kétségtől. Azt is nyomatékosítani szeretném, hogy a második világháború utáni első két évtizedben mind a bukaresti, mind a jasi-i (jászvásári) művészeti főiskola nagyon szívesen

vett fel magyar diákokat is, hiszen az akkori jeles román művészettanárok nem voltak nacionalisták, számukra valósággal egzotikum volt egy székely diák, akivel esetleg nehezen értettek szót, amíg a diák meg nem tanulta jól a román nyelvet, de tehetséges lévén, eredményt tudott felmutatni vele.

– *A második világháború utáni harminc évben évente átlag 10-15 képzőművésszel gazdagodott az erdélyi magyar művészeti élet.*

– Számítsd ki, hogy ez mekkora gyarapodást jelentett. És már akkor is nagyon nehezen lehetett bejutni a főiskolára. Aki művészeti főiskolára bejutott, az nem volt másod- vagy harmadrangú tehetség. Formaújító, stílus-meghatározó egyéniség lett valamennyi szobrász, festő, grafikus. A nagy létszámbeli gyarapodás megszüntette az erdélyi magyar művészet addigi Kolozsvár-centrikusságát. Kettős központúságot alakított ki. Marosvásárhely már az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején komoly művészeti központnak számított a maga kis művészeti liceuma révén, ahol Izsák Márton, Bordi András, Barabás István, Piskolti Gábor, Incze István tanítottak. Ezek a kitűnő tanárok olyan alapot adtak, hogy növendékeik hogyha nem jutottak is be a főiskolára, akkor is művészekké lehettek. Ha pedig bejutottak, példát nyújtottak másoknak, annyi mindent tudtak már.

Megszűnt tehát a Kolozsvár-központúság. Marosvásárhely mellett egy sor művészeti kisváros alakult ki. Szatmáron, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Udvarhelyen azelőtt is, mindig élt egy-két olyan rajztanár, aki kiállítás is rendezett. Most viszont valóságos művészeti telepek jöttek létre ezekben a városokban. A letelepedett 10-15 művész kölcsönösen látogatta és formálta egymást. A város, a táj, az emberi életforma az ő művészetükben kapott határozott jelleget. Ez a sor kis művészeti központ rendkívül jó hatással volt a képzőművészettől távol első, attól idegen rétegek műízlésére, hiszen egymást követ-

ték a kiállítások, a köztereken megjelentek az első modern térszobrok; a kisemberek, a középosztály kezdett vásárolni, a műgyűjtés szokássá vált, és ha nem jön a Ceusescu-diktatúra kísérteties utolsó évtizede – amely letarolta nemcsak a magyar, hanem a román művészetnek ezeket a sarjadásait is -, modellként szolgálhatnánk a nyugatnak, ahol már rég nincs olyan művészet, mint amilyen a hatvanas-hetvenes években nálunk volt.

– *A beszűkülés a hetvenes években erősödött fel a román ultranacionalista politika egyenes következményeként. Ezt személyesen is tapasztalnom kellett. 1971-ben, amikor a kolozsvári „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskolára kerültem tanárnak, 26 magyar hallgatóm volt. 1985-ben, amikor kénytelen voltam megválni a főiskolától, mert hatalmi szóval betiltották a magyar nyelvű elméleti oktatást, román nyelven tanítani pedig nem éreztem hivatásomnak, mindössze két magyar hallgatótól kellett elbúcsúznom. Az ott töltött évek alatt a magyar diákok száma évről-évre csökkent, olyannyira, hogy a nagyon is működő numerus claususból 1989-re majdhogynem numerus nullus lett.*

A nyolcvanas évek második felében már-már kibírhatatlan volt a légkör a főiskolán, ötödik keréknek tekintették a magyarokat, akiket teljes mértékben holtvágányra toltak. Aztán következett az exodus.

– Erre Marosvásárhely a leglátványosabb példa, ahol 1978-ban száznál több magyar művész élt. És majdnem mind szerte-futott. S még jó, ha ide, Magyarországra jöttek, de hányan csámborogtak el szerte a nagyvilágba.

– *Tágítsuk a kört. Milyen volt az 1945 utáni erdélyi magyar művészeti élet?*

– A Barabás Miklós Céh megszűnése után (1945) nemzetiségi alapon működő művészeti szervezet soha többé nem létesülhetett Romániában. Érdekes, hogy a főiskola szervezésekor fontosnak tartották, hogy legyen magyar művészeti főiskola is.

Azt viszont még a háború utáni egymásra találás eufóriájában sem tekintették fontosnak az akkori politikai és művészeti vezetők, sem a Magyar Népi Szövetség, sem maguk a művészek, hogy külön magyar művészeti szervezet is működjön.

– *Nem ismerték volna fel, hogy fontos lenne egy olyan szakmai szervezetet alapítani, amely nemzetiségi alapon (is) összefogja a művészeket?*

– Az ötvenes évek elején megalakult a Romániai Képzőművészek Szövetsége és a Művészeti Alap. Ezeknek akkor a párt- és az állami vezetés meglehetősen nagy juttatásokat adott a szocialista realista művészet ösztönzésére. Ezért sem merült föl egy különálló magyar művészeti szervezet szükségessége. Meg aztán a román művészek nemcsak hogy eltűrték, hanem még ösztönözték is, hogy magyar művészek is vegyenek részt a szövetség és az alap vezetésében. Nem pusztán azokban a megyékben, ahol a magyar művészek többségben voltak, hanem az országos vezetőségben is. A szövetség utolsó magyar alelnöke, Erdős Imre Pál még halálos betegen is kivívta, hogy minden évben, az egyes művészeti ágak jelesei számára fenntartott ágazati díjakból magyar művész is részesüljön.

Hasonlóképpen történt az állami díjak, az érdemes, illetve a művészetek érdemes mestere cím, valamint a kitüntetések, a külföldi kiállításokon való részvétel és a tanulmányutak odaítélésében is.

Vagy említsek egy másik példát. A román munkásmozgalom legnagyobb eseményének, a griviciai harcoknak a megfestését Miklóssy Gáborra bízták, mert a Rudnay-iskolában olyan emberábrázoló képességeket szerzett, amelyeknek a román festők hijával voltak. Ők egy kicsit mindig impresszionistábbak voltak, inkább a szín, a világ titokzatos megnyilvánulásai izgatták őket, semmint egy ilyen történelmi esemény. Ők nagyon is jól tudták, hogy történelmi festészete a magyar művészetnek volt. A történelmi festészet nálunk, adott időpontban, korszakot je-

lentett. Miklóssy Gábor Grivicája bejárta a világot. És sok-sok másolatot készítettek belőle.

De említhetném Kovács Zoltán Balcescuját is. Román festők nem festettek olyan Balcescut, mint ő. A Ceausescu diktatúra utolsó percéig ott volt kiállítva a bukaresti Nemzeti Galériában.

Ez a dolog egyik oldala. A másik viszont az, hogy maga a társadalom eltartotta a művészt. Persze, nem a megvásárlás volt ennek az első számú eszköze, sokkal inkább a mű és a közönség találkozásai.

– *Kisebbségi sorban az ilyesmi sokkal élesebben vetődik fel. Az embereknek saját művészeikkel, írókkal s a műveikkel való találkozása kardinális kérdés lehet.*

– Ezért, amikor ezt már nem biztosították hivatalos úton, jelentkeztek a szerkesztőségek, a színházak. Szerkesztőségi szobákban, előcsarnokokban és másutt kialakították az úgynevezett klub-galériákat. Kezdve a Korunk-galériától a nagyváradi Fáklya-galérián át az kolozsvári egyetem Filo-galériájáig vagy a marosvásárhelyi Színművészeti Főiskoláéig. Ezeket a hatalom fullajtárjai valahogy nem vették észre, nem szűrt szemet annyira, ezért nem is tiltották be. Az önszerveződésnek ez a formája mindaddig „zavartalanul” működött (10-15 év), amíg le nem járt az egész gépezet.

Ne feledkezzünk meg a művésztelepekről sem, melyek között a gyergyószárhegyi volt a legéletkéesebb, Zöld Lajos megszállotságának köszönhetően. Ez most is él, viszont az árkosi szobrásztáborra nagyon hamar rátették a kezüket a hivatalosságok, és román szobrásztábort csináltak belőle. A Rétyi nyírbén is próbáltak létrehozni egy telepet, amely csakhamar megszűnt. Kovásznán már ők kezdeményeztek, ahova nem is hívtak meg magyar művészt. Ez más, mint a kovásznai nyári kiállítás, amit Gazda József szervezett. Valószínű, hogy épp ennek az ellensúlyozására hozták léte a kovásznai szobrásztábort.

– *A megindult exodus a művészek körében jeladás volt arra, hogy életveszélyesen vékonyodik körülöttük a társadalmi védőgyűrű?*

– Ezt a veszélyt én előadóművészként is érzékelttem a hetvenes évektől kezdve. Nem fokozatosan, hanem rohamosan. Egyre gyakrabban fordult elő, hogy meghívtak valahova valamelyik műsorommal, de nem felnőttek jöttek el, hanem a tanárok elküldték maguk helyett a neveletlen gyermekeket, és nekem kellett fegyelmeznem őket előadás előtt vagy közben. Az emberek egyre inkább elfásultak, közönyösek lettek szellemi dolgaink iránt. Kezdték feladni azt a görcsös kapaszkodást a kultúrába, ami addig jellemző volt. Ez persze összefüggésben van az azal, hogy megszűnt az értelmiség utánpótlása. Egyre fájdalmasabban érezte hatását, hogy nincs magyar egyetem, nincsenek magyar főiskolák. Hiába kerültek be a tanügybe a román főiskolát végzett magyarok, ők már nem váltak a magyar kultúra olyan fogyasztóivá, mint azok, akik még a Bolyai egyetemen, a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti egyetemen és más magyar fakultásokon végeztek. A román vezetés ördögi módon értett hozzá, tudták, hogy leghamarabb ezeket a felsőfokú intézeteket kell megszüntetni.

– *A hatvanas években Gáll Ernő, Balogh Edgár recenziókat, apróbb írásokat kértek tőlünk, filozopterektől, akik hallgatóik voltunk az egyetemen, így próbálva odaédesgetni bennünket a Korunkhoz, amire, mondanom sem kell, hallatlanul büszkék voltunk. 1985-ben, Korunk szerkesztőként, magam is próbáltam megismételni ezt a fajta munkatársi toborzást, hisz egyre fenyegetőbbben merült fel – nemcsak nálunk, a Korunknál, hanem az egész romániai magyar sajtóban – az utánpótlás kérdése. Elmentem hát a Babes-Bolyai egyetem filozófia karára, és összegyűjtöttem a szerkesztőségbe mind a négy évfolyam magyar hallgatóit. Nyolcan vagy kilencen voltak összesen. Egy déltől estig tartó beszélgetés nyomán egyetlen egy hallgató vállalkozott*

recenziók írására. Akkor már rég nem folyt magyar nyelvű oktatás az egyetem filozófia karán. Látva a fiaskót, megdöbbenem, később viszont rájöttem, nem kényelemből vagy félszedségből nem vállalkoztak feladatokra a hallgatók, hanem azért, mert nem tudták a Korunk szintjén kifejezni magukat magyarul. A filozófia kar olyan jeles tanárait, mint Gáll Ernő, Balázs Sándor, Szegő Katalin, Kulcsár Tibor, Fodor Katalin... szétszórták, áthelyezték őket más fakultásokra, ahol románul kellett tanítaniuk, helyükbe pedig „átmenetileg” olyan román anyanyelvű fiatal tanárokat tettek, akik alig törték a magyar nyelvet, vagy egyáltalán nem beszéltek magyarul. „Átmenetileg” tehát ők tanítottak „magyarul”. Később ennek a groteszk kísérletnek is véget vetettek, mondván a hallgatóknak: – Tessék románul tanulni, mert lám, nem megy magyarul a „magyar” tanár uraknak. Mindezt csak azért mondtam el, hogy érzékeltessem azt a falmellékliséget, ahogyan csinálták, ahogyan büntetlenül arcul csaphattak bennünket bármikor.

– Nagyon jó, hogy ezt közbevetetted, mert ki is felejtettem a művészeti élet működéséből az egyik legfontosabb elemet: a magyar sajtót. Művészetkritikus és művészettörténész képzés magyar nyelven egy pillanatig sem folyt. Tudom, mert engem művészettörténész tanársegédként tartottak vissza a Bolyain 1955-ben azért, hogy majd beindul ennek a diszciplinának a magyar nyelvű oktatása. Ahhoz képest, hogy ilyen képzés nem folyt, azok közül, akik a filozófia és filológia szakon végeztek, nemkülönben a képzőművészek köréből nagyon sokan vállalkoztak rá, hogy művészekről írjanak, illetve hogy művészetelméleti és művészetpublicisztikai cikkeket közöljenek. Sőt, újságírók is, látva, hogy nincs, aki írjon egyik vagy másik kiállításról, fokozatosan bedolgozták magukat a műfajba. Persze sok felületes, hozzá nem értő írás jelent meg, de az az igazság, hogy nem volt olyan újságja, napilapja az erdélyi magyarságnak, amely ne vállalta volna fel a művészeti krónikát. Azok a

lapok viszont, amelyek művészeti rovattal rendelkeztek, mint a Korunk, az Utunk, A Hét, az Igaz Szó, a Művelődés, a Dolgozó Nő, ha nem is rendszeresen, de foglalkoztak a művészettel.

– *Neked például az Utunkban heti rovatod volt.*

– Én a művészeti rovatot vezettem, amelybe beletartozott a színház, a képzőművészetek, a zene, a film, a népművészet és az iparművészet. De amikor az Utunk nyolc oldalra csökkent, mindezekre már csak egy oldal jutott. Bűvészmutatvány volt, hogy azon az egy oldalon hetente legalább a legfontosabb dolgokat felvillantsuk. Azt csak én tudom, mennyi utánjárásba és energiába került ez is, hisz még lapon belül is meg kellett küzdeni érte. Mert nem egyszer többen is azt mondták, nem kell ide művészeti rovat, írjanak a művészek önmagukról, az nekünk elég. Ez a belső sűrűlódás is ama társadalmi védőburok elvékonyodásának az észlelhető jele volt. Mert hiszen ha egy irodalmi-művészeti lapnál felmerül az a gondolat, hogy művészetkritikára nincs szükség, a novellán és versen kívül nincs más, legfennebb az esszé, akkor... Szóval nem szabad azt hinnünk, hogy mindent a diktatúra vett el tőlünk. Mi magunk is lemondunk egyről-másról. És noha én egy pillanatig sem hagytam félbe a művészeti írást és a versmondást, a nyolcvanas évek elején már egyre keserűbb szájjal csináltam. Éjszaka a vonaton, miközben halálosan fáradtam utaztam hazafelé, hányszor kérdeztem magamtól, miért is csinálom, hisz az a negyven-ötven ember, akinek a műsoraimat előadtam, bukást jelent az előző évek több százas közönségéhez viszonyítva. Ha engem, aki soha nem anyagi haszonért vagy hiúságból csináltam, amit csináltam, hanem valamiféle missziós megszállottsággal dolgoztam, mégis ilyenszerű kérdések gyötörtek, mennyivel inkább érezhették ezt azok a művészek, akik kevesebb odaadással dolgoztak, hogy hűl, kihűl körülöttük a világ.

Az erdélyi magyar társadalom bomlása nem abban tragikus, hogy szám szerint hányan távoztak el. Ez nagyon súlyos

ugyan, de állítom, hogy az erdélyi magyar társadalom soha nem fog másfél millió alá süllyedni. Azok az emberek, akikben a szülőföld édessége feledtetni tudja mind a többi keserőséget, mindig is otthon fognak maradni. A legfőbb veszély az, hogy a szülőföld egy maroknyi földre korlátozódik. Nem lehet csak jel-szavakkal, politikai jóindulattal és szervezéssel egy közösséget összetartani. Erdélyben mindig minden etnikum saját szellemi kisugárzása erősségének arányában maradt meg, illetve erősödött.

– *Milyen ma az erdélyi magyar művészeti élet szerkezete? Nem érezni itt-ott a provincializmus fülledtségét?*

– Az erdélyi művészet a két világháború közt alapfeladatokat végzett el. Így például újra felfedezte számunkra a szülőföld szépségét, a tájat. Arcképcsarnokot alkotott azokról a szellemi emberekről, akik kezükbe vették az erdélyi magyarság sorsának irányítását. A portréfestészetnek igen nagy szerepe volt a két világháború között. Az intim műfajokban, mint amilyen a csendélet, a művészek megpróbálták az elárvult emberek otthonát melegebbé tenni, bevenni a lakásba a harmóniát, a csendet, a nyugalmat és a fényt, ami a kisebbségi küzdelmek közepette nagyon sokat számított. És csak nagyon nehezen alakult ki a kompozíció, amikor az mondani is akart valamit arról a valóságról, amelyben keletkezett. De ez már-már átcsúszik a második világháborút követő időszakba. A két világháború közötti korszakban a hagyományos műfajokat telítették új tartalmakkal, hangolták át erdélyi színekre, életérzésre, a Cézanne utáni európai piktúrához kapcsolódva.

Másrészt „művészettörténetet írtak”. Mint például a kolozsvári Tóth István kis etnografikus vagy urbanisztikus metszeteiben, vagy Balogh István Váradon a maga miniatúráiban, Debreceni László ugyancsak kis színes metszetsorozataival vagy Szopos Sándor történelmi és néprajzi nagy olajkompozícióiban. Erre mindig volt igény. És mindig volt egy vonulat, amely a tör-

ténelmi emlékek, a múltidézés romantikájával igyekezett elviselhetővé tenni a társadalmi, gazdasági nyomást, a kisebbségi sorsot.

A második világháború utánra érik meg annyira az erdélyi művészet, hogy felvállalhatja mind formailag, mind funkcióiban azokat a feladatokat, amelyek egy XX. század közepi művészeti organizmusra várnak. Csakhogy a nyugati művészetben épp abban a pillanatban veszíti el fontosságát a kompozíció, az a törekvés, hogy a művész közöljön is valamit a művel. A művész társadalmi magánya oly tiltakozást váltott ki, amelynek formái szétfeszítették a képzőművészeti ábrázolás hagyományos műformáit, a táblaképet, a kőszobrot, a festészetet, a szobrászatot és a grafikát, mint olyat. Nos, épp ekkor áll be nálunk ezeknek a műfajoknak egy olyan virágzása, melyet az adott történelmi helyzet avat időszerűvé. Persze ez is lázadás, tiltakozás, csak másfelé irányul, és erre a hagyományos műfajoknak az eszközeit használja fel, hogy üzenete mindenképpen eljusson a közönségéhez, és önmagát is elégtétellel töltsse el.

– *Ismerve a sajátos erdélyi, illetve kelet-közép-európai helyzetet, felmerül a kérdés: szabad-e, lehetséges-e egyetemes érvényű szempontok szerint írni meg a huszadik századi európai művészet történetét?*

– Nem. Mert Európának egyes pontjain 1950 és 1960 között ez, más pontjain pedig az a korszerű. A provinciális íz akkor lenne érzékelhető és fájdalmas, ha Erdélyben pontosan azt akarták volna csinálni, amit a nyugat művészete produkált. Ha ugyanazt akarták volna csinálni öt-tíz év késéssel, fele annyi ismerettel és meggyőződéssel. Igaz ugyan, hogy a nyugati irányzatok késve érkeztek hozzánk, de nem is vették át vegytisztán, csak a kifejezés bizonyos formaelemeit használták fel ahhoz a művészeti törekvéshez, amely nálunk sokkal emberközelibb volt, mint ugyanannak az évtizednek a nyugati művészete vagy annak egy része.

– A XX. századi erdélyi művészetről 1990-ben megjelent könyved, érzésem szerint, dokumentuma (is) kívánt lenni egy olyan művészeti birodalomnak, az európai művészet egy olyan régiójának, amely talán abban fog majd példát mutatni, hogy miképpen tudta egy kis etnikum, erősen korlátozott lehetőségek között, úgy kifejezni önmagát, hogy az emberiség magára ismerjen ebben a sorsképben.

– Meggyőződése, hogy az erdélyi magyar művészet abban (marad) korszerű, hogy egy olyan korban, amikor mellékessé, lényegtelené váltak a nemzeti művészet formái és célkitűzései, épp ilyen természetű értékeket mentett át, olyanokat, amilyeneket ma már egyetlen egy nyugati képzőművészet sem menthet át. Hiszem tehát, hogy ennek a művészetnek a csúcsai nem egy provinciális, hanem egy – a saját törvényei szerint mérendő – korszerű művészet dokumentumai.

– Nagyon sok képzőművész kívándorolt az elmúlt években. Képes lesz-e talpon maradni (vagy talpra állni?) az erdélyi magyar művészeti élet?

– Ha minden így marad, nemcsak a képzőművészet, hanem az egész erdélyi magyarság mint kultúrateremtő közösség képtelen lesz talpra állni. Nem tud talpra állni, ha csupán azokkal a politikai természetű eszközökkel fog harcolni, amelyek pillanatnyilag rendelkezésére állnak. Én ezeket az eszközöket nem becsülöm ugyan le, hiszen ezek az önvédelem reflexei, s mint ilyenek, igen fontosak, de kevésnek tartom. Kenyértörésre kell vinni a dolgot, másképp nem fog menni.

– Befejezésül szóljunk röviden a művészeti könyvsorozatokról, hisz az utóbbi tizenöt évben ugyancsak fontos szerepük volt a monográfiáknak és a Kriterion gondozásában megjelent Galéria-könyvecskek sorozatnak.

– Ez is az önszervezés és az önfenntartás fontos eszköze volt. A művészeti könyvkiadás fontosságára adott pillanatban rájött az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, de még inkább az örö-

kébe lépő Kritérion, előbb Bodor Pál, majd Domokos Géza irányításával.

A monográfia-sorozatban az immár klasszikusnak számító erdélyi művészeknek a pályaképét rajzoltuk meg. A Kritérion Galéria-sorozatban pedig elkezdődött a középnemzedék számbavétele, amely a művészeti élet terhét viseli a vállán. Azért volt fontos minden művészeti könyv, hogy az egymástól távol eső művészeti központokban a művészetkedvelő közönség ne higgye azt, hogy csak a sajátjai jók, hanem Erdély egész művészeti térképét áttekinthesse.

A könyvkiadással a legtávolabbi vidékek művészetpártolója vagy kiállításra járó embere birtokába jutott az erdélyi művészet legmagasabb értékeinek. Ez minden bizonnyal jó hatással volt az önbizalomra is: lám, mennyi jó művészünk van! A monográfia-sorozat a 28. kötetnél szakadt meg, a Kritérion-Galériában pedig 12 vagy 13 füzet jelent meg, de három-négy évre előre meg voltak írva a tanulmányok, amelyeket most, sajnos, nem tudnak kiadni, mert nincs pénz, papír, mindig az nincs, amire éppen szükség volna.

Ezek a tanulmányok ugyanakkor kitűnő iskolai voltak a művészeti írással foglalkozóknak, hogy nagyobb formában, terjedelemben is ki tudják fejezni, megfogalmazni azokat az értékeket, amelyekkel rendelkezünk. Egyik forma a másikba kapcsolódva, így vált ez a művészet mind szervezettebb részévé a kisebbségi és nemzeti kultúránknak. Ezeket a szálakat egyszerre akarta elvágni a diktatúra. Sokat sikerült is.

Vajon össze tudjuk-e még kötni?

Kolozsvár, 1991.

„Nem tudok másról írni, mint Erdélyről”

Vallomással kezdem: 1989. decemberének vége felé – Bukarestben még javában ropogtak a fegyverek – véletlenül összefutottam Kolozsváron a (volt) Deák Ferenc utcában **Beke György** íróval és jó baráttal. Megálltunk egy percre, hogy kicseréljük a gondolatainkat, hisz annyi minden feszült bennünk, amiről akkor úgy éreztük, ki kell hogy beszéljük magunkból. Nem mondanék igazat, ha azt állítanám, nem voltam napokig, talán hetekig is az események – akkor még azt hittük, forradalom – hatása alatt. A zsarnoki diktatúrától való hirtelen megszabadulás hatalmas katartikus élményt váltott ki az emberekből, belőlem is. Őszintén hittem, hogy minden jóra fordul, hogy nemcsak a súlyos nélkülözéseknek, hanem a léleknyomorításnak is végre vége szakad. Azt reméltem, hogy a többségi románság egyenlő félként fog viselkedni, érintkezni velünk, s hogy az „új világ” építése után valóban elérkezett egy emberibb világ megteremtésének a lehetősége.

– Emlékszel, odacövekelve, közel két órán át latolgattuk az esélyeket? Szándékosan felől kérdeztelek, és elbizonytalanodtam, amikor megtudtam, hogy te változatlanul az áttelepülés mellett maradtál. Kicsit csodálkoztam akkor határozottságodon, s csak később jöttem rá, hogy az erdélyi magyarok és románok viszonyának jövőbeni alakulását illetően sok mindent előre megsejtettél. Azt mondtad akkor, hogy ami minket, magyarokat illet, nem sok jót lehet várni tőlük. Két év telt el azóta, s az idő, sajnos Téged igazolt.

– Kérdésedben tulajdonképpen két kérdés lappang. Vegyük sorra őket! Kiüzetésem szülőföldemről jóval előbb elkezdődött. Szociográfiai munkáimat – én barangoló könyveknek neveztem őket – kezdettől fogva a hatalom gyanakvása, majd gáncsa kísérte. Már az 1975-ben megjelent kötetemet, a *Szilágysági hepehupát* üldözőbe vették. A Fehér megyei könyvemért – *Nyomjelző rokonság* – az írói zsűri által odaítélt irodalmi díjtól fondorlatos módon szerettek volna elütni: a minisztérium „kifelejtette” a megjelent munkák listájából. A *Búvópatakokat*, mely Beszterce-Naszód megyét mutatta be, a megyében nem engedték árusítani. A *Boltívek teherbírásának* (Máramaros és Szatmár megyék krónikájának) utóélete valóságos „regény”: egy állambiztonsági tiszt nevével jegyezve, titkosan terjesztett román nyelvű „ellenkönyv” jelent meg. A pártközpont megtiltotta, hogy elismerő kritikát közöljenek róla, végül pedig ugyancsak a román pártközpont nem engedte meg, hogy átvegyem az írószövetségi zsűri irodalmi díját ezért a könyvemért. Indexre került ötödik barangoló könyvem, a Bihar megyét bemutató *Itt egymásra találunk az emberek*. Erről sem volt szabad egyetlen szót sem leírni a romániai sajtóban, és ismétlődött az eset az irodalmi díjjal is: a kolozsvári írói zsűri nekem ítélte, a bukaresti pártközpont semmisnek nyilvánította a döntést. Noha tulajdonképpen ehhez semmi joga nem volt, az Írószövetség saját pénzéből akart jutalmazni.

Hatodik barangoló könyvemet is megírtam, ezt a Bánságról, de a cenzúra – ismét fortélyos módon – megakadályozta a megjelenését. A kiadó kénytelen volt feladni a küzdelmet a sorozatomért. Végül már az ifjúságnak szánt történelmi regényemet sem engedélyezték, mely az 1848-as szabadságharc utáni időkről szól, Erdélyben és Bukarestben meg Konstantinápolyban játszódik, tehát a mai Románia területén és a török birodalomban, de a regény csak Budapesten jelenhetett meg, áttelepülésem után, 1991-ben, *Világos árnyékában* címmel.

Ennyivel azonban nem elégedett meg a román nacionalizmus: a sajtóból is ki akart űzni. 1985-ben elbocsátottak a laptól – *A Hét* kolozsvári szerkesztője voltam –, majd román és magyar írók fellépésére visszavettek ugyan az újsághoz, de felsőbb parancsra szinte egyetlen írásomat sem közölték, és hatvan esztendőös koromban kényszernyugdíjaztak.

Ha írni akartam, más választásom nem maradt, mint az áttelepülés. Különösen, hogy 1989 elején bírósági eljárás indult ellenem, mivel a budapesti Európa Könyvkiadónál – román engedély nélkül – könyvem jelent meg a moldvai csángó-magyarokról, *Csángó passió* címmel. Világos volt a hatalom szándéka: menjek el az országból.

– *Mit tettél a négy esztendei kényszerű hallgatás idején?*

– Bejártam újra Erdélyt, elsősorban azokat a megyéket, amelyeket ezután szeretnék szociográfiai kötetekben bemutatni. Jegyzeteimet, kézirataimat sikerült átmentenem. 1989 őszén megkaptam az áttelepülési engedélyt. December vége felé méltóztattak potom pénzért átvenni magántulajdonú lakásunkat, és hosszú huzavona után kitűzték a vámolás időpontját. Hetven kilós csomaggal jöhettünk személyenként, én és a feleségem. Egy dekával többet sem hozhattunk. Hatezer kötetes könyvtáramat el kellett kötyavetyélnem.

Mikor veled a Deák Ferenc utcában, Kolozsváron találkoztam 1989. december végén, akkor már teljesen felszámoltuk a lakásunkat, még a Ceausescu-diktatúra bukása előtt megtörtént hetven kilós csomagjaink vámolása, és azok útban voltak Budapest felé. Egy szál ruhában maradtam december 22-én, az úgynevezett forradalom napján: összes vagyonom a megváltott vasúti jegy volt. Mindenképpen jönnöm kellett. Azzal a reménnyel, hogy hamarosan visszatérhetek. Ha az események serényebbek, tehát ha még meg lett volna a lakásunk, ha nem indult volna útnak a csomagunk, akkor nem kerekedünk fel magunk sem.

Egy hónappal a változások után, 1990. januárjában hazatértem Kolozsvárra, megkíséreltem lakásunk visszaszerzését, de a hivatalban kikacagtak. Pedig akkor már nem kobozták el a lakásokat az áttelepülöktől. De amit elvettek, azt Romániában még soha senkinek nem adták vissza...

Maradtam volna, noha tudtam, hogy a bukaresti véres események nem sokat változtatnak erdélyi magyar sorsunkon. Hiszen addig is, lényegében a diktatúra bukásáig, igyekeztem szülőföldemen küzdeni, minden remény nélkül, nemzeti megmaradásunkért. 1989. decemberében úgy tűnt, hogy e tekintetben is megváltozik a világ.

– *A virulens nacionalizmus, a kisebbségek, mindenekelőtt a magyarság elnyomásának folytatódását előre jelezted...*

– Azért, mert december 22-én ott voltam Bukarestben – előző nap vámoltak -, ott jártam a tankok között, elvegyültem a tüntető sokaságban. Megírtam többször: izzó nacionalista hangulatot tapasztaltam a „forradalmárok” táborában. Például azt a jelszót kiáltozták a bukaresti fiatalok, hogy „Vesszenek az idegenek!” Miként támadt ez a jelszó? Egy kis irodalomtörténeti magyarázat kívánczik ide. A nagy romantikus román költőnek, Vasile Alecsandrinak van egy buzdító verse 1857-ből, *Az egyesülés hórája*. Második szakaszában szerepel ez a kívánság: „Sa piara dusmanii din tara!”, vagyis hogy „Vesszen ki az ellenség az országból!” Ezt a nyílt uszítást később megszelídítették, a dusmanii, vagyis az ellenségek helyett dusmania, azaz ellenségeskedés került a szövegbe. Szemlér Ferenc ezt így fordította le: „Bosszú köztünk sose légyen!” A románok jól ismerték mind a két változatot. 1989. december 22-én a tüntető fiatalok módosítottak rajta, olyképpen, hogy az *ellenség* helyébe az *idegen* került: „Sa piara strainii din tara!”. Borzongva hallgattam a bőszén skandált jelszót, és úgy éreztem, hogy ez a „forradalom” tulajdonképpen ellenünk, magyarok, zsidók, németek ellen irányul.

Egyébként nem is volt miért olyan nagyon meglepődnöm. Huszonkét éven át Bukarestben éltem. Felbúvároltam a bukaresti magyarság múlt századi történetét. Meghökkenítő tapasztalatokat szereztem. A korszak híres román vezetői, akiket demokrataként tisztel az utókor, Rosetti miniszter, Carol Davila, a román orvostudomány megalapozója és mások újabb és újabb kísérletet tettek, hogy az 1815-ben létrehozott bukaresti magyar iskolát megszüntessék. Egyetlen szerény magyar elemi bántotta „nemzeti érzékenységüket”. Kitalálták, hogy aki Romániában született, az eleve román, tehát nincs joga más nyelven tanulni. De még a Romániában születetteknek sem adták meg az alapvető jogokat, ha nem voltak románok. Veress Sándor bukaresti emlékiró, újságíró jegyezte fel, hogy az 1881-es román nemzeti kiállításon, amit Károly fejedelem királlyá koronázása alkalmából rendeztek, csak a „fajtiszta” románok vehettek részt. Így kirekesztették azokat a német gyógyszerészeket, akiknek az ükapjuk is Romániában született, de nem voltak „fajtiszta” románok. Igen, így szólt a törvény: „de rasa romana”, vagyis „román fajú” egyének. Hitler előtt hatvan esztendővel! Mikor egy porosz hercegi család elszegényedett sarját, Hohenzoller-Sigmaringen Károlyt emelték a román trónra! Nemcsak Veress Sándor döbbsent meg ezen. A legnagyobb román szatirikus író, Ion Luca Caragiale az időben nevezte el a román fajvédőket „zöld románoknak”. El is kellett hagynia az országot. Vagy említsem meg azt, hogy Órománia zsidó lakosságának 1920-ig nem volt állampolgársága? Akkor is csak azért adták meg, mert a trianoni békeszerződés automatikusan román állampolgárokká nyilvánította az erdélyi lakosokat, tehát az ottani zsidókat is, és mélységesen anakronisztikussá vált, hogy az erdélyi zsidók azon nyomban román állampolgárokká váltak, de a régi Románia nemzedékeken át ott élő zsidó vallású lakói nem rendelkezhettek állampolgársággal.

Említsem-e, hogy a román nacionalizmus minden háborús állapotban gyilkos fegyverekhez nyúlt a magyarok ellen? Kell-e idéznem Nagyenyed pusztulását 1849. január 8-án, mikor a város valamennyi magyar lakóját lemészárolták a móc szabadcsapatok, az enyedi kollégiumot pedig precíz pontossággal égették fel: minden tanterembe szalmát hordtak és felgyújtották, nehogy egyetlen helyiség is épségben maradhasson. 1916-ban, az úgynevezett „betöréskor”, mikor a szövetségi szerződést felrúgva, a román csapatok Magyarországra támadtak, Alsósófalván hetven ártatlan székelyt hurcoltak el, és soha többé nem érkezett hír felőlük... Mondjam-e Szárazajtát, Csikszentdomokost, Egerest, Gyantát, ahol a román fegyverek ártatlan magyarok, köztük 80 éves öregek életét ontották ki?

Ez a gyűlölet tört fel nagyon mélyről 1989. decemberében. A világ demokratikus közvéleménye, amelyik nem ismeri a román nacionalizmust, illetve fajelmélet gyökereit, úgy képzelte, hogy a szörnyű diktatúra nyomása egységbe forrasztotta Románia lakóit, a románokat, magyarokat, németeket, zsidókat, szerbeket, és a parancsuralom megdöntése után jön a nagy összeborulás a népek között. Kérdésedből kiderül, hogy te is így hitted, ezt vártad volna. De mivel a román köztudatban soha meg nem kísérelték a józan önismeret kialakítását, a saját torz felfogással, hazugságokkal és a legfőbb hamisítással, a dákoromán hipotézissel való kritikus szembenézést, a nyílt párturalom szétomlása után az addig – bármilyen furcsa ez – Ceausescu által bizonyos mértékben mederben tartott román gyűlölet szabadon tört fel az „idegenek”, elsősorban a magyarok ellen. Ceausescu tudta, milyen teret engedhet a nacionalizmusnak, meddig mehet el, hogy ne veszélyeztesse Nyugaton a csalárd módon, külpolitikai álnokságokkal megszerzett „tekin-télyét”. Ugyanakkor nagyon erőteljes nacionalista, magyarellenes politika folyt a diktatúra idején, amely aztán Ceausescu

megdöntése után vált tömeghisztériává. Így jutottunk el 1990. március 19-én a marosvásárhelyi magyar pogromig.

Ha valamiben mégis reménykedtem, az Ion Iliescu személye volt. Ő ugyanis Temes megyei párttitkárként tett egy-két baráti gesztust a magyarok felé, például megmentette a lugosi középiskola magyar tagozatát. Ennek a reményemnek már itt, Budapesten, 1990. legelején hangot is adtam, hozzátéve, hogy a román nacionalizmus hulláma erősebbé válhat Iliescu feltételezett jó szándékánál, és őt is a nacionalizmus foglyává teszi. Talán ez is történt. De lehet, hogy Iliescu „magyarbarátsága” egyszerű taktikázás volt. Visszatekintve, így tűnik. Hiszen Iliescu volt az egyik román vezető – az időben a diákság „képviselője” –, aki Ceausescu vezetésével felszámolta a Bolyai Tudományegyetemet.

– *Pedig reménykedtek az anyaországban is...*

– Még a kolozsvári, erdélyi reménykedésnél is megalapozatlanabb volt az eufória Budapesten. A rádió, a sajtó azt hangoztatta, hogy eljött a nagy békeesség ideje magyarok és románok között. Sőt, akadtak magyar tollak, amelyek bocsánatot kértek a románságtól, amiért nem hittünk a benne rejlő demokratikus szándékoknak. Erdélyből áttelepült s így szavahihetőnek tartott publicisták is – talán akaratlanul – ámitották az anyaország közvéleményét, amely megkönnyebbült, hogy tovább nem kell aggódnia, tüntetnie az erdélyi magyarokért, a falurombolások és iskolárombolások ellen. Végre levetheti ezt a gondot a válláról.

Akkoriban, 1990. január legelején a Magyar Demokrata Fórum nagygyűlést rendezett a Műegyetemen a romániai „forradalom” alakulásáról. Engem is meghívtak, és szólásra kértek. Azt mondtam el, amit neked napokkal azelőtt Kolozsváron. A közönség meghökkent. De az utánam szóló igen tekintélyes politikus, Bihari Mihály eltűnődött a hallottakon, és más hangot ütött meg, mint ahogy eredetileg gondolta. A tények sok min-

denre ráébresztették. Pedig Isten bizony nem kívántam, hogy igazam legyen. Én örvendtem volna a legjobban, ha jóslataimat megcáfolja az élet.

– A Ceauresc-diktatúra utolsó éveiben, különösen a legutolsóban, a Korunk szerkesztőjeként többször panaszkodtam neked arról, hogy már szinte lehetetlen dolgozni, lapot szerkeszteni, hisz a felsőbb szervek nemcsak a kész lapterveket borítják fel többször egymás után, hanem a posta is erősen akadályozza a folyóirat terjesztését. Azokban az években, hónapokban a Korunk féléves késéssel jelent meg, sőt félő volt, hogy – ilyen-olyan ürüggyel – hamarosan betiltják. Aki kezébe veszi az akkori lapszámokat, látni fogja, milyen üresek, hogy tele vannak – bármilyen hihetetlenül hangzik! – szándékosan pontatlanul, pongyolán fordított muszanyagokkal.

Most is vállamon érzem a kezed, amikor egyszer az utcán találkozva – csak ott mertünk akkor tájt nyíltan és őszintén beszélgetni, hisz a szerkesztőség szobái tele voltak lehallgatókkal, „poloskákkal” –, siráimaimra azt válaszoltad: „Nem számít, öregem, ha ...-ral is van tele, az a fontos, hogy a magyar szó eljusson az emberekhez”.

– Szűk esztendőkből az ember jobban megbecsüli a kenyeret, még a morzsáit is. Magyar betű, könyv, újság nélkül lassan – vagy nem is olyan lassan – elsorvadt volna az erdélyi magyarság. Gondolj a moldvai csángókra! A folyamat még gyorsabb lett volna Erdélyben, mert egy olyan népcsoportot akartak megfosztani anyanyelvű sajtójától, amelyiknek igénye volt a tájékozódásra. Ha nem jut hozzá magyarul, hát románul fog olvasni.

Magam a Korunkban 1984. decemberében közölhettem utoljára. (Kántor Lajos: *Milyen az út?* című kötetről). Ez az írásom is féléves „fektetés” után jelenhetett meg, a cenzúra kijátszásával. Tekintve a már említett helyzetemet, nem is számíthattam arra, hogy egyhamar újra jelen lehetek a Korunk hasábjain.

Tehát nem „hazabeszéltem”, amikor féltettem a folyóiratot. A magyar betűért aggódtam, amikor azt fejtegettem, hogy a legfontosabb dolog a keret, a lap megőrzése. Közöljetelek benne bármit, akár tömény hazugságot, csak maradjon meg a folyóirat. Kisebbségi helyzetben néha nem a tartalom számít, hanem a lehetőség fenntartása. Ha egy lapot elsorvasztottak, azt többé nem engedték feltámasztani. Most látjuk igazán, hogy milyen fontos volt a Korunk átmentése, hiszen a diktatúra bukása után a legjobb romániai magyar időszaki kiadvány lett belőle.

– *A magyar betű megőrzése! Különösnek tetszhet ez itt az anyaországban.*

– Bizonyára, de Erdélyben a magyar szellemi szabadságharc egyik célja volt, és ebben a törekvésben minden irányzat hívei, írók, újságírók és olvasók találkoztak. Szabályos harc volt, nemzeti küzdelem. A bukaresti hatalom a legolvasottabb laptípusok felszámolásával kezdte. Budapest felszisszent, amikor megszűnt a *Művelődés*. A negyvenes évek végén Bukarestben megjelent a *Népsport*, az ötvenes évek elején a román párt beszüntette, azzal a magyarázattal, hogy a sporteredményeket a magyarok megtudhatják a román lapokból is, nem kell ehhez külön magyar újság. Az 56-os magyar forradalom után, amikor a román hatalom látványos „engedményekkel” igyekezett az erdélyi magyarságot „megnyugtatni”, illetve az elkeseredését lecsiszolni, ismét sportlap indult Bukarestben, ez úttal *Új Sport* címmel. Sokatmondó volt a *Keresztút* című szórakoztató rejtvényújság legyilkolása. Ezt a kiadványt a kolozsvári *Utunk* indította, főként pénzszerzési lehetőségként. Két-három év múlva csendben betiltották. Már a jövedelemforrás sem számított. A párt inkább állta a „kiadásokat”, csak hogy a magyar olvasó ne juthasson rejtvényújsághoz. A szenvedélyes fejtők kényszerüljenek román rejtvényújságot böngészni. Mert Budapestről, ta-

lán mondanom sem kell, egyáltalán nem engedtek be rejtvénylapokat.

Ezért éreztem annyira fontosnak a magyar betű megoltalmazását, minden áron. Ezt érezték maguk az olvasók is. Hadd villantsak fel egy jellegzetes epizódot, a brassói magyar hetilap születésének körülményeit. A Magyar Autonóm Tartomány idején Háromszékre a marosvásárhelyi napilap járt, a *Vörös Zászló*. Mikor 1960-ban Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely körzetét – ahogy akkor szovjet mintára nevezték: a két „rajont” – Brassó tartományhoz csatolták, s ezzel megkezdték az alig nyolcéves, amúgy is csupán szemfényvesztő autonómia felszámolását, ez a székely vidék helyi lap nélkül maradt. Brassóban 1952 óta nem volt magyar lap. Háromszék székelysége azonban egy fél évszázada hozzászokott, hogy saját lapja legyen. Itt jelent meg a *Székely Nemzet*, amelynek főszerkesztőjét, Málík Józsefet az irodalmi lexikon kora legjobb vidéki publicistájának nevezi. A két háború között a *Brassói Lapok* és a *Népújság* volt otthonos Háromszéken, aztán a *Székely Nép*, majd a *Népi Egyiség*. A kolhozosítás nagy rohama idején, 1962-ben a székelyek azt kérték: ha már be kell lépniük a közös gazdaságba, legalább kapjanak saját lapot. Nagyon komoly követelés volt, aminek bizonyossága, hogy mivel hirtelen nem lehetett lapengedélyt szerezni, a brassói *Drum Nou* fejlécével jelent meg a magyar újság. A következő év februárjában, mivel a háromszékiek továbbra is követelték a saját lapot, a pártközpont a fogát szívtva, de beleegyezett új magyar hetilap alapításába Brassóban, a tartomány székhelyén. Igen ám, de ott akkor már csak Sipos Bella és a férje, Sipos András maradt meg a hajdani újságírói gárdából. Bukarestből küldtek ki egy „rohamosztagot”, Szilágyi Dezsőt, az *Előre* főszerkesztőjét, Antal András műszaki szerkesztőt meg jómagamat: próbáljunk meg lapot indítani. Régi jó kollégáim, a Sipos házaspár aggályos volt: mire jut az új lap? – *Új Idő* címet adták neki Bukarestből -, kellő újságírógárda nél-

kül gyenge lesz, alacsony szintű. „Biztos, hogy egyelőre gyenge lesz, Bella drága – mondtam –, de gondolj arra, hogy magyar betűt adhatunk a székelyek kezébe. Háromszéknek és a Brassóba bejáró negyvenezer székely ingázónak. Különösen ez utóbbiak számára életfontosságú. Hiszen ezek többé-kevésbé tudnak románul, s ha nem kapnak helyi magyar lapot, románul fognak olvasni. Gyermeküknek aztán már nem is kell magyar újság.”

Ennek a lapnak az utóda a ma Erdély-szerte szívesen olvasott *Brassói Lapok*.

Nem rémeket látok, amikor azt mondom, hogy a magyar nyelvet akarták eltüntetni a lapok tervszerű sorvasztásával. Van egy perdöntő tanúságom erre. 1972-ben az *Előre* megjelenésének negyedszázados évfordulóján, a Bukarestben tartott ünnepségen, a román párt ideológiai folyóiratának főszerkesztője, Stefan Voicu kijelentette: „Az *Előre* fontos szerepet játszik a romániai sajtóéletben, mert elviszi a párt szavát azokhoz, akik *még nem tudnak elég jól románul*. Vagyis: addig van szükség magyar lapra, míg a magyarok megtanulnak jól románul. Az ideológiai lap főszerkesztője – hosszú időn át a főttkári beszédek tényleges szerzője – igazán tudta, hogy pártjának mi a távlati célja.

– Sokan úgy vélekednek azokról, akik a '89 decemberi eseményeket megelőzően, s főleg azután vándoroltak ki Erdélyből, hogy gyáván nyúlcipőt kötöttek, akkor hagyták cserben a romániai magyarságot, amikor az a leginkább segítségre szorult.

– A dolog sokkal egyszerűbb és sokkal bonyolultabb. Létezik egyéni sors, ami legtöbbször személyes dráma, és van kívándorlási láz, ami nemzeti tragédia. Mindenkinek a maga lelkiismeretével kell elszámolni. Ebben a vitában – mert az erdélyi magyar sors nagy vitája ez – minden érv csak féligazság. Ki tagadhatná Makkai Sándor megállapítását, hogy a kisebbségi lét nem emberhez szabott állapot? Különösen nem az Romániá-

ban, s még inkább a huszadik század végén, mikor az ember a csillagok útját járja űrhajón, de Kolozsváron leparancsolnának egy árva magyar feliratot is. Mégis féligazság, mert két millió ember Erdélyben él, magyar kisebbségként, és megpróbálja a lehetetlent... Ki tagadná egy magyar színész jogát ahhoz, hogy megkísértse a pesti színpadot? Jó néhány színészi nagyság került Erdélyből a magyar fővárosba, sőt kolozsvári filmesből Londonban vált világhírű rendező. Mégis féligazság, mert ha elfognak a magyar színészek az erdélyi színpadokon, akkor a magyar nyelv hal meg. Ennek a színpadi vándorlásnak akkor lenne igazán létjoga, ha pesti vagy pécsi színészek is elszerződhetnének Kolozsvárra, Sepsiszentgyörgyre. Valaha a kolozsvári színpadon, az első magyar teátrumban szívesen és gyakran játszottak anyaországi színészek. A második világháború után is a marosvásárhelyi Székely Színház több nevezetes pesti színészt foglalkoztatott, részben ők adták meg az intézmény jellegét. A kolozsvári magyar színház tervei között is szerepelt pesti „sztárok” leszerződtetése egy vagy több évadra, de a román hatóságok ezt már nem engedélyezték...

Alapvető emberi jog, hogy egy beteg hozzájusson a neki esetleg életmentő orvossághoz. A romániai gyógyszerellátás színvonala a magyarországihoz viszonyítva katasztrofális. De megteheti-e minden rászoruló beteg, hogy áttelepüljön? Tagadhatatlan Szőcs Géza látteleetének pontos igazsága: „Igen sok olyan emberről tudok, aki azért volt kénytelen elmenekülni Erdélyből, mert konfrontációba került egy gonosz hatalommal. Választania kellett: vagy megsemmisül, vagy elhagyja szülőföldjét. A kérdésem az, hogy azok, akik ma ítélkeznek az elmenekültek felett, szolidárisak voltak-e a függetlenül gondolkozó magyar értelmiségiekkel, akik azért is voltak kénytelenek elmenekülni, mert a hátuk mögött nem volt élő lánc.” Visszatérése után, 1991-ben mondotta ezeket. A nyers igazság az, hogy csak nagyon ritkán alakult ki ez az „élő lánc”, talán el sem lehetett

volna várni, hogy az emberek egzisztenciájukat vagy akár életüket kockáztassák, mégsem választotta mindenki a menekülést, hanem bevárta odahaza a börtönt, vagy – mint Pálffy Géza székelyudvarhelyi lelkész – a halált...

Egy másik sorsvállaló, Tőkés László temesvári református lelkész, immár nagyváradi püspökként a kivándorlás szörnyű görcsének feloldását a határok tényleges nyitottságában látja. Nem a feketézők, munkakerülők, banditák előtt megnyíló határookban, hanem egy olyan mozgási szabadságban, amely erősítheti a nemzetet. Az *Erdélyi Szövetség* egri értekezletén mondta 1991. áprilisában: „Ne ejtsük el ezt az alternatívát, térjünk vissza az erdélyi Sionra, váljék a határ annyira nyitottá, hogy kedvező fejlődés nyomán magától értetődő, mindennapi esemény legyen, ha valaki Zürichből áttelepül Kézdivásárhelyre, Pécsről Nagysármásra. Ezt kell természetessé tennünk. Ezen törjük a fejünket.”

Mert a gáttalan és parttalan elvándorlás új Mohácsot rajzol fel a magyar jövő térképére. Különösen ostromozta – és teszi ezt azóta is – Tőkés püspök a lelkészek, az orvosok, a tanárok távozását Erdélyből. Vannak foglalkozások, amelyek csak akkor teljesíthetők igazán, ha nem pusztán kenyérkereső lehetőségek, hanem hivatások. Mind a három ilyen. Hargita megyéből 1990-ben majdnem száz orvos, nyolcvan tanár jött át Magyarországra. Milyen hivatástudat él bennük, ha csupán a jobb kereset lehetősége hozta át őket a határon? Éppen az orvosokat, akik odahaza is a legjobban kereső emberek. Ha Moldvába kihelyezett és évtizedek óta reménytelenül „ottrekedt” magyar orvosok választják a kivándorlást, akkor magyar értékeket – önmagukat – mentik. De aki Hargita megyéből jön el, az a nemzetet gyengíti, hisz helyébe azon nyomban román orvost küldenek. Éppen most olvastam az *Erdélyi Naplóban* (1992. április 9-i számban), hogy Hargita megyébe 77 új orvost neveztek ki, döntő többségük román, még hozzá Olténiából, Dobrudzsából!

Visszatérni a Sionra. Tőkés püspök is jól tudja, csak akkor lehet, illetve csak abban az esetben erkölcsös ezt számon kérni bárkin is, ha Erdélyben jogbiztonság, magyar egyenlőség honosodik meg. Ettől ma nagyon távol állunk. Immár érdemelt támadások érik odahaza a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget erélytelen politikájáért, önfeladáshoz vezető taktikázgatásáért, az önerőre támaszkodás, az önrendelkezés, autonómia elvének és gyakorlatának megkerüléséért. Össze is kapcsolhatjuk a két jelenséget: a kivándorlási hullámot és az RMDSZ vezetőinek régi stílusú, a Magyar Népi Szövetség nemzetrontó beidegződését folytató politikai irányvonalát. A tömeges menekülést – ha nem is menti – ez a kudarcos politika is magyarázza. Miközben a létében veszélyeztetett vajdasági magyarság nemzetközi fórumokon követeli jogainak biztosítását, miközben Kárpátalján a magyarság önkormányzatot szavaz magának Beregszász körzetére, miközben a Felvidéken valamennyi politikai alakzat az önrendelkezés, az autonómia elvét vallja, a szlovák nacionalizmussal szemben is, azon közben Erdélyben a magyarság legitim képviselője bélyegzi meg az önkormányzásnak a pusztta emlegetését is, amely a Székelyföldön sok százados hagyomány volt.

Méltányosan árnyalt Tőkés püspök Egerben: vannak esetek, amikor nemzeti érdek az áttelepülés, akár papok számára is. Lelkésztestületét, Molnár Jánost említette – név szerint –, mint aki nek a falurombolások kérdésében nyilvánosan hangoztatott nézetei és főként az *Ellenpontok* című erdélyi magyar szemle szerkesztése okán az élete került veszélybe odahaza. Molnár János most Magyarországon éppen az *Ellenpontok* történetének, hatásának feltárása terén olyan kutatómunkát végez, amelyre lényegében itt nyílik igazán lehetősége. Tovább teljesíti nemzeti szolgálatát. Hasonlóképpen jó néhány író, újságíró, akik az erdélyi magyarság önkéntes „követeiként” próbálják felrázni a megint közönybe süppedt anyaországi közvéleményt.

Ez a tétlenség ugyanis mintha csak valami magyar átok lenne, úgy éled újjá. Nincs távlatot nyitó nemzeti stratégiánk a Kárpát-medence magyar népcsoportjainak jövőjét illetően, csak egyéni elképzelések léteznek, és ma is óvatosnak kell lennie annak, aki magyar jövőt kíván a jelenlegi határokon kívül is, mert könnyen nacionalistának bélyegzik megint, mint Rákosi vagy Kádár idejében. Akkor moszkvai érdekek szerint. Most pedig? Vagy miként dolgozzam fel magamban azt a vélekedést, jeles erdélyi értelmiségi ítéletét, hogy Romániában nincs a diktátoréhoz fogható elnyomás, a magyarság lehetőségei nem riasztók, csak az anyaországba menekült erdélyiek találják ki ezt, hogy saját alapállásukat igazolják? És ez a vélekedés a mai Kolozsváron hangzik el, ahol Funar polgármester le kívánja parancsolni a legkisebb magyar feliratot is, be akarja záratni a magyar iskolákat, amelyek tulajdonképpen nem is léteznek, hiszen csak egyetlen református tanintézet tisztán magyar, a másik három – magyarnak tartott – középiskolában ma is vannak román osztályok! Ez a történelmi vakság az 1944 elején kialakult dél-erdélyi helyzetet idézi elem.

Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök szerette volna összehívatni a Magyar Népközösség elnöki tanácsát, hogy megtárgyalják az Antonescu uralma alatt sínylődő magyarság lehetőségeit, mivel előre látható volt a szovjet csapatok közeledése. Csakhogy a tizenhárom tagú elnökséget nem lehetett összehívni a tagok többségének ellenkezése miatt. Ekkor adta ki Márton Áron püspöki levelét: „Népünk szenvedések, megaláztatások és veszteségek minden skáláját végigjárta. Sorából, hogy végleg beteljesedjék, még csak az hiányzik, hogy sorokban, nyíltan vigyék géppuskák elé. Ha ezen az úton nem láttak olyan magyar szenvedést, amelyért a nagy kockázatokat is vállalni kötelesség volna, minek kell még jönnie, hogy a vezetőket elszántságra feltüzelje?”

Tudjuk, hogy beteljesedett a drámai jóslat: Szárzaajtán, Csíkszentdomokoson, Egeresen, Gyantán, Majlátfalván sorokban vitték a román géppuskák elé a magyarokat, Kalotaszegen református papokat gyilkoltak le, volt, akit élve temettek el!

Ha sorsa valakit a nemzeten belüli „emigrációra” kényszerített, Erdélyből az anyaországba, kötelessége kimondani a meglátott veszélyt, és figyelmeztetni akár tegnapi barátait is. Még ha le is gorombítják érte: te csak fogd be a szádat! Megint Szőcs Gézát idézem: „Hogy valaki a közösséghez hűséges emberként éljen, nem a földrajzi helyzet határozza meg. Tudnék példát mondani tiszta életű emberekre, akik máshol szolgálják az erdélyi közösség ügyét. Tapasztalatom van arról is, bár otthon él valaki, mégsem erősíti, hanem gyengíti a közösséget.”

– *A kisebbségnek az alapvető jogokért folytatott küzdelemben igencsak szűkösek a lehetőségei. A nyers erő alkalmazása a túlerővel szemben biztos kudarchoz vezetne. Eredményesebb lehet talán a küzdelem indirekt formája: felvenni a versenyt, sőt fölényre szert tenni a gazdaságban, a kultúrában, a szellemi élet terén. Valamiféle belterjesség, sajátos helyzettudat és énkép alakulhat ki így, amely azonban nem biztos, hogy mindig egybeesik a valósággal. Mindez a transzilvanizmus kapcsán jutott eszembe.*

– A transzilvanizmus irodalmi, esztétikai értékei tagadhatatlanok. Politikai modellként azonban alighanem illúzió volt mindig: a Romániához csatolt erdélyi magyarság menekülési kísérlete. Hit abban, hogy századok során sajátos viszony, együvé tartozási tudat alakult ki a magyarokban, románokban, németekben. Vagyis: közösen szállnak szembe a román Ókirályság balkanizáló hatásával.

Csakhogy az erdélyi magyarságnak ebben az elképzelésben az erdélyi románság soha nem volt partnere, és nem voltak azok a szászok sem. Utóbbiak önmagukba zárkózva szerették volna megőrizni középkori különállásukat, jogaikat vagy éppen

előjogaikat. 1918 után pedig nem a másik kisebbség, a magyarság felé közeledtek, hanem Romániában szerették volna fenntartani addigi státusukat. Ezért Medgyesen megszavazták a Romániához csatlakozást, amit nem sokkal később már keservesen megbántak. Hadd idézzem erről dr. Thomas Naglert, a Romániai Németek Demokratikus Fórumának elnökét, aki 1991. tavaszán a történelmi igazság jegyében jelentette ki: „A magyarok tőlünk egyetlen hold földet, egyetlen aranytallért sem tulajdonítottak el. Ezzel szemben 1918. óta az erdélyi szászoknak csak csalódásokban volt részük a román államban”. Gyors ocsúdásuk jeleként „a szász parasztok, hivatalnokok, kézművesek és mások hevesen bírálták a medgyesi szász népgyűlés képviselőit, akik önkéntesen csatlakoztak Romániához. A szász exodust éppen a sorozatos csalódások indították el, és nyolcszáz esztendőös erdélyi jelenlétük ellenére, szinte teljesen elhagyták a szülőföldjüket. Míg 1918. előtt majdnem háromszázezer szász élt Erdélyben, számuk 1970-re száznyolcvanezerre csökkent. Ma pedig? Cristoph Klein nagyszebeni evangélikus szász püspök nyilatkozata szerint, híveinek száma harminchatezer, és havonta ezerrel fogy.

Más képlet a jóval később letelepülő bánsági sváboké, akik a történelem fordulópontjain, például az 1848-as szabadságharc idején magyar hűségükről tettek önfeláldozó tanúságot. Ők azonban – szintén tömegesen települtek át Németországba – földrajzilag sem tartoztak a transzilvanizmus körébe.

Egyébként érdekesség lehet, hogy a transzilvanizmus apostola, a Kalotaszeget szűkebb hazájának választó Kós Károly nem Erdélyben, hanem Temesvárt született.

– *És az erdélyi románság?*

– Érzéketlen volt mindig a transzilván gondolatra. Mostanság sűrűn érvelnek azzal, hogy az erdélyi románok milyen sokban különböznek az ókiráltságbeliektől. Valóban, mások a hagyományaik, eltérő a nyelvjárásuk, sőt a folklórkincsük is. En-

nek ellenére az erdélyi románok mindenkor ökirályságbeli nemzettestvéreik felé tekintettek és nem az erdélyi magyarságra. Igaz, hogy 1918. után Maniuék bizonyos fajta önkormányzattal igyekeztek megőrizni a maguk erdélyiségét a regáti – ökirályságbeli – hullámokkal, a balkáni befolyással szemben, de ez nem jelentett közeledést a magyar múltú Erdélyhez, csak külön színt a románságon belül. Persze, a bukaresti hatalom hamarosan ezt az erőtlén román autonómia-törekvést is letörte.

Az erdélyi románok érzelmeit, tudatát legjobban Ioan Slavici lapja, a Nagyszebenben megjelenő *Tribuna* fejezte ki (1884-1903), amely így hirdette programját: „A nap minden román számára Bukarestben kel fel.”

Ne áltassuk magunkat: a románság ma sem a transzilvanizmus, hanem a pánromán eszme híve. A mi védelmünk az önerőre támaszkodás, a nemzet egysége, és világgá kiáltott panaszkodásunk, követeléseink – remélt – nemzetközi visszhangja lehet.

– *Diktatúrákban a kisebbségek megtartó közösségi tudata sajátosan konzervatív, hisz veszélyeztetettségükben legkivált saját múltjukból meríthetnek erőt maguknak, amire szorult helyzetükben igen nagy szükségük is van, de valószínű az is, hogy nem üdvözítő, ha ez a szemlélet (egyed)uralkodóvá válik körükben. Úgy tűnik, hogy a nagyközösségnek magára figyelőnek és nyitottnak kell lennie egyszerre. Szerencsésebb talán, ha nem egy lóra tesz fel mindent, hanem egyazon időben több lábon áll. Saját bőrünkön tapasztaltuk, hogy a gazdasági függőség előbb-utóbb teljes kiszolgáltatottsághoz vezet. Ezért, érzésem szerint a romániai magyarság jövője szempontjából igen fontos, hogy gazdaságilag megerősödjék, mert aki önállóbb, inkább építkézhet saját elképzelései szerint, nagyobb eséllyel őrizheti meg identitását. Van erre reális esély?*

– Mindenekelőtt: miért lenne „sajátosan konzervatív” a megtartó tudat. És mi az ellentéte? A „haladó”? Nem túlságosan le-

járatott fogalom ez? A múlt századi lengyel költő, Cyprian Kamil Norwid párizsi számkivetettségében fogalmazta meg: „A nemzet nagy közös kötelezettség.” Azért idéztem a nagy lengyel romantikust, mert ő is egy olyan nemzet fia volt, amelynek éppen nem volt önálló, egységes államisága. Tehát a nemzet szellemi, kulturális egységében látta a lengyel megmaradás zálogát. Mintha csak a mai magyarokra gondolt volna, akiket a Kárpát-medencében önkényesen megvont határok szabdaltak szét. Egy időben Norwidot „konzervatívnak” minősítették, noha a romantika aligha a megcsontosodás irányzata, aztán „nacionalistának” nevezték, éppen valamiféle „haladás” nevében, amely lényegében az orosz terjeszkedés palástolása volt.

Mondjam-e neked, Kálmán barátom, hogy a nemzetet hány-szor temették el tájainkon is, Erdélyben különösen, legutóbb éppen a „proletár internacionalizmus” nevében? Miféle ósdiság – vagyis konzervativizmus – az, amely képes mindegyre megújulni, feltámadni, és „meghódítja” az ellenségeit is? Mikor a magyar-román irodalmi kapcsolatokat búvároltam *Tolmács nélkül* című interjúkötetem számára 1971-ben, Nagy Istvántól nyomatékosan megkérdeztem véleményét az irodalom nemzeti felelősségéről. De az öregedő Nagy István már így válaszolt: „Mivel a társadalom, mióta kinőtt feudális korszakából, nemzeti keretekben épül fel, az irodalom nemzeti felelősségét nem lehet elválasztani a társadalmi felelősségtől. Valahányszor elválasztani próbálták, abból mindig rossz sült ki.”

Ami kérdésed második részét illeti: valóban nemzeti megmentésünk függ Erdélyben attól, hogy gazdaságilag meg tudunk-e erősödni. Most igazolódik be Csoóri Sándor igazsága, amiért olyan hevesen támadták 1983-ban, hogy a kisebbségi népcsoportok megmaradásának három feltétele: a magántulajdon, az egyházak szabadsága és a többpártrendszer. Utóbbi kettő létrejött Romániában is, noha a pártok között a kommunisták álcázott utódpártja uralkodik, a magyar egyházak vagy

a román görög katolikusok egyenlősége még mindig illuzórikus, legfennebb most már nyíltan lehet harcolni érte. De a román nacionalizmus láthatóan ki akarja rekeszteni a magyarságot a javak újrafelosztásából, a polgárosodás lehetőségéből. Talán a Székelyföldön nincs erre annyi lehetősége, mint Erdély más részein, városokban és falvakban, ahol az állami tulajdon szinte kivétel nélkül a románok kezébe került vagy most kerül oda, a magyarság pedig szolgaszerepre lesz kárhóztatva. Márpedig gazdasági alap nélkül – immár ismét bebizonyosodott – magyar iskola, sajtó, kultúra sem élhet meg Erdélyben, sem transzilván, sem liberális vagy népi-nemzeti színekben, semmilyenben.

– Szándékosan nem erdélyi, hanem romániai magyarságot mondok, hisz az egy székely tömb kivételével, a magyarság elég szétszórta él Romániában. Különösen sanyarú a csángók helyzete: kis magyar sziget a román tengerben. Vajon visszaszerezhető-e a csángóság a magyarságnak? Ezt azért épp Tőled kérdezem, mert aligha van jobb ismerője a csángóságnak nálad. Ugyanide kapcsolódva kérdezném meg, mi az igazság a tekintetben, hogy anno dacumal a pápa azért adott szabad kezet az elrománosításukhoz, hogy a római katolikus egyháznak legyen egy – az ortodox románokkal egy nyelvet beszélő – előretolt bástyája?

– A moldvai csángók sorsa a legfájóbb seb az összmagyarság testén. Túl egyszerű lenne az a magyarázat, hogy valamelyik római pápa adott volna szabad kezet elrománosításukra. Hiszen akkor egy mai pápa, mondjuk II. János Pál rendeleti úton begyógyíthatná ezt a magyar sebet. A középkori magyar állam fennállása idején a magyar katolikus egyház, illetve a csíksomlyói ferences rendház védelmezte a csángókat, vállalta lelki gondozásukat. Magyarország végzetes legyengülése indította el a csángók nemzeti katasztrófáját. Olasz, bosnyák, lengyel papok kerültek a magyarok helyére, s különösen az olaszok számára

könnyebb volt megtanulni románul, mint híveik anyanyelvén. A Vatikán annyiban marasztalható el, hogy fokozatosan mind nagyobb szerepet kaptak a római egyházkormányzásban a román görög katolikusok, akik nyilván a moldvai csángók elrománosítását ösztönözték. Szegény Domokos Pál Péter sok megrázó történetet mesélt a román főpapok római befolyásáról. Még jobban megnőtt ezek becsülete az utóbbi negyven évben, a görög katolikus egyház betiltása után, mikor a Róma hitén élő román egyházat joggal tekintették mártír egyháznak.

Régi román kimutatások szerint 1859-ben Bákó és Neamt megyékben a római katolikusok 90 százalékát magyarokként tartották nyilván. A nagy román enciklopédia (1898-1904) még nyíltan beszél arról, hogy „vannak egész falvak csángó családokkal, amelyekben egyetlen szót sem tudnak románul, mint például Forrófalván, Klézsén.” Ez utóbbi faluban élt és gyűjtött Petrás Ince János, a legelső magyar népköltészeti gyűjtő, aki templomában nyilván magyarul prédikált. Az 1930-as román népszámlálás azonban már csak 23.000 magyart tüntetett fel Moldvában. Valójában mintegy hatvan-hetvenezer csángó családban beszélnek ma is – a házukban, az ajtón belül – magyarul. Hivatalosan nem léteznek magyarok Moldvában.

Ez a rejtezkedés is jelzi, hogy a Vatikánnál nagyobb helyi erő nyomása nehezedik egy jó évszázada a csángókra: az egyik leghevesebb európai nacionalizmus, a román kizárólagosság. Ennek a hatására váltottak nyelvet, nemzetiséget a csángók mind több moldvai helységben. A Iasi-i teológia felállítása óta pedig a moldvai katolikus papokat előszeretettel ezekből a teljesen elrománosodott falvakból verbuválják. (A románul beszélő, nyelvüket veszített magyarok száma jelenleg megközelíti a kétszázezret.) Mire a magyar közvélemény feleszmélt a csángók sorsára, a nemzet és a csángóság közé már odaállt az elrománosodott papság, az a renegát réteg, amely – a renegátok szokása szerint – vérmesebb román a született románoknál.

Így aztán a csángók megmentésének ügye beilleszkedik a román nacionalizmus ellen folyó magyar szabadságharcba, annak szerves részét képezi.

– *Kik emelték fel erőteljesebben szavukat értük?*

– A csángó kérdés nagy ismerője, a bihari tájakról való Mikecs László, akit Kolozsvárról az orosz megszállók civilként fogolytáborba és ezzel a halálba hurcoltak. Trianon után abban reménykedett, hogy mivel a csángók egyazon államkeretbe kerültek az erdélyi magyarsággal, ez utóbbinak lehetősége nyílik segíteni moldvai testvérein. A csángó kérdés valóban akkor tudatosodott, drámai jellegét a folkloristák, Domokos Pál Péter, majd Bartók Béla, Veress Sándor és mások révén az egész nemzet átérezte, noha nem sokat tehetett. 1944. után a Magyar Népi Szövetség kezdeményezte magyar iskolák létesítését Csángóföldön. Meggyőződésem szerint a bukaresti hatalom ezt a csángómentést pusztán taktikai megfontolásból engedélyezte. Mikor a moldvai magyar iskolák szervezése 1947. végén megkezdődött, akkor már nyilvánvaló volt, hogy a román állam le akar számolni Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspökkel, aki a párizsi béketárgyalások előtt nyíltan felszólította a győztes hatalmakat, hogy ne ismételjék meg a trianoni igazságtalanságot. Fondorlatos ravaszsággal előbb le akarták járítani Márton püspököt a közvélemény előtt, hogy utána lecsaphassanak rá. Üsd csak fel a hajdani kolozsvári kommunista napilap, az *Igazság* évfolyamait. Riportokat találsz benne a moldvai csángók szerveződő magyar iskoláiról, amelyeket a római katolikus papok próbálnak minden eszközzel gáncsolni. Ez az aknamunka igaz is volt, csak a cikkek úgynevezett konklúziója volt mélységesen hazug. Ugyanis a cikkírók hozzáfűzték, hogy lám, ezek a katolikus papok Márton Áron szövetségesei, tehát a gyulafehérvári püspök is felelős a csángók elrománosításáért. Gyulafehérvár püspökének a jogköre soha nem terjedt ki Moldvára, még a hajdani időkben is Bákóban volt katolikus püspökség, továbbá Márton Áron min-

den befolyását latba vetette a moldvai csángók nemzeti megmen-
téseért, sajnós, hiába. Mindez nem számított a román pártnak,
sőt, az Igazság szerkesztőinek sem, a cél volt a fontosabb: a „kle-
rikális reakció” lefejezése. Márton Áron püspököt hamarosan le
is tartóztatták, sorsát jól ismerjük. A moldvai magyar iskolákat
pedig sorra bezárták, nem a helyi katolikus papok, hanem a ro-
mán oktatásügy bukaresti irányítói. Mikor 1957-ben a Szeret és
az Aranyosbeszterce völgyében barangoltam, már csak egyetlen
csángó iskola létezett a közel százból, a lészpedi. Azt is hamaro-
san megfojtották. Nem vonom kétségbe a Magyar Népi Szövetség
vezetőinek tisztességes szándékát a csángó kérdésben. De azt a
csapdát nem venni észre, vagy kommunista elfogultságból hall-
gatni róla, történelmileg súlyos vétségként ítélnél meg.

– *Újabban mintha érezni lehetne valamiféle mozgást körükben.
Mintha maguk a csángók próbálnának meg sorsukon segíteni...*

– Az Erdélybe áttelepült moldvai csángók a nemzeti ébredés
mozgatói, lelkesítői. Sepsiszentgyörgyön csángó szervezetet hoz-
tak létre, *Csángó Újság* címmel lapot adnak ki, magyar és ro-
mán nyelven, hogy a magyar betűket nem ismerő csángókhoz is
eljuthasson a maguk magyar üzenete. Az elmaradt nemzeti ön-
tudatosodást kell pótolni egy olyan népcsoportban, amelynek
soha nem volt saját soraiból kikerült magyar értelmisége.

Nagyon remélem, hogy ez lesz a járható út. De a nemzetnek
lélekben, szellemében, felelősségében ott kell állnia mellettük,
hiszen ádázabb küzdelmet vívnak létükért, mint akár a fegyve-
rekkel kiűzött szlavóniai magyarok!

– *Eddig szándékosan nem az író Beke Györgyöt kérdeztem,
hanem a politikust. Mert Erdélyben az élvonalbeli – legtöbbször
az alkotó – értelmiséginek irodalmon kívüli feladatokat is el
kell(ett) látnia. Most viszont az íróat kérdezem: mi a véleményed
az erdélyi, romániai magyarság életét, küzdelmeit közvet-
len(ebb)ül tükröző tényirodalomról, az irodalmi szociográfiáról,
amelynek kiváló művelője vagy?*

– Csupán az írói szociográfiáról szeretnék most beszélni. Ezt a műfajt a román állampárt jobban üldözte még az abszurd irodalmi kísérleteknél is. Mert a tényektől jobban félt, mint az eszméktől, a fantáziától. Persze az abszurd irodalom éppen a rendszer abszurd voltát mutatta meg, de ezt a pártvezérek – műveltségbeli hiányosságaik okán – nem nagyon vették észre.

Beszéltem a betiltott szociográfiai sorozatomról. Cseke Péter vagy Gálfalvi György ugyanezt a panaszt ismételhette.

Jelenleg, a viszonylagos romániai sajtószabadság körülményei között bizonyára új lendületet kap a valóságkutatás, újabb művekkel jelentkezik az írói szociográfia. Ehhez, persze pénz kell, kiadó és terjesztés. De maga a terep, a mostani erdélyi valóság soha nem tapasztalt izgalmakat sejtet. Az írói szociográfia szólhat továbbra is legközvetlenebbül az erdélyi magyar sorsról, a megmaradás drámai küzdelméről, az eszmélésről és a tévutakról, a hűségekről és az önfeladókról. Igaz, hogy az írói szociográfiához is idő kell. És főként lehetőség. Tollak vannak, tehetségesek, felelősségtudattal, kedvvel, kapunk is jó néhány izgalmas láttelepet a legújabb erdélyi valóságról.

– *A világban kettős mozgás észlelhető, egy integráló és egy különváló. A két erő között őrlődve, milyennek látod az erdélyi magyarság esélyeit?*

– Megtévesztő látszat, hogy mondjuk Nyugaton minden téren integráció megy végbe, Keleten pedig széttöredeznek az államok nemzeti egységekre. Ugyanis a nyugati politikai egységsülés semmiképpen sem népi egybeolvadás, a kultúrák feloldódása, a hagyományok eltűnése. Nyugaton éppen mostanság támadt fel a saját identitás megkeresésének, érvényesítésének igénye olyan népek körében, amelyeket rég „leírt” a világ. Bretonok, északírek, baszkok eszmélnek önnön valójukra. Még Skócia is Angliából való kiválással kacérkodik, noha az ötmillió skót nép már angol köznyelven beszél.

Keleten azért erősödött fel a nacionalizmus, mert a mester-séges államkeretekbe kényszerített népek, szlovének, horvátok vagy a volt Szovjetunió népei saját énjük szerint akarnak élni, ezt pedig az első világháború után kialakított államok struktúrája nem tűrheti el, hiszen ez a saját halálát jelenti. De miként szétbomlott a Habsburg-birodalom, az angol és a francia gyarmati világ vagy a cári birodalom, így eljátszotta a maga szerepét néhány „soknemzetiségű” államalakulat is, amelyekről sorra kiderül, hogy semmiben nem voltak jobbak a Habsburg-monarchiánál vagy a cár országánál. Ez a folyamat azonban csak állami szinten dezintegráció, hiszen az önálló állami útra lépő népek éppen függetlenségük birtokában kerülhetnek közelebb egymáshoz kultúrájukban, lelkükben. Ha már nem feszélyezi őket nemzeti alávetettségük tudata.

– *Erdély magyarságának milyen helye lehet ebben az új elrendeződésben?*

– Ez elsősorban Erdély magyarságától függ. Senki nem fog helyettünk jövőt alkotni nekünk, senki más nem harcolja ki a magunk jogát az önrendelkezéshez, önnön sorsunk irányításához, amely éppúgy megillet minket, mint bármely nemzetet a világon.

– *Bárhol éljünk is, mi már csak erdélyiek maradunk...*

– Mikor 1991-ben szülőfalum, a háromszéki Uzon népe megtisztelt azzal, hogy diszpolgárává választott, tehát a magáénak tart továbbra is, azt mondtam: „Én úgy érzem magam, mint hajdanán Mikes Kelemen. Annyira szeretem már Budapestet, hogy el nem feledhetem Uzont.” És hogy nem pusztán szólam ez, álljon bizonyoságként a tény, hogy két év óta – hiába bíztatnak a szerkesztők – nem tudok másról írni, mint Erdélyről. Aggodalmaim, reményeim, tévedéseim, igazam mind-mind onnan vétettek.

Kolozsvár-Budapest, 1989-1990.

Távol, mégis együtt

A szovjet típusú totalitárius társadalmak a kisebbségekkel szemben voltak a legtürelemtelenebbek: idegen testként, ellenséggként kezelték őket, és igyekeztek mielőbb megszabadulni tőlük. Erre Románia a legkirívóbb példa.

De szerencsére az olvasztókemencék nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, valamiféle csoda folytán elég alacsony hatásfokkal működtek.

Most, hogy a régi struktúrák összedőltek, a letűnt zsarnoki rendszerek hatalmi képviselőinek és fullajtárjainak a szemébe mondható: a nemzeti kisebbség elidegeníthetetlenül a nemzet szerves része. Ami nem jelenti a politikai határok erőszakos megváltoztatását, a nemzeti kisebbségek továbbra is az illető országok lakosai, állampolgárai, *a földrajzi haza és szellemi haza* az ő esetükben két külön dolog. Öröndetes viszont, hogy megszűnő félben van az elmúlt évtizedekre jellemző fizikai és szellemi elzártság: az emberek szabadabban utazhatnak, könnyebbé vált a szellemi értékek cseréje is. De nyitott kérdés marad továbbra is, miként fognak átjutni a nemzeti kisebbségek az átmeneti időszak ingoványán, mit hoz számukra a jövő?

– *Az utódállamokban élő nemzettestvéreinket és a szórvány-magyarságot messzi tájakon is felkereső tudós irodalomtörténész, **Czine Mihály** milyennek látja helyzetüket, főleg jövőjüket?*

– A történelem hozta így, hogy a földrajzi haza és a szellemi haza nem feltétlenül esik egybe. Illyés Gyulának volt egy képe,

amely szerint a magyar irodalom ötágú síp. Még több ágú. Illyés azzal számolt, hogy Magyarországon, Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Nyugaton van magyar irodalom. De hiszen van Kárpátalján is, és Nyugat nagyon sok földrajzi helyet jelent: Ausztriát, Németországot, Norvégiát, Svédországot, Angliát, Észak-Amerikát, Kanadát, Dél-Amerikát, Ausztráliát, szinte az egész világot. Tréfásan mondotta valaki, aki a világot járja, hogy két nyelv van, amelyekkel a legtöbbször találkozott: a tört angol és a magyar. Nem világnyelvet jelent ez, természetesen, hanem azt, hogy annyi felé szóródott a magyarság. Illyés képe itt is eligazító, hisz minden harmadik magyar Magyarország határain kívül él. Itt merül fel a nagy kérdés: hogyha kívül él, ha román, amerikai vagy chilei állampolgár, mi köze van a magyarsághoz? Magyar-e még vagy már nem is magyar?

– *Erről sokat vitatkoztak, különösen a kommunista rezsimek összeomlása előtt. Lanyhuló erővel még most is folyik a nézetek ütköztetése. A múlt még kísért: ezt az elsőrendűen fontos kérdést különbözőképpen ítélik meg nemcsak a politikusok, hanem a közemberek is. Az anyaországban például az erdélyi magyarra az utca embere gondolkodás nélkül rávágja, román. Az már egy fokkal nagyobb tájékozottságra vall, ha csak azért esik ebbe a hibába, mert összekeveri az állampolgárságot a nemzetiiséggel. Igencsak szükség lenne egy – a sanda vagy aljas politikai szándékokat a történelem szemétdombjára seprő –, a valóságnak megfelelő egységes tudományos szemléletre, hisz az önző, tendenciózus értelmezések könnyen veszélyes következtetésekhez vezethetnek.*

– Az anyanyelvi közösségtől nagyon távol élő ember megőrizheti ugyan magyarságát, nyelvét is megtarthatja, de fia, unokái már nem bizonyosan. Még a legjobb szándék ellenére sem.

Trianon után alakult így a magyarság helyzete, hisz addig mindenki magyarnak vallotta magát, aki Magyarország terüle-

tén élhetett. Természetesen nem feltétlenül élt Magyarországon. Ha kedve volt, elmehetett Amerikába, és vissza is jöhetett. De 1920 után alaposan megváltozott a helyzet, hiszen Erdély, az egykori Felvidék, az egykori Délvidék, sőt az egykori Nyugat-Magyarországból is egy rész más államhoz került. Ez történelmi tény. Az ott élő magyarság nem maga választotta, hol akar élni. Ahogy egy Ausztriában élő magyar mondotta: nem ők változtatták meg a határt, Magyarország hagyta el őket. Igazában nem Magyarország hagyta el, mert nem szívesen hagyta, nem örömmel hagyta, hanem a történelem hozta így.

– *Etikailag – hogy csak ezt említsem – a történészek, politikusok mellett az írókat, művészeket foglalkoztatták és nyugtalanították leginkább a történelmi Magyarország „szétesése” által okozott traumák.*

– Ezzel a kérdéssel már Tamási Áron mint erdélyi, Illyés Gyula és Németh László mint Magyarországon élő gondolkodó és sokan mások is szembenéztek. Hadd utaljak itt Tamási Áronra, hiszen ő a saját bőrén érezte, hogy mit jelent az ilyen változás. Ő azt mondta, hogy az ő szülőföldje, földrajzilag, különvált Magyarországtól. Valamikor Erdély Magyarország legkeletibb része volt, 1920 után Románia közepe lett. De ez nem azt jelenti, hogy a szellem is különvált volna, mert egy égbolt feszül a bárhol élő magyar fölött. Ugyanezt fogalmazta meg Illyés Gyula és Németh László a maga módján, és Kodály a maga zenei gondolkodásával: a politikai határ bárhol húzódhat, a térképet át lehet rajzolni (sajnos, át is szokták rajzolni időről-időre), de a nép lelkülete nem a pillanatnyi határ nyomát viseli, hanem ezer évnek vagy még nagyobb időnek a szellemi, történelmi örökségét. Mert hiszen azt a dalt, hogy *A csitári hegyek alatt régen leesett a hó*, ugyanúgy énekelik Székelyudvarhelyen, mint a mostani Szlovákia területén lévő Csitáron, Montreálban vagy Miami-ban, ahol épp nemrég jártam.

Az 1945. után felnövő magyar értelmiség ugyanazzal a kérdéssel szembe találva magát, hasonlóképpen fogalmazott. Gondoljunk Csoóri Sándorra, aki az egységes magyar szellemiség gondolatát istápolja, és Sütő Andrásra, hogy megint Erdélyt idézzem, aki azt mondta, hogy a bárhol élő magyar felett egy szellemi égbolt feszül.

Illyés Gyula gondolatát kapcsolnám még ide, a *haza a magasban* eszméjét. Eszerint amíg az ember Petőfit tudja idézni, Berzsenyit dörmögi az éjszakába, addig otthon érezheti magát a nagyvilágban. Biztosan érzékeli, hogy fölötte milyen csillagok járnak, s hogy a talpa alatt a föld megtartó erő. Abban az értelemben rokon ez a gondolkör, hogy egyazon szellemiség összefoghatja a bárhol élőket, és magyarok maradhatnak Bukarestben, New Yorkban, Prágában és Belgrádban is. Vagy hogy magyar történelmü városokat említsek, Kolozsvárott, Székelyudvarhelyen, Pozsonyban, Kassán, Szabadkán és természetesen Budapesten. Vagy Nyírmeggyesen, az én szatmári szülőfalumban.

– *Sajnos a magyar szellemiség fölöttünk feszülő égboltját számos veszély fenyegeti.*

– Sok minden veszélyezteteti. Már maga a pusztta tény is, hogy földrajzilag szétdarabolt egy népcsoport. Ha semmilyen erőszak nem létezne, a szétdaraboltság egymagában is az egységes szellemiség ellen hat. Aki például Bukarestben él, az nem magyar feliratot lát, nem magyar szót hall maga körül. Ez ugyanúgy érvényes New Yorkra vagy Moszkvára is. A lehetőségek korlátozódnak, a dolgok rendje szerint.

De sajnos, ennél többről van szó. Erre az elmúlt időszak román politikája volt különösen beszédes példa. Románia mindent megtett azért, hogy az erdélyi magyarság elszakadjon az összmagyar szellemiségtől. Ezt tette akkor, amikor nem engedte, hogy a magyarországi rokon az erdélyi rokont meglátogassa, a nem rokon pedig még ennél is nehezebb helyzetben volt, neki

szállodában kellett laknia. Ezt tette, amikor nem engedte meg a magyar folyóiratok Erdélybe jutását, az erdélyi magyarság Magyarországra látogatását, magyarországi könyv sem juthatott el Romániába, csak bizonyos feltételek mellett.

Úgy nőttek fel nemzedékek, hogy Illyés, Németh László műveit, Nagy László írásait nem ismerhették meg. Holott az lett volna a természetes, hogy a színház iránt érdeklődő budapesti elmehessen Kolozsvárra, Marosvásárhelyre megnézni egy bemutatót. Én sem láttam egyetlen bemutatót sem Kolozsváron és Marosvásárhelyen, pedig ez az én szakmámhoz, az irodalomtörténethez hozzátartozik. És fordítva, hogy egy Kolozsváron vagy másutt élő magyar ember ugyanúgy eljusson egy budapesti vagy szegedi bemutatóra.

– *Pedig régebben így volt.*

– A század elején pesti újságírók elmentek Berlinbe, Párizsba megnézni egy kiállítást, színházi bemutatót. Nagyváradról Aradról „színházvonatok” jártak Budapestre. Ez megszűnt. A Ceausescu nevéhez fűződő politika szándékosan szakította szét a szálakat, elszigetelte a romániai magyarságot az összmagyarságtól, mindenekelőtt a magyarországi magyarságtól. Ilyen tendencia persze nemcsak Romániában volt, másutt is, ha kisebb mértékben is. A szabad utazás lehetőségei részben maguktól megszűntek, mert mégis csak szigorodott a határ, más volt a pénz. A szomszédos Szlovákiában is volt idő, amikor csak központi engedély alapján lehetett meghívni egy magyarországi művészt vagy tudóst, hogy előadást tartson a szlovákiai magyaroknak. Ezek a tényezők voltak, hatottak, részben máig is léteznek. Még szomorúbb, hogy újra is termelődnek. Egy sor jel arra utal – mindenekelőtt romániai viszonylatban, de Jugoszláviában is, a szerbiai részen, a Vajdaságban –, hogy ezek a korlátok újra felépültek vagy épülőben vannak. Remélem, hogy nem lesznek véglegesek, mert ellene vannak minden világtendenciának. Hiszen a világban az egyesülés látszik elő-

retörni, az információk szabad áramlása, a kölcsönös érdeklődés, az ízlés szabad mozgása van kiépülőben. Lehetetlen, hogy éppen ebben a térségben, a Kárpát-medencében ezt tartósan meg tudják akadályozni. Remélem, hogy mindez csak átmeneti – bár súlyos – korlátozás, és a jövőben feloldódik.

– *Kedvező jelek is észlelhetők vagy csak a vágyaink beszélnek?*

– Nemrég Szlovéniában jártam, és azt tapasztaltam, hogy a szlovéniai magyar kisebbség – tíz-tizenötezer lehet a számuk – valóban a szabadság és az egyenlőség jegyében tájékozódhat, élhet. Az iskolában kétnyelvű az oktatás: szlovénül és magyarul tanulnak és beszélnek a gyermekek az órákon. A tanítás két nyelven folyik. Pár esztendővel előbb is voltam Szlovéniában, és március 15-én hallottam Petőfi verseket szlovén gyermekektől magyarul, és magyar gyermekek mondták Petőfit szlovénül. És nemcsak Petőfit.

Kárpátalján az utóbbi időben megalakult a magyarok kulturális szövetsége, visszaállítják a történelmi emlékműveket, például Petőfi-szobrot, Illyés Gyula szobrot avattak, és Rákóczi idéző emlékművet állítottak fel. Annak az Illyés Gyulának emeltek szobrot, aki az elsők között hívta fel a világ figyelmét a nemzetiségi kérdésre.

– *Hogy ítélik meg a Magyarországon kívül élő kisebbségiek a magyar szellem egységét, milyen a magyarságképük?*

– Más-más módon, különböző színekkel, árnyalatokkal tarkítva, mégis van bennük valami közös. Bárhol éljenek is, Romániában, Kárpátalján vagy Amerikában, valamennyien úgy érzik, hogy ők ugyanúgy örökösei a magyar kultúrának, mint a Budapesten élők. A világ különböző részein élő magyarokkal beszélgetve kiderült, hogy Budapestet ugyanúgy az övékének érzik, tudják, mint az itteniek. De ugyanúgy említik Kolozsvárt, Ungvárt, Szabadkát is, mint a magyar kultúrának a részeit. Ez is nagy öröm.

Az egységes magyar múltban, a magyar szellem egységében gondolkoznak, amelyen belül természetesen külön színek vannak. Az irodalomban is, amelynek bár egy a nyelve, ugyanaz az eszmeisége, mégis meg lehet különböztetni az erdélyi író a jugoszláviai magyar írótól vagy a nyugaton élőttől.

– *Vélhetőleg mindegyik kisebbségi magyar irodalomnak megvan a maga hozadéka.*

– Az irodalom egy hagyományból táplálkozik. Ezer év közös tradíciója köt össze bennünket, és csak hetven, illetve harmincnégy év óta létezik a különbözőség. Harmincnégy évet mondtam, mert a forradalom emigránsai '56 után mentek el. Bár ez a kifejezés már nem felel meg a jelenség fogalmi megjelölésének, mert emigránsként mentek el, de most már nem tekinthetjük őket emigránsoknak, hisz azok a célok, amelyeket vallva ők eltávoztak, most itthon megvalósulóban vannak.

Erdélyben a román kultúrával együtt él a magyar, a román kultúrának, folklórjának jobban a közelében van, s ez érezhető a magyar művelődésben is, a délszláv irodalmak erősen avantgárd jellegűek, s avantgárd tendenciájú a jugoszláviai magyar irodalom is. A csehszlovákiai magyar irodalom racionálisabb hangszerelésű; a cseh irodalomban a racionalizmusnak igen nagy hagyománya van. Meg lehet ismerni akár egy lírai versről is, hogy azt Magyarországon élő költő írta, a másiktól, hogy erdélyi, a harmadiktól, hogy Szabadkán élő magyar. Utassy József és Farkas Árpád kortársak, nagyjából rokontehetségek, és rokon a művészi elképzelésük, de azért aki Utassyt olvassa, érzi, hogy magyarországi születésű és neveltetésű költő. Farkas Árpádról is, hogy erdélyi. Nagy László, Fehér Ferenc, Kányádi Sándor, Tőzsér Árpád... mind kitűnő költő és magyar, de a meghatározó alapszín mellett mindben van valami, ami színezi, árnyalja őket az erdélyiség, a vajdaságiság, a szlovákiaság.

– *Ez lenne az a bizonyos couleur locale?*

– Igen, sőt ennél még több is, bár talán ebbe is belefoglalhatnánk. Különben a fogalom körül vita is volt az elmúlt időszakban. Mert sok tekintetben a múlt század végi pozitivizmusra utal vissza. A tények meghatározó erejére. De ebben igazság rejlik, mert a történelmi és a földrajzi környezet együtt valóban meghatározó erő. Azzal a megjegyzéssel, hogy nemcsak egy történelmi, illetve földrajzi környezet létezik.

– *Nemcsak igen jól ismered a környező országokban élő és a szórványmagyarok irodalmát, szellemi életüket, hanem gyakran el is látogatsz hozzájuk.*

– Ha csak lehet, megyek mindenüvé, amerre magyarok élnek.

– *Hitet önteni beléjük?*

– Nemcsak azért. Érdekel az irodalom maga, az, hogy a különböző égtájakra került magyar irodalom miképpen mozdul, színeződik. Ez tudományos problémaként is rendkívül érdekes. Figyelni, hogy ugyanaz a mag más éghajlat alatt milyen termést hoz.

Természetesen erősen él bennem, hogy én is magyarnak tudom magamat, az is vagyok, más lenni se tudnék. Látni akarom, hogy él a Magyarországból kiszakadt magyarság, amelynek leghűbb tükrözője az irodalom. Ebben az is benne van, amit az előbb jeleztél: szeretném az emberek hitét erősíteni, hogy érdemes magyarnak maradni.

– *És milyenek a tapasztalatok?*

– Sokfélék. Egyik helyen izmosodik, a másikon csökken, sőt ugyanazon a helyen is egyik évben ígéretesnek mutatkozik az irodalmi termés, a másikban pedig visszaesőben, hanyatlóban levőnek tűnik. Ez jobbára a történelmi mozgás eredménye, de a véletlenek is közrejátszanak benne. Például most Kárpátalján erősödött meg rendkívüli módon az irodalmi és művelődési élet, viszont Erdélyben, ahol korábban igen erős szellemi élet volt tapasztalható, az utóbbi években a kérdőjelek, a megren-

dülések szaporodtak. Most a decemberi forradalmas napok óta újra ígéretes a szellemi élet. Jugoszláviában változatos a kép. A szlovéniai részen derűs bizalom uralkodik, ezzel szemben a Szerbiához kapcsolódó vajdasági részeken most letargikusabb a hangulat.

Amerikában, ahol az elmúlt hetekben jártam, Magyarország mostani útját rendkívül derűsen ítélik meg. De tudom, hogy más amerikai helyeken vagy csoportokban úgy látják, hogy Magyarország a bizonytalanság és a mozdulatlanság állapotában van. Elégedetlenek azokkal a változásokkal, amelyeket itt-hon tapasztalnak.

– *Az idősebbek a borúlátóbbak?*

– Nem annyira generációk szerint oszlanak meg a vélemények, hanem inkább a politikai elképzelés, a baráti kör, a személyes tapasztalat határozza meg a véleményalkotást, az, hogy milyen információkhoz jutnak, kitől mit hallanak, és abból mit fogadnak el. Mint ahogy itthon is többféle Magyarország-kép létezik: egyesek szerint mégis csak előre megyünk, mások viszont úgy vélik, hogy a kedvezőtlen tendenciák kezdenek felerősödni. E tekintetben a sajtó nem egységes. Én azt gondolom, ha a különböző nézeteket összeadnánk és meghúznánk az eredőt, kedvező képet kapnánk. A magyarság iránti érdeklődés, a magyar hagyománynak a megtartására irányuló szándék erősödőben van.

– *Hogy érzed, a kisebbségekre is derűsebb napok köszöntenek?*

– Bizonyára igen, bár sok kedvezőtlen jel is mutatkozik. Mert a letűnt kommunista rendszerek a kisebbségeknek perspektivikusan nem kedveztek ugyan, de valamelyes korlátot azért szabtak a sovinizmusnak. A kisebbség is kapott a sajtójához valamennyi pénzt, neki is engedtek bizonyos mozgásteret, biztosítottak valamennyi védelmet a túlságos gorombaság ellen. Erdélyben Ceausescu akármilyen elgondolással (tudjuk, hogy

a legrosszabbal) volt is a kisebbségekkel szemben, egy kisebbségit nem lehetett csak úgy megverni az utcán, vagy ha megverték, ott volt a rendőr, aki esetleg a védelmére kelt, vagy legalább mutatta, hogy védelmére jön. Most ez megszűnt.

Abban az időben erősen korlátozták a magyarországi lapok bemenetelét Erdélybe, de Romániában voltak bizonyos lapok, folyóiratok, amelyekre az állam pénzt adott. Kevés lap jelent meg, de valami pénzük csak volt rá. Ez Csehszlovákiára, Jugoszláviára és a többi szomszédos országra is érvényes. Az állami finanszírozás megvonásával megszűnt a kisebbségi lapok támogatása is. A kisebbségek lapjai veszélybe kerültek. Kevés a példányszámuk, nem gazdaságosak.

A könyvkiadással ugyanaz a helyzet. A kisebbségek könyvkiadása korlátozott volt, de az engedélyezett kereten belül biztos volt, hogy a tervezett könyvek meg is jelennek. Most minden oly bizonytalanná vált. Átmenetileg. Mert ugyanakkor felsejlik a remény, a lehetőség is. Hogyha a magyar közösségek megerősödnek, gazdaságilag, anyagilag talpra állnak, megtalálják a maguk kiadóját is. Nem feltétlenül állami, hanem, magánkiadót. Elképzelhető, hogy Erdélyben újra lesz egy olyanfajta vállalkozás, mint a Kós Károlyéké volt, a Szépmíves Céh, és hogy Szlovákiában a magyar lakosság annyira megerősödik anyagilag is, hogy saját maga tud folyóiratot elindítani, fenntartani, esetleg színházat teremteni.

A mostani idők átmenetileg sok nehézséget hoznak, de remélhetőleg a következő esztendőben az egyéni kezdeményezések révén, a magánerő segítségével mégiscsak előbbre haladhat a nemzetiség. Önmaga fenn- és megtartójává válhat, az esetleges állami korlátozásokkal szemben is. Mert nem kizárt, hogy az állam – akár egyik, akár másik területen – polgári mében is változatlanul a kisebbség ellen ható törvényeket fog hozni. Ám ha a kisebbség gazdaságilag megerősödik, és az egyesü-

lési törvény szerint szerveződhet, az ellene irányuló intézkedéseket is sikeresebben tudja ellensúlyozni.

– *Nemrég Kolozsváron jártam, és az RMDSZ egyik vezető embere arról panaszkodott, hogy a bukaresti hatalom azt tervezi, hogy a vissza nem igényelt földparcellákból állami földalapot hoz létre, amivel maga gazdálkodik: a más megyékben földtulajdon nélkül maradt parasztok között osztaná szét. Eszerint a kalotaszegi magyar falvakba az okiráltságból és Moldvából román családokat telepíthetnének oda, gyengítve vagy megsemmisítve a települések magyar jellegét. Ezért faluról-falura, házról-házra jártak az RMDSZ emberei, hogy meggyőzzék őket: minden család kérje vissza a földjét, s ha nem tudják megművelni, adják át az egyház kezelésébe.*

– Ez részben román belpolitikai kérdés. Minden bizonnyal Románia arra törekszik, hogy növelje a románok arányát és erejét, ahol csak tudja. De egyáltalán nem biztos, hogy ez a vállalkozása sikerülni is fog. Elképzelhető, hogy Kalotaszegre román parasztokat telepít, ám az is elképzelhető, hogy a kalotaszegi román parasztok elmagyarosodnak a magyar környezetben. Erről nekem nem lehet határozott véleményem. De az biztos, hogy ha a székely parasztság visszakapja a földjét, kulturális is megerősödhet. Ahogy Székelykeresztúron annak idején az unitárius parasztok és az unitárius kismesterek kollégiumot építettek és tartottak fenn a maguk erejéből, ugyanúgy az is elképzelhető, hogy most építenek egy második, egy harmadik vagy negyedik kollégiumot. A kisebbség gazdasági megerősödését önállóságában való megerősödése követheti. A nemzeti kisebbség szempontjából ez rendkívül lényeges változás, hisz a két háború között is az erdélyi magyarság szellemiségének megtartója a kisbirtokos parasztság és a kisiparosság volt, amelyik a maga szakértelmével, munkájával, áldozatkészségével az intézmények fennmaradását biztosította.

– Arról már szó esett, hogy milyen a kisebbség és a szórvány-magyarság viszonya Magyarországhoz, milyen változatos képet hordoznak tudatvilágukban az anyaországról. De vajon milyen az önszemléletük, milyennek látják ők saját magukat?

– A szomszédos országokba szakadt magyarság más helyzetben van, mint a nyugaton élő. Az alaphelyzet más. Akik a szomszédos országokban élnek, nem maguk választották, hol élnek, hanem a történelem húzta meg a határt. Akik nyugaton élnek, azok nagyobb része önként távozott, okkal vagy ok nélkül. Akik a szomszédságban élnek, az apjuk, nagypapjuk dédapjuk, őseik földjén élnek. Többnyire tömbben. Vagy ha szét-szórtságban is, mint Erdély román többségű vidékein, vagy Csehszlovákiában szlovák többségű vidéken, itt van Magyarország a közelben. A rádió, a televízió műsora majdnem minde-nüvé eljut. A nyugaton élőknek más a helyzete. Mert vannak ugyan városok, ahol a magyarság nagyobb lélekszámban él – New Yorkban legalább nyolcvanezer magyar lakik, New Jerseyben még most is vannak magyar utcák -, de vannak olyan települések is, ahol mindössze néhány vagy csak egy magyar család él. Idegen környezetben, más hagyományok között.

Akik a szomszédban élnek, azok a dolgok természetes rendje szerint tudják magukat a magyar történelem részének, folytatásának. Akik távol élnek, ők is így tudják természetesen, de nekik azt kell tapasztalniuk, hogy az unokák már nem biztos, hogy értik a nagyapák nyelvét.

Magyarország mint politikai fogalom sokféle lehet a szá-munkra, de mint szellemi egység, valamennyiüknél rokon. A magyar kultúra mindenekelőtt Magyarországon él, és külföldön is csak úgy élhet, ha van Magyarország. Ebben egységesek, legalábbis a gondolkodó emberek.

– A diktatúrák idején napvilágot látott legkülönbözőbb nyilatkozatokkal ellentétben, ma már mindenki számára világos és egyértelmű, hogy Magyarországnak alapvető erkölcsi kötelessé-

ge gondoskodni róluk, kisugározni feléjük az anyanyelvű kultúrát. Ez utóbbit még nyomatékosítani is szeretném.

– Elemi kötelessége. Sokáig nem tehette, nem tette. A békeszerződésekben a kisebbségekről nem volt hangsúlyos szó, az illető országok belügyének tekintették, a munkásmozgalom gyakorlatában a pártok belső ügyének. Ez a helyzet minálunk két-három évvel ezelőtt megszűnt, amikor a Németh Miklós kormány idején Szűrös Mátyás kijelentette, hogy Magyarország magyarnak tekinti a bárhol élő magyart, ha vállalja magyarságát.

Ez azt jelenti, hogy Magyarország erkölcsi feladata a bárhol élő magyarságot is képviselni, és hogy olyan szellemi erőt sugározzon feléjük, amit a bárhol élő magyarság is örömmel fogad. Egy Ady-kép ötlík fel bennem. Ő beszélt egyik versében a templomépítésről. A templom minden népnek nagy szimbóluma. A magyar kultúra temploma Magyarországon épül, de ehhez bárholonnan lehet téglákat adogatni. Németh László szerint úgy kell a templomot építeni, hogy arra a bárhol élő magyarságnak érdemes legyen visszatekinteni. Hogy íme, ez az a templom, amelyhez, a maga módja szerint – anyagilag, szellemileg, érzelmileg – ő is adott téglákat. Ez az egységes templom a magyarság temploma ama egységes égbolt alatt, amelyről a legelején beszéltünk.

– *A kisebbségi sorban élő magyar írók is sok szép téglát adtak a magyar irodalom templomához...*

– A magyar irodalom gazdagságának ez az egyik magyarázata. Mondhatnám: tragikus gazdagság. Aki csak magyarul olvas, az is a világ szinte minden dologáról tudomást szerezhet. Mert ez a sokágú magyar irodalom mindenről közvetít valamit, és ezek az irodalmi alkotások közelítik a szomszédos, sőt a nem szomszédos népek érzületét is. Mindazt, amiben ezek az irodalmak születtek. Például a nyugati magyar irodalom ilyen vagy

amolyan módon közvetített sok modern áramlatot a magyar irodalomban.

A fordításirodalom is nagyon érdekes és értékes eredményeket hozott. A magyar fordításirodalom az egyik leggazdagabb a világon.

A románnak a magyar a második anyanyelve, hisz majdnem minden román művet lefordítottak magyarra, ami arra érdekes. A szlovák, a szerbhorvát irodalomnak ugyancsak a magyar a második anyanyelve. Csukás István például egymaga százhusz művet fordított magyarra. Ez persze szükségből eredt, mert a magyarság más nép életterületébe ágazódott be. De a magyar irodalom amúgy is érzékeny volt a nagyvilág irodalmára. Ismeretes Babitsnak az a megjegyzése, hogy melyik a legszebb magyar vers? Shelley: *Óda a nyugati szélhez*, Tóth Árpád fordításában.

Szinte minden magyar író, aki Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában s másutt él, fordítja is annak az irodalomnak a remekeit. Még a fordításirodalomban is remeket nyújtott a kisebbségi magyar irodalom. Természetesen mindenekelőtt az eredeti természettel gazdagította a magyar irodalmat. Gondoljunk csak Tamási Áronra, Kuncz Aladárra, Dsida Jenőre, vagy az 1945. utáni irodalomból Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád műveire. A két háború közötti csehszlovákiai magyar irodalmat olyan nevek fémjelzik, mint Győry Dezső és Fábry Zoltán; a háború utánit pedig Dobos László és Duba Gyula. A jugoszláviai magyar irodalomban pedig Herceg János meg Fehér Ferenc neve ragyog.

– Az imént azt mondtad, hogy a nemzeti kultúra alappillére az anyanyelv. Ez szentül igaz. De hogy van az, hogy sokszor olyanok is ragaszkodnak a nemzetiségükhöz, akik már rég elvesztették az anyanyelvüket? Például a katalánok, a baszkok?...

– Számos olyan eset van, hogy a gyermekek nem tudnak magyarul, noha a szülők a magyar irodalom vonzásában élnek,

esetleg a magyar irodalom alkotói is. Nem tudok lelkesedni az ilyen esetekért, de megértem. Az apa olyan környezetbe kerül, ahol a feleség sem beszél magyarul. Az apa idejét és energiáját pedig más feladatok kötik le.

De az is előfordul elég gyakran, hogy a második vagy harmadik nemzedékben fölébred az ősök iránti érdeklődés. A gyermeknek már több az ideje, mint az apának vagy a nagyapának volt, és tudni szeretné, hogy a gyökök honnan erednek, amelyekből ő is érkezett. Ez el szokott jutni néha a nyelv tanulásáig, ám sokszor megreked a néprajzi, a zenei ismerkedés kezdetén. De már ez is valami.

A magyar történelem is ismer olyan mozzanatokat, amikor nem magyar nyelven vívták a magyarságért való harcot, és fordítva. A román politikusok a század elején Erdély megszerzéséért való harcot magyarul vívták a magyar parlamentben. A magyar parlamentben sokszor magyarul hadakoztak a szlovák érdekekért.

A nyelv a legfontosabb dolgok egyike. Változatlanul érvényes: nyelvében él a nemzet. De az is igaz, hogyha a nyelvet el is veszíti az egyes, egy nemzet érzülete úgy is megmaradhat.

A nyugaton élő magyarság minden bizonnyal apadni fog. A fiak, az unokák nyelvtudása kevesebb lesz, esetleg semmi sem lesz, de még akkor is, más nyelv segítségével is hordozhatják a magyar tudatot. És segíthetnek a maguk magyar nyelvét itthon őrizők dolgában. Abban bizakodom, hogy az Amerikában vagy másutt nyelvüket elvesztő unokák és dédunokák közül is sokan a magyarság ügyének a vállalói lesznek.

Budapest, 1990.

A verébléptű törekvések fölött eljárt az idő

– **Dr. Csapody Miklós** író, politikus nem ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyet a Kádár-rezsim tudatosan és módszerelesen elszakított a mai Magyarország határain túl élő magyarságtól. Mégis megkérdem:

– *Mióta figyeled rendszeresen a Kárpát-medencében és a szórványban, nyugaton élő nemzettestvéreink életét? Különösen az erdélyi magyarságét?*

– Idén nyáron múlt húsz esztendeje annak, hogy harmadikos soproni gimnazistaként egyik osztálytársammal, Gyurácz Ferencsel – lázas szellemi és lelki előkészületek után – amúgy hátizsákosan a Balt-Orienttel nekiindultunk Erdélynek. Volt néhány címünk, barátoktól. Aztán meg rátaláltunk még sohasem látott rokonokra, szereztünk máig tartó barátságokat, így gyerekfejjel csöppentünk bele Kalotaszeg romantikus, mégis oly otthonosan valóságos színes világa után az akkori Kolozsvár magyar szellemi életébe, irodalmi, tudományos és művészvilágának a pezsgésébe. Mert akkor még igen nagy, mozgalmas és minőségi szellemi élet volt ott.

Első kolozsvári „bázisunk” a Majális utcában a hírneves botanikus tudománytörténésznél, édesapám akkor még ismeretlen szakmai levelező barátjánál, Váczy Kálmánnál volt, akinek családja a lakás másik szobájába húzódott össze a kedvünkért, s aki fáradhatatlan alapossággal és szeretettel tartotta nekünk „Bevezetés Kolozsvárba és Erdélybe” című történelmi városismertető előadásait, gyalogosan bejárva a várost a Fellegvártól a

Házsongárdig. Amikor Lászlóffy Aladár hűvös padlásszobájába betoppantunk, az újvidéki Tolnai Ottó és az Amszterdamba került Kibédi Varga Áron éppen Nagy László költészetéről vitatkozott, aztán Gazda József új kismonográfiája apropóján Nagy Imre festészetéről esett szó, s hát természetesen majd mindennütt, nemcsak irodalmi körökben, Kántor Lajos és Láng Gusztáv frissen megjelent *Romániai Magyar Irodalom 1945-1970* című irodalomtörténetéről, elsősorban persze a kortársi fejezetekről.

Fülöp Antal Andor Király utcai kis udvari szobájában a Váradon látott képek testvéreire, benne pedig Boticelli kései lezármozottjára, Kolozsvár festőjére, egy csodálatos, eleven szeretetet sugárzó emberre ismertünk. Miután pedig fölkapaszkodtunk az akkor még létező árnyas Pata utcán, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárról* Szabó T. Attila beszélt nekünk. Fuhmann Károly műhelyében az erdélyi ötvösség élő tradícióját, Szervátiuszénál két külön világot, Gy. Szabó Bélánál a Bolyai utcában ismét más csodákat láthattunk, Gáll Ernő, Kántos Lajos kép- és könyvtáraiban meg a szellemi társaságnak akkor még általunk soha meg nem tapasztalt élményeit szívtuk magunkba. Természetes hát, hogy otthon éreztük magunkat Erdélyben Bálint Tibor könyvei között és konyhájában, Szilágyi Istvánénál, Kányádi Sándornál, aztán Vásárhelyen Sütő Andrásnál és a Bolyai líceum orvosi szobájában, ahova bekvártélyozódtunk, meg Farkaslakán Tamási Gáspárnál, az udvarhelyi plébánián, a somlyói líceum tornatermében, Gyimesközéplekon, majd meg Baróton, Vargason Balogh Edgárnál, s másutt, Torockótól Sepsiszentgyörgyig. Ez az első erdélyi utazás persze nemcsak föllemkesített, igényesebbé és tájékozottabbá tett, hanem meg is határozta felfogásomat, érdeklődésemet, későbbi utamat. Utolsó órámig hálás leszek a Gondviselésnek ezért a hátizsákos, több mint egy hónapos erdélyi kalandozásért, azoknak is, akikkel ott találkozhattam, akik ba-

rátságukba fogadtak, s akiktől annyi mindent megtanulhattam. Hála Istennek azon a nyáron, az előtt és még inkább azt követően, nemcsak mi ketten ültünk vonatra, hanem számosan, egész korosztályok járták be Erdélyt, a csángók földjét és a Felvidéket is. Utaztak „félálomban” vonaton és autóstoppal, motorral, s ha volt is ebben természetesen romantika, az a fajta, amely sajnos az életkorral együtt elpárolog, ez a kollektív érzelmi, élmény- és tudásanyag szilárd alapja lett nemcsak az ő személyes életüknek, hanem az egész magyarság sorsában következett nagy változásoknak is.

– Politikusként, parlamenti képviselőként milyennek látod az erdélyi magyarság helyzetét néhány évvel a romániai események után? Mert az kétségtől jó, hogy a magyarság immár szabadon/szabadabban elmondhatja a véleményét a sorsát érintő alapvető kérdésekben. Még nem tudni viszont, hogy ennek milyen mértékben lesz foganatja. A román politikusok őszinteségére gondolok, arra, hogy betartják-e és valóra fogják-e váltani ígéreteiket. Mert ha például az 1918. decemberi gyulafehérvári nyilatkozatot vesszük alapul, azt kell mondanunk, hogy az ígéretekből soha semmi sem valósult meg. Sőt...

– Hadd kerüljem ki a tragikus iróniának azt a tónusát, melyben „a román politikusok őszinteségéről” kellene szólnom, Gyulafehérvárról és az ígéretekről. Hiszen mindenki előtt világos, hogy egyértelműen korlátozott politikai játéktérrel, a homogenizáció és az anakronisztikus nemzetállamiság gondolati-politikai kontinuitásáról van szó, s ebben az ígéret, az engedmények, az időleges taktikázás és a Nyugat felé lejtett politikai násztánc és mosoly csak keveset számít. 1989. decemberében, azt hiszem, csak a karácsonyi reménység, a túlélés egyébként egészséges optimizmusa és bizonyos mértékű politikai naivitás mondatta csupán sokakkal, hogy valóban új korszak kezdődik, hogy egy csapásra sikerült megtalálni a magyar-román megbékélésnek azt a kívánatos történelmi útját, mely egyébként hi-

tem szerint valóban alternatíva nélküli. Csakhogy Romániában azon a karácsonyon nem forradalom, hanem késleltetett-időzített palotaforradalom, véres katonai, illetve „hivatali” puccs zajlott le. Igazán szerves népi megmozdulás, felkelés csak Temesváron robbant ki. A diktatúra addigra oldalra szorult második- és harmad vonalbeli elitje ragadta magához a hatalmat; a választásokon az egész román gazdaságot aztán tovább romboló ígéretekkel óriási többséget szerzett, a marosvásárhelyi pogrom gondos megszervezésével megakadályozta a konszolidációban valóban érdekelt magyarság törekvéseinek sikerre vitelét. Mindezzel – a politikai szélsőbal és szélsőjobb összefonódása, a kisebbségellenesség és az antiszemitizmus „elengedése” nyomán – lelassították, majd megállították a valóban beindult, természetes és egész Romániára nézve szerencsésnek ígérkező folyamatokat. Olyan irracionális erők szabadultak el, melyekről igazán még hithű marxisták sem gondolhatták komolyan, hogy azok csak „a múlt csökevényei”. A homogén nemzetállam gondolata új politikai dimenziókat talált magának a „demokratikus keretek” között, amely a maga történelmi célját a térségben betöltendő etnokrata középhatalmi szerepben látja, miközben – tudjuk – nem Románia az egyetlen, aki nemzetközi konferenciákon rezzenetlen arccal állítja, hogy a kisebbségek kezelése bőven megfelel a nemzetközi normáknak, ha éppen nem haladja túl azokat.

Jöttek azután a Hargita és Kovászna megyei prefektus ügyek, a Kolozsvár főterén folyamatosan eszkalálódó, szürrealitásában is könyörtelen logikájú Funar-i örület, az iskolábotrányok, s annyi más, és lám, mégis minden maradt a régiben.

Az erdélyi magyarság ügyének lényegi része, lassú, folyamatos és ígéretes fordulata, ugyanakkor az RMDSZ létrejötte és tevékenysége, a magára találó magyar társadalmi közélet, a művészeti, irodalmi és tudományos élet. Ma már talán újra elmondható – hogy az adott viszonyok között – a kisebbségi ma-

gyar értelmiség is újra működőképes, tevékeny alakítója a magyar nemzeti és az egyetemes kultúra áramló folyamatainak, s java része versenyképes is a csak a minőség mércéjével mérni akaró irodalmi és tudományos életben. Sok minden megváltozott tehát, ha messze nem is a kívánatos mértékben és ütemben. Ez az idő azoknak kedvez, akik eddig sem a hatalom szolgálatával voltak elfoglalva, különböző önfelmentő ideológiák foglyaiként, akik eddig sem értékválsággal és belső zavarokkal küszködtek, hanem ébren tartották az erkölcsi és szakmai önreflexió készenléti képességeit. A politika dimenziójában pedig látható, hogy ugyanez a készenléti képesség, méltányosság és határozottság, a célok egyértelmű megfogalmazása és a valóban értelmes modus vivendi keresése dominál. Sajnos, eközben minden kibontakozási törekvésnek határt szabtak a gazdasági, az anyagi viszonyok. Tehát így mostanában az erdélyi, a romániai magyar társadalom önépítésére, önszerveződésére a kultúra, az oktatás, az egyházi élet, a mezőgazdaság, a vállalkozás és a kereskedelem területein az elszabadult „vadkeleti” gazdasági térvizonyok veszélyei leselkednek elsősorban, s leginkább akkor, ha a tőke és a politika „jegyesek”. Ezért a legfontosabb a magyar társadalom gazdasági talpra állása.

– A román politikusok, más utódállamok politikusaihoz hasonlóan, mindannyiszor kijelentik, hogy náluk a kisebbségi jogokat illetően minden rendben van, hiszen ők a kisebbség jogait az európai normáknak megfelelően biztosítják. Teljesen fölösleges firtatni, igaz-e ez vagy sem, úgy is tudjuk, hogy szemfényvesztés, ámitás az egész, inkább egy ravasz csúsztatásra figyeljünk. Példával élek. De az általuk példaként említett két csoportnak – az erdélyi magyarnak és a Francia Köztársaságban élő algériainak, aki, mondják nem igényel arab nyelvű iskolát – egészen más a státusa. A Franciaországban élő algériai bevándorló munkavállaló, aki ott melleleg zavartalanul megőrizheti identitását, nem kényszerítik arra, hogy vándorbotot vegyen a

kezébe, mint tették ezt Ceausescuék az erdélyi szászokkal, svábokkal, teszik azóta is a magyarokkal, zsidókkal. A lényegi különbség azonban az, hogy a magyarság, amikor ezeregyszáz évvel ezelőtt letelepedett a Kárpát-medencében, országot, államot alapított. Teljes értékű állami-társadalmi életet élt ezer esztendőn át ezen a történelmi tájon. Azt pedig vitatni sem kell, ki volt itt előbb, hiszen a románságról (a vlachokról) először csak a XIII. században tesznek említést az írásos dokumentumok. A magyarság teljes társadalmi intézményrendszert, iskolahálózatot épített ki, amit a román politikai hatalom hol furfanggal, alattomos ígéretekkkel, hol nyílt erőszakkal elsovasztott, elvett. A magyarság Erdélyben ma nem alapítani akar iskolákat, hanem a jogfolytonosság alapján újraindítani azokat.

– Magam is beszélhettem még a diktatúra utolsó éveiben olyan, magyar barátaival mindig szolidáris – akkor is, amikor ez különösen veszélyes volt – kolozsvári román értelmiséggel, aki Ceausescut, mint népnyúzó – ezt az Európában szalonképtelen senkit – szégyenkezve elítélte, a román nemzeti törekvések „képviselésének” módját határozottan vitatta, azt azonban, hogy egy több mint kétmillió öshonos nemzet rész miatt akar külön iskolákat, sőt egyetemet is – lásd a magyar-román barátság, egymás jobb megismerése stb. ellen fellépő „szeparatizmust!” –, sajnos, ezt már ő sem látszott megérteni. Hiszen több családtagja él Párizsban régóta, mondta, s nekik sem jutott eszükbe Franciaországban külön román iskolát követelni... Franciaországban élnek, tehát gyermekeik francia iskolába járnak. Innen már nincsen messze a „Beszély románul, román kenyeret eszel!” Annyi bizonyos, messze nem következtek be sem a kultúra, sem az oktatáspolitikai területén a megígért, joggal elvárt és magától értetődő lépések. A napi energiát ma is a folyamatos küzdelem emésztí fel.

A hivatalos román álláspont szerint ma az ország olyan gazdasági állapotban van, hogy állami egyetem felállítására „jelen-

leg nincs lehetőség”. A húszas években, a trauma utáni magára találás korai éveiben az egyházak felekezeti egyetem felállításával próbálkoztak, amit épp az állam akadályozott meg, s az ötvenes évek végén a magyar tannyelvű, Bolyai nevét viselő állami egyetemet ugyancsak az állam számolta föl. Most nem is szólok arról, hogy a romániai magyarság is adót fizet az államnak. Funar tragikomikus paranoiája számos jó szándékú törekvést hiteltelenít Romániában.

– Szabó Dezső szavaival: minden magyar felelős minden magyarért. Ebben az anyaországnak kell döntő szerepet vinnie. Nem hiszem, hogy azt a politikát kellene követni, mely szerint hagyjuk a kisebbségeket magukat küzdeni, ők tudják, mi a legjobb nekik, mi Magyarországról csupán erkölcsileg támogassuk őket. Nem hiszem, hogy például az erdélyi, felvidéki vagy délvidéki magyarság talpon tud maradni csupán önerejére támaszkodva, miközben energiájának nagy részét az örökös rágalmaságok elleni védekezés őrli fel. Mi a véleményed erről?

– Morálisan és politikailag egyaránt egyetértve a Szabó Dezső-i kérdésfelvetéssel, s azzal is, hogy az anyaországnak történelmi és immár alkotmányos kötelezettségei vannak a magyar nemzeti közösségek felé, részben módosítani szeretném a főntieket. Mert valóban nem volna jó, ha a határon túli magyarokat csak úgy hagynák magukban küzdeni, s csupán erkölcsileg támogatná őket Magyarország – de nem is ez történik, nem is ez a politikai gyakorlat. A Magyar Köztársaság világos álláspontja az, hogy miután ezek a kérdések Európában régóta nem egy-egy adott állam belügyei, magától értetődik, hogy miként szívesen vesszük a Magyarországon élő nem magyarok anyaországi támogatását, úgy természetesnek tartjuk, hogy az általuk megfogalmazott igények szerint mi is támogassuk a Kárpát-medence magyar közösségeit.

Nekünk magyarországi magyaroknak az a jó, azt támogatjuk, azt képviseljük nemzetközi fórumokon, amit az adott ma-

gyar közösségek demokratikusan választott politikai képviselői látnak jónak az általuk képviselt, legjobban ismert körülmények között élő magyarság érdekében. Létezik hála Istennek az *Együttélés Politikai Mozgalom*, a *Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom* a Felvidéken, létezik a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*, a *Romániai Magyar Demokrata Szövetség*, a *Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége*, s léteznek a horvátországi, szlovéniai, ausztriai magyarok képviselői is. Ez azonban nem jelentheti a felelősség megoszthatóságát! A magyar politika a maga döntéseit saját felelősségére hozza meg, a magyar külpolitika irányát azonban befolyásolja az adott országban élő magyarság sorsa.

– Az egymásra figyelés kétségtől jó dolog, hisz erősíti az együvé tartozás tudatát, érzését. De féltő, hogy az anyaországban észlelhető széthúzás előbb-utóbb átragad a határon túlakra is, ami ott akár életveszélyes is lehet.

– Először is öröndetes, hogy annyi „hátizsákos”, itthon és ott egyaránt sokszor üldözött és megfigyelt, akadályozott és tiltott kapcsolat, hajszálér után a nyolcvanas évek derekától megalapozott, kiszélesedett a korábban természetellenesen elszakított kapcsolatrendszer. Nemcsak a Magyar Demokrata Fórum genezisének, szellemi identitásának, erkölcsiségének jelentette szerves részét az az egészséges, a reális magyar nemzeti önazonosság körébe, a magyar nemzeti tudatba szervesen beletartozó probléma, amit a határon túli magyarság jelent. A nemzeti kérdés, az utódállamokban élő magyarság sorsa és jövője, az érte érzett felelősség fontos szerepet játszott a magyarországi rendszerváltozás máig tartó folyamatában is. Mára elmondható, hogy az anyaország és az elszakított magyarság „viszonya” – inkább eleven kapcsolatrendszerről, baráti és hivatalos szálak tizezeiről beszélnek – működik. Olyan, amilyen – nem mondom, hogy jobb nem lehetne, ez azonban nagyon sok mindenen múlik egyszerre. Egy dolog bizonyos: Magyarország

sorsa meghatározza az ő sorsukat is, tehát aki ezt az országot erősíti, építi, gazdagítja anyagilag és szellemiekben, hat, alkot és gyarapít, az nemcsak a Kárpát-medencei, hanem az egész világ magyarságát erősíti. A magyar nemzet erősödéséből, erősítéséből pedig a történelem folyamán eddig még egyetlen népnek, egyetlen szomszédunknak, Németh Lászlóval szólva egyetlen tejttestvérünknek sem származott kára.

A megosztottság, bármennyire is korunk magyar politikai tünete, azt hiszem, nem valami lerázhatatlan magyar fátum, akkor sem, ha valamekkora „megosztottság” a polgári demokrácia mindenkori velejárója. Fontosabb, hogy többet tegyünk azért, hogy az Illyés-i „haza a magasban” lejjebb kerüljön végre ide a földre, hogy miközben hat és működik a naponta gyakorolt együvé tartozás-tudat, a magyarság viszonylagos megosztottsága ne hullámozzon át az anyaországból a többi magyar nemzeti közösségbe. S ha áthullámoz – mert ezt sem kell természetellenesnek tartanunk, izgatottan, romantikusan szemlélünk -, akkor ne keletkezhessenek szemléleti, vonzalmi, netán pártpolitikai-ideológiai alapokon tartós szakadékok. Ezért semmiképp sem szabad a külpolitika, a nemzetpolitika áttekinthető, rendben tartandó asztallapjáról darabkákat ellopkodni, zsebre tenni, netán lehúzni az egészet az asztal alatti sötétbe, nem szabad a „külmagyarságot” és a vele való törődést lehúzni a pártpolitikába, alárendelni ilyen céloknak. Sajnos vannak erre mutató jelenségek annyi eltorlaszolt évtized után. A sok rossz politikai reflex és egyéni ambíció mellett számtalan kiéletlen, hihetetlen dinamizmusú akarnokság és mániákus küldetéstudat is működik. Hogyne működne! Aminthogy az sem természetellenes, még ha nem is ízlésem szerint való, hogy az innen exportálódott belső ellentétek nyomán a határon túli magyarság köreiben is nem egy elcsúszás, kisajátítási törekvés vagy éppen anyaországi törleszkedés is tapasztalható. Abban bízni, hogy mindezt majd kimossa az idő, s eltompítja majd egy

tisztultabb társadalmi tudat, politikai konstelláció – azt hiszem, naivitás, még ha szép is az elképzelés. Mindennek elejét venni csak a világosan megfogalmazott elvek hatékony gyakorlásával, összehangoltsággal és határozottsággal lehetséges.

– „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk!” De miként maradhatunk meg?

– Igaza van Sütőnek, amikor azt írja, hogy „...kisebbségjogi küzdelmeink kimenetele elválaszthatatlan a román nép demokratikus erőinek gyarapodásától”, majd pedig hogy „...ebből nem következik, hogy esőleső társaságként, a küzdelem veszedelmétől megriadva a várakozás passzivitásában hagyjuk hamvába hullni minden radikális követelésünket. Radikálisat mondok, mert az óvatosan szemérmetes, verébléptű kisebbségi törekvések fölött már kimondta ítéletét az elmúlt hetven esztendő.” Nem vagyok radikális, amikor ezt a sokaknak talán túlzónak tűnő álláspontot idézem egyetértőleg, mivel meggyőződésem, hogy nem radikalizmus ez, csupán értelmes realizmus. Vagyis nem más, mint jó szándék, belátás és önfegyelem, a lehetséges magatartás. Ebbe az irányba mutatnak immáron az RMDSZ újabb törekvései is az önrendelkezést illetően. A veréblépteket minden jó szándékuk mellett mindig kísérte valami naiv reménykedés is, aminek réges-rég elmúlt már az ideje. Nem a hité múlt el, csupán a romantikáé. Tárgyalóasztalhoz tárgyalófelek szükségeltetnek, tárgyalni pedig multhatatlanul szükséges a megbékélés érdekében éppen úgy, mint tanítani, lapot szerkeszteni, istentiszteletet tartani, kereskedni és verset írni.

Budapest, 1993.

Hívó hangok

– 1989. decemberének vége felé kezembe került a Szabadság (Kolozs megyei napilap) december 24-ki száma, benne a Hívó Szóval, amelynek a megszületésénél Te is bábáskodtál. De mi is volt a Hívó Szó? – kérdezem **Csép Sándort**, a Kolozsvári Rádió és Televízió Magyar Szerkesztőségének vezetőjét.

– Propaganda irat. A szó jó értelmében. Esztendőök töprengéseinek és titkos tanácskozásainak az eredménye. Azt tudtuk, hogy a diktatúra egyszer csak romba dől, de azt nem, hogy mikor. Azzal is tisztában voltunk, hogy fel kell készülni a nagy fordulatra, ezért a Hívó Szó megszövegezése számunkra nem jelentett különösebb gondot, csak formába kellett önteni a gondolatokat. Jóllehet az események nem értek teljesen váratlanul, veszteségeinket pontosabban ismertük, mint a teendőket. Mindazáltal a Hívó Szó olyan alapvető céloknak és törekvéseknek a foglalata lett, melyek később bekerültek az RMDSZ programjába is.

Abból, hogy ez a legközelebbi teendőt magában foglaló akcióprogram-szöveg olyan gyorsan elkészült, és a sajtóban nyomban nyilvánosságra is került, egyes román nacionalista csoportok arra következtek, hogy a magyarok már rég szervezkedtek, csak a megfelelő pillanatra vártak, hogy kirukkoljanak vele. Ez nem igaz. Sajnos az évek hosszú során elég időnk volt arra, hogy a közösségi vágyak, követelések, kiben-kiben mondhatni nyomdakészen kiforrjanak. Számomra nagyon megtisztelő volt, hogy részt vehettem abban a rangos munka-

csoportban, amely az erdélyi magyarság nevében, olyan ideálokat hirdetett meg, amelyekért küzdeni nemcsak érdemes, hanem személyes kitüntetés, dicsőség is.

– A *Hívó Szó* annyira hasonlít elődjéhez, a *Kiáltó Szó*hoz, mintha annak a második kiadása lenne. Ismétli magát a történelem, vagy inkább arról van szó, hogy 1920. óta az erdélyi magyarság jogos követelései süket fülekre találtak?

– A *Kiáltó Szó* az elmúlt hetven esztendőben, sajnos, teljes mértékben megőrizte időszerűségét. Célkitűzései 1940-ig érvényben maradtak, 1945. után pedig „beépültek” a Magyar Népi Szövetség programjába, de megvalósulásának esélyei – már a Szövetség megszűnte előtt – kútba estek. Az utóbbi negyven évben nem nyílt lehetőség arra, hogy a magyarság újra felvesse az őt foglalkoztató alapvető kérdéseket. Csak természetes, hogy a totalitárius rendszer szorításából szabadulva, az erdélyi magyarság újrafogalmazta legfontosabb törekvéseit. Ez a magyarázata annak, hogy a Kós Károlyék *Kiáltó Szója* és a *Hívó Szó* programja összeessengett.

A *Kiáltó Szó* a transzilvanizmus eszméjén alapult. Mi a helyzet e tekintetben a *Hívó Szóval*?

– A húszas években a transzilvanizmus nem volt más, mint egy mindenkitől magára hagyott nemzettöredék menekülése Istenéhez. Így fogalmazta meg a transzilvanizmus lényegét Reményik Sándor. Akkor ez így is volt. Azóta eltelt hetven év, azóta történt egy s más Európában. Az erdélyi magyarság ma már nem teljesen magára hagyott nemzetrész, Hiszen küzdelmei során olyan célokat követ, amelyekhez remélhetőleg meg fogja kapni Európa és a világ támogatását. Történelmi távlatokban lehet, hogy a transzilvanizmus nem bizonyulna életképesnek, de gondold csak el, mennyi igazi érték született a transzilvanizmus szellemében, jegyében.

A nemzetközi események szerencsés alakulása folytán 1990-re annyira megváltozott a helyzet, hogy az erdélyi magyarság

céljai teljes mértékben összhangba kerültek az alapvető európai törekvésekkel, ennél fogva igencsak megnöttek az esélyek is. Jövőnket, identitásunk megőrzését, gazdagítását a külső és a belső erőviszonyok függvényének érzem. Az európai országok egy nagy közösség létrejöttének az irányába mozognak. A közös ház, vagy ha úgy tetszik a közös haza, a regionális értékek, a nemzeti közösségek együtteséből fog kialakulni.

– *És mi lenne, ha a román politikai vezetés ehelyett a balkáni integrációt választaná?*

– Románia ezt nem fogja megtenni. Romániának alapvető érdeke, hogy integrálódjék Európába, még ha ezt bizonyos körök ellenzik is.

– *Térjünk vissza diákéveinkhez és a szakmánkhoz. Már harmadéves filozofterekként – Balogh Edgár fakultatív publicisztikai előadásait hallgatva – eljegyeztük magunkat az újságírással, miközben Jordáky Lajos (Bubi) „magánszemináriumait” hallgattuk.*

– A költő Király Laci, Katona Éva színésznő, Kádár Bogárka bölcsészhallgató, Salamon Laci bácsi, a költő és jó magunk voltunk „hallgatói” ennek az állandó „magánszemináriumnak”. Lélegzetvisszafojtva hallgattuk Bubit, hol egy kávézóban, hol egy kiskocsmában verve tanyát. Persze rengeteget kaptunk „hivatalosan,” is az egyetemi előadásokon, különösen Gáll Ernőtől és Szegő Katitól. Visszagondolva szellemi fejlődésünkre, azt kell mondanom, hogy az ő egykori gondolataik döntősen meghatározták mai szellemi és morális habitusunkat.

Elszorul a szívem, ha arra gondolok, hogy szegény Bubi még ma is élhetne, cselekvő résztvevője lehetne mai küszködésünknek a megmaradásért és felemelkedésért.

Emlékszel, halála előtt két héttel együtt látogattuk meg a kórházban? Roppant nagy szüksége volt egy nyugatnémet gyógyszerre, amit az országban sehol sem lehetett megtalálni. Végül Constantin Daicoviciu, volt rektorunk, államtanácsi alel-

nők szerezte meg neki. Az a Daicoviciu, akivel Jordákynak rengeteg vitája volt, hisz Bubi történelemszemlélete olyan messze volt a Dacoviciu féle dákoromán elmélettől, mint az ég a földtől. Csakhogy Daicoviciu tudott gentilis, fair play lenni: ellenfelek voltak, de nem tekintették ellenségnek egymást.

Azt sem felejttem el, hogy amikor hamis vádak alapján letartóztatott bennünket a szekuritate (állambiztonság), és ki akartak rúgni az egyetemről, mert azzal vádoltak, hogy egy házibulin „államellenes” kijelentéseket tettünk, Daicoviciu volt az, aki megmentett bennünket a kirúgástól és az atrocitásoktól. Soha se fogom elfelejteni, amikor közös albréleti szobánkban szétfe-szítettük a kanapét, felfejtettük a fotelek huzatát, darabokra szedtük az ébresztőórát, átvizsgáltuk még a képkereteket is, mindenhol kerestük a „poloskákat”, mert esténként, szűkebb baráti körben, őszintén kitérülkoztunk, terveket szőttünk, mi-ként szabadulhatna meg az erdélyi magyarság a lélek- és nyelvtiprás poklából? Azóta a szorongás mellém szegődött állandó néma útítársul.

– *Azóta több mint huszonöt év telt el. Te elkötelezted magad az elektronikus sajtó mellett. Jól eső érzés, hogy tanácsadóként én is részt vehettem a kalotaszegi egykézésről készített díjnyertes szociográfiai filmed, az Egyetlenem elkészítésében. Azt hiszem, épp ez a dokumentumfilm lett a „veszted”, mert a film bemutatása után viharos gyorsasággal menesztettek a Román Televízió Magyar Szerkesztőségétől.*

– Máig sem tudom pontosan, mi történt a kulisszák mögött. Amint később kiderült, a „Nagyasszony” (Elena Ceausescu – A. K.) egyik különleges brigádja sorra járta a szerkesztőségeket, aziránt érdeklődött, kik azok az újságírók, szerkesztők, akik nem felelnek meg a kurzusnak és a család elvárásainak. Később pert indítottam a televízió ellen, amit „természetesen” elvesztettem, de annyit elértem, hogy „szolgálati érdekből” a tévétől áthelyeztek a *Korunk* szerkesztőségébe.

– 1990. januárjában pedig visszakerültél oda, ahonnan huszonkét évvel előbb elindultál, a Kolozsvári Rádióhoz – immár főszerkesztőnek.

– Csak főszerkesztő-helyettesi státusba, mert „odafenn” nem egyeztek volna bele, hogy a magyar szerkesztőségnek főszerkesztője legyen. Ez nagyobb önállóságot jelentett volna, aminek még a gondolatától is irtóztak.

– *Mikor indult újra a kolozsvári rádió magyar adása?*

– 1989. december 22-én. A munkatársak elfoglalták a rádió épületét, és a megmaradt berendezésekkel még aznap elkezdtek a sugárzást. Január 2-án pedig beindult a tévéadás is – románul és magyarul.

– *Mi a szakmai krédótok?*

– Nézd: cenzúra nincs, és tudok egy dolgot: az igazságot ki kell mondani. Minden igyekezetünkkel azon leszünk, hogy az erdélyi magyarság érdekeit szolgáljuk, és elősegítsük a két nép közeledését. Avram Iancura, a mócok vezérére kell hivatkoznom, mert ez a román füleknek is meggyőzőbben hat. Ő mondta volt az 1848-1849-es szabadságharc idején: „Erdélyi románok, vegyétek tudomásul, hogy sohasem fogtok tudni élni a magyarok nélkül; és ti magyarok, jegyezzétek meg, hogy ti sem fogtok tudni élni a románok nélkül”. Kizárólagosságnak itt nincs helye.

Ez a követelmény az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom idején vált sürgetően időszerűvé. Akkor a román kollégákkal megfogalmaztunk egy szerkesztői krédót, aminek az volt a lényege, hogy távol tartjuk magunkat mindenféle uszítástól, dezinformálástól, és megpróbáljuk megérteni egymás szempontjait.

– *Tévés korszakodból emlékszem azokra a nagyszerű portréfilmekre, amelyeket nagy öregjeinkről készítettél. Mi lett velük?*

– Azt követően, hogy 1985. januárjában egy „fentről” kapott telefon nyomán megszüntették a *Román Televízió Magyar Szer-*

kesztőségét, a teljes filmanyagot a jilavai börtön földalatti kazamatáiba szállították (Ebben a börtönben tartották fogva a leg-súlyosabb politikai foglyokat.) Hála Istennek az anyag java része megmenekült a pusztulástól, és visszakerült a bukaresti magyar szerkesztőségbe. A portréfilmek sorsáról azonban semmit sem tudok, remélem, nem vesztek el.

– *Kikről készültek portrék?*

– Kacsó Sándor íróról, György Dénesről, a híres versmondóról, Salamon László költőről, Bene József festőművésZRől. Ez utóbbi film volt a hattyúdalom, sőt, a jelezett okok miatt be sem tudtam fejezni teljesen.

– *1980-ban Jordáky Lajosnak megjelent egy posztumusz kötete: Az erdélyi néma filmgyártás története (1903-1930) címmel. Nem lehetne-e felvenni ezt a szálát?*

– Mindenképpen szeretnénk feleleveníteni a század eleji hagyományokat, csak azt nem tudjuk, hogyan. Egy kis szövetkezet keretében készíthetnénk-e a filmeket, vagy filmvállalatként működne a vállalkozás? Persze ehhez mindenekelőtt tőke kell. Szellemi tőkénk még csak volna, bár az utóbbi években rengeteg színész áttelepült, kivándorolt. Gyönyörű természeti díszeleink is vannak Erdély-szerte...

– *A film mellett a színház is „szerelmed”. Mi, Bethlen Gábor című színdarabodnak a nagy fejedelem születése négyszázadik évfordulóján a kolozsvári Állami Magyar Színházban igen szép közönségsikere volt. Azóta több darabot is írtál.*

– Legutóbb egy gyermekkori élményem alapján írtam egy drámát: *Akibe belebotlott a háború* címmel. A darab cselekménye 1944. őszén játszódik az Arad megyei Ágyán. Hat éves voltam akkor. Történt, hogy valahonnan rálöttek a bevonuló magyar csapatokra. A tiszték azt hitték, provokáció, vagyis hogy Ágyáról, a faluból löttek rájuk, ahol édesapám református lelkész volt. A katonák házról házra jártak, keresték a tetteseket. Nálunk a parókián, a pincében rátaláltak egy Gomoj Petru ne-

vű román bácsira, aki teljesen ártatlan volt, de apám úgy gondolta, jobb, ha nem járkál kinn az utcán éppen akkor, amikor a magyar katonák bevonulnak a faluba. Igen ám, csak hogy az udvaron néhány hüvelyt is találtak, amit én szedtem össze az utcán. Így aztán azon nyomban megszületett a „vád”. Innen lőttek a katonákra, Csép Gergely református lelkész pedig rejtegeti a gyilkost. Ezért apámat és a román bácsit nyomban a falhoz is állították. Isteni szerencse, nagyon hamar kiderült, hogy a provokáció nem helyben történt, a katonákra Szintyéről, a szomszédos román faluból lőttek. Három honvéd meghalt. Ekkor ágyútűz alá vették Szintyét, házak égtek le.

De apám nemcsak ezt az ártatlan román bácsit védelmezte, hanem kiszabadított harminchárom román parasztembert is, akiket különböző vádakkal börtönöztek be, hurcoltak meg. Közben eltelt néhány hét, és a keleti front egyre közeledett nyugat felé. A szovjetekkel együtt román csapatok is érkeztek, akik hírt vették a szomszédos román falu ágyúzásának, és egyszer csak megjelenik apámnál a román parancsnok. (Akkor apám volt az egyetlen hivatalos személy a faluban, mert a román adminisztráció a magyar csapatok bevonulásakor elmenekült.) A tisztt megparancsolta apámnak, azonnal üríttesse ki a falut, mert megtorlásul Ágyát a földdel teszik egyenlővé. De honnan-honnan nem, csakhamar megjelent a helyszínen a harminchárom román ember, és kegyelmet kértek a falunak a parancsnoktól, válaszul azért, hogy apám kiszabadította őket a börtönből. Így hát Ágya ma is áll. Még Ceausescunak sem sikerült lebulldózerolni.

Kolozsvár, 1990.

OSZK

A múlt vállatása a jövő záloga

Az írók világában sajátos helyet foglalnak el azok az alkotók, akik különös erővel vonzódnak a nemzet múltjához, becserkészik történelmét, hogy az emlékezetre méltó események felidézésével követendő példaképeket állítsanak a kortársaknak és a kései utódoknak. A nemzet történelmének kiváltképpen jelentős, igazán nagy pillanatainak újraélése az irodalmi alkotásokban – a lélek megannyi örömnépe.

Tragikus tény, hogy népünknek, nemzetünknek nem sok nyugodalmas időszaka volt ezen a történelmi tájon. Legtöbbször túlerővel kellett szembenéznie, forgandó szerencsével, váltakozó sikerrel. A túlerő faramuci ítéletének, az önkény szeszélyének tulajdonítható például az is, hogy ma a nemzet egyharmada az ország határain kívül él, és nem kis erőfeszítések árán igyekszik megőrizni identitását. Aminthogy az is a trianoni békediktátum szomorú következménye, hogy a kisebbségi sors mellett, számunkra hetven éve valóság a kisebbségi magyar irodalom. Keserűdes önvallomás ez, amely – emberibb idők eljövételében reménykedve – igyekszik erőt adni a sorstársaknak, hitet öntve az egyesbe és a közösségbe, hogy küzdelmük nem lehet hiábavaló.

– Vannak írók, akik arra predestináltak, hogy a nemzet küzdelmeinek ihletett krónikásai legyenek. Közéjük tartozik **Cseres Tibor** is, akit azzal a meggyőződéssel kerestem fel budai lakásán, hogy ilyen kérdésekkel, gondokkal a legjobb diagnosztához fordulok:

– Olvasom a Tokaji Írótabor egy régebbi kiadványában Radnóti Sándornak azt a megjegyzését, hogy az írónak nem népbem-nemzetben, hanem alanyban és állítmányban kell gondolkoznia. Ezt először Márai Sándor jelentette ki, tőle vette át Esterházy Péter. Márai ezt emigrációs magányában bizonyosan Illyés Gyulának és Veres Péternek címezte, és nem Németh László ellenében írta, hiszen Németh László, Márai szerint is, egyszerre gondolkozott népbem-nemzetben, alanyban-állítmányban.

Így hát ezt a gondolatot először Márai jegyezte le, noha Márainak tudnia kellett, hogy Illyés is ismerte a magyar grammatikát és a magyar stílust, és azt is, hogy az író saját művének az alanya, az állítmánya pedig a magyar sors. Ám szenvedve attól a magánytól, amely az emigrációban sújtotta, Márai erről megfeledkezett.

Én Márait nagyon kedvelem, de azt meg kell mondanom, hogy az emigrációban írott művei – a *Napló* kivételével – ropant nehezen olvashatók, és eléggé érdektelenek. Ezzel csupán azt akarom jelezni, hogy ő nem tudott népbem-nemzetben gondolkodni, mert elszakadt attól a néptől, amelyet nagyon szeretett.

A második világháború utáni közel fél évszázad magyar irodalmát vizsgálva, Radnóti Sándor ugyanott hiányolja az enciklopédikus magyar mű megjelenését. Pedig Veres Péter a *Szegények szerelmében* és néhány kisregényében a magyar parasztság alsó rétegének az életéről és a háború utáni helyzetről enciklopédikusan írt, talán éppen ez az oka annak, hogy ma már kevesen olvassák.

Az írói alkotás, különösen a regény, elsősorban esztétikai igények alapján szenved a olvasó figyelmét, de az esztétikai értékelés nem lehet az egyetlen motívum az értékítéletben. Az esztétikai mellett más tényező is szerepet játszik az irodalom

befogadásában. Én a magam írói munkásságában ehhez tartom magam.

– *A múlt vállalása, az örökség befogadása egyben a nemzet jövőjének a záloga. Ez közösségi tapasztalat?*

– Ahhoz, hogy a magyar olvasó megtudja, hogy az ország mostani helyzete, sorsa miért alakult úgy, ahogy alakult, ismernie kell – legalább százötven évre visszamenőleg – a magyar nép történelmét. Én az azonosságunk tudatában észlelhető ilyen hiányosságokat igyekeztem pótolni regényeimben, amelyeket nevezhetünk történelmi regényeknek is, bár én azokat a munkáimat, amelyek a múlt századból a huszadikba hajlanak át, és ebben a században folytatódnak, társadalmi regényeknek szántam.

Igaz viszont, hogy a mondókámat úgy fogalmaztam meg, hogy még a legutóbbi évtizedekről szóló mű is történelmi regénynek is minősüljön.

– *A véletlen hozta úgy, vagy tudatosan fordult a múlt, a történelem felé?*

– Ez írói cél volt nálam, amit tudatosan alakítottam ki, és egy lehetséges írói pálya megvalósulásaként képzeltem el. Regényeim többnyire Erdély körül forognak, vagy Magyarországot építik be magukba.

– *A történelmi regények írói miért fordulnak előszeretettel a jelentős események és a kiemelkedő személyiségek, a nagyok felé?*

– Az, hogy az író a kiemelkedő eseményeket, a nagy fordulatokat írja meg, lehet az írói becsvágy része. Én a szabadságharcot és a múlt századot Kossuth személyében érzékeltem és interpretáltam. A *Vízaknai csaták* című regényem egyik fő vonulata pedig a Székely Hadosztály küzdelmeit tükrözi Erdélyben a román betörés idején. Az ábrázoltakból az olvasóknak azt kell kiérezniük, hogy voltak emberek, mindössze néhány ezren, akik szembeszálltak egy olyan területfoglalással, amely egy

ezeréves múltat igyekezett eltörölni. Azt is érzékeltettem, hogy ha a harcosok több segítséget kaptak volna, a történelem egészen másképpen alakult volna Erdélyben.

– *Szerepet játszott-e erdélyi származása abban, hogy regényeiben oly meggyőzően ábrázolta az erdélyi magyarság sorsát?*

– Természetesen. A Gyergyóremetéről hozott szülői hagyatékek, az ottani hagyományok, a nyelv sajátos íze, mind-mind befolyásolhatta elhatározásaimat.

– *Anyaiországi fiatalabb nemzedékbeliekkel beszélgetve nem egyszer tapasztaltam, hogy meglehetősen közömbösek a nemzet sorsa iránt, azonosságtudatuk, enyhén szólva, fejletlen, csökkött.*

– Az identitástudatban észlelhető zavarok okait keresve, a negyvenes évek közepéig kell visszanyúlnunk. Ugyanis az akkori és a későbbi évek fiataljainak tanulmányaiból teljességgel hiányoztak azok az ismeretek, amelyek a teljes igazságot közvetítették volna az ifjú nemzedék felé. Tilos volt magyarul gondolkodni, az iskolában a megszálló népek történelmét „dicsőséges” történelemként mutatták be. Az első világháború eseményeit csak érintőlegesen ismertették. A tanulóifjúság semmiféle ismeretet nem szerezhethetett arról, hogy Erdéllyel mi is történt tulajdonképpen, miért alakultak úgy a dolgok, ahogy végül is alakultak. Arról is hallgattak, hogy Erdélyben magyarok is laknak. Erről szinte semmit sem tanulhattak. Csoda, hogy csonka a helyzettudatuk? Ráadásul a két világháború közti Magyarországot irredenta-fasiszta államnak minősítették az iskolákban. Ily módon igazában csak a hatvan-hetven évesek, a szülők és a nagyszülők, ismerik a magyarsággal összefüggő akkori valós eseményeket.

Ha az író reménykedhet abban, hogy munkájának gyümölcse lesz, úgy bennem az a remény él, hogy azok a regényeim,

amelyek húsz-harmincezer példányban megjelentek, ha másutt nem, legalább a pedagógusok körében terjesztik azt, hogy mit kell gondolnunk történelmünk utóbbi másfél évszázadáról és az elmúlt évtizedek valóságáról.

– *Egyes baloldali, liberális lapokban elég gyakran olvasható, hogy Magyarországon erősödőben van a nacionalizmus.*

– A nemzeti érzés erősödését sokan igen könnyen minősítik nacionalizmusnak, holott a körülöttünk élő népek tudatában ma a nacionalizmus sokszorosan erősebb, mint nálunk.

– *Illyés Gyulának egy szép gondolata jut eszembe. Ő mondta volt, hogy nemzeti az, aki jogot véd, nacionalista az, aki jogot sért. Miért minősülne nacionalizmusnak, ha valaki magyarsága mellett tesz hitet, hisz például a szlovák is hittel vallja a maga szlovákságát, és méltósággal viseli, ami természetes dolog. Az emberek jó része kevésbé vagy egyáltalán nem fogékony a finomabb árnyalatok iránt.*

– Valóban nem. Egyébiránt a magyarországi népesség részlegesen csökkent nemzettudatával a szomszédos népek erős, valóban nacionalista nemzettudata áll szemben. Ezért én úgy gondolom, hogy a szomszédos vagy a körülöttünk élő népek fejlettségét, demokratizmusát toleranciájuk, vagyis az dönti el, hogy milyen érzülettel vannak a magyarság iránt, hogyan viselkednek velünk szemben. Én azt tapasztalom, hogy – sajnos – nagyon is csekély a demokratikus érzés a magyarság megítélésében. Többek nemzettudata pedig egyenesen fasisztoid.

– *Mint a nemzet és a nemzeti iránt különösen érzékeny írótól kérdezem, hol a helyük a határainkon túli magyar irodalmaknak?*

– Én a határainkon kívül rekedt magyarok irodalmát egészében és teljes mértékben a magyar irodalomba tartozónak ismerem el, és így is kezelem. A nehéz körülmények ellenére is jelentős írói alkotások születnek mind Erdélyben, mind a Vajdaságban, mind Szlovákiában és másutt. Ezek az irodalmak a

magyar irodalom tört részeként a magyar irodalom teljességébe tartoznak.

– *Ha földrajzilag nem is, szellemileg, érzelmileg mindenképpen együvé tartozunk, közös szellemi hazában kell hogy éljünk. Ezt nem elég csupán kinyilatkoztatni, ezért tenni is kell.*

– A huszadik század második felének „zsidósága” a magyarság, amely ideig-óráig, szétszóratásban is fenn tudja tartani magát. Sajnos, a magyar diaszpórából hiányzik az a vallási kövász, amely a zsidóságnál megvan, így mindig lehet tartani attól, hogy a nem magyar közösségben élő magyarok házasság, együttélés révén – a második, harmadik generációban – feladják magyarságukat, és csupán emlékként él majd bennük magyarságuk tudata. Ez a veszély az erdélyi, a vajdasági és a szlovákiai magyarok között fennáll. A születések számának csökkenése, az asszimiláció, a disszimiláció mind-mind csökkenti a Duna völgyi magyarság létszámát. Az összetartozás tudatának erősítésében azonban – az írói tevékenységen túl – nagy segítség lehet az elektronikus sajtó, mely meg lehetőséget nyújt a támogatást, gyámolítást jelent azoknak, akik már-már elveszítették az anyanyelvükbe, a magyarságukba vetett bizalmukat, hitüket.

– *Erdélyben az elmúlt évtizedekben a magyarság helyzete erősen megváltozott, mert a román politikai hatalom a Magyarországhatára mentén élő magyar lakosságot erősen felduzzasztotta román betelepülőkkel.*

– Az erdélyi magyar városok és a határszél elrománosításáért a román politikusok rengeteg románt telepítettek a Regátból és Moldvából Erdélybe. A határ menti magyar mezőgazdasági falvakat túlszűfolták románokkal, akik a kollektív gazdaságokban (téesz) sokkal kevesebbet dolgoztak, mint a magyar parasztok, ám a javakból, jövedelemből fele-fele arányban részesültek. És ez csak az egyik része az ottani helyzetnek. A másik az, hogy ezek a lakosok, az ott született gyermekeik révén, már őslako-

soknak tekintik magukat, holott mindössze 15-20 éve jöttek a Kárpátokon túlról.

A magyarok helyzete gazdaságilag mindenképpen romlott az utolsó évtizedekben. Különösen azért, mert segédmunkás kategóriába süllyesztették őket. A magyarság helyzetét Erdélyben az is súlyosbítja, hogy a disszimiláció és az elporlás folytonos. Azok a lányok, akik románhoz kényszerülnek feleségül – különösen az értelmiség felé torlódó rétegnek a leánygyermeki -, mielőtt román férjet kapnak, az állam nyelvét veszik át gyermekükben. Az a régi mondás, hogy „cuius regio, eius religio” az ő esetükben így módosul: „cuius regio, eius lingua”, akié a hatalom, azé a nyelv. Ezt a magyar időkben nem gyakorolták ilyen módon. Akkor önkéntes volt a nyelvhez való csatlakozás. A népszámlálásból kitűnik, hogy a román felügyeletnek a szervei és az odatelepített értelmiségiek, munkások révén kifejezetten magyar területeken is erőteljesen növekszik a románság létszáma.

– *A betelepítésekkel és a lakosság összekeverésével, vagyis az etnikai arányok erőszakos megváltoztatásával az az elképzelés válik, szinte észrevétlenül, valóra, amely szerint : azé az ország, aki benépesíti.*

– Tamási Áronnak volt egy obszcén megjegyzése erre vonatkozóan. Ő azt mondta, hogy az országot régebben karddal szokták megvívni, Románia – hüvellyel. Ez a megjegyzés arra utal, hogy Erdély teljes megszállása és elvétele a román vagina diadala.

– *A románok beszivárgása Erdélybe alkalmasint a XIII. században kezdődött el. A tatárdúlások, törökpusztítások nyomán elnéptelenedett völgyi lakosság helyébe a magyar földbirtokosok főleg románokat telepítettek le.*

– Nem gondolva nemzeti vonatkozásokkal, felelőtlenül hozták a kínálkozó olcsó munkaerőt Havasalföldről, akik a nyomorúságos körülmények közül jobb körülmények közé kerülve,

jöttek is szívesen. A folyamatos szivárgás miatt Erdélyben a XVII. század elején már mintegy 28-30 százalékos román arány alakult ki. A havasalföldi udvari kancelláriában az egyik kancellista lejegyezte, hogy 1730. és 1765. között a román lakosságnak mintegy a fele elvándorolt idegen országba. Ez az idegen ország természetesen Erdély volt. Az 1770-es népszámláláskor Erdély lakosságának 68 százaléka már román volt.

A magyarság öntudatra ébredése és az elkövetkező idők békésebb hangulata folytán ez a román túlsúly az első világháború végére 57 százalékra csökkent, a mi javunkra. Az etnikai összetétel részben a magyarság – főleg a katolikus rétegek – szaporodásának, az önkéntes csatlakozásoknak és az Erdélybe való további visszavándorlásoknak köszönhetően javult annyira, hogy 1914-re 35 százalékot tudtunk elérni, a differenciát a szászság, az örménység és a zsidóság adta. Egyetlen félszázad alatt egyharmaddal csökkent a magyarok részaránya Erdélyben. Ezt a folyamatot az elkövetkező időkben – a két háború között – Iuliu Maniu és a többiek szándékosan eszközölték oly módon, hogy elsősorban a határ menti vidékeket kezdték elrománosítani. Akkor még nem gondoltak arra, hogy a belső erdélyi városokat is megtámadják román betelepítéssel. Ez már Ceausescu korszakának volt a „vívmánya”.

– *Őn szerint van-e történelmi jog, hivatkozhat-e a magyarság arra, hogy ő Erdélyben őshonos?*

– A történelmi jog olyan fikció, amely a nemzettudat építéséhez szolgál(t), ahol egyáltalán szolgálhat(ott). Hatalmi vonatkozásokban azonban nem alkalmazható, nem is alkalmazzák.

Dimíttrie Cantemir, a jeles moldvai fejedelem, megírta Moldova történetét, és benne a római Dácia történetét is. Egy kis dákoromán szótárt is mellékelte hozzá, hogy „igazolja” a dákoromán-ság történetét a térségben. Ebben a szótárban többek között olyan szavak is vannak, mint helestau, vagyis halastó. A dákorománok szótára körülbelül ilyen értékű Dimíttrie Cantemirnél.

Ami azt jelenti, hogy a románság dák eredete, legalábbis nyelvi-
leg, nagyon negatívan értékelhető. Ha az az igazság a dákoromán elméletben, hogy az Erdélyben maradt veterán római katonák dák leánykákat vettek el feleségül, és ebből származott a román nép, akkor nagyon furcsa helyzettel állunk szemben. Mert eszerint a dák anyák a bölcső fölé hajolva nem dákul beszéltek, hanem az apák nyelvét kezdték el dúdolni a csecsemőknek, kisgyermekeknek. A dákoromán elmélet szerint a román nyelv nem az *anya nyelve*, hanem az *apa nyelve*, ami a világtörténelemben egyedülálló eset lenne.

– *Visszatérve a mához: mit várhatunk Európától és a világtól az erdélyi magyarság helyzetének javulásáért folytatott küzdelemben?*

– Az európai és a világpolitika segítségével nem szabad nagyon bízni. Amit a világ politikusai egyszer elvégeztek, azokért már soha senki nem felel. Mindenki belátja például, hogy Trianon diktátum volt, és túlságosan nagyokat haraptak Magyarországtól. Némely harapás – mint például Szlovákia létrehozása – indokolt volt. Vagyis Magyarországnak néhány falatot át kellett engednie, de túlságosan nagyokat harapott a benesi politika. Ugyanúgy túlharapás volt a magyar testből Erdélynek a Partiummal való megnagyobbítása. Noha a politikusok időközben többször beismerték ennek a döntésnek az igazságtalanságát, ezért ma már senki sem ránt kardot, még csak eszéit sem.

– *Senkire se számíthatunk, csakis a magunk erejében bízhatunk?*

– Lényegében igen. A magunk erejére kell alapoznunk. Teleki Pál már 1940-ben megmondta, ne gondoljon a magyar közvélemény arra, hogy 1914-es állapotokat fog találni Erdélyben, mert a román politika azóta egy demográfiai tényezőt vetett be harceszközként Erdélyben, amelyet már nem lehet eliminálni. Ezt ő pontosan tudta, és azt is, melyek lehetnek ennek a bete-

lepítésnek a konzekvenciái, és hogyan lehet valamit mégis jóvátenni abból, ami egyébként jövőtehetetlen.

– *Remélhetünk-e valamiben?*

– Reménykedhetünk. Egyebek közt abban, hogy az öntudatnak az ébredése erőteljesebb a kisebbségek között, mint a nem támadott magyarországi területeken. A megtámadott nép bizonyos vonatkozásokban öntudatosabb, racionálisabb. Csángóföldön járva, 1970-ben azt tapasztaltam, hogy az 1946-os iskolai lehetőségek még negyed századdal később is éreztették hatásukat. A magyar iskoláztatás visszaplántálta a magyar öntudatot a már elrománosodott rétegekbe. Ez abból is kitetszett, hogy amikor az iskolában a gyermekeknek nem volt szabad magyarul még csak megszólalni sem, az a csángó kaszt, amely a negyvenes években élvezte a magyar iskoláztatás áldásait, a hozzá közeledő nadrágos embereknek nem volt hajlandó csak Adjon Isten!-nel köszönni.

Budapest, 1991.

Nagy úrt töltene ki

Egy könyv születése nem szokott eseményszámba menni. Ezúttal viszont olyan történészi vállalkozásról van szó, amire nemcsak hogy oda kell figyelni, hanem a könyv tanulmányozása, alapos megismerése igen fontos közös érdek. **Dr. Egyed Ákos** kolozsvári történész, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a könyv szerkesztője és egyik szerzője szerint a készülő könyv rendkívüli jelentősége abban rejlik, hogy hiteles, igaz képet nyújt az erdélyi magyarság történetéről. Ez a könyv nem Erdély történetéről szól majd általában, hanem az erdélyi magyarság történetét írj le. Ami abszolút novum.

– *Professzor úr, mi indokolja a háromkötetes Erdély története után ennek a könyvnek a megírását?*

– Bármennyire furcsán hangzik is, az erdélyi magyarság története még nincs megírva. Az Erdély-történetek nagy részét az Erdélyben élő népek, nemzetrészek közös történetének a problémái teszik ki, foglalják el. Emiatt – én úgy látom, de nemcsak én látom így – az erdélyi magyarság összefüggő története még nem íródott meg. Az erdélyi románság történetét többen is – mások között például Nicolae Iorga – megírták. A szászokét úgyszintén. Többször is. De az erdélyi magyarságét nem. Különösen nincs megírva a vármegyei magyarságnak a története.

Természetesen a háromkötetes *Erdély történetét* nagy örömmel fogadtuk. Ez a színvonalas, rendkívüli munka nagy úrt töltött ki. De annak idején nagyon kevés példányszám jutott át belőle Erdélybe. Azonkívül a hatalmas három kötetet átnézni,

átfogni, ehhez eleve bizonyos fokú, nem is akármilyen történelmi műveltségre van szükség. Igaz, később megjelent az egykötetes *Erdély története* is, amely tovább javított a helyzeten, csökkentette a hiányt. De mi most nem Erdély történetét írjuk, hanem az erdélyi magyarság történetét.

– *Miben különbözik a két közelítés?*

– Mindenekelőtt abban, hogy a készülő munkában csak az elkerülhetetlenül szükséges oldalakat, terjedelmet szenteljük a közös ügyeknek. Ehelyett a szerzők a magyarság sorsát, történelmének alakulását követik nyomon, mégpedig az erdélyi sajátosságokat komolyan figyelembe véve. Ilyen sajátosság például az, hogy az erdélyi vármegyék magyarsága, a székelység vagy a partiumi magyarság történelme bizonyos tekintetben eltérő történelem, amit nagy mértékben meghatározott a társadalom szerkezete, a társadalmi rétegek megoszlása. Amíg a Székelyföld nagyrészt megmaradt szabad földnek, ahol a népesség jó része el tudta kerülni a jobbágysorsot, addig az erdélyi magyarság népi tömegei éppen úgy jobbágysorba kerültek, mint a románok. Az idők folyamán aztán az a látásmód alakult ki Erdélyben, hogy amikor vármegyei magyarságról beszélnek, azon egyszerűen a nemességet értik, miközben a nép, a magyar jobbágyság elsüllyed a látómezőben.

Említhetem azt is, hogy nagyon kevés figyelem fordított/fordítatik a városokra, holott azok – a szász városokról most természetesen nem beszélve – magyar városok voltak.

– *A nem szakmabeli nem gondolná, hogy még ma is vannak ilyen fehérfoltok történelmi ismereteinkben.*

– Márpedig ez a helyzet. Nem tudjuk, hogy a vármegyei magyarság mikor és hogy került szórványhelyzetbe, mikor pusztult le annyira, amennyire lepusztult. Ez egy olyan komoly kérdése történelmünknek, amire egy egykötetes tanulmánykötet természetesen nem adhat választ, de legalább felhívja rá a figyelmet, és támpontot nyújthat az értelmezésekhez azáltal,

hogy ezt az egész jelenségegyüttest a hosszú történelemben tekintni át.

Nem kevésbé sürgető körülmény az, hogy az erdélyi magyarság középrétege nem rendelkezik olyan történelemkönyvvel, amit bármikor felüthet, amiből eligazítást nyerhet az erdélyi magyarság történelmét illetően. Ez egy nagyon komoly társadalmi igény. A háromkötetes *Erdély története* igen komoly koncepciózus munka. Sokat támadták is a román történészek amiatt, hogy bizonyos tekintetben úgymond nem felel meg a román történetírás szempontjainak. De hát mitévők legyünk? Ilyen a történetírás! Viták és megoldatlan kérdések vannak benne. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a román történetírás körül bizony nincs minden rendben.

– *Hogy mennyire nincs minden rendben, bizonyítja az is, hogy 1997-ben egy bukaresti román történész tollából megjelent egy tanulmánykötet (Lucian Boia: Istorie si mit in constiinta romaneasca, Bucuresti, 1997.), melyben a szerző meglepő bátorsággal kifejti, hogy a dákoromán folytonosságról szóló „elmélet” mítosz, kitaláció, amelyről egy komolyabb tudományos vizsgálódás során menten kiderül hogy tarthatatlan, és tetszik vagy sem, bizony a magyarok hamarabb érkeztek a Kárpát-medencébe, mint a románok. Továbbá: a románság ma nem azért él azon a területen, ahol él, mert – mint sok román történész állítja – a román nép kétezer éve változatlanul ebben a térségben él, hanem azért, mert úgy hozta az élet. Aminthogy Románia területe is azért akkora, amekkora, mert úgy alakultak a dolgok, ahogy alakultak, és nem azért, mert ez valamiféle történelmi igazságtétel lenne.*

Az a tény, hogy ez az új szemléletű és bátor hangvételű történelemkönyv egy román szerző tollából jelent meg, akár el is indíthat(na) egy egészséges folyamatot a román történetírásban.

– Valóban létezik egy ilyen könyv. Bírálgatták is. Amit említettél, az egy valóban óriási kérdése a román történetírásnak.

Én ugyan nem vagyok meggyőződve róla, hogy egy fecske nyarat csinálhat, de azért jó, hogy már van olyan román történész szakember, aki ezeket a hitbeli kérdéseket a tudomány mezejére tereli, ahol bármilyen felfogás tudományosan vizsgálható, bírálható. Ahol a be nem bizonyított kijelentéseket tudós szakemberek megkérdőjelezhetik. Ez valóban új jelenség a román történetírásban.

– *Ha nagyon sokan nem fogadták is kitörő örömmel ezt a könyvet, már az is nagy szó, hogy nem zúzták be, nem tiltották be a terjesztését, mint korábban tették volt az „eretnek” írásokkal, könyvekkel.*

– Most már nemigen vannak tiltott könyvek nálunk felé. Őszintén meg kell mondani, hogy írhat bárki bármit, Romániában nincs cenzúra. Éppen ez az egyik oka annak, hogy 1989. után úgy ítéltük meg, eljött az ideje, hogy mi is megírjuk saját történelmünket. Ennek a lehetőségnek azért is különösen örülünk, mert eddig olyan történelmet tanítottak Romániában, amit nem akarok itt minősíteni, úgy is tudjuk milyen. Aminek, mondanom sem kell, milyen súlyos következményei vannak.

– *Ennek tudható be az is, hogy az erdélyi magyarság történeti tudata – ami persze nem azonos az azonosságtudattal – több mint hiányos?*

– Valóban így van, mert hisz Romániában a magyar gyermekek magyar történelmet intézményes keretek között sohasem tanulhattak. Én elég gyakran tartok előadásokat vidéken. Sokszor kérdezték tőlem a szülők, mit tegyenek, hogy ellensúlyozhatnák ezt a hiányt, miképpen tölthetnék ki a gyermekek történelmi ismereteiben észlelhető űroket. Őszintén bevallották, hogy ők nem tudnak segíteni nekik, mert maguk sem tudnak semmit a történelmükről, hisz ott, ahol egyetemi, főiskolai tanulmányaikat végezték, egy szót sem hallhattak a magyar történelemről. Hallgatva őket, látva elkeseredésüket, már akkor megérlelődött bennem (és többekben) az a gondolat, hogy itt

haladéktalanul cselekedni kell. Hogy ezeknek az érdeklődő embereknek egy jó kézikönyvet kell az asztalukra tenni.

Az 1989-es események után az Erdélyi Múzeum-Egyesület közgyűlésein a küldöttek ismételten felvetették ezt a kérdést. Kiosztották hát a feladatot: az erdélyi magyarságról szóló történelemkönyv megírása négy kutatóra hárult. A tervek elkészültek. A koraközépkori és középkori, illetve a legújabb kori rész kivételével a kézirat már nyomdakész. De e két fejezet nélkül nem adhatjuk nyomdába a meglévő kéziratanyagot. Én remélem, hogy rövidesen elkészülnek ezek a fejezetek is, és beválthatjuk az ígéretünket. Mert azt már többször is kijelentettük, hogy megjelentetjük az erdélyi magyarság történelmét felmutató történelemkönyvet.

– *A készülő tanulmánykötet állást foglal majd az úgynevezett kényes kérdésekben is?*

– A szerzők elhatározták, hogy nem polemikus könyvet írnak, de nem kerülik meg az úgynevezett kényes kérdéseket sem. A kutatók mérlegelésére és lelkiismeretére van bízva, hogy ezekben a kérdésekben (is) állást foglaljanak, azokat őszintén, kertelés nélkül megírják.

– *Például?*

– Engem az utóbbi időben sokat faggattak arról, hogy is volt valójában az 1848-as polgárháborúban, kinek mekkorák voltak az áldozataik? Azért is égetően fontos tisztázni ezt, mert március 15-én és október 6-án a román sajtó mindig tele van azzal a szemrehányással, hogy az erdélyi forradalom idején a magyarság megölt negyvenezer románt, és felégetett háromszáz vagy még több falut. Ezt Kolozsvárt a Biasini szálló homlokzatán újabban egy ominózus tábla is hirdeti, román és angol nyelven. Ez az „emlékeztetés” mindig megzavarja az ünnepségeinket. Arról nem is beszélve, hogy mérgezi a román történeti tudatot. Az ilyen szerű történelemalkítás, illetve a történelemnek ilyenén beállítása veszedelmes dolog, ha a békés egymás

mellett élés feltételeire gondolunk. Természetesen erről is megírjuk azt, amit a kutatás alapján jelenleg tárgyilagosan megírhatunk. Egyébként a kutatások nemhogy nem igazolják az állítólagos negyvenezer áldozatot, hanem ellenkezőleg, a dokumentumokból az derül ki, hogy a magyarság legalább annyi embert veszített, mint a románság, sőt a polgári lakosság körében még többet is. Így cselekedvén, legalább a magyar olvasó számára tisztázzuk ezt a problémát. De hát sok ilyen kérdés van. A két világháború közti időszak legtöbb kérdése még tisztázatlan, mert hiányoznak a megfelelő tanulmányok. Az egész magyarság történetével kapcsolatban elmondható, ennek éppen azért húzódik a megírása, mert nagyon sok történelmi kérdésről nem születtek esettanulmányok, előtanulmányok, amelyeket elővéve, most felhasználhatnánk.

– *Azért nem születtek, mert nem születhettek?*

– Nyilván nem is születhettek. De úgy tűnik, hogy a történetész gárda valamilyen okból kifolyólag ezt nem gondolta végig. Persze a két háború között és a diktatúra korszakában erre intézményi keretek között egyáltalán nem volt lehetőség. A történetész legfeljebb saját maga íróasztalának dolgozhatott volna. Ám ilyen történetész kevés volt. Hadd mondjak egy példát. Nagyon sokszor szembe találjuk magunkat azzal a kérdéssel, milyen volt a nemesség aránya a társadalom egészében? Utána nézve kiderült, hogy arról az osztályról, amely a magyar társadalomnak vezető osztálya volt sok századon keresztül, nincs egyetlen átfogó tanulmány sem.

– *Ez az anyaországi történetírásra is igaz?*

– Az anyaországi történetírás jobb helyzetben van ugyan, de nem az erdélyi vonatkozásokat illetően.

Előbb már jeleztem volt, hogy nem rendelkezünk átfogó történelmi tanulmányokkal a magyar jobbágyság tekintetében sem. Éppen ezért alakulhatott ki az a hibás szemlélet, sablon, amely szerint a nemes magyar, a jobbágy román. Ez az állítás

így egyoldalú, hamis, amit mielőbb a helyére kell tenni. A magyar történelmi tudat szempontjából – és amennyire az ilyesmit befolyásolni lehet, a románság történeti tudatának a helyreigazításáért is – nagyon fontos bemutatni azt, hogy az erdélyi társadalom a rendiség keretében alakult úgy, ahogy alakult. Hogy a nemesség a rendiség törvényszerűségei szerint, annak megfelelően fejlődött. Semmiképp sem állja meg tehát a helyét az a felfogás, miszerint az erdélyi politika egy időben azért foganatosított bizonyos intézkedéseket a jobbagyság ellen (sajátított ki bizonyos földeket), mert a jobbagyság mind román volt. Mind Erdélyben, mind Magyarországon, mind pedig Nyugat-Európában a nemesség a rendiségben a hatalmat gyakorló uralkodó osztály. A nem nemesi rétegek mindenütt kimaradtak a hatalomból éppen úgy, mint Erdélyben. Sőt, ha összehasonlítjuk az erdélyi és a regáti (őromániai) történelmet – bár ott a rendiség nem fejlődött ki úgy, mint Erdélyben, Magyarországon vagy nyugaton -, ott is azt látjuk, hogy a bojárság az, amely a hatalmat gyakorolja, és a jobbagyság ott is kimaradt a politikai hatalomból. Ezeket a szinte magától értetődő dolgokat végre a helyükre kell tenni, hogy az ilyen és a hasonlóképpen erősen sarkított és torzított felfogásokat háttérbe szoríthassuk, remélve, hogy idővel még jobban viasszaszorulnak.

Engem sokszor késztetett töprengésre az a látvány, amely a Mócvidéken egy hatalmas tüntetésen belém nyilallt. Meghökentem, amikor azt láttam, hogy a tüntetők ilyen felirású hatalmas táblákat hordoztak: „Nu vrem sa fim iarasi iobagii nemesilor unguri!” („Nem akarunk ismét a magyar nemesek jobbagyai lenni!”) Sajnos ez a lecsapódása az olyan történelemtanításnak, amelyről az előbb beszéltünk. Nem kétséges, hogy lépni kell. A közös gondokat bátran és őszintén fel kell tárni. Először a mi olvasóközönségünknek, a mi ifjúságunknak, hogy egyetlen egy fiatal se hagyja el az iskola padjait hamis történelmi tudattal. Mert az az igazság, hogy a román történelemköny-

vek csak nagyon kis mértékben változtattak ezeken a tendenciázus, részben tudatlanságon alapuló tételeken.

Ezt a korrekciót (és önkorrekciót) a politikai hatalom első ízben most tette lehetővé. Ezt a lehetőséget kihasználva, nekünk is el kell indulni azon az úton, hogy az erdélyi magyar történetíró ne csak tanulmányokat írjon, hanem összefoglaló munkákkal is segítse a társadalom szellemi fejlődését. Egy reális történelmi kép és valós történelmi ismeretanyagon nyugvó történelmi tudat kialakítása felé haladva.

– *Az imént azt mondtad, hogy a román politikai hatalom vajmi keveset változtatott a történelem-tankönyvek tartalmán. Ez azt jelenti, hogy a magyar történelemtanárok a magyar gyermekeknek még mindig kötelezően azt a tananyagot kell hogy tanítsák, ami a könyvekben áll, vagy már helyreigazíthatják a tudománytalan, tendenciózus állításokat?*

– A tankönyvek címe szerint az iskolákban most nem is Románia történetét, hanem a román nép történetét tanítják. De hadd mondjam el itt is, amit másutt már többször is elmondtam, hogy az érettségizők (XII. osztályosok) 300 oldalt meghaladó történelemkönyve, amely 1821-től napjainkig viszi a történelmet, a nemzetiségek történelméről mindössze harmincöt sort ír. Ebből körülbelül huszonöt sort a magyarok történelméről, de nagyrészt az is téves. Ilyen körülmények között a magyar történelemtanárokra nagyon komoly feladat hárul. Sajnos nagyon kevesen értik meg, hogy nem elég, ha elmondják a történelemkönyv anyagát, azt feltétlen ki kell igazítani, és ki is kell egészíteni a magyarság történetével.

A napokban megkeresett egy tavaly végzett fiatal, lelkes történelemtanár. Elmondta, hogy az egyik vidéki város iskolájában az volt a feladata, hogy felmérje a gyermekek történelemtudását. Megkérte hát őket, hogy nevezzenek meg három erdélyi fejedelmet. Mit gondolsz, kiket neveztek meg a gyermekek? Stefan cel Mare, Vlad Tepest és még valakit. Aztán azt kérte

tőlük, írják le minél több magyar király nevét. Mátyás király mindegyiknél szerepelt, Szent István is elég sok lapon. És ezzel kész. Ez a fiatal tanár akkor azt kérdezte tőlem, mit tud ő tenni egy ilyen iskolában, ilyen osztályokban, ilyen lehetetlen helyzetben?

Semmi kétség, az elején kell kezdeni! És mivel most a hatodik és a hetedik osztályban lehetőség nyílt arra, hogy *A nemzetiségek történelme* című magyar történelmet tanítsanak heti egy órában, el kell kezdeni az alapozó munkát. Mégpedig úgy, hogy a sok elmélet és részletkérdés helyett a legalapvetőbb történelmi ismereteket tanítsák meg a gyermekeknek. És lehetőleg szerettedék meg velük a történelmet, hogy kíváncsivá válva, egyéni tanulás alapján (is) tovább gyarapíthassák történelmi ismereteiket. Nincs kizárva, hogy a következő években úgy alakul majd a román közoktatási törvény, hogy más osztályokban is lehetővé teszi a magyarság történelmének az oktatását. A jövő nemzedékek érdekében erre is gondolni kell.

– *Erre az erdélyi magyarság történelmét bemutató készülő kézikönyvre a történelemtanároknak igen nagy szükségük lenne.*

– Legalább akkora, mint a szélesebb olvasóközönségnek. Mert olyan tanárok (falu helyen tanítók) fogják tanítani a történelmet, akik az iskolában, vagyis szervezett keretek között sohasem tanultak magyar történelmet, hanem azzal vannak, amit felszedtek a családban vagy a szemináriumokon, olvasás közben vagy azáltal, hogy jó tanáruk volt. Ám ezek az ismeretek csak morzsák. Itt tehát nagyon sok a tennivaló. A hiány óriási. Pedig megmaradásunkhoz, nyelvünk és kultúránk megőrzéséhez nélkülözhetetlen a történelem. **Mert ha a mienk hiányzik, benyomul helyére egy másik történelem, ami nem a mienk.**

– *Használhatják-e majd ezt a történelemtörténetet az iskolában a történelemtanárok? Nem lesznek-e ennek elvi vagy adminisztratív akadályai?*

– Azért a román politikai hatalom most már másképpen kezeli a magyar történelmet, mint tették volt régebben. Bár én korántsem vagyok meggyőződve arról, hogy ennek az erdélyi magyarság történelmét hűen tükröző történelemkönyvnek a használatával kapcsolatban nem lesznek nehézségek, gondok. De még ha a tanár nem viheti is be tankönyvként az osztályba, fontos, hogy elolváshatja, és aszerint rendezi és szervezi az órák szerkezetét...

Kolozsvár, 1998.

„Hol sírjaink domborulnak”

Az ultranacionalista bukaresti vezetés jó ideje már nemcsak azon mesterkedik, hogy a magyar, illetve zömben magyar városok magyar jellegét megszüntesse, hanem újabban a temetőinkre is rávetették a szemüket. A szó szoros értelmében törnek, zúznak, meghökkentő agyafúrtsággal igyekeznek eltüntetni a magyar múlt nyomait, javukra fordítani (ahol lehet) az arányokat, mert a sírhantok „árulkodnak”: a tények cáfolhatatlan erejével bizonyítják, hogy azok, akik ma már nincsenek közöttünk, valamikor, esetleg nem is olyan régen, a város szorgos, vagy nagy-nevű polgárai voltak.

A temető a település egyféle tükörképe. A temetőszociológia épp oly fontos lehet egy helység múltjának a feltárásában, történelmének megírásában, mint a városszociológia.

Az, ami az elmúlt évtizedekben Erdély fővárosának, magyar szellemi központjának, Kolozsvárnak méltán európai hírű temetőjével, a Házsongárral történt, párját ritkítja a világon.

A letűnt időkben való eme különös barangolásra **dr. Gaal György** irodalom- és helytörténészt, a Házsongárd egyik legjobb ismerőjét kértem meg:

– A jól megőrzött temető a város korábbi két-három századának valóban a tükre lehet. Magam is vallom, s másoktól is hallottam, hogy egy idegen városról úgy tudsz meg a legtöbbet, ha sétálsz egyet a temetőjében. Már maga az összkép is sokat mond: rendezett-e vagy elhanyagolt, művészien faragottak kövei, kopjafái vagy tucatmunkák. Aztán a feliratok: valósággal

mesélnek, jelzik a lakosság összetételét, műveltségi szintjét, a város fontosabb közintézményeit, felekezeti megoszlását, háborús, forradalmi veszteségeit, még a nemzetiségi viszonyra is lehet belőlük következtetni. Ha valaki – mint a Házsongárd esetében Herepei János – elindul a sírkövek jelezte nyomokon, s a levéltárban felkutatja a halottak néhány adatát, eléje tárulkozik a vizsgált század teljes szociológiai képe. Ezért vétek elpusztítani, újra betemetni a régi sírkerteket.

– *„Az erdélyi városok legtöbbjében régi sírkertek vallanak a múltrol, közülük azonban jelentősége folytán kiemelkedik a kolozsvári házsongárdi temető; nemcsak egy város, de az egész országrész csaknem néhány évszázados történelemkönyve. Igazi panteon.”* Egyik tanulmányodból idéztem ezt a néhány sort. Honnan ered a temető elnevezése?

– A Házsongárd tulajdonképpen a középkori várostól délre elterülő domboldalt jelentette, a Tordai út és a Holdvilág utca közti részt. A Majális utcát a múlt században még Házsongárd utcának nevezték. A temető ezen az oldalon terült el, így kapta a házsongárdi jelzőt. Az utóbbi időben már nagybetűvel írjuk. Tulajdonnév lett belőle ebben az összetételben is. De a kolozsváriaknak nem is kell már kimondani a temető szót, maga a Házsongárd egyenértékű a sírkerttel, az elmúlással. A Házsongárd szó alakváltozásaiival, eredetével Szabó T. Attila külön tanulmányban foglalkozott *Anyanyelvünk életéből* című könyvének a 397-401 lapján. Első adata 1503-ból származik, a második 1570-ből. A következő századokból már számos említése maradt fenn – főleg az ott fekvő gyümölcsösök, szőlők kapcsán. A temető neveként először 1834-ben fordul elő. Számos alakváltozata csak nehezíti az eredetét: (Házsongárt, Harzsongár, Harsongart, Hazzsongárt stb.). Jakab Elek szerint egy birtokos polgár hasonló hangzású neve vált helynévvé. Mások szerint a német Hasengarten (nyulas kert) vagy Haselgarten (mogyorós kert) magyar kiejtésével, idomult változatával van dol-

gunk. Az sem kizárt, hogy egy szláv szóra kell visszavezetni az etimológiát. Én a személynévből való eredeztetést tartom a legtermészetesebbnek.

A temető ma már több mint négy évszázados múltra tekint vissza. 1985-ben, amikor a kerék évforduló volt, nem emlékezhettünk meg róla. Ismerjük a városi tanács 1585. május 11-ki határozatát, mely a temető megnyitásáról intézkedik. Korábban a fő temetkezési hely a főtéri templom körüli cinterem volt, de ez a pestisjárvány idején betelt. Herepei János századunk húszas éveiben még talált egy 1585. decemberéből származó sírkövet is, a következő már 1586. augusztusából való.

A temető nem felekezeti beosztású, legfeljebb egy-egy tájegységben van több református vagy több unitárius sír. Ezt még a kerítéssel elválasztott lutheránus temetőre is elmondhatjuk: itt aránylag több a szász és magyar evangélikus sír. Négy századon át a város minden halottja ide került, az utóbbi században még a másutt elpusztultak is ide kíváncsoztak örök nyugovóhelyre.

Ahogy a város jelentősége nőtt, úgy szaporodtak a nevezetes sírok. 1790 után, a főkormánysház Kolozsvárra költözésével, a város az arisztokrácia téli gyülekező helye lett, az egyetem megnyitása (1872) után a tudományos és a sajtóélet vonzott ide sok nevezetes embert. Ez jól tükröződik a temetőben is.

- *Mikorra datálódnak az első feljegyzésre érdemes nevek?*
- A XVII. századi fennmaradt vagy legalább lejegyzett feliratok nagy része városi polgárookra, mesteremberekre, tanácsosokra, főbírókra utal, egy-két pap, kollégiumi professzor, orvos és püspök teszi változatosabbá a névsort. Rengeteg a korán elhunyt gyermek, a járványok tucatjával vitték őket a temetőbe. E században temették ide Szenczi Molnár Albertet és Apáczai Csere Jánost. Egyiknek sem maradt fenn a sírköve, csak feltételezett sírhelyüket tartjuk nyilván kegyhelyül. Még az 1970-es évek végén is számba vehettük Kovásznai Péter református

püspök 1673-ból származó szép, ereszes sírkövét és Pataki István kollégiumi tanár 1693-as hasonló emlékkövét. Lachovius András lengyel unitárius pap 1691-ből származó köve ma az unitárius templom előterében található.

A XVIII. század elejéről már fennmaradt Tótfalusi Kis Miklós tumbája, koporsó alakú sírköve, melyet századunk elején magas talapzatra helyeztek. Több református és unitárius pap, tanár mellett Szentábrahámi Lombárd Mihály (+ 1753) unitárius püspök tumbája, valamint J. F. de Gladys ezredesnek (+1750), a lutheránus temető adományozójának díszes barokk emlékműve érdemel figyelmet.

A múlt század elejétől a díszes családi kripták hoznak új szintet a temetőbe. A legrégebbi talán a Mauksch-Hintz gyógyszerész család empire díszítésű, piramis alakú sírboltja, aztán a főúri családok, a Jósikák, a Bethlenek, a Beldiek, a Mikók háznai kriptáikban már harminc koporsónak is helyet biztosítottak, kivitelezésüket neves építészekre bízta. E század nagy halottjai már minden kategóriát képviselnek. A finnugor rokonság nagy bizonyítójától, Gyarmati Sámuelától kezdve az utazó Bölöni Farkas Sándoron át a regényíró Jósika Miklósig püspökök, egyetemi tanárok, orvostudorok, színészek, muzsikusok, építészek, szerkesztők, politikusok hosszú sorát lehetne elmondani.

A XX. század húszas éveitől a névsor a romániai magyarság vezéregyéniségeivel, legnagyobb íróival, művészeivel bővül. Itt nyugszik az író-politikus-építész Kós Károly, és a hasonlóan sokoldalú Bánffy Miklós mellett Reményik Sándor, Bartalis János, Dsida Jenő és Szilágyi Domokos; a prózaíró Berde Mária, Asztalos István, Kacsó Sándor, a festő Ács Ferenc, Szolnay Sándor, Nagy Albert, Fülöp Antal Andor, Kósa Huba Ferenc, Gy. Szabó Béla; a tudósokat, színészeket, főpapokat nem is említem, mert túl hosszúra nyúlna a lista.

A szép az, hogy négy évszázad nagyjai békésen megférnek egymás mellett, különböző korok szellemét, küzdelmeit képviselik, sírköveik stílusa meg az ízlés változásáról, fejlődéséről tanúskodnak.

– *Hol található az a Herepei János által készített Házsongárd-monográfia, amelynek kéziratához sokáig nem férhettek hozzá a kutatók?*

– Herepei János (1891-1970), tudós erdélyi papok és tanárok sarja, az erdélyi múlt szenvedélyes kutatója főleg a református hagyományokat kutatta. Az ezerkilencszázhuszas, -harmincas években járta be a kolozsvári temetőt, s lejegyezte az 1750 előtti sírkövek feliratát, egyben jelezve a kő állapotát, alakját, helyét. Akkor még 151 e korból származó feliratot talált, ma alig van több egy tucatnál. De Herepei nem elégedett meg ennyivel: beült a levéltárba, s ahol csak lehetséges volt, kikutatta, milyen szerepet játszott a halott és családja a város múltjában. Herepei élete utolsó évtizedét Szegeden töltötte, itt összegezte munkásságát három vaskos *Adattár* (1965, 1966, 1971) kötetben. Hagyatékában maradt egy 1950-ben lezárt terjedelmes kézirat a házsongárdi temetőről. Jelentőségét sokan felismerték, de kiadásától hol politikai, hol terjedelmi okokból vonakodtak. Végül az Akadémia Kiadóhoz került a kézirat, itt is évekig tartó hallgatás után 1988-ban jelent meg *A Házsongárdi temető régi sírkövei* (Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez. Sajtó alá rendezte: Balassa Iván, Herner János, Keserű Bálint). A vándorló kézírathoz volt nehéz hozzájutni, de most már közkinccsé lett.

Sajnos, hozzánk, Kolozsvárra nagyon kevés példány jött be titkos utakon az akkori tilalom miatt. Ez a könyv valamennyire kárpótol azért a pusztításért, amit az utóbbi három évtizedben éppen a legrégibb köveink rovására elkövettek.

– *Városszerte beszéltek, személyesen is tapasztaltuk, hogy a Ceausescu diktatúra bukását megelőző években – az „arányok*

javítása” miatt – magyarokat nemigen engedtek temetkezni a Házsongárdi temetőbe.

– Erről eddig csak suttogva beszéltünk, írni nem lehetett. A románság csak a múlt század végétől kezdett rendszeresebben ide temetkezni, de sírjaik száma az 1920-as évektől szaporodott meg lényegesen. A körülbelül Brassai Sámuel emlékművéig terjedő alsó, történelmi rész az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején, amikor járni kezdtem a temetőt, még jórészt magyar jellegű volt, csak elszórtan akadtak román sírok. A románságnak Monostoron, Kardoson is volt külön temetője. 1962. táján kezdődött a nagy változás. Először is az addig magánkézen lévő „kerteket” államosították. Ezek a lutheránus temető feletti telkek valamikor gyümölcsöskertek voltak, s csak az 1800-as évek közepe táján olvadtak be a temetőbe, de többnyire arisztokrata vagy módos családok tulajdonában maradtak. E családok kertjeiből idővel egy-egy sírsort, négyszöget ismerős, rokon családoknak átadtak vagy eladtak. Ez a rész még 1960. körül aránylag kevésbé zsúfolt, fás, szép síremlékekkel teli terület volt. Az államosításkor sok sirt már nem volt, aki megváltson, az érdekelt családok is csak a közvetlen rokonaik sírjait válthatták meg. Az így felszabadult sírhelyeket pár év alatt zömében románokkal temették be, akik aztán mind betonsírokat öntettek, így lett betonrengeteg a temetőrészből.

– A rendelkezés tovább is ér vényben maradt?

– Ettől fogva a temető többi sírját is csak másod-, harmadfokú rokon örökölhette, s az örökösödést a közjegyző előtt kellett hitelesíttetni. A külföldi nem örökölhett. Pedig már nem is a tulajdonról, hanem csak a használati-bérleti jogról volt szó. Nem is a halott számított, hanem a bejegyzett megváltó-bérlő. Előfordult, hogy a fiú nem válthatta meg az apja sírját, mert a mostohaanyja nevében szerepelt. Ráadásul a megváltó is csak közeli rokonait temethette a sírba. Ennyi diszkriminatív korlátozás miatt – a magyar családok kihalását, elvándorlását is fi-

gyeembe véve – egyre több sír megváltatlan maradt. Persze voltak feledékenyek is, akik a húsz év leteltekor nem jelentkeztek, s csak a következő halottak napján döbbsentek rá, hogy más nyugszik szüleik sírjában. De hányan harcoltak egy-egy megváltásért, míg a bíróság mondta ki az ítéletet, hogy a sír nem lehet továbbra is az övék. A helyzet romlásához az járult végül hozzá, hogy 1975. táján a temető betelt, már a felső, újabb részben sem volt szabad hely. Még a nélkülözhető ösvényeket is betemették. Azóta csak úgy temethető valaki a Házsongárdba, ha van „ösi”, megváltott sírja, vagy ha egy régi – megváltatlan – sírt felszámolnak.

Ez a kérdés előzménye. Magyarok már jó két évtizede csak úgy kerülnek a Házsongárdba, ha van családi sírjuk. A megváltatlanul maradt magyar sírokba csak különleges ajánlással, vagy legalább ilyen-olyan összeköttetéssel lehetett betemetkezni, nyilván – nagyon kevés kivétellel – csak románoknak. Különösen vigyáztak a főutak mentére, itt már minden második síron román név olvasható. Csak az egyház kezelésében lévő lutheránus temetőben maradt kedvezőbb számunkra a helyzet.

– *A sírok közt barangolva több régi kidöntött sírkövet láttam.*
– Eddig ilyen vandál pusztításról csak egy-két esetben hallottam. Megdöbbsentő. Olyan kevés temetőőr van, hogy azok néhány – mondjuk ittas – sírgyalázóval nem tudnak szembeszállni. A kidöntött kövek többsége a régi sírok felszámolásából, újbóli betemetéséből származik: vagy már a sírásók kidöntik, nehogy fejükre essék, vagy az új bérlőnek nem tetszik az alakja, felirata, s azért dönti ki. Egy részük évekig ott hever a sírok közt, fák tövében, vagy míg felaprítják betonba tölteléknek, vagy – ha értékesebb kőfajta – eladják újracsiszolásra, feldarabolásra. Láttam barokk emlékoszlopot, amelyet az új bérlő drága pénzért emberfejnyi darabokra zúzatott, hogy helyére beton típussírt készíttessen. (Egyben való elszállíttatása, ha érdekelt volna valakit, még sokkal többbe kerül!). S láttam számunkra

dokumentum értékű feliratokat sárba tiporva rendre elenyészni. Az elmúlt évtizedekben nem volt, aki gondoskodjék róluk. Még az egyházak sem igen menthették papjaik, jótevőik ez utolsó emlékét. A nagyobb kövek elszállítása szinte megfizethetetlen sokba kerül.

– *Mi lesz ennek az egyenlőtlen harcnak a kimenetele, mi lesz a Házsongárd jövője? Mert az erdélyi magyarság, sőt, gondolom, a magyarság számára a Házsongárd nem csupán egy hely, ahova szeretteinket örök nyugalomra helyeztük, esetleg helyezték...*

– Amíg Kolozsvár zömében magyar város volt, a temetője is erre utalt. Most a lakosságnak alig egynegyede magyar. Most már valamelyes késéssel – spontánul is – ennek megfelelően alakul a sírok aránya. Ez elől csak egy kiút volna: ha valóban panteonná, zárt egységgé nyilvánítanák a temető alsó, történelmi részét. Egy adott évtől a megváltásokat nem hosszabbítanák meg, a temetkezéseket betiltanák, s csak egészen kivételes egyéniségek kapnának itt sírhelyet. A régi, elhanyagolt sírokat – majd húsz, harminc év múlva – bizottságnak kellene megvizsgálnia, hogy érdemesek-e megőrzésre, akár stílusuk, művészi kivitelezésük miatt, akár mert híres ember nyugszik bennük. Így a Házsongárd idővel emlékpark lehetne, sétatér, amely minduntalan a nagy elődökre emlékeztet. Ez, persze, csak fantáziálás. Egyhamar nem kerül sor rá.

Amit tehetünk az az, hogy ne feledkezzünk meg sírjainkról, újítsuk meg idejében a bérletet. Küzdjünk, hogy egy méltányosabb megváltási rendszerrel távolabbi hozzátartozók is megválthassák a sírokat, s egyházaink, művelődési intézményeink is vegyenek gondjaikba minél több siremléket, akár mint megváltó, akár mint karbantartó. Még mindig bőven van mire gondot viselni.

Kolozsvár, 1990.

„Legnagyobb bátorság a remény”

Irodalomkritikus, szerkesztő, a Romániai Írószövetség elnökségi tagja, a romániai magyar írók PEN Klubjának elnöke. **Gálfalvi Zsolt** közéleti emberként és politikusként végigküzdötte-szenvedte a Ceausescu-diktatúra szörnyű magyarellenés kurzusát. A törvény adta lehetőségeket kihasználva – szerkesztőként, színházigazgatóként, illetve „nemzetiségi ügyekkel foglalkozó minisztériumi igazgatóként” (Új MagyarIrodalmi Lexikon) – minden lehetőt elkövetett a romániai magyarság kultúrájának, szellemi életének a fennmaradásáért, fejlesztéséért. Változott körülmények között – A Hét főszerkesztőjeként és jelzett tisztségeiben – ma is ezt teszi.

Bukaresti szerkesztőségi szobájában beszélgetünk a lapcsinálás, a könyvkiadás szűkös lehetőségeiről, az írótársadalom önaffirmációs kilátásairól, a romániai magyarság megmaradásának az esélyeiről...

– *Milyen szerepet tölt be a romániai magyarság szellemi-művelődési életében a Bukarestben megjelenő A Hét című hetilap?*

– A Hét idestova harminc éve jelent meg a román fővárosban azzal a céllal, hogy a tájékozódásban, az irodalom mellett, átfogja a művészeteket, a humán és az egzakt tudományokat. Sokat foglalkozott közművelődési kérdésekkel is, széles olvasótáborot gyűjtve maga köré, tekintélyt szerezve magának. Ilyen értelemben úttörő szerepe is volt.

Nagyon hosszúra nyúlna a lap elég viharos történetét akár csak felvázolni is, ehelyett inkább az új folyamról (1990), arról

beszelnék, milyen törekvések vezérlik a szerkesztőséget mindennapi munkájában.

A Hét értelmiségi réteglap. Mint az új folyam főszerkesztője azon fáradozom, hogy A Hét a józan, érvelő dialógus fóruma legyen. Olyan lapot próbálunk szerkeszteni, amely – a hazai sajtó termékeny hagyományaira építve – lehetővé teszi egyrészt a kitekintő, tájékoztató, másrészt a gondolkodásra készítő írások megjelenését.

Mellesleg jegyzem meg, hogy mi rendszeresen közöljük annak a néhány kitűnő román szociológusnak, filozófusnak, írónak, publicistának az írásait, akik tárgyilagosan, a demokrácia szellemében közelítik meg a mai román valóságot, a hazai politikai, társadalmi élet nyugtalanító kérdéseit.

– *Ez az érdeklődés, nyitottság román részről is észlelhető?*

– Egyelőre ennek csak a csirái sejthetők. Ez azonban nem ok arra, hogy mi ne folytassuk ezt a munkát.

– *A nyolc évfolyam tanúsága szerint nemcsak a romániai magyarság gondjaival-bajaival törődnek, hanem kitekintenek a nagyvilágba is. Nem csupán a magyarországi irodalmi, művészeti, tudományos eseményeket, eredményeket kísérik figyelemmel, hanem az összmagyarságot foglalkoztató fontosabb kérdésekre is odafigyelnek.*

– Igyekszünk minden problémakört tág összefüggésekben felfedni és elemezni. Ami pedig a nemzetközi kitekintést illeti, mi legfőképpen Közép- és Kelet-Európára összpontosítunk, mert szilárd meggyőződésünk, hogy a térség országait foglalkoztató alapvető kérdéseket csak egymásra figyelve, az érdekek kölcsönös egyeztetésével lehet megoldani. Nagyon sokat vitatkoztak az elmúlt években Közép-Európáról, vagy ha úgy tetszik Közép-Kelet-Európáról. Szerintem Közép-Európa, mint virtuális szellemi valóság, ma is él és hat. Ennek a koncepciónak igen komoly szerepe volt a totalitárius diktatúrák lebontásában. Az a közép-európaiság, amelyről a hetvenes-nyolcvanas években

annyi szó esett, voltaképpen a szovjet befolyással, általában a totalitárius felfogással való szembefordulás egyik formája volt. Ez a felfogás fontosságát máig megőrizte, hisz ebben a térségben, ahol a szovjet típusú totalitarizmus bukása után hatalmas átalakulások történtek és történnek, a nem azonos fejlettségű és gyakran nem ugyanolyan gondokkal küszködő országokban a megoldás csakis a népek, nemzetek, nemzeti kisebbségek okos, érdekegyeztető munkájában, összefogásukban rejlik.

– Ön a romániai magyar írók PEN Klubjának az elnöke és a Romániai Írószövetség elnökségi tagja. Gálfalvi Zsolt egymaga képviseli a kisebbségi írók szerteágazó érdekeit ebben a testületben. Változott-e az írók helyzete 1989 után?

– Nemcsak hogy változott, hanem egyértelműen kedvezőbb helyzetben vagyunk. Erre vall egyebek közt az az örömdetes tény is, hogy 1990 október idusán megalakítottuk Bécsben a Romániai Magyar Írók PEN Klubját. Méghozzá abban a palotában, ahol a XVIII. század végén a testőrirók, a magyar felvilágosodás szellemi előőrsei működtek.

– Volt ebben valamilyen célzatosság?

– Hogyne lett volna! De a körülmények kedvező alakulása is közrejátszott benne. A nemzetközi PEN Klub 1991-ben ismerte el a romániai magyar PEN Klubot olyan önálló klubként, amely mindenekelőtt nemzetközi síkon képviseli a romániai magyar írókat. Megalakulásunk óta részt vettünk minden egyes kongresszuson, valamennyi regionális konferencián, rendezvényen, ahol – a magyar PEN Klubbal összhangban – fejtettük ki a magunk álláspontját.

– Tagságuknak és tevékeny részvételüknek volt-e valamilyen konkrét hozadéka?

– Ezt így rendkívül nehéz megítélni. De bárhol voltunk is a különböző nemzetközi összejöveteleken, az tény, hogy két magyar PEN Klub volt jelen, ami nyomban felkeltette a résztvevők

érdeklődését. A sajtó pedig mindig lehetővé tette számunkra, hogy tájékoztassuk az érdeklődőket a határon túli magyarság életéről, kultúrájáról, és tudatosítsuk a világ polgáraiban, hogy az egyetemes magyar irodalom részeként létezik egy magyar irodalom a politikai határokon túl is. Ez a hozadék nem kvantifikálható ugyan, de a jelentősége szinte felmérhetetlen. Jelenlétünknek a különböző nemzetközi összejöveteleken komoly tudatosító szerepe volt, és van. Arról nem is beszélve, hogy a PEN 1995-ös kongresszusán határozatot fogadott el a romániai magyarság kulturális helyzetéről. A határozati javaslatot nem mi terjesztettük elő, hanem – a nemzetközi eljárásmodnak megfelelően – egy másik klub. Ezt a szívességet finn barátaink tették meg számunkra, akik egyértelműen és határozottan foglalmazták meg mindazokat az igényeket, amelyeket mi maradtalanul a magunkénak vallunk. Nemcsak az irodalom, hanem a gondolat- és sajtószabadság tekintetében, sőt az anyanyelvű oktatás vonatkozásában is. Ebben sok más közt az önálló magyar egyetem is szerepelt.

Ezt a határozatot követte egy év múlva – szintén a finn PEN küldöttség javaslatára – egy másik, a szlovákiai magyarság kulturális helyzetéről.

Ennek a módszertani útnak a követése igen hatékornynak tűnik a nemzetközi életben, mert a nemzetközi PEN-nek nagyon nagy tekintélye van az egyes kulturális és kormányszervek előtt.

Ezen túlmenően – a magyar PEN Klubbal közösen – minden évben megrendezzük a közép-európai regionális konferenciát, ahol a szellemi alkotás alapvető kérdéseiről folytatunk eszmecserét. Az 1997-es novemberi regionális konferencián például „A nyelvem én vagyok” jelszóval nemzetközi résztvevőkkel a nyelvi jogok, a nyelvhasználat és az irodalmi nyelv kérdést vitattuk meg.

– Hogy megy a munka a Romániai Írószövetségben?

– Ez éppúgy civilszervezet, mint a PEN Klub: összefogja az írók többségét, és képviseli az érdekeiket. Nem irányító szerv, hanem olyan társadalmi szervezet, ahol a közös érdekű kérdések megvitatására és az írói munka elősegítésére figyelmeztünk. Az írószövetség csak folyóiratokat és lapokat ad ki, könyveket nem. Az írószövetség lapja például a kolozsvári *Helikon* és félig-meddig a Marosvásárhelyen megjelenő *Látó* is.

– *Gálfalvi Zsolt az elnökség egyetlen magyar tagja. Nem érik támadások?*

– Érni érnek ugyan, de nem az írószövetség részéről, hanem kívülről. De az egész írószövetség is állandó támadások kereszttüzében áll. Amit persze messzemenően felhasználnak a magyar írók ellen.

A Nagy Románia Párt elnöke, Constantin Vadim Tudor szájából elhangzott már olyan „érvelés” is, hogy a Romániai Írószövetség magyar befolyás alatt álló szervezet, amely nem képviseli a nemzet – általuk helyesnek tartott – érdekeit.

Egyébként az írószövetségben az együttműködés megfelelő és hasznos. A szövetség vezetőségében lévő magyar írók javaslatára az elmúlt években első könyves magyar írókat tüntettünk ki az írószövetség díjával. Ami anyagilag nem nagy segítség ugyan, de annál fontosabb erkölcsi támogatást jelent. Én a fiatal tehetségek jelentkezését tartom a legfontosabbnak és a legbiztatóbbnak. A totalitárius diktatúra éveiben nagyon sokan kényszerültek arra, hogy elhagyják az országot. Amilyen fájdalmas volt akkor az exodus, épp olyan örömdetes most a fiatal tehetségek jelentkezése, akiknek a kötetek és egész működésük értéket képvisel a magyar irodalomban.

Úgyisintén jelzésértékű, hogy 1997-ben a Romániai Írószövetség Sütő Andrást tüntette ki életmű díjával. Fölösleges részleteznem, milyen vonzattal bír ez a tett, ha figyelembe vesszük a román nacionalista körök elvetemült rágalomhadjáratát Sütő ellen. Ha mindehhez még azt is hozzágondoljuk, milyen értéket

képvisel Sütő András életműve az egyetemes magyar irodalomban.

Ilyen értelemben kétségkívül vannak biztató jelek. Egyébként ennek a román-magyar együttműködésnek hagyományai is vannak, hisz '89-et megelőzően az írószövetség volt az egyetlen testület Romániában, amelynek tagjait tényleg demokratikus úton választották meg. Az írószövetségben mi még akkor is elég jól megértettük egymást, amikor a nacionalista nyomás rendkívül erős volt, és a '89-es eseményeket megelőző négy, öt évben a szövetség működését ellehetetlenítették, amikor egyszerűen nem engedték összehívni a tagságot. Nem állítom, hogy most minden zökkenőmentes. Hogy minden írószövetségi tag helyesli, hogy elnökségében és vezetőtanácsában magyar írók is vannak. Viszont ezt a helyzetet, ha viták árán is, fenn tudjuk tartani.

Azt is fontosnak és kedvezőnek érzem, hogy a Romániai Írószövetség elnöksége nem kifogásolta, hogy a romániai magyar írók egyszersmind tagjai legyenek a Magyar Írószövetségnek is. Sok olyan írónk van, akik mindkét írószövetségnek a tagjai. Egyébiránt a két írószövetség viszonya nagyon jónak és barátságosnak mondható. Az érvényben lévő megállapodások nem vagy csak részbeni teljesülését nem a jó szándék hiánya, hanem a gazdasági és pénzügyi nehézségek fékezik. Mind a két írószövetség meglehetősen nehéz helyzetben van.

Abban a különösen érzékeny, feszültségekkel teli légkörben, ami ma Romániát és a térséget jellemzi, az írók világában a kölcsönös tisztelet, az együttműködés és a másság elfogadásának a légköre uralkodik. Bármennyire nem illik itt optimistának lenni – és én általában nem is vagyok az -, úgy érzem, hogy a romániai magyar irodalom teremtmői kedvezően bontakoznak ki, és azok a művek, amelyek az utóbbi években könyvekben és folyóiratokban megjelentek, ígéretesek, biztatóak.

– A Romániai Írószövetségben egymaga képviseli a kisebbségi írókat. Sikerül-e összefogni őket? Hogyan tartja a kapcsolatot velük?

– Jól beszélek németül, ezért a német írókkal tartottam a legkönnyebben a kapcsolatot. Folyamatosan nyomon követtem munkájukat. De ez már a múlté. Gyakorlatilag megszűnt a jiddis irodalom is. Ami viszonylag számottevő, az az ukrán, a szlovák és a szerb irodalom. Képviselőikkel rendszeresen konzultálok, igyekszem képviselni az érdekeiket, ők pedig biztosítanak róla, hogy mindig támogatni fognak, valahányszor szükségem lesz rá. Nekik most már megvannak a saját kiadói formáik és lapjaik. Végül pedig segítjük őket abban is, hogy állandóan kapcsolatban álljanak anyaországuk irodalmával.

– Azt mondta, hogy az írószövetség nem ad ki könyveket, de módjukban áll-e más úton-módon segíteni az arra legérdekesebb munkák megjelenését?

– Könyvek megjelenését csak az ezen a területen működő alapítványok, magyar irodalom esetében a magyarországi alapítványok támogatják. Mi úgy segítünk, hogy véleményezzük a kéziratokat. Romániában a Művelődési Minisztérium mellett működik egy kuratórium, olyanszerű, mint Magyarországon a Nemzeti Kulturális Alap. Azzal a különbséggel, hogy ennek nincs önálló gazdasági alapja, vagyona. Ennek a kuratóriumnak a tagjait a minisztérium nevezi ki. A bizottság tagjai között ott van az írószövetség elnökségének több képviselője is. Én is. Sőt a bizottság elnöke az írószövetség elnöke. Így közvetlen befolyásolhatjuk a kiadói munkát.

Nagyon szerencsés dolognak tartom, hogy újabban az RMDSZ képviselői is jelen vannak a különböző kormányszervekben és a helyi közigazgatás egyes szerveiben. Azt nem tudom, hogy mekkora ennek a gyakorlati haszna, de az biztos, hogy erkölcsi hozadéka van. Mert kénytelen-kelletlen odafigyelnek rájuk a többségi képviselők. Mondogatják ugyan, hogy

ahol csak lehet, el kell szigetelni őket (tudniillik a magyarokat – A. K.), de azért ezt már még sem lehet olyan gátlástalanul csinálni, mint azelőtt. Ezt az írószövetség különböző testületeiben is gyakran megfigyeltem. Én azért tartom fontosnak a részvételt mindenütt, mert másképp beszélnek velünk akkor, ha mi is ott vagyunk, és más hangnemben, ha nem vagyunk ott.

– *Tokay György, mint a román kormány nemzetiségi minisztere (időközben leváltották – A. K.), nem érdeklődött munkájuk iránt?*

– Nem. De hivatalosan mi a román Művelődési Minisztériummal állunk kapcsolatban. Elmondhatom, hogy a minisztérium csúcsvezetőivel nagyon jól együtt lehet működni, viszont az apparátussal katasztrofális a viszonyunk. Ott tesznek keresztbe, ahol csak tudnak. A legválogatottabb, hosszú évtizedek alatt kicsiszolt módszerekkel. Engem kevésbé vigasztal, hogy saját vezetőik törekvéseit is gáncsolják. Egyébként az a humoros helyzet szokott előállni, hogy a Művelődési Minisztérium helyettes államtitkárnője nyomban elkezd panaszkodni – milyen nehézségei vannak a beosztottjaival –, mihelyt a magyar írók gondoljai felől tájékoztatom. Überoljuk egymást.

– *Tágítsuk a kört. A román társadalomnak a totalitárius diktatúrából a demokráciába történő lassú menetelésében mi vagy melyek a legégetőbb feladatok?*

– A román politikai elitnek és a közvéleménynek feltétlenül szembe kell néznie azzal, hogy működőképes, demokratikus társadalmat ebben a térségben csak az abszolutizáló, centralizáló nemzetállam koncepciójának a feladásával lehet létrehozni. Amíg ez a homogenizáló nemzetállam koncepció tovább él a közéletben, addig állandó marad a konfliktusforrás is. Sajnos ez a felfogás- és cselekvésmód nemcsak a szélsőséges pártokra jellemző, hívei ott vannak az egész román politikai elitben, azokban az erőkből is, amelyekkel a romániai magyarság közképviseleti és érdekvédelmi szövetsége most koalícióban van.

Ezért is olyan gyenge ez a koalíció azoknak a megállapodásoknak, egyezségeknek a megvalósításához, melyek különben rendre létrejönnek. Ezért nem következetes ez a kormánykoalíció a szomszédos országokkal való együttműködés tekintetében, a jó viszony kialakításában és megszilárdításában sem. Jóllehet időnként nagyon ígéretes, biztató nyilatkozatok hangzanak el.

Ez az áldatlan helyzet megköveteli, hogy nagyon keményen, határozottan, ugyanakkor persze érvelően felvegyük a küzdelmet a nacionalizmus minden formája ellen. Bárhonnan jön is. Mi a szélsőséges román nacionalista pártokkal közvetlen nem vitatkozunk, hisz azokban a nézetekben az előítéletek és az elvadult indulatok dominálnak. Mi azt próbáljuk józanul kifejezni, miként válik a szélsőséges nacionalizmus, általában a nacionalizmus minden formája a romániai társadalom felemelkedésének legfőbb akadályává.

– *Gondolja, hogy észérvekkel meg lehet győzni őket erről?*

– Már rég nincs bennem illúzió. Nem hiszem, hogy a szélsőséges nacionalistákat észérvekkel meg lehetne győzni. De abban igen, hogy – az elvadult képviselők kivételével – az egész közvélemény előbb-utóbb meg fogja érteni: jól felfogott nemzeti érdekük megkívánja, mi több, megköveteli, hogy a román társadalom a demokratikus gyakorlat útjára lépjen. Az egyre elviselhetetlenebbé váló romániai gazdasági válság ilyen politizálással nem oldható meg, mert ez a mentalitás a hatékony reformok útjában áll. Én tehát nem a meggyőzés erejében hiszek, hanem a szükséges tapasztalatok megszerzésében vélek fogózt felfedezni, hogy ezek a súlyos gondok lassan Romániában is megoldódjanak.

– *A hatékony terápia előfeltétele a helyes diagnózis. Vajon az egyre súlyosbodó általános válságnak nem a megkésett nemzeti fejlődés a fő-fő oka?*

– Az egyik alapvető ok kétségtelenül a megkésett nemzeti fejlődés. A totalitárius rendszerek összeomlása után (1989) azért került – hol kisebb, hol nagyobb mértékben – előtérbe ezekben az országokban a nacionalista ideológia, mert itt óriási fáziseltolódás van a nyugat-európai fejlődéshez képest. A felbomlott államszövetségek helyében létrejöttek egyrészt olyan államok, amelyek most próbálják a maguk nemzeti létét helyreállítani. Más az egykori Jugoszlávia területén létrejött országok helyzete, és megint más Szlovákiáé, Romániáé és Bulgáriáé. De mindben közös a történelmi fejlődés megkésettisége, és az ebből eredő funkcionális zavarok. Ez idézi elő a konfliktust is, ami a közép-kelet európai térség országai között tapasztalható az euro-atlanti integrációs folyamat eltérő ütemében. Bár mindegyik ország politikai elitje deklarációiban egyetért az euro-atlanti integrációval, nagyon hatékony erők működnek valamennyi országban azért, hogy lelassítsák a folyamatot, vagy a következetességen ejtsenek minél nagyobb csorbát. Sajnos, ez különösen a magyarságra nézve fájdalmas, mert határon túli nemzetestvéreink olyan országokban élnek, amelyek csak jóval később csatlakozhatnak az euro-atlanti szervezetekhez, mint Magyarország.

– *Úgy néz ki, hogy az utódállamokban élő magyaroknak elhúzódozó küzdelemre kell felkészülniük egyéni és kollektív jogaik elismertetéséért. Ebben a nyolcvan éve tartó csatározásban annyi durva támadás érte az erdélyi magyarságot, hogy folyamatos védekezésre kényszerült, ami felemésztette energiái jó részét. Változott-e valamelyest a helyzet ebben a tekintetben az utóbbi években?*

– A romániai magyarság – különösen kulturális, szellemi erőfeszítéseit illetően – csak annyiban volt és van defenzív állapotban, hogy mindig védenie kellett saját értékeit, ideértve identitástudatát is. Ez azonban még az 1989-et megelőző évtizedekben sem volt egyszerűen védekezés, hisz például a

Kriterion Könyvkiadónak, a ránehezedő nyomással, rágalmakkal dacolva, megküzdve, ki kellett dolgoznia azokat a formákat, amelyekben mégiscsak szóhoz juthatott a termékenyítő gondolat. Ez a folyamat a maga egészében értékteremtő is volt, hiszen olyan művek, szellemi teljesítmények születtek, amelyek messze túllépik a mindenkori védekezés kereteit.

Mára a lehetőségek alapvetően megváltoztak. A '89 utáni társadalmi alakulást jelző kevés teljes értékű eredmény között ott van a sajtószabadság is. Romániában ma – a gazdasági nehézségektől eltekintve – semmilyen külső beavatkozás nem gátolja azt, hogy az itteni magyarság szellemi energiái termékenyen, hasznosan működhessenek.

A politikai életben nem az állandó védekezés a meghatározó, noha erre nyilvánvalóan szükség van. Hiszen ha az embert támadják, védekeznie kell. Nem lehet, nem szabad nagyvonalúan elnézni a sorozatos támadások fölött. Mindazáltal érzésem szerint itt az a döntő, hogy a romániai magyarság tevékenyen részt vegyen a közélet minden területén az ország demokratikus átalakításában.

– *A kisebbségi kérdést soha sehol a világon nem oldották meg véglegesen. Ez egy olyan folyamat, amelyben szüntelen oldani kell egyrészt a régi, másrészt pedig az újonnan keletkezett vagy az újra jelentkező feszültségeket. Van-e ennek más útja-módja, mint a társadalom egészének a demokratizálása?*

– Mélységesen egyet értek azzal, hogy a nemzetiségi kérdést nem lehet megoldani egyszer s mindenkorra. Ez a társadalomalakulás sodrában formálódik, alakul. Ezért folyamatosan meg kell teremteni azokat a jogi és intézményes kereteket, amelyekben az újból és ismét jelentkező konfliktusokat kezelni lehet. Ahhoz, hogy Romániában és a többi közép-kelet-európai országban megvalósulhasson az egyenjogúság, az a legfontosabb, hogy előrehaladjon az euro-atlanti integráció, és a nemzetközi életben tovább fejlődjenek azok a jogi kodifikációk, amelyek

kedvező feltételeket biztosítanak a nemzeti, etnikai ellentétek kezeléséhez, feloldásukhoz. Sajnos a nemzetiségi jogok nemzetközi kodifikálása lassan és nehézkesen halad előre az erre szakosodott szervezetekben és intézményekben. Ennek pedig a homogenizáló, centralizáló nemzetállam-koncepció továbbélése az egyik oka, még olyan területeken is, ahol a nyugati fejlődés már rég túljutott. Hadd mondjak erre egy konkrét példát. Barcelonában a Nyelvi Jogok Világkongresszusán (1996) a jelenlevő küldöttek, megfelelő előkészítés után, elfogadták a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Ahhoz, hogy ez a nyilatkozat nemzetközi egyezmény rangjára emelkedjen, az ENSZ illetékes szervei meg kell hogy tárgyalják, és az érintett országok kormányainak a bevonásával jogerőre emeljék. Bár ez a nyilatkozat egy puha dokumentum, vagyis a nemzetközi jogi élet gyakorlata szerint nem kötelező erejű előírások, hanem csak ajánlásokat tartalmaz, mégis voltak olyan országok, amelyek az okmány előírásait vagy vitatták, vagy mint kényelmetlent, elutasították. Ilyen volt például a francia képviselő, aki komolyan meggondolandónak tartotta a nyilatkozatot a jó két század előtt, még a nagy francia forradalom idején keletkezett, és a francia alkotmányban ma is meglévő homogenizáló egységes nemzetállam tételei miatt. A delegátus annak ellenére mint szentséghez ragaszkodott hozzá, hogy Franciaország a gyakorlatban már rég túllépett a homogenizáló nemzetállam eszméjén. Korzikában is és másutt is. Ilyen fellépésekkel nemcsak hogy nehezítik a hasonló jellegű javaslatok, okmányok elfogadását, hanem – közvetve – biztatják is azokat a kormányokat és politikai erőket, amelyek a homogenizáló, centralizáló nemzetállam-koncepciót ma a gyakorlatban képviselik.

– Hosszú és idegeket őrölő küzdelem elé nézünk. Ebben a helyzetben nem lenne-e üdvösebb teljes gőzzel síkra szállni az öngazgatás, az autonómia megteremtéséért. Ez legalább biztos jo-

gi keretet nyújtana a magyar nemzeti közösség önaffirmációs küzdelmeihez, megmaradásához.

– Ha nem bíznék a romániai magyarság erkölcsi és szellemi erejében, identitásához, hagyományaihoz való ragaszkodásában, már rég nem szerkeszteném a lapot, és nem próbálnám mondani a magamét. Az a tény, hogy ‘89 decemberének embert próbáló napjaiban megalakult az RMDSZ, a határon túli magyarság legnagyobb, legátfogóbb szervezete, és ma is működik, noha vitatkoznak (én a szövetségen belüli vitákat természetesnek tartom), tehát az RMDSZ léte és a romániai magyarságért folytatott küzdelme, a romániai magyarság életképességének vitathatatlan bizonyítéka. A sok-sok nehézség, gáncsokkodás ellenére lassan kibontakozó szellemi és művelődési élet szintén erre vallanak. Természetesen meg kell keresni, találni azokat a lehetőségeket, amelyek elősegítik a romániai és a többi határon túli magyarság, valamint az összmagyarság megmaradását. Jogállamiság, demokrácia, a helyi öngazgatás fejlődése nélkül nem képzelhető el. Ott viszont, ahol gyökeret ereszt, ez már egymagában is az autonómia bizonyos formáját jelenti. A helyi autonómiák kialakulása/kialakítása a magyar nemzeti közösségek megmaradásának nélkülözhetetlen részei. A romániai magyar nemzetiség földrajzi és demográfiai helyzetéből következő követelmény, hogy – a feltételek függvényében – Romániában az autonómia különböző formáit kell érvényesíteni. Ám itt nagyon rugalmasnak és körültekintőnek kell lennünk. Feltétlenül össze kell hangolnunk a demokratizálásra irányuló általános törekvéseket a jogok és az indokolt autonómia-igényünkkel.

– *Észlelhetők-e a magyarság körében identitászavarok?*

– Mint mondhatni mindenütt, itt is észlelhetők. Identitástudati zavarokkal még ott is találkozunk, ahol etnikai összetétel tekintetében egységes lakosság él. Ezek az identitástudati zavarok a globalizáció folyamatától kezdve, a nemzetközi gazda-

sági élet tendenciáin át, az előző évek keserű tapasztalataiig nagyon sok mindennel összefüggnek. A romániai magyarság életében – ahol az identitástudat visszaszorítására minden erőfeszítésbe vetettek az államszervezeti nacionalista erők – a zavarodottság különösképpen érződik. Megnyilvánulhat ez közömbösségben éppen úgy, mint az asszimiláció bizonyos formáinak elterjedésében. Ezzel őszintén szembe kell nézni. Ha sikerül tovább mélyíteni a demokratikus folyamatokat, megteremtve hozzájuk a kedvező nemzetközi feltételeket is, hogyha érvényesülni fog az egyetemes magyarságnak vagy a magyar kulturális nemzetnek a tudata, akkor az identitászavar következtében beálló veszteségek is csökkenthetők, és a hosszú távú megmaradáshoz szükséges feltételeket is biztosítani lehet.

– *A társadalomalkotó kisebb-nagyobb közösségek, így a nemzeti kisebbségek élete is intézményes keretek között zajlik. Az erdélyi magyarság intézményeit tönkretették az egymást követő nacionalista román kormányok. Hol tartunk ma az újrakezdetben?*

– Ha csak az intézménykeretek számszerűségére figyelünk, elmondhatjuk, hogy nagyon jelentős eredményeket értünk el, hisz vagy újjászerveződtek vagy újonnan kiépültek azok az intézmények, amelyek elősegítették a romániai magyarság szellemi, erkölcsi értékteremtő erejének az érvényesülését. Kevésbé kedvező a helyzet azonban, ha arra gondolunk, hogy mennyire voltak képesek a magukévá tenni azokat a követelményeket, amelyek a mai társadalomalakulásban elsőrendű fontosságúak. Itt nagyon rugalmasaknak kell lennünk, hogy hatékonyan érvényesítsük a korszerű szemléleteket, megközelítési módokat a napi teendők ellátásában.

Ugyanakkor meg kell teremteni azokat az intézményi feltételeket is, amelyek lehetővé teszik a nagyobb önállóságot. Elsősorban az önálló magyar oktatásra gondolok. Elengedhetetlenül fontosnak tartom egy olyan önálló magyar tudományegye-

tem megteremtését, amely átfogja a szellemi élet minden területét. Olyan egyetemre gondolok, amely nemcsak a szakképzést szolgálja, hanem továbbélíti a nemzeti identitástudatot is. Ehhez minden körülmények között ragaszkodom.

– *Vajúdnak a hegyek... Önálló magyar egyetem helyett hibrid oktatási formákat hoznak létre a bukaresti vezetés utasítására...*

– A kérdés rendkívül szövevényes. Ahhoz nem fér kétség, hogy kihelyezett fakultásokra mindenütt szükség van, ahol biztosítani tudják hozzá a minőségi követelményeket. A már működő fakultások oktatási nyelve valóban nemcsak magyar, hanem magyar és román. Ahol megvan hozzájuk a szükséges infrastruktúra, ott ezek az oktatási lehetőségek hasznosak, de nem helyettesíthetik az önálló magyar tudományegyetemet. Erre abszolút szükség van, és semmilyen taktikai megfontolásból nem szabad lemondani róla. Véleményem szerint ezt sokan mások is így látják – ehhez változatlanul Kolozsváron biztosítottak leginkább a feltételek. Én a multikulturalitást, amit a tanügyminiszter most annyira szorgalmaz, rendkívül fontosnak és hasznosnak tartom, de attól félek, hogy (jelen körülmények között) a multikulturalitás jelszavával a nyelvi és kulturális dominancia igazolása folyik. A multikulturalitás nem ezt jelenti.

Magyarország a határon túli magyarságnak azzal segíthet a legtöbbet, ha egy gazdaságilag virágzó, demokratikus, nemzetközi tekintélynek örvendő társadalmat hoz létre. Az anyaország gazdasági-, szellemi potenciálja és nemzetközi tekintélye messzemenően befolyásolja, mi több, meghatározza az utódállamokban élő magyarság helyzetét. Számomra nem összehasonlítható az euro-atlanti szervezetekben jelentős szerepet betöltő, rokonszenvnek és tekintélynek örvendő Magyarország léte és az a körülmény, hogy sorba kell állnom vagy sem vízüért. Ez két különböző dolog. Majd akkor fogok román állam-

polgárként nyugodtan utazni bárhova Európában, amikor Románia is jobban felzárkózik az euro-atlanti integrációhoz. Az integrált Magyarország léte és tekintélye feltétlenül megkönnyíti a határon túli magyarság helyzetét.

– *Elképzzelhető-e a kontinens méretű átalakulás a kisebbségek létbiztonsága nélkül?*

– Nem. Az integrált Európa csak a sokféleség egysége lehet.

– *Nem leselkedik-e ránk olyan veszély, hogy integrálódva, fokozatosan elsorvadnak nemzeti sajátosságaink, anyanyelvünk elkorcsosul, majd eltűnik?*

– Leépülnek és le is kell épüljenek a hagyományos értelemben felfogott szuverenitásnak az összetevői. De arról szó sem lehet, hogy eltűnjenek a nemzeti identitástudatnak az értékei. Itt nem valaminek a háttérbe szorításáról van szó, hanem a különböző értékek hasznos és értelmes kiegészítéséről. Az egységes Európa létrejöttének ez a feltétele.

– *Európa szerencsésebb országaiban az integrációs folyamat kiteljesülőben van. Mi is oda igyekszünk, miközben az anyaországban is és még inkább az utódállamokban élő magyarság körében erősödik a félelem, hogy ismét megnehezedik vagy lehetetlenné válik a kapcsolattartás, az információcsere, a gazdasági, kulturális és egyéb területeken megindult együttműködés az anyaországgal, illetve fordítva, Magyarországnak az utódállamokbeli magyarsággal. Épp ennek kapcsán merült fel az a gondolat, hogy az utódállamokban élő magyaroknak meg kellene adni a kettős állampolgárságot. Önnek mi a véleménye erről?*

– Abból, amit eddig elmondtam, gondolom, világosan kitűnik, hogy én egyáltalán nem tartom megalapozottnak a kettős állampolgárság gondolatát. Nem hiszem, hogy erre most lehetőség nyílna, és azt sem, hogy szükség van rá. Ez a kérdés – amely egyébként meglehetősen homályos és komoly szerepet játszanak benne érthető érzelmi mozzanatok – pillanatnyilag rendkívül cseppfolyós állapotban van. A vita résztvevőinek egy

része úgy nyilatkozik róla, hogy távolról sincs tisztában az összefüggésekkel, nem érti a különböző vonzatokat, egyoldalúan értelmez bizonyos precedenseket (például a horvátországit és szlovákiait). Ugyanakkor azt is tudni kell, hogy nem lehet egy és ugyanazon időben kettős állampolgárságra törekedni, és az autonómiát tartani megoldásnak. A kérdés nincs végiggondolva. Arról nem is beszélve, hogy ezt a lehetőséget senki sem kínálta fel.

Nyilvánvaló, hogy minden magyar ember, éljen bár Romániában, Szerbiában vagy Szlovákiában, szorosán kötődik Magyarországhoz, ahhoz a kultúrnemzethez, amelynek része. Nem lenne lebecsülendő érzelmileg sem, ha ennek a kötődésnek jogi formája is volna. De itt nem ez a döntő, hanem az, hogy minden határon túli magyar nemzeti közösség tegyen meg mindent azért, hogy az az ország, amelyben él, előrehaladjon az euroatlanti integrációs folyamatban. Ezért tartom károsnak, hogy a magyar társadalom nagyon biztató és örömdetes sikereit az integráció felé haladtában egyesek megpróbálják szembeállítani a határon túli magyarság érdekeivel. Az integráció mindannyiunk közös ügye, legbensőbb érdeke.

Befejezésül még csak annyit szeretnék elmondani, hogy A Hét új folyama minden újról számának első oldalán egy Illyés Gyula sor olvasható: „Legnagyobb bátorság a remény.” Egész tevékenységemet, melyet a lapszerkesztésben, a romániai magyar szellemi életben kívánok kifejtetni, ennek a gondolatnak a jegyében képzelem el. Reményen nem olcsó illúziókat értve, hanem abban bizakodva, hogy a mindennapos, körültekintő, józan, kompromisszumokra is kész, de az értékekhez következetesen ragaszkodó munkával eredményt fogunk elérni.

Bukarest, 1998.

„Az iskolák felette szükséges voltáról”

Két új fakultással bővült a kolozsvári egyetem. Mind a kettő színmagyar. Az egyik római katolikus, a másik protestáns. Ez is, az is azt a célt szolgálja, hogy az egyetemmel karöltve képezzen Erdélyben minden évben harmincöt protestáns és legalább ugyanannyi római katolikus főszakos vallástanárt magyar, német, angol, francia, orosz nyelv, illetve szociális asszisztencia és etnográfia mellékszakkokkal.

A hallgatók képzése kettős jellegű, egyházi és világi. Az egyházi tárgyak a lelkészképzés lényegét alkotják, az állami, a világi arculat teljes mértékben az egyetemhez tartozik. A végzősök két diplomát kapnak. Egyet az egyetemtől, amely azt igazolja, hogy nyelvtanárok; a másikat a teológiai akadémiáktól, amivel azt bizonyítják, hogy vallástanárok. Miért kellett megtenni ezt a kényszerű, de bölcs lépést? Miért kellett ebben a tekintetben amolyan szimbiózisra lépni az egyetemmel? Azért, mert csak vallásórákból a vallástanár egy kisebb településen nem tudott megélni. Viszont így, hogy két diplomájuk van, biztosított a tanárok megélhetése. Ezt a lehetőséget ki kellett használni azért is, mert ösztönzője lehet a további fejlődésnek.

Dr. Gálffy Zoltánnal, a kolozsvári Protestáns Teológiai Akadémia történelemtanárával, a didaktikai fakultás dékánjával az intézet patinás épületében beszélgetünk anyanyelvű oktatásról, magyarságról, megmaradásról. Közös szellemi égbolt alatt él-vén, a tanár úr krédója, amely mindnyájunk hitvallása kell hogy legyen, így summázható:

– 1997 júniusában Bukarestben értekezletet tartott a román tanügyminiszter, ahova meghívta az egyházak képviselőit is, megtárgyalandó az új tanügyi törvényt. A meghívottak között voltak ortodoxok, görög katolikusok, római katolikusok, magyar és szász lutheránusok, a neoprotestánsok részéről adventisták, baptisták, mindenholnan egy-két képviselő, egyházi iskolai szakemberek.

A miniszter úrhoz intézett első kérdésünk az volt, miért kell megtárgyalnunk ezt a dolgot, ha amúgy is a szenátus előtt van? A válasz kitérő volt: „Kíváncsi vagyok a véleményükre”.

Köztudott, hogy a román tanügyi törvény régi változata a magyarság, általában a kisebbségek és az egyházak számára elfogadhatatlan volt. Mert ha szélsőségeiben nem is közelítette meg a szlovákiait, éppen úgy szárnyát szegte minden magyar, minden kisebbségi kezdeményezésnek, mint amaz.

A vita lényegében a XV. paragrafus körül folyt, ami a legnagyobb sérelme az itteni magyarságnak és magyar egyházaknak. Ez a paragrafus ugyanis említést sem tesz a konfesszionális oktatásról, a kisebbségi iskolarendszert lényegében két kategóriába sorolja, állami és magán jellegű.

– *Mi az eredője és magyarázata ennek a felfogásnak?*

– Az, hogy a Kárpátokon túli ortodox világ előtt teljesen ismeretlen a reformáció óta Erdélyben kialakult kollégiumi rendszer. Kezdve a Gyulafehérváritól, amely 1622-től erősödött föl és lett akadémiai rangú kollégiummá, a nagyváradin át a debreceni struktúráig, és a rengeteg partikuláig, melyek szétszórta jelentkeztek Erdélyben, kisebb helyeken. Közöttük olyan iskolák, mint a marosvásárhelyi és a kolozsvári, melyek noha az enyedi Collegium Academicum partikulájaként indultak, igen erős kollégiumokká nőttek ki magukat a XVII-XVIII. században, európai hírnű tudósokat bocsátva ki falaik közül. Mindez teljesen ismeretlen az ortodox világban.

Ezért azt kérdeztük a miniszter úrtól: benne foglaltatik-e a törvénytervezetben az a lehetőség, hogy Romániában az oktatás lényegében három formában történik: állami, magán és egyházi? Megtudtuk, hogy ez az árnyalás hiányzik még az új szövegváltozatból is. Márpedig mindaddig, amíg ez a kérdés nem oldódik meg ilyen módon – bár lehet, hogy ortodox, sőt még görög katolikus szempontból is elfogadható a dokumentum – számunkra – beleértve az alig létező szász egyházat is – nem tekinthető elintézettnek. (Mellesleg jegyzem meg, hogy a négyszázezerből ma már alig huszonöt-harmincezer evangélikus szász él Erdélyben.) Pedig hát Honterusék olyan iskolarendszert hoztak létre az 1530-as években, amely a református és a katolikus iskolarendszerrel párhuzamosan fejlődött – nemegyszer polémiákban – kitűnő kollégiumi rendszerre.

– *Eszerint a tanügyi törvény szövegének új változata is csupán félmegoldás volt.*

– Éppen ezért kell küzdenünk szakadatlanul a jogainkért. És ebben a küzdelemben a római katolikus egyház természetes szövetségesünk, bár a Majláth-féle iskolarendszer akkor alakult ki, amikor 1717 után Steinwill és általában az osztrák katolicizmus sok változást hozott. De ennél sokkal fontosabb, hogy megmaradt magyar iskolarendszernek. Éppen úgy, mint ahogy Esztergom, Vác, Eger, Kalocsa is megmaradtak a magyar iskolapolitikát szolgáló scholáknak. Ha nem is református jelleggel, úgy, ahogy 1622-től Bethlen Gábor alatt elindult. Steinwillel sok minden megváltozott Erdélyben, de a lényeg tekintetében semmi sem módosult. Mert igaz ugyan, hogy Magyar Pál sokat vitázott Pázmánnyal és Pázmány Alvinczivel, de abban egyetértettek, amiben Bethlen Gábor és Pázmány Péter is egyet értett volt, hogy tudniillik Erdélyben a magyarság sorának és jövőjének a figyelembe vétele mindenekelőtt való.

Éppen ezért a mai súlyos helyzetben az iskolarendszerre vonatkozó román koncepciót módosított formájában sem tudjuk elfogadni.

– *Vajon a közeljövőben sem lehet megváltoztatni?*

– Sajnos azért sem tudunk módosítani rajta, mert egy félig-meddig birtokon belüli helyzetben kezd lenni az erdélyi magyarság, és annak érdekképviselői szerve, az RMDSZ, hisz kormánypolitikát vállalt. Láttuk, igen gyakran tapasztaljuk, hogy érdekképviselői szervünknek vért kell izzadnia minden komolyabb ügy kapcsán. Így van ez még akkor is, ha nem feltétlen ellenséges magatartással találja magát szemben, hanem egy más világból érkező érvrendszerrel, olyan szemlélettel kell közelharcot vívnia, amely előtt ismeretlen, és amelytől teljesen idegen a mi századok alatt kialakult kollégiumi rendszerünk. Ebből még nagyon komoly gondok fognak adódni.

Mert Meciar ma van, holnap nincs. Szlovákiában bekövetkezhet egy száznyolcvan fokos fordulat. De amikor egy félig birtokon belüli struktúrában az erdélyi magyarságnak meg kell egyeznie olyan kérdésben, amivel eleve nem ért(het) egyet, s mégis alá kell írnia a dokumentumot, ez nem kis veszélyt rejt magában. Hasonlít ez ahhoz a helyzethez, amikor azt veszítjük el, amiről így vagy úgy lemondunk. Ehhez a Deák Ferenc-i érvehhez, bölcsességhez az erdélyi magyarságnak, ha kell, késhegyig menő vitákban úgy kell ragaszkodnia, hogy amit el tud érni, azt meg is ragadja. Mert a politika nem más, mint a megvalósítható lehetőségek művészete. Ami pillanatnyilag megvalósíthatatlan, az olyan fal, aminek ha nekimegyünk, betörik a fejünk. Viszont mindenkor tudatában kell lenni annak, hogy a most megvalósíthatatlannak tűnő dolgok valóságosan léteznek, ezért lelkünk mélyén mindig a falon túlra kell tekintenünk, az akadályokat pedig virtuálisnak kell felfogni és elfogadni. Csak így kerülhetünk idővel birtokába annak, ami most a falon kívülre esik.

– Szerencsére az állami iskolarendszerben lassan erősödnek a református kollégiumokra emlékeztető iskolaformák.

– Kolozsváron és Zilahon idén már harmadszor érettségiztünk, Enyeden első ízben. Hasonló a helyzet a katolikus világban és unitárius körökben is. Ez jó. Csak arra kell vigyáznunk, hogy elkerüljük azt a feszültséget, amit az anyaországban észleltünk. Mi nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy egy iskola tanári karában belső feszültség keletkezzen csak azért, mert az egyik tanár az iskolában működő konfesszionális osztály(ok)ban is tanít, míg a másik nem. Vagy azért, mert világnézeti meggyőződése miatt nem kíván az egyház közelébe kerülni, vagy azért, mert egyszerűen nem akar ott tanítani. Egy ilyenszerű feszültség veszélyes lehetne az itteni magyarságra nézve.

Mivelhogy a romániai magyar érdekvédelmi szervezet elfogadta a tanügyi törvény módosított változatát, az erdélyi magyarságnak ezek között a keretek között kell – ki tudja meddig!? – élni, és megteremteni mindazt, ami emberileg lehetséges. Ezért hát nekünk szüntelen erősíteni kell az állami iskolák méhében lassan megvalósulni látszó konfesszionális oktatást. Mert ezekben az osztályokban, majd remélhetőleg iskolákban, olyan erdélyi gyökerű magyar értékek, identitási tényezők fejlődnek és érvényesülnek, amelyeket nekünk semmiképpen nem szabad elveszíteni. Mert Erdély ebben élt, ebben maradt meg az a közel kétmillió magyar, akik tudtak és akarnak jövőt teremteni maguknak.

– A kolozsvári egyetem keretében a református fakultásnak újabban létrejött a katolikus megfelelője is.

– Roppant örülök annak, hogy Gyulafehérvár rászánta magát erre a lépésre. Hogy az egykori fejedelmi székhely európai látókörű érseke, Jakubinyi György megérezte azt, hogy ha nem csinálunk semmit, abból nem semmi lesz, abból baj lesz! Számunkra törvény, hogy amit ma megtehetünk, azt meg is kell

cselekednünk. Az egyetem tizennyolc fakultása között immár van kettő, amely minden ízében magyar. Igaz, hogy kicsi fakultások ezek, de lélekben erős mind a kettő.

– *Miért fontos ez nekünk?*

– Azért, mert az anyanyelvű oktatás ténye európai norma. Az anyanyelven való tanulás lehetőségét minden fokon még az ellenséges erők sem fogják tudni megtagadni tőlünk. Ha pedig ez a jog, ez a követelmény benne marad a tanügyi törvényben, akkor – még ha féleles is az a paragrafus – így is sokat jelent nekünk.

Az anyaországi egyházi iskolák szempontjai azonosak a mieinkkel. Egyvalami bizonyos: nekünk nem szabad egy nosztalgikus világba menekülni akkor, amikor kidolgozzuk az iskolapolitikánkat. Mint ahogy az anyaországban és az utódállamok mind egyikében élő magyarságnak is óvakodnia kell ettől. Világosan látni kell, hogy az a kollégiumi rendszer, amit Melanchtonék és mások kiépítettek, azoknak az időknek a legjobb teljesítményei voltak, de ma más világban élünk. Ma már olyasmivel is meg kell küzdenünk, hogy a szórványba, kis falvakba kihelyezett végzőseink lelkére kössük, bírják rá a gyermekeket, akiket oktatni, nevelni fognak, hogy ne csak kazettán nézzék meg az *Egri csillagokat*, hanem olvassák is el a regényt. Mert ha a Hunyad megyei gyermek, aki gyatrán áll az anyanyelvével is, elolvassa a regényt, egészen más benyomást, képet kap hazafiságról, magyarságról, mint ha csak azzal marad, amit egy kazettán lát. Ha az erdélyi és az utódállamok magyarsága csak az interneten szerzi be ismereteit, elfelejti azt, hogy ő erdélyi, felvidéki magyar, illetve hogy katolikus, református vagy unitárius.

Hogy örült a szívünk, amikor tănévzáráskor a Protestáns Teológiai Akadémia zsúfolt dísztermében a végzős hallgatókat kísérő szülők, akik még sohasem léptek be ebbe a terembe, elcsodálkoztak és megilletődtek, látva nagyjaink képmását az ódon falakon, kezdve Bethlen Gáborral, Bocskain át Tisza Kálmánig vagy Mikó Imréig. Ezeknek a szülőknek hallatlanul nagy

dolog az, hogy gyermekeik esztendőig itt szívták magukba azt a történelmi tapasztalattal, erős identitástudattal telített légkört, ami, mintegy felvértézve őket minden esetleges kísértés ellen, végigkíséri egész életútjukon. Mi pedig minden erőnkkel arra neveljük őket, hogy ott szolgáljanak – ha kell, áldozatokat is hozva –, ahol a legnagyobb szükség van rájuk. Most legfőképpen a szórványokban, ahol a legsérülékenyebb, legkiszolgáltatottabb a gyérülő magyarság.

Persze mindennél fontosabb az anyanyelvű oktatás ténye. Ennek meg kell maradnia, és bizonyosan meg is fog maradni, minden szinten. Szárnyra fog kelni az önálló, független magyar egyetem. Mindegy, hogy milyen néven, de az erdélyi magyar tudományegyetemnek meg kell születnie. Ez biztos! Minden olyan kétkedés mondvacsinált, hogy akik vállukra veszik a terhét, vajon bírni fogják-e? Minek kétségeskedni, kishitüsködni olyasmiről, amiről konkrétan még nem is tudják, hogy milyen lesz. Vannak és lesznek tisztánlátó embereink. Erdély hagyománya meg fogja szülni azokat a személyiségeket, akik az ezredfordulón megmentik és tovább viszik az erdélyi magyar kultúrát.

Nem ismerem az anyaország belső politikai harcait, és nem is érdekelnek olyan vonatkozásban, hogy mit akar ez vagy az a politikai képződmény, de meg vagyok győződve róla, hogy megfelelő időben az anyaország segítségünkre fog sietni. Mindegy, hogy milyen politikai álláspontot vall az az elméleti matematikus vagy elektromérnök tudós, akinek a segítségét kérjük, de biztos, hogy mellénk fognak állni. Mert nyilván ilyen segítségért is folyamodni fogunk.

Hogy pillanatnyilag nincs egy világszintű Benedek Marcelünk, Baranyink, Bíró Vencelünk, Miskolczink vagy Harangink, olyan tudósok, akik sokat tettek Erdélyért? Istenem! Viszont szentül meg vagyok győződve róla, hogy alkalmas időben össze dobbannak a szívek, az emberek segíteni fognak. Mi így gondolkozunk az erdélyi magyar oktatás jövőjéről.

Ezt tudomására hoztuk Magyar Bálint kultuszminiszternek is, amikor '97 nyarán ellátogatott Kolozsvárra. A felsőoktatásban tevékenykedő tanárok kilencvenkét százaléka meg van győződve arról, hogy a Bolyai Tudományegyetem újraindítása életképes kezdeményezés. Az a hat-nyolc százalék, aki másképp gondolkozik, fenntartásokkal él, tapasztalni fogja, hogy az élet teremtetőereje meghozza a megoldást a kétségekre. A magyar egyetem megszületik, mert ennek a magyar kulturális bölcsőnek újra kell születnie. S ha megszületik, tudni fog élni is.

Bármilyen történjen is, az idő visszafelé nem haladhat. A kapcsolatok nem merevedhetnek meg. Ma már nem lehet kínai falat emelni sehol Európában. Sem képletesen, sem ténylegesen. Azok az idők elmúltak.

Hogy vannak még olyanszerű félelmek, hogy mi lesz velünk, románokkal, ha életre kel ez a magyar kezdeményezés? Ha versenyre kel velünk a magyar egyetem? Hisz azt sem tudjuk, hogy mit fognak produkálni! Csak azt tudjuk, hogy egy nagy hagyománnyal és tudományos háttérrel rendelkező felsőoktatásról van szó. Én ezt a félelmet valóban látom a szenátusban. Meg kell tehát nyugtatnunk őket, hogy az égvilágon semmi baj nem fog történni. Hála Istennek vannak itt olyan román professzorok is, akik látják, hogy ebből számukra semmi baj nem származhat. Ellenkezőleg, nemes kihívás lesz, ami nekik sem fog ártani.

Amikor 1892-ben Amszterdamban létrejött a Szabadegyetem, a városban már működött egy híres városi egyetem, az amszterdami Herr Fonde Kern kitűnő egyeteme. Amikor Köperék létrehozták a Szabadegyetemet, szinte örültek annak, hogy Amszterdamnak most már van egy másik egyeteme is, amelynek lehet ilyen vagy amolyan az egyházpolitikája, de ez végül is egy nagy kihívás. A Szabadegyetem egy kitűnő reálszakos garnitúrát nevelt ki. A köperiánus Gere von Derequinek olyan, egyházat felvirágoztató hatása volt, amire egész Európa irigykedett később.

Igaz, hogy Kolozsvár nem Amszterdam, de Amszterdam nem sokkal nagyobb ilyen szempontból. Az emberek szürkeállománya pedig állandó valami.

Persze továbbra is nagy probléma a szavak, ígéreték inflációja. Kodolányi jut eszembe gyakran, aki az 1943-ás szárszói konferencián elragadó előadást tartott erről. Az érzékenyebbek már akkor megéreztek, hogy a szavak sokszor beváltatlanul maradnak. Sajnos, ennek az ezredvégnak is ez a nagy-nagy élménye: sok ígéret, konkrétum vagy nagyon kevés vagy semmi.

– 1945. május utolsó hetében Mihály román király aláírta a dekrétumot a magyar egyetem létesítéséről, és június 1-én – királyi rendelettel – megnyílt a Bolyai Tudományegyetem. Ezzel szemben most kínlódunk, gyötrődünk, egyik dátumot tologatjuk a másik után. Akkor egy hét alatt meg tudtuk nyitni az egyetemet egy nagyon konfúzus, a mi szempontunkból összedőlt világban, amelyben még nem találtunk önmagunkra. Most pedig...

– Amíg ebben a kérdésben nincs konkrét intézkedés, nem lesz előrelépés sem. Tudjuk, hogy nem szabad türelmetlennek lennünk. A lenni vagy nem lenni kérdését nem szabad idő előtt föltenni. De kétségtelen, hogy mindaddig a levegőbe beszélünk, amíg nem tudjuk meggyőzni az egyetem vezetését vagy a filológiai kart, amely teljes mértékben birtokba vette a Bolyai Tudományegyetem egykori székhelyét, a Mariánum gyönyörű épületsoportját.

Súlyosbítja a helyzetet, hogy az építkezések leálltak. Az egyelőre csak szép álmom, hogy hatalmas campusok fognak épülni Kolozsvárt. Ehhez hosszú évekre, ha nem évtizedekre és sok-sok milliárdra lesz szükség. Mi nem mehetünk bele abba, hogy ezt kívárvuk, de elhamarkodni sem szabad a dolgot, mert az egyetem működéséhez szükséges infrastruktúrát nem fogjuk tudni egyik napról a másikra létrehozni. Úgy kell tehát politizálnunk, hogy ne tévesszünk szem elől három alapvető szempontot, kritériumot. Azt, hogy ez magyar, erdélyi és református, katolikus, illetve unitárius ügy.

– Az anyanyelvű oktatás távlata, a felekezeti iskolarendszer kialakításának a feltétele alapvetően kötődik az egyházi javak jövőjéhez.

– Engem meglepett a romániai lapoknak az a június 19-ki közleménye, amely szerint a pártok teljes egyetértésre jutottak az egyházi javak visszaszolgáltatásának a kérdésében. A tervzet szerint a metropoliáknak kétszáz hektár földet adnak vissza, száz-száz hektárt kapnak a püspökségek, ötvenet az esperességek és a kolostorrendszerek, s végül tíz hektárra emelik a parókiáknak visszajuttatandó földterületeket. Ezekhez járulnak még a húsz hektárnyi visszaszolgáltatandó erdők. Ez főleg a székelyföldi iskolák szempontjából jelentős, hisz az erdő zöld arany.

Erdélyben a protestánsoknál az egyházközségi kánonika földek nagysága harminckettő, illetve hatvannégy hold volt. Ennyi maradt meg a sok-sok földreform után. Főleg a trianoni után. Igaz, hogy tíz hektár kevesebb, mint harminckét hold, de a parókiák szempontjából ez is nagyon lényeges. A püspökségek vonatkozásában száz hektár szintén komoly előrelépést jelent.

Viszont marad a nagy kérdés: miből fogjuk mi ezt visszakapni? Hisz a földek nagy részébe beültek az új tulajdonosok, majd következett a teljes kollektivizálás. Mi megértjük, hogy nincstelen falusi románokat is földhöz juttattak, de azt valamilyen földből kellett kapniuk, hiszen például a nyolcezer hektáros mezőbándi határ nyolcezer volt tegnap is, ugyanannyi most is. Az egyház volt birtokait képező földeket rég kisajátították. Most az egyház keljen birokra azokkal az egyszerű emberekkel, akiknek az egyházi birtokokból annak idején földet osztottak? Ez nagyon kínos dolog. Nem beszélve arról, hogy a többség egy más nemzethez és egy más valláshoz tartozik. Bárhogyan legyen is, ha az egyház visszakapja az újságban meghirdetett földeket, javakat, ez bizonyos segítség lesz számunkra. Viszonylagos segítség, természetesen. Mert valamikor a marosvásárhelyi, az enyedi kollégiumnak hat-, nyolcszáz hold szántója, er-

dői, kaszálói voltak, amit még Bethlen Gábor adományozott nekik...

– *Nagy gond az ingatlanok jövője is.*

– Itt a veszteség azért fájó, mert ezek a kitűnő épületeink rendszerint a történelmi városok központjaiban épültek föl. A kolozsvári Farkas utcai Református Kollégiumról oly sokszor folytattunk már tárgyalást. Volt úgy nemegyszer, hogy órákig már-már a mienk volt. Az is előfordult, hogy percekig valóban a birtokunkban volt. Ám amikor a püspökkel kijöttünk a főispántól, még le sem értünk a lépcsőn, már rohant utánunk a futár, hogy menjünk vissza, és a főispán közölte velünk, hogy mégsem mehetünk be az épületbe. Mert titkon valaki feszült figyelemmel kísérte a megbeszélést, és utána szólt a főispánnak, hogy lehetetlen visszaadni, mert az ősi templom tözsomszédságában lévő Református Kollégium – szimbólum. Szimbólum, igen, viszont olyan fájó szimbólum, amelynek az alagsorát alig lehet már használni. Az egyháznak, ha vért izzad is, akkor is rendbe kell tennie ezt az épületet, mert ebben az iskolában élt, tanított és halt meg Apáczai Csere János. A Farkas utcai Református Kollégium épületét mindenképpen birtokba kell vennünk.

– *Úgy tűnik, hogy az épületek birtoklása körül jelentkeznek majd az igazán nagy görcsök, amiket igen nehezen fogunk tudni feloldani.*

– Ebbe fog élesen beleütközni az egyetem újraindítása is. Bizonyára föl fogják ajánlani, hogy ne Kolozsvárt indítsunk magyar egyetemet, hanem máshol, ott, ahol ez könnyen megoldható. Ahol vannak „szabad” épületek, illetve ahol szívesen adnának ők épületeket. Nagyon kell vigyázzunk ezekre a szirénhangokra! Tekintsük megmásíthatatlan ténynek, hogy Kolozsvár Kolozsvár kell hogy maradjon. Még ebben a huszonöt százalékos magyar összetételben is.

Erdélyben az épületek százaival hasonló a helyzet, hisz csak elemi iskolánk 530 volt. Olyan helyeken is, ahol az elemi isko-

lákat teljesen elrománosították. Roppant következményei lehetnek annak, ha visszakapjuk elemi iskoláink egy részét, mert így a szórványokban mégis csak magyar szóra tudnánk szoktatni és nevelni azt a néhány magyar gyermeket.

Ugyanakkor szembe kell nézni a pusztá ténnyel: az egyházaknak ma szinte semmijük sincs. Amijük van, azt jobbára a Nyugat építette, mert észrevette, hogy mennyire nélkülözünk.

Nagy tanulság számunkra az a mód, ahogy az anyaország levezeti ezt a kérdést. Ilyen vagy olyan ciklussal, ilyen vagy amolyan időpontokhoz kötve. Az egyházak érzékelik teherbírásuk végső határát, és azt, hogy lesz ez kétezer tizben, amikor az egyházi iskolák döntő többségét visszakapja az egyház.

– *Erdélyben, ebben a nincstelenségben, az egyház talán összeroppanna, ha most visszakapná összes iskoláját.*

– Bölcs és nyugodt kifejlési folyamatot szeretnénk. Én bízom benne, hogy az, ami az újságokban hírként felröppent, olyan ténnyé válik, amely szárnyakat ad. Amit nekünk lélegzetvisszafojtva figyelni kell. Nem könnyű oxigénhez jutni, látva azt, ami most van. Olyan ez a helyzet, mint amikor az ember a Maros zavaros vizére pillant valahol a felső folyásánál, aztán pedig belenyúl egy tőle karnyújtásnyira lévő borvizes forrásba, ahonnan oxigént, szénsavat, csodálatos üdeséget kap. Bár ne csalna meg bennünket ez a kecsegtető költői kép! Hogy ez a reménykeltő folyamat, ami újabban megindult Erdélyben, ne legyen csupán vak remény. Ami annyiszor kecsegtetett a történelem folyamán. Ezért hát mindent nagyon higgadtan kell néznünk. Egy olyan lehetőséget is, ahol az ablakok szét-, kitárulnak, de egy olyant is, amikor a lehetőségek ablakszárnyai résznyire szűkülnek, vagy teljesen becsukódnak.

Mert Erdélyben vagyunk.

Kolozsvár, 1996.

Kolozsvár, Erdély fővárosa

Herédi Gusztáv író Kolozsvár Városi Tanácsának volt RMDSZ-tanácsosaként, ellenzéki társaival, kemény küzdelmet folytatott éveken át Gheorghe Funar, az ultranacionalista, magyarfaló polgármester és embereinek üzelmei ellen.

A Funar-szerű magatartások és a román parlamentben ismételt magyarellenes kirohanások, nem egyszer nyíltan ellenséges megnyilvánulások nem sok jót sejtetnek a magyar-román viszony jövőjét illetően, de a harcot semmiképp sem szabad feladni, mert – a Deák-i bölcsesség értelmében – amiről mi magunk önként mondunk le, azt sohasem szerezhetjük vissza.

– *Tösgyökeres kolozsváriként hogy látod, volt-e a mostanihoz hasonló feszült hangulat a városban?*

– Még Ceausescu idejében sem, nemhogy régebben. Olyan utcában nőttem fel, ahol magyarok és románok együtt éltek, anyanyelvemmel egyszerre tanultam meg a románt. De nemcsak a kolozsváriak beszéltek jól egymás nyelvét, így volt ezzel a környéken szinte mindenki. Aki Erdélyt olyan eszményi helynek tünteti fel, ahol az emberek mindig boldog egyetértésben éltek, hazudik. Erdély legalább annyira a nemzetiségi torzsalakodások és vallási villongások színhelye volt, mint a békés egyetértése. De a tömegek csak akkor ellenségeskedtek, amikor felülről erősen szították a gyűlöletet.

– *Most mintha egy rosszszíű, harsány többségi uralkodhatnék tanúi lennénk.*

– Az előtt is nagyon nehéz volt, de az 1989-es események óta újságok sokasága, a rádió és a televízió valósággal ontja magából a mérget. Nagyon erős nemzetiség-, főleg magyarellenos magatartást tanúsítanak. Az ultranacionalisták monopolhelyzetben vannak, a békés románság sajtólehetőségei jóval szerényebbek, és a hangjuk is halkabb.

– *Hogy született meg a polgármester fejében az a szándék, hogy ásatások ürügyén elmozdítsa helyéről a Mátyás-szobrot?*

– Ennek hosszú története van. Mátyás király szobra valamilyen módon Kolozsvár jelképe. Az ellenzék már a kilencvenes választások előtt oda helyezte tevékenysége súlypontját, ott gyülekezett, ott szónokolt, őrseget állt... A görög katolikusok, akiknek nincsen templomuk, a szobor előtt miséznek négy-öt éve. A főtér a város szíve. Így volt ez az én gyermekkoromban is. Anyám mesélte, hogy amikor 1918 végén a románok bejöttek Erdélybe, a Mátyás király szobra előtt járták a Hora Uniri-t (az Egyesülés Hóráját). A főtér tehát központ. De magyar központ. Egy hatszáz éves gyönyörű gótikus templommal és Mátyás király pompás szobrával a közepén. A főtér négy oldalán pedig olyan épületek, mint a Rhédey-palota, ahol először játszottak magyar színházat 1792-ben, a Bánffy- és a Teleki-palota, a regényíró Jósika család háza, a Wolphard-féle zodiákus ház és az elmagyarosodott Hinz patikus háza. Tehát körben és töményen a magyar történelem tárgyi bizonyítékai. Ez zavarja nemcsak a polgármestert, hanem régóta a román nacionalistákat is.

– *Pedig viszonyítási alapnak ott van például Buda, Győr, Sopron, Nagyvárad...*

– Vagy Bécs, amelynek egy része magyarok, csehek, olaszok, horvátok keze munkáját dicséri. Pálffy tábornokszernagy palotája a legnagyobb az osztrák fővárosban. Mindez nem zavarja a bécsieket, hisz Bécs egy soknemzetiségű birodalom fővárosa volt. Ugyanúgy Kolozsvár is a soknemzetiségű Erdély fővárosa. Vi-

szont Funar, amióta polgármesterré választották, azon mesterkedik, hogy Kolozsvárt a romanizmus fővárosává tegye.

– *Régebb is voltak erre kísérletek?*

– A nacionalista románok a főter magyar jellegét már az elmúlt időkben is megpróbálták ellensúlyozni azzal, hogy a Széchenyi teret Mihai Viteazul térre keresztelték át. Csakhogy a tér legszebb házai ma is a legrégebbiek, azok, amelyek a magyar eklektika és szecesszió stílusában épültek. Hiába volt tehát a nagy igyekezet, nem sikerült román jelleget adni a térnek.

– *Ezért aztán Funar gondolt egyet, és a hajdani Hunyadi téren felállíttatta Avram Iancunak, a mócok 1848-1849-es vezérének a szobrát...*

– Róla nevezve el a teret is. Igen ám, de ezt is olyan gyönyörű épületek szegélyezik, mint a magyarok által épített Nemzeti Színház, a Törvényszék, a Pénzügyi Igazgatóság, a Protestáns Teológiai Akadémia és több, a református egyház birtokában lévő 150-200 éves ház. A téren csak két-három román létesítmény van, a maga módján elég impozáns katedrális és az Avram Iancu-szobor.

– *Végtére is mi volt a főteri ásatások igazi célja?*

– Az, hogy miután feltűrják a főteret, áthelyezzék a város szívére és a közéletet az Avram Iancu térre. Országos szinten pedig az, hogy magyarelles feszültségekkel eltereljék a figyelmet a vágtató inflációról és a növekvő munkanélküliségről. A nemzeti kérdést pedig azért nem oldják meg, hogy újjal mutogathassanak ránk: egy ilyen kisebbséggel kemény kézzel kell bánni. Nem szabad jogokat adni nekik, mert, lám, milyen rebellesek!

Kolozsvár, 1994.

Redivivus

Dr. Juhász Tamás teológiai tanulmányait Nagyszebenben, Bukarestben és Németországban végezte. Előbb gyülekezeti lelkész Lőrincrévén, Nagyenyed mellett, aztán Detrehemben, az Aranyos mentén. Doktori tézisét a Heidelbergi Kátéból írta. Jelenleg a kolozsvári Protestáns Teológiai Akadémia tanára:

– Legelőször arról az alma materről szólnék, ahol beszélgetünk. A kolozsvári Protestáns Teológiai Akadémia az 1622-ben Bethlen Gábor alapította gyulafehérvári-nagyenyedi Collegium Academicum jogutódjának tekinti magát. Itt 1848 óta három erdélyi protestáns egyház – a református, az unitárius és az evangélikus – lelkészképző intézete működik.

– *Évszázados változások tanúja.*

– Az 1989-es változásnak egyházi következményeit, hatásait is innen nézve tudom csak szemlélni. Az egyházak hivatalos vezetői és igazgatási központjai talán más, adatokban is gazdagabb képet festenének arról, hogy mi várható ezután. Ám innen, a Teológiáról nézve az újat is a történelmi folytonosság függvényében látom. Egyszerűen azt a lehetőséget látom a diktatúra bukásában, hogy a több mint negyven éves bezártság után a sok száz éves erdélyi egyházak most kiléphetnek a nyilvánosság elé. Megnyílt a tér körülöttünk, s az egyháznak újból be kell töltenie ezt a teret, visszaszereznie azt a szerepet, ami őt hivatása szerint megilleti.

– *Sokan úgy érzik, hogy az egyház most egyféle null-pontól indul. Hiszen az elmúlt évtizedekben tevékenységét nagyon erő-*

sen korlátozták, és hát maga is idegen érdekek kiszolgálója lett. Hogy lehet mégis folytatásról beszélni?

– Úgy, hogy a protestáns gondolkodás szerint az egyház a maga tagjaiban és a helyi gyülekezetekben él. Két faluban is voltam lelkipásztor, személyes tapasztalatból tudom, hogy ez a tagság – még ha templomba, parókiába zártan is – tevékeny hívő életet élt. S nem csupán a heti egy-két istentiszteleten, hanem más közösségi alkalmak egész sorát (vasárnapi iskola, bibliakör, teadélután, szavalóest, ifjúsági vagy más kirándulások, lelkészi tanulókör) teremtette meg. Ilyen módon gondoskodott arról, hogy hite, vallása, egyháza megmaradjon élete középpontjában. Lehet, hogy az egyház nagyobb egyesületei eltűntek, szervezett, hierarchikus kerete és felépítménye megmerevedett, vagy megalkuvásra kényszerült. De történelmi léte – ha „rejtőzködő” formában is – nem szakadt meg. S hogy ez így van, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egyházi „ellenállásból” született a decemberi népfölkelés, és főleg az, hogy azóta olyan látványos gazdagságban bontakozik ki egy egész sor terv, munkakedv és virágzó tevékenység. És ez természetesen nemcsak a protestáns egyházakra értendő, hanem a katolikusra is. Így van ez annak ellenére, hogy voltak rossz papok és kompromittált egyházi vezetők is. Viszont az intézmény kerete változatlanul fennmaradt, mert az alapja minden városban és faluban a gyülekezet volt, függetlenül attól, hogy milyen személyi vagy szervezeti hierarchia működött fölötte.

– A folytonosságot csak erősíti az a körülmény, hogy a centralizált egyházi vezetés leépülőben van, az egyházszervezet pedig megújulás előtt áll.

– Ennek első kézzel fogható jele az, hogy az 1990. márciusi esperességi választásokon újra alakultak a régi, történelmi egyházmegyék. 1968-ig a református egyháznak összesen 34 egyházmegyéje volt, amit 12-re csökkentett a Ceausescu-diktatúra. Most ez a forma felbomlott, és az egyházmegyék száma

23-ra szaporodott. Egy húsz, harminc egyházközséget és lelkipásztort magába foglaló esperesség kétséggkívül családiasabb, és hatékonyabban is működik, mint egy kétszer akkora. Ez azért is fontos, mert esperességi szinten folyik a szervezeti munka jó része, itt tartják a világiak és a presbiterek találkozóit, az ifjúsági és lelkipásztori konferenciákat, nőszövetségi munkát végeznek. A lelkipásztorok közössége kisebb keretben sokkal aktívabb és hatékonyabban dolgozik is. Ezekre már nem nehezedik kettős ellenőrzés, egyházi és állami. Sőt, egyházi ellenőrzés is csupán hagyományos értelemben létezik, testvéri támogatásként a püspök részéről. Ilyen módon nemcsak annak a munkának a folytonossága biztosított, amely negyven éven át a templomfalak közé szorult, hanem az a tevékenység is folytatható, amely 1945-ben megszakadt. A két világháború közötti nagyon élénk egyházi élet negyven éves kényszerszünet után újraindul, mind társasági és szervezeti, mind pedig irodalmi vetületében. Ugyanakkor reméljük, hogy ez tovább is fog fejlődni.

Hat nyolc olyan munkaterület van, amelyekre az egyház különösen figyelmez. Ezeknek több mint a fele – így a teológiai és diakóniai élet, a hitoktatás, az egyházi sajtó, a Biblia, az énekes könyvek, a katekizmusok és a szélesebb körű vallásos irodalom terjesztése, illetve a műemlékvédelem már beindult.

– *Van-e elegendő temploma a református egyháznak Erdélyben?*

– Falvakon igencsak elegendő. Igaz, hogy több helyütt is kiegészítő termekre lenne szükség, ifjúsági és egyéb közösségi munkára alkalmas helyiségeket kellene építeni. Viszont városban nagyon kevés a templom, hisz az utóbbi 20-25 évben nagyon ritkán adtak templomépítési engedélyt. A kolozsvári kerékdombi templom ritka kivételnek számít. Ezért most mind-egyik nagyváros majdnem minden gyülekezete vagy bővít, vagy új templomot épít.

– A kommunista diktatúra – különösen utolsó évtizedében – nagyon erősen csökkentette, szinte nullára szorította vissza a teológusképzést. Nagyon sok az üres parókia, a lelkészek nélkül maradt egyházközség?

– Ennek a statisztikáját is ismerem, hisz tizenegy éven át nyomasztó gondja volt a Protestáns Teológiának a teológushallgatók létszámának a kérdése, illetve az egyházaknak a súlyos lelkészhiány. A kimutatások szerint 1918. és 1979. között a református egyház – ez a legnagyobb protestáns felekezet, több mint 800.000 hívővel – évente 25-30 végzett teológust, illetve kezdő lelkészt bocsátott ki, és ez volt az átlagigény az egészséges utánpótlásra. Viszont 1979-től kezdve szigorú numerus clausust vezettek be, mely a református egyházra nézve nagyon súlyos csapást jelentett, mert évente legfennebb tíz hallgatót engedélyezett felvenni. Emiatt az elmúlt tíz évben 110 lelképásztori állás üresedett meg. Lehet, hogy a 700 lelképásztorhoz viszonyítva ez a hiány nem tűnik nagynak, de mi belülről nagyon is súlyosnak éreztük. A gyülekezetek ellátatlansága, az állandó igény miatt 1989. decemberéig szinte kilátástalannak éreztük a helyzetünket. Az is súlyosbította a helyzetet, hogy még reményünk sem igen lehetett arra, hogy ezt a súlyos gondot idővel orvosolni tudjuk, ugyanis a hatóságok, az egyházkerületek ismételt kérésére is, hajthatatlanok maradtak, mondván, hogy nem rájuk tartozik. Mindig arra hivatkoztak, hogy az RKP KB mellett működő valamilyen kulturális bizottság dönti el, hány helyet adnak. Ezt pedig sohasem emelték.

Az új helyzetben intézetünknek az volt az első forradalminak nevezhető tette, hogy 48 olyan hallgatót hívott be első évre 1990. január 1-én, akiket a megelőző három évben „hely híján” elutasított. Ezek a hallgatók az első félév végén két szemeszter tananyagából vizsgáztak, és szeptembertől megkezdték a második tanévet. 1990. nyarán ismét nagyszámú hallgatót vettünk fel a három felekezet – a református, az evangélikus és az

unitárius egyház – részére: 58 református, 4 evangélikus és 7 unitárius hallgatót. Szeptemberben pedig pótfelvételit tartotunk, úgy, hogy száz fölé emelkedett az első éves teológus hallgatók száma. Ez most magasabb a megszokott átlagnál, valószínű azonban, hogy néhány évig, ameddig pótoljuk a lelkészhiányt, így is marad.

– Addig is, amíg újból lelkészek lesznek az üres parókiákon, mit tesz az egyház azért, hogy súlyosan ne szenvedjen csorbát az emberek hitélete?

– Két irányból igyekszik „társadalmi munkával” segíteni a gondokon. Egyrészt: az üres parókiák szomszédságában lévő lelkipásztorok végeznek helyettesítést. Másrészt pedig a teológus ifjúság nagy része – az elsőévesek kivételével – vállal úgynevezett *exmissziót*, vagyis szórványgondozást. Kolozsvárról hétvégeken sokszor 80-90 teológushallgató is kirajzik a lelkészek nélküli gyülekezetekbe, ahol nemcsak prédikálnak, hanem hitoktatást is végeznek, családokat otthonokban felkeresnek. Ennek a teljesen önkéntes szolgálatnak két jellemző körülményét is ki kell emelnem. Az egyik a beszolgáló papokra éppúgy érvényes, mint a teológusokra: üres gyülekezetek inkább a szórványvidéken vannak, ahol a közlekedési feltételek rendkívül rosszak. Nem egy lelkipásztorról tudunk, akinek öt-hat vagy annál is több falucskába, néhány családnyi szórványba kell hétről-hétre járnia, busszal, vonattal, gyalog. A másik körülmény a teológusokat dicséri: az önkéntes szórványmissziót már 1988-ban elkezdték gyakorolni, s az egyházi hatóság nem merte tiltani. A változások után ez a munka kibővült, nyilvános és rendes szolgálattá vált.

– Említetted a hitoktatást. Milyen lehetőséget nyitott meg az iskolai vallásórák bevezetése? Mi a helyzet az egyházi iskolákkal, hiszen a felekezeti iskolák valamikor igen nagy szerepet játszottak az erdélyi magyar kultúrában?

– A két világháború közt csak a református egyháznak 10-12 gimnáziuma volt, ezen kívül több mint 400 elemi iskolája. Ezek visszanyeréséről még csak nem is álmodunk, a probléma orvoslásához az elkövetkező évek törvényei kell hogy jogi keretet biztosítsanak. De az állami iskolákban a legtöbb helyen éltek egyházaink a hitoktatás lehetőségével. Itt is akadály viszont a lelkészhiány, különösen a nagyvárosokban, ahol, mint Kolozsváron, egy parókia körzetében két-három iskola működik. Különben a teológus hallgatók ebbe is besegítenek. Két kolozsvári gimnáziumban – a volt unitárius iskolában és a volt református leányiskolában – rendszeresen vallásórákat tartanak. Falun, kisvárosokban persze könnyebb: ott az iskola tanárai, illetve a lelkipásztor között is közvetlenebb a kapcsolat.

– *Az a tény, hogy a teológushallgatók jó része a szórványvidéket járja, istentiszteleteket tartanak, családokat keresnek fel, igyekeznek lelket önteni az idegen nyelvi környezetben élő magukra maradt emberekbe, gondolom, beszédesen bizonyítja, hogy a leendő lelkészekben él a hivatástudat.*

– Természetesen mi azt szeretnénk, ha csak olyan fiatalok lépnének erre a pályára, akik valóban hivatást éreznek iránta. Újabban kiderült, hogy azokban a fiatalokban is él hivatástudat, akiknél az elmúlt években csak tárgyi tudást mérhettünk a felvételi vizsgán, a szubjektív hozzáállást nem állt módunkban megismerni. Ez külön öröm számunkra. Az utóbbi tíz évben mindig féltünk attól, hogy olyan, egyébként okos vagy magolós fiatalemberek kerülnek hozzánk, akikből esetleg hiányozni fog a szakma szeretete, a hivatásérzet. Most jóleső érzés volt nyugtázni, hogy tíz közül kilenc hallgatóban erős hivatástudat él. Ez különös kegyelem.

– *Am voltak olyan lelkipásztorok, akik a Ceausescu-diktatúra idején elhagyták a gyülekezetüket, kivándoroltak?*

– A lelkészek közül nem sokan vándoroltak ki. Ezt szeretném nyomatékkaal kijelenteni, minden kérkedés nélkül. Az a 25-30

lelkész, aki az elmúlt négy év során kivándorolt, és zömmel Magyarországra ment, nem különösebben nagy szám a lelkészek 700 körüli táborához viszonyítva. A kivándorlás a lelkészek között távolról sem volt olyan nagy mértékű, mint az orvosok vagy más szakmát űzők körében. De éppen azért, mert hivatástudat nélkül ezt a munkát nem lehet igazán jól végezni, ezekre haragudtunk leginkább, és bizony fájt az eltávozásuk. Voltak olyan kollégák, akik úgy fogalmaztak, hogy az ilyenek korábban sem voltak igazi pásztorok, hanem csak béresek.

Ha viszont tárgyilagosaak akarunk maradni, árnyaltabban kell hogy fogalmazzunk. Mert volt köztük olyan, aki azért ment el, mert két súlyos beteg gyermekét egyszerűen nem tudta itthon kezeltetni, és Pap László püspök nem adott engedélyt rá, hogy az illető kishatár-átlépőhöz jusson, hogy gyermekeivel kijárhasson kezelésre Magyarországra. Ezért családotól átszökött. Volt köztük olyan, mint a borossebesi Molnár János, akit állandóan és súlyosan zaklatott a szekuritáre Tőkés Lászlóval való barátsága miatt. Nem bírta tovább, és kitelepedett. Distingválunk kell tehát, nem szabad sem általánosítani, sem hebehurgyán ítélkezni felettük, bármily fájdalmas is volt ennek a 25-30 lelkésznek a távozása.

– A román nacionalizmus erősödésével az anyanyelv megőrzésének a végvára, a színház és részben az iskola mellett az egyház volt. Az összeomlást megelőző években magyar szót nyilvánosan jobbára csak a színházakban és a templomokban lehetett hallani. Meg a temetőben. A református egyház minden lehetőt elkövetett azért, hogy anyanyelv-ápolói feladatának is eleget tegyen.

– Itt a kolozsvári Protestáns Teológián például mi ezt a gondoskodást azzal fejeztük ki, hogy a nyolcvanas évek elején (1983-1984-ben) sikerült életbe léptetnünk egy új teológiai szabályzatot, amelynek értelmében négy évről ötre emeltük a teológiai oktatás időtartamát. Úgy vettük észre ugyanis, hogy

erősen hanyatlik az érettségizettek felkészültsége. A színvonalat emelni kellett, nem engedhettük meg, hogy képzetlen vagy gyengén képzett lelkészek kerüljenek ki az intézetből, mert tudtuk, hogy szorult helyzetben az egyháznak magára kell vállalnia a magyar nyelv és a magyar kultúra ápolásának az ügyét is, sokkal határozottabban, mint bármikor korábban, bár nyilvánvalóan az egyháztól addig sem volt idegen a kultúra és az anyanyelv kérdése.

Ugyancsak ebből az okból kifolyólag újra indítottuk az ötvenes években megszüntetett magyar nyelv és irodalom oktatását. Nem tudom, hogy milyen indoklással loptuk be az új szabályzatba, de tény, hogy 1983-tól kezdve a kolozsvári Protestáns Teológián ismét tanítják a magyar nyelv és irodalmat.

Lelkeszi gyakorlatomból emlékszem, hogy a hetvenes években a lelkész – nemcsak a saját gyülekezetében, hanem másutt is – az anyanyelvi kultúra egyfajta „Mädchen für alles”-e, mindenese volt. Különösen falvakon, ahol jószerével ő volt a letéteményese a színjátszó köröknek, szavalóesteket szervezett, általában ő irányította az ifjúság irodalmi és kulturális tevékenységét. Akik ismerik Tökés László életét, nyilván azt is tudják, hogy ő Brassóban is, Désen is és Temesváron is fontos feladatának tekintette az ilyesmit. Ápolni az irodalmi és a nyelvi örökséget – szent kötelesség volt. Mert fejleszteni az idő tájt nemigen lehetett.

– *Mit tehet az egyház a gettóhelyzet megszüntével a magyarságtudat és a méltóságérzet megerősítéséért?*

– Nyilván sokat tehet. De hadd mondjam el erről előbb a saját véleményemet. Szerintem a hívő ember olyan öntudatot kell, hogy kiépítsen önmagában, mely megelőzi a nemzeti, nemzeti-ségi tudatot. Ez korántsem azt jelenti, hogy a keresztyén öntudat kárára lenne a magyarságtudatnak, ellenkezőleg, mennél erősebb valakinek a hite, annál több energiát tud felszabadítani

egyéb kapcsolatai bővítésére és ápolására. Így hát az erős keresztyén tudat, közvetve, a magyarságtudat szolgáloja.

Sajnos, nagyon sok lelkipásztor és még több világi ember a magyarságtudat erősítését és ápolását várta el elsődlegesen az egyháztól, amit a gettóhelyzet, amiben évtizedekig éltünk, teljességgel indokol. Sokak szemében az egyház volt a mentsvár.

Ennek a gondolkodásmódnak az új helyzetben is erős a hatása. Az emberek egy része ma is egyféle nemzeti öntudatépítést vár az egyháztól. Nem szeretnék senkit megsérteni, de tudnunk kell, hogy az egyház elsősorban nem nemzetmentő intézmény. De éppen azért, hogy komolyan veszi a maga keresztyéni hivatását, sokkal alkalmasabb a nemzet és a nyelv mentésére, mintha azzal kezdené, és ott fejezné is be.

– *A feladatok nem örök-változatlanok, hanem mindig a kialakult történelmi helyzetek határozzák meg, mikor mit kell erőteljesebben képviselni, szolgálni. Ha egyet értesz ezzel a gondolat-tal, úgy szerinted manapság mi a (református) egyház legfőbb feladata Erdélyben?*

– Az egyház szerepe ősrégi: az isteni ígének, az emberek közösségébe szólító evangéliumnak a hirdetése. Természetesen összetett, sokrétű tevékenység ez, semmiképpen nem merül ki a prédikációkban.

– *Az egyház számos feladatát mi világiak is látjuk. Azt is sejtjük, hogy az idők folyamán kialakított magának egy szigorú és biztos értékrendet, melyben az erkölcsi értékek, a nevelés előkelő helyet foglalnak el. Ezt igen-igen fontosnak érzem ma, amikor az emberek körében – minden bizonnyal a korunkra jellemző felbprult értékrend miatt is – szemmel láthatóan a nyers erő uralkodott el az emberi kapcsolatokban, a kisebb és nagyobb közösségekben egyaránt.*

– Biztosan így van. Egyébként a protestantizmus, pontosabban a nyugati keresztyénség mindig is nagy hangsúlyt fektetett az erkölcsi nevelésre, az erkölcsi értékek feltétlen tiszteletére és megbecsülésére, átplántálásukra a fiatal(abb) nemzedékekbe.

Nem feledkezhethetünk meg arról sem, amit nemrég egy görög keleti pap is emlegetett, hogy tudniillik az ethosz nem lehet független a hitelvektől, mert különben moralizálássá, olcsó erkölcsprédikációvá válik, vagy erkölcsi kódexszé merevedik. Az emberek ethosza hitbeli alapállásukból kell hogy következzen. A keresztyénség szerint a hit és az erkölcs szükségképpen összefügg. Ősi igazság ez, csak hogy mi, sajnos ritkán emlegetjük ennyire nyíltan, közvetlenül.

Az egyház sajátos feladatáról beszélve, az igehirdetésbe természetesen az erkölcsi nevelést is belegondolom, úgy fogom fel, mint annak természetes következményét. Hogyha hitbeli magatartásomnak nincs semmilyen erkölcsi hozadéka, hitem nem igazi hit, más valami.

– *Ez természetes és nyilvánvaló, mert az ethosz a cselekvésben (a szándék is lehet cselekvéértékű) ölt testet.*

– Viszont számunkra nem lehet közömbös, hogy valójában mi is ennek a motivációja, valamilyen idea, vagy pedig az eszménél is erősebb vallásos kötődés Istenhez, azaz: hit.

– *Az egyházak között különbség van abban a tekintetben is, ki hogyan látja, ítéli meg a hitet, melyikben milyen alakot ölt a hitélet történelmileg kialakult formája, gyakorlása. Amolyan „belső” kérdések ezek, amelyek bennünket, világiakat hogy úgy mondjam, meghaladnak. Hanem ami az egyházak szociális feladatait illeti, nos, úgy tűnik, hogy itt a szándékok nemcsak közeli, hanem azonosak, hisz végtére is mindegyik egyház ugyanazt akarja: előmozdítani az emberek boldogulását. Legfeljebb az eszközök tekintetében lehetnek eltérések. Éppen ezért távolról sem mindegy, hogy milyen az erdélyi magyar egyházak közti kapcsolat, van-e köztük gyümölcsöző együttműködés, vagy ki-ki megy a maga útján anélkül, hogy odafigyelne, mit csinál a másik.*

– Én ezt a kapcsolatot egyenesen csodálatosnak nevezném. A nagy változás 1989. decemberében következett be. Természe-

tesen a 800.000-es református, a 100.000-es unitárius és a 30.000-es evangélikus, egyszóval a protestáns egyházak közt addig is felhőtlen volt a kapcsolat. No és a teológián, hisz 1948. óta egy fedél alatt tanulnak a három felekezet hallgatói.

Sajnos a római katolikus egyházzal meglehetősen gyér volt a kapcsolatunk az elmúlt negyven évben. Távolról sem alkottunk közösséget. Mert amikor 1948-ban a politikai hatalom a görög katolikusokat erőszakosan beolvasztotta az ortodox egyházba, a román állam a római katolikus egyházzal szemben elzárkózott, aminek az lett a következménye, hogy Románia egyszerűen nem kötött konkordátumot a Vatikánnal. Így a római katolikusok ex lex állapotban voltak évtizedeken keresztül. A görög katolikus egyház pedig törvényen kívül helyezett felekezet volt. Ez a magyarázata annak, hogy az állam alig-alig engedélyezte, sőt inkább tiltotta a protestánsok és a római katolikusok közeledését. Így aztán a hatalomnak sikerült a magyarság egy részét elválasztani a másiktól. Református papok és plébánosok közt itt-ott ugyan kötöttek barátságok, a két gyülekezet képviselői, szolgálai nagy ritkán, főleg temetéseken, esküvőkön vagy családi eseményeken meg-megjelentek, de ezentúl szinte semmi nem történt. A kapcsolatok tudatos erősítése a nyolcvanas években indult el, a januári egyetemes imahét rendezésével, egyik fél meghívásával a másik istentiszteletére. Erőltették viszont a protestánsoknak a román görög keleti (ortodox) egyházzal való ökumenikus kapcsolatát. Persze csak a hierarchiában, a gyülekezetekben nem.

1990. januárjától a római katolikus egyházzal csodálatosan jó az együttműködés. Január 24-én megalakult Kolozsváron a Romániai Magyar Egyházak Szövetsége. Eleinte munkaközösségként működött, majd egyre jobban szélesedett a hatásköre. Az egyházak hivatalos vezetősége az 1990. január 19-i marosvásárhelyi hivatalos találkozón felkarolta ezt az ügyet: elkészített egy programot, mely párbeszédet indítványoz a teológiai ve-

zetés és a gyülekezetek szintjén. A misszió, a vallásos oktatás, a műemlékvédelem, a teológiai együttműködés és hitvallás kérdéskörében.

– *Milyen a romániai magyarság hitélete?*

– Nehéz kérdés. Mi különbséget szoktunk tenni a népegyház és a hitvalló egyház között. A reformátusoknál majdnem minden újszülött megkeresztelt, a fiatalok közel kilencven százaléka konfirmál, és szinte ugyanannyian egyházzal is házasságot kötnek. Akit megkereszteltek, az mind tagja valamelyik egyházi gyülekezetnek. Ez a hagyományos keret a népegyház. A hitvalló egyház pedig a rendszeres templomjárókból, azokból áll, akik ezzel és általában az életükkel is kifejezik a hitüket. A két forma közt elég nagy a különbség.

A templomlátogatási arány a református egyházban tíz százalék körüli, ami városon öt, falun pedig húsz százalékot jelent. Néhol, mint például Kalotaszegen, ennél is többet, hisz vannak olyan gyülekezetek, ahol a fél falu ott van a vásárnapi istentiszteleteken. Mindazáltal a szakadék a népegyház és a hitvalló egyház közt mély, mivel a hitéletet gyakorlók aránya erre a tíz százalékra korlátozódik. És az sem vigasztalhat bennünket, hogy ez az arány jóval több, mint amennyit Nyugat-Európában vagy akár Magyarországon kimutatnak.

A keresztyén egyház, közelebbről a nyugati keresztyénség mindig is vallotta azt, hogy az egyház láthatatlan. Pusztán abból, hogy templomjáró vagy nem jár rendszeresen templomba, nem tud(hat)juk biztosan megállapítani, hogy ki a hívő és ki nem. Ezért hát a népegyház mégiscsak alkalmas keretnek látszik, mivelhogy végeredményében nem az ember dönti el, hanem csakis Isten tudhatja, ki az övé igazán.

Valószínű, hogy a mi egyházaink meg is tartják a népegyházi keretet, ám látva a hitvalló tagok kicsiny számát, fokozottabb működésre buzdítunk. És már azt is szép eredménynek tekinthetnénk, ha sikerülne megtartani az említett tíz százalékot.

Hát ha még növelhetnénk is! Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati demokráciában észlelhető szekularizáció ide is be fog gyűrűzni.

Azonban reméljük, hogy Erdélyben valamelyest nehezebben fog teret hódítani, mint Magyarországon, mert minekünk, hogy úgy mondjam, besegít a görög keleti keresztyénség.

– *Hogyan?*

– Azáltal, hogy ott a hitélet közelebb áll a „mágiához”, mintegy kimerül bizonyos szertartások gyakorlásában. Nem intellektuálisan fejeződik ki, a hívő ember nem mondja el gondolataiban azt, amit, illetve amiben hisz, hanem csak megéli, bizonyos érzelmi sikon. A vallásos hit, érzület kimerül bizonyos szertartások (formák) gyakorlásában. Ezért ott a népegyház azonos a hívő egyházzal, hisz mindenki templomba járó, aki a hitéletben részt vesz. Nos, ez a keleti hatás valamelyest fékezheti a szekularizációt, megóv(hat) bennünket attól, hogy nálunk ne fogyatkozzon a hívők száma.

– *Pedig a protestantizmusnak, létrejötté idején, az volt az egyik fő célja, hogy elmélyítse, bensőségessé tegye a hitéletet.*

Az egyházatyák azt szerették volna elérni, hogy a hívők egyszerre intellektuálisan fogják föl és éljék is meg a hitüket. A polgárosodás korában ennek nemcsak hitéleti, egyháztörténeti jelentősége volt, hanem igen komoly művelődéstörténeti következménnyel is járt. Az irodalomban, a művészetekben érezhetően előretört a lélekábrázolás gyakorlata, az emberek belső világának elemzése, illetve művészi ábrázolása.

– Csakhogy az átlagember, ha teheti, mindig a kisebb ellenállás vonalán halad, tartózkodik a fokozottabb szellemi erőfeszítésektől. Nagyobb hatással van rá az, amit lát és hall, a közvetlen érzékelés, mint az, amit racionálisan kell felfognia és feldolgoznia. Magyarán: nagyobb élményt jelentenek számára az évtizedek alatt művészivé csiszolt egyházi szertartások, mint a szószékről elhangzó prédikáció. Ezért nekem úgy tűnik, hogy a

nem protestáns történelmi keresztyén egyházaknak – római katolikus, pravoszláv, görög keleti – nagyobb esélyük van, a szekularizáció körülményei közt, a hívők megtartására.

– *Ez a kérdés bizonyára külön tanulmányt, sőt könyveket érdemelne. Valamikor a skolasztika – a középkori arisztotelizmus s még előbb Anselmus – tanította a credo út intelligam (hiszem, hogy megértsem) tételét, azt, hogy a megértés a hitet követi. Ez a programgondolat zavartalanul élt egészen a reneszánszig, illetve a reformáció koráig. A reformáció még ezt a tömegegyházat örökölte, és úgy gondolta, hogy a hitélet mindenkinél elmélyíthető. Azonban a XVIII. és a XIX. század racionalizmusa és liberalizmusa ezt oly módon vitte dűlőre, hogy a maga korának premisszái szerint a cselekvő reformáció utólag – mai szemmel nézve – naívnak tűnik.*

– Nem véletlen, hogy a XX. század közepétől, s még inkább a hetvenes, nyolcvanas években, a nyugat-európai keresztyén-ségben valóságos teológiai mozgalmak keletkeztek, indultak, keresve a kiutat a válságos helyzetből. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy egységesen a nem racionális, hanem a mitikus-hoz kötött, a látás, hallás és egyéb érzékelések útján tapasztalható érzelmi vallási gyakorlat felé közelednek. Ezt a klasszikus teológia úgy értékeli, minthogyha szakítani akarnának a reformációval, a skolasztikus humanizmussal. Mi úgy látjuk, hogy ezáltal az „igeközpontú”, azaz intellektuális-központú vallásos hit kerül(ne) veszélybe. Lehet ugyan, hogy a nyugati keresésnek valahol igaza van, mert a szekularizációval szembeni küzdelemben egy látványosabb, az érzékire építő vallásos kínálat eredményesebb lehet, mint a protestantizmus befelé vetülő hit-élete. Azonban ezt az érzelmire épülő vallási programot úgy kellene véghez vinni, hogy ne menjen veszendőbe az, ami értékeset a skolasztika és a reformáció hozott.

Kolozsvár, 1991.

Szolgálatban

– Hol, mivel kezdjük a beszélgetést? – kérdezem **Kántor Lajos** irodalomtörténésztől, a *Korunk* nagy múltú folyóirat főszerkesztőjétől. Hisz olyan gazdag, szerteágazó a tevékenységed, hogy zavarba jövök, ha azt keresem, mivel indítsunk. Nem szeretnék fontoskodónak tűnni, ezért azt ajánlom, vágunk a közepébe. – Hány köteted jelent meg eddig?

– Hűsz-egynéhány. Persze ezek közt olyan képzőművészeti kismonográfiák is vannak, amelyek, noha én írtam, mégis legalább annyira szerzők a művészek is, mert az ő munkáik nélkül a könyvek sem íródhattak volna meg.

– Arra a sorozatra gondolsz, amelyben a középnemzedék mutatkozott volna be?

– Igen. Csakhogy a Kritérionnak ezt az igazán szép vállalkozását hamar leállították. Én Cseh Gusztáv, Deák Ferenc és Paulovics László művészi tevékenységét elemeztem egy-egy tanulmányban.

Nem sorolom önálló köteteim közé azokat a könyveket sem, amelyekben az újabb kori magyar irodalomból adtunk ízelítőt a tanulóifjúságnak. Nem tekintem saját kötetemnek a *Korunk Galéria* című könyvecskét sem, vagy más hasonló kiadványokat, amelyeket én gondoztam (például *A költő életeit*, ezt a Szilágyi Domokosra emlékező könyvet s másokat). Nagyon szép antológiát készítettünk a fiatal erdélyi magyar líráról, és egy másikat, amely távolról sem annyira szép kivitelezésű, ám annál fontosabb: a romániai magyar irodalom első román nyelvű

gyűjteménye. Évekbe telt, amíg kiharcoltuk, hogy megjelenhessen. Ezért vagyok zavarban, amikor azt kérde, hány kötetem jelent meg eddig.

– Írsz irodalomkritikát és irodalomtörténetet, színikritikát és képzőművészeti bírálatokat, antológiákat, kiadványokat szerkesztessz, gondozol, elég gyakran közölsz publicisztikát, ugyanakkor főszerkesztője vagy a *Korunknak*. Ráadásul 1989. decemberétől intenzíven politizálsz is. Csodálkozom, hogy jut idő ennyi mindenre. Lehet ennyiféle munkát felelősen végezni? Nincs ebben túlvállalás!?

– Meggyőződésesem, hogy ilyen sok feladatnak az ember nem tud becsületesen eleget tenni. Viszont 1989. decemberében olyan megbízást kaptam, amely elől nem térhettem ki. A diktatúra bukása után, karácsony első napján a kolozsvári értelmiségnek, magyarságnak haladéktalanul meg kellett szerveződnie, s akkor kellett eldönteni, ki legyen a Romániai Demokrata Szövetség – akkor még Kolozs Megyei Demokrata Tanács – itteni elnöke. Mivel olyan embert kerestek, aki nem tartozott a régi hivatalos gárdához, és a különböző felfogású egyének elfogadják, Benkő Samu engem ajánlott. Így lettem ennek az érdekvédelmi szervezetnek az első elnöke. A Tanács a Kolozs megyei napilap, a volt *Igazság*, most már *Szabadság* szerkesztőségében alakult meg azt követően, hogy előző nap Gáll Ernő nyugalmazott egyetemi tanár, a *Korunk* volt főszerkesztője lakásán megfogalmaztuk a *Hívó Szót*.

– Kik szerkesztették a felhívást?

– A szöveg megfogalmazásával Balázs Sándor egyetemi tanárt és engem bíztak meg. Harmadikként társult hozzánk Cs. Gyimesi Éva, később pedig Gáll Ernő. Miután elkészültünk, a jelenlevőknek felolvastuk a programpontokat. Gáll Ernő lakásán elég kevesen voltunk, de a szöveget elvitték még néhány emberhez, akik szintén aláírták (összesen tizenöten), és a *Szabadság* december 24-i számában meg is jelent.

– *Miért Hívó Szó? Ki volt a keresztapja?*

– Lászlóffy Aladár keresztelte el akkor este Gáll Ernőéknél, Kós Károly *Kiáltó Szó*-jának mintájára. *Kiáltó Szó* volt a neve annak a szamizdat kiadványnak is (főszerkesztő: Balázs Sándor), amelynek a jelenlevők közül többen munkatársai voltak, de ezt akkor még nem tudtuk egymásról.

– *A román sajtó egy része „értetlenül” fogadta és mintegy számon kérte, hogyan lehetséges, hogy a romániai magyarság olyan gyorsan megfogalmazta az összes alapvető követeléseit, hisz sok párt csak hetekkel vagy hónapokkal később alakult meg. Ez semmilyen más módon nem volt lehetséges, „következtették”, csak úgy, hogy a magyarok jóval a decemberi események előtt szervezkedni kezdtek.*

– Ezek a vádaskodások azt „felejtik el”, hogy a romániai magyarság évtizedek óta súlyos nyomorban élt. És annyira elviselhetetlen volt már a helyzete, hogy aki nem az elvándorlást választotta, kénytelen volt megfogalmazni azokat a követeléseket, amelyek megvalósítása nélkül nem tudta elképzelni a jövőjét. A *Kiáltó Szó* elkészült nyolc számában – technikai okokból csak kettő jelent meg – a tanulmányok szerzői a romániai magyarság alapvető gondjairól, létkérdéseiről töprengtek. Még régebben Szöcs Gézáék hasonló gondolatokat fogalmaztak meg, és kétségeiket, követeléseiket – hivatalosan vagy félhivatalosan – el is küldték különböző romániai és nemzetközi emberjogi szervezetekhez. Tehát a gondolatok jó ideje éltek/élnek bennünk. Épp ezért a Gáll Ernőék lakásán szervezett találkozón csak finomítani kellett az alapprogramon. A *Kiáltó Szó* első számában közzétett programban is szerepelt a Bolyai Tudományegyetem újraindításának a gondolata, amelyről – bármilyen párt- és miniszteri nyilatkozat ellenére – a romániai magyarság nem mondott le és nem is fog lemondani. Summázva az elmondottakat: ami inséges időkben a legjobbban megfogalmazódott, kötelező programmá vált. Mert ez a program nem ábrándokat kerget,

hanem – tágítva a szűkös lehetőségek körét – értelmes szavakba foglalta az Erdélyben, Romániában élő magyarság kíváncsú jelenét és jövőjét. Ezért realista a *Hívó Szó*.

– *Ez után következett Nagyvárád...*

– A nagyváradi kongresszus után maradtam kolozsvári alelnök, és tagja lettem az országos elnökségnek. Ezt a megbízást azért vállaltam szívesen, mert nagyon fontosnak tartom a sokféle szempont, elképzelés józan egyeztetését, és az önveszélyes kompromisszumok egyidejű megakadályozását. Megnyugtató, hogy Nagyvárádon sikerült megállapodásra jutnunk, és megakadályoztuk, hogy szakadás álljon be a szervezetben. Mert igenis volt ilyen veszély.

Még csupán annyit, hogy azokat semmiképp sem szabad politikai hatalomhoz juttatni, akik nagyon vágnak rá, mert belőlük lesznek a kisebb-nagyobb diktátorok. Tudnunk kell, hogy ott állnak a második és harmadik vonalbeliek, és csak arra várnak, mikor nyílik meg a hatalom kapuja, hogy beugorjanak rajta. Ennyit a politikai dolgokról.

– *Valóban, térjünk át az irodalomra, mert mindenekelőtt irodalomtörténész, irodalompolitikus vagy, s csak aztán jön minden egyéb.*

– Idestova harminc éve, hogy ebben a szerepkörben „tetszellegek”. 1959 óta szerkesztem a Korunk irodalmi rovatát, ami irodalompolitikai munka is volt a javából.

Ha időrendbe szedve mondanám el mindazt, amit a harmincegy éves irodalompolitikus munkámban igazán fontosnak érzek, akkor az első, második és harmadik Forrás-nemzedék melletti kiállással kezdeném. Hiszen a romániai magyar irodalom első nagy megújulása – amit ma már majdnem mindenki elismer – az első Forrás-nemzedék felbukkanásával kezdődött, és a hatvanas évek elejére esik. 1961 őszén jelent meg a Forrás-sorozat első kötete, Veress Zoltán *Menetirány* című elbeszéléskötete. Öt követte 1962-ben Lászlóffy Aladár és Szi-

lági Domokos egy-egy verskötettel. Utánuk jöttek a többiek: Hervay Gizella, Bálint Tibor..., nem feltétlenül életkori sorrendben. Majd a fiatalabbak: Király László, Farkas Árpád, Vári Attila és sokan mások. Szilági István *Sorskovácsa* valamivel később jelent meg.

Abból az alkotói magatartásból, amely az első Forrás-nemzedéket jellemezte, egy merőben új látásmód csapódott le. Ez Szilági Domokosnál és Lászlóffy Aladárnál volt különösen jelentős, mert kettejük költészetében tört meg a hatvanas évekig általánosan érvényesülő neoproletkult. Ennek az irodalmi kimerésnek a minőségi meghaladásával vált korszakossá az új költői szemlélet, amely a nemzedékbeliek költészetét és prózáját is meghatározta. Ezt az új fuvallatot érezzük Veress Zoltán legjobb novelláiban, Bálint Tibor korai karcolataiban, *Zokogó majom* és *Zarándoklat a panaszfalhoz* című regényeiben, és másoknál is. Így tehát erről az igényszintről és erkölcsi magaslatról kell megítélni mindent, ami addig nálunk az irodalomban történt.

Egyébként az új hullám képviselői az előző nemzedékbeliekre is erősen hatottak. Páskándi Géza, Bálint Tibor, Szilági Domokos, Lászlóffy Aladár nélkül a hetvenes és a nyolcvanas évek irodalma nem úgy alakult volna, ahogyan alakult. Ez az alkotócsoport Sütő András, Panek Zoltán prózájának és Kányádi Sándor költészetének bizonyos hangváltását is befolyásolta. Nem is beszélve az idősebbekre tett jótékony hatásról, akiknek tényleg alapos hangváltásra, nagy megújulásra volt szükségük ahhoz, hogy fennmaradjanak és irodalomtörténeti számbavételükre sor kerüljön.

– Horváth Istvánra gondolsz?

– Horváth Istvánra is, természetesen. De olyanokra is, mint Szemlér Ferenc, aki sok mindent végigcsinált az irodalomban. És még jó néhányukra. Érdekes viszont, hogy Nagy Istvánra nem hatott. Ő ment a maga útján, hol jobban, hol rosszabbul.

Nagy István egy másfajta történelmi józanodáson ment át, ami egyértelműen kitűnik emlékirataiból.

Hogyha párhuzamba állítjuk a magyarországi irodalmat az ittenivel, azt látjuk, hogy az anyaországban Juhász Ferenc, Nagy László, Csurka István vagy Kamondy László töltötte be azt a szerepet, amit itt néhány évvel később Veress Zoltán, Bálint Tibor, Szilágyi István és Köntös Szabó Zoltán. (A sajátos történelmi-társadalmi körülmények miatt Erdélyben mindig is volt egy kis lemaradás.)

Ez az, amit – úgy érzem – az irodalomtörténetnek le kell jegyeznie. Ami később történt, az már egyértelműen a mához vezet, és a Korunkkal áll összefüggésben. Mert kétségtelen, hogy amíg lehetett, a Korunkban érvényesítettünk egyfajta irodalompolitikát. Ugyanazt tesszük most is, amióta ismét lehet. Erdélyben az irodalom mindenkor irodalmon kívüli kérdésekben is hallatta szavát. Ezt egy pillanatra sem szabad figyelmen kívül hagyni.

– *Romániában a politikai hatalom évtizedekig erőltette azt a gondolatot, hogy a romániai magyar irodalom a román irodalom szerves része, semmi köze a magyarországi, az egyetemes magyar irodalomhoz. Ez nyilván képtelenség, viszont szeretném ha kifejtenéd a véleményed a kettős kötődésről.*

– A kettős kötődés tagadhatatlan, bár sokszor hivatalosan tiltakozni kellett ellene. És mindig akadtak olyanok, akik időnként meg is tették. Ők voltak ennek az irodalomnak a kiárusítói. Az, hogy a romániai magyar irodalom a magyar irodalom egészéhez tartozik, a dolgok logikájából következik. Aminthogy ugyancsak a dolgok logikájából következően nem tehetünk úgy, mint ha nem létezne körülöttünk egy román irodalom, amely csupán szervezeti kereténél fogva is befolyásolja a romániai magyar irodalom alakulását. Ugyanannak az írószövetségnek voltunk a tagjai közel harminc évig. Sok mindent láttunk, hallottunk, tapasztaltunk.

– Azt mondd, hogy az erdélyi magyar irodalom körül létezik és hat egy román irodalom. Mióta van román irodalom Erdélyben?

– A második világháborút közvetlenül követő években itt nem volt kiterjedt román irodalom. Csak egy-két alkotó. Lucian Blaga például, akit mint költőt és idealista gondolkodót teljesen háttérbe szorítottak. És Ion Agirbiceanu író. És ezzel vége volt az észak-erdélyi román „irodalomnak”, mert akik még voltak, vagy elmentek Nagyszebenbe, vagy Bukarestbe kerültek.

– Mikor jelent meg Erdélyben a román irodalom, amelyre immár oda is kellett figyelni?

– A hatvanas évek elején. Azok a fiatal román írók, akik először Kolozsváron feltűntek, a mi nemzedéktársaink voltak. Velük természetesen gyakran találkoztunk. Kapcsolataink érdekesen, sőt tanulságosan alakultak. Az évek alatt olyan hatalmas és izgalmas anyag gyűlt össze erről, hogy elhatároztam, könyvet írok belőle.

– Kikre gondolsz?

– Olyanokra, mint Dumitru Radu Popescu, aki a közelmúltig az írószövetség elnöke volt. Kiváló tehetségű dráma- és prózaíróként indult, hogy később a Ceausescu-rezsim egyik legszolgalelkűbb hivatalnoka legyen. Eleinte rendkívül fontos volt neki, hogy a magyar írók támogassák, fordítsák, funkciókba segítsék. Emelkedett is. Innen került fel végre abba a székbe, ahonnan erkölcsileg hatalmasat bukott.

Vagy itt van Augustin Buzura, a legismertebb román prózaírók egyike, aki nehéz időkben sokszor kiállt a romániai magyar irodalom mellett. Viszont úgy tűnik, mintha újabban kevésbé vállalna bennünket. Számomra ez valóságos rejtély, és nagyon rosszul esik, mert mondhatni baráti, legalábbis közeli kapcsolatban voltunk.

Amikor a Korunkhoz kerültem, főszerkesztőm, Gáll Ernő külön felhívta a figyelmemet a román irodalomra, amellyel fokoza-

tosan ki kellett építenem a kapcsolatot. Számomra ez akkor amolyan feladat kijelölés volt, de elvi szükségletként is jelentkezett.

Kezdetben csak alkalmi, esetleges kapcsolataim voltak a román írókkal és költőkkel. Később, az írószövetségi kongresszusokon találkoztam olyan nagyformátumú költőkkel, mint Nichita Stănescu és Eugen Simion, olyan kiváló prózáírókkal, mint Marin Preda vagy Fanus Neagu. Mircea Iorgulescuval rendszeresen leveleztem. Két hónappal ezelőtt találkoztam vele Párizsban. 1989 nyarától Franciaországban él. Hadd jegyezzem meg, hogy Adrian Marinoval való találkozásom az irodalomban ugyancsak elindított egy folyamatot. Könyveit fordítottam magyarra. Anton Holban két világháború közti regényeihez előszót írtam, akárcsak Eugen Simion *Párizsi utinaplójához*. Meg Fanus Neagu novelláihoz. Ő a másik nagy csalódásom. Egyike volt azoknak, akik azt írták, hogy „a Székelyföldön román fejjel futballoznak a magyarok”. Döbbenetn beszéltünk róla Domokos Gézával, aki számon is kérte tőle, amire azt válaszolta: „Úgy hallottam.” Nem értem, hogy tud egy ilyen tehetségű ember oda aljasodni, hogy ilyesmit leírjon!? A Korunkban többkevesebb rendszerességgel igyekeztem tájékoztatni az olvasókat a román irodalom valódi értékeiről.

– *Te az erdélyi magyar irodalom kettős kötődését vallo. Ez azt is jelenti, hogy ez az irodalom sajátos értéket képvisel a magyar irodalom egészében?*

– A magyar irodalom egysége azóta vitatéma, amióta léteznek kisebbségi magyar irodalmak. Egyesek összmagyar, mások egyetemes magyar irodalomról beszélnek. Ez az irodalom azonban már csak azért sem lehet homogén, mert területi és politikai megosztottság függvényében élünk. Ilyen módon magyar írók és magyar irodalmak színezik a magyar irodalmat. Az egységes szempontokat nyilván alkalmazzunk kell az értékelés-

ben, viszont a magyar irodalom egészében a kisebbségi irodalmak elemzésekor érvényesíteni kell a differentia specificákat is.

Az első világháború után a régi Magyarország felbomlott, és létrejöttek a kisebbségi magyar irodalmak: az erdélyi vagy romániai magyar irodalom, a vajdasági vagy jugoszláviai, valamint a felvidéki, kárpátaljai vagy szovjetunióbeli magyar irodalom. Mindezek mellett természetesen létezik a nyugati magyar irodalom is. De ott a sajátosság nem országonként változik, mint a Magyarországgal szomszédos utódállamok kisebbségi magyar irodalmában, hisz teljesen idegen nyelvi környezetben élő és alkotó kis csoport(ok) vagy elszigetelt emberek irodalmi munkásságáról van szó, amely csak a nagyobb egységben élő magyarok között, elsősorban az anyaországban válthat ki hatást.

Erről jut eszembe egy személyes élményem. A hatvanas években történt. Annak idején a Korunk egészen jó kapcsolatot ápolt a különböző jugoszláviai magyar folyóiratokkal és művelődési intézményekkel. Bori Imre irodalomtudós vendégként tartózkodtam Szabadkán. Azon a találkozón, amelyen én a romániai magyar irodalomról beszéltem vajdasági magyar pedagógusoknak, a neves irodalomtudós lerajzolta nekem – most is őrzöm a cetlit –, hogyan képzei el ő a magyarországi és a kisebbségi magyar irodalmak kapcsolatát. Egy nagy központi kör köré kisebb köröket rajzolt oly módon, hogy azok egymást is messék. Valóban voltak olyan művek – különösen a két világháború között –, amelyek egyként tartoztak az erdélyi és a vajdasági magyar irodalomhoz. Az Erdélyi Szépmíves Céh vajdasági és felvidékéki magyar írók műveit is megjelentette. Az Erdélyi Helikon, személyesen Kuncz Aladár pedig – az utódállamokban élő írók és irodalomtudósok segítségével – szerette volna behatóan tanulmányozni a kisebbségi magyar irodalmakat.

Ha léteznek végleges ítéletek, akkor az a tudományos megállapítás, hogy a magyar nyelven írott irodalom magyar irodalom,

ilyen végleges ítélet. Tudománytalan az az elképzelés, hogy valamely irodalmi mű vagy művészi alkotás hovatartozását nem a nyelv, hanem az országhatárok döntenek el. Hogy a más nyelven született és más kultúrkörhöz tartozó irodalmi alkotásokat ahhoz a nemzeti irodalomhoz kell csapni, amely az államot meghatározó népességé. A Magyarországon született német nyelvű művek nem a magyar, hanem a német irodalom részét alkotják, amiként a svájci német irodalom is a német irodalomba tartozik. Természetesen a romániai magyar irodalom sem tarthat máshova, csakis a magyar irodalom egészéhez. A korábbi ilyenfajta nyílt vagy burkolt román nacionalista kísérleteket a romániai magyar irodalom képviselői lényegében midig visszautasították. Persze árulóink nekünk is voltak. Kovács György író az elsők között fogadta el ezt a román nacionalista törekvést. Ahányszor felkérték, Hajdú Győző is megtette, bár az is igaz, hogy szerkesztői gyakorlatában ezt nem érvényesítette.

– *Az erdélyi magyar irodalom és irodalomkritikus sajátos helyzete a jövőben is fenn fog maradni?*

– Az erdélyi magyar irodalom mindaddig sajátos helyzetben volt, amíg elzártságban éltünk. Látod, máris múlt időben fogalmazok, holott, jelek szerint, ez még túlon túl korai. Mert ha tárgult is a mozgástér, és nemcsak az utazást nem tiltják, hanem azt sem, hogy ott közöljünk, ahol akarunk, az erdélyi magyarság még mindig el van zárva a magyar irodalom és művelődés egészétől. Ma is épp oly nehéz itt hozzájutni Magyarországon kiadott irodalmi alkotásokhoz, mint azelőtt. A könyvüzletek magyar részlegei ugyanúgy üresek most is, mint december előtt voltak.

Így hát nemcsak az irodalomkritikus érzi úgy, hogy különleges feladatokat kell megoldjon, hanem maga az irodalom is sajátos helyzetben van. Mert nem Torda vagy Torockó íróját kell bemutatnia, hanem meg kell mérnie őt a magyar irodalom egészében. Ebben a nagy összefüggésben mozogva kell kimutatnia

róla, hogy mi újat, jelentőset mondott, hozott, nem csupán tartalmilag, hanem formailag, stílárisan is.

A hosszú elzártság miatt Erdélyben az irodalom sokkal jelentősebb szerepet töltött be a magyarság szellemiségében, mint az anyaországban. Nálunk az író, a költő – amolyan muszájherkulesként – irodalmon kívüli feladatokat is felvállalt. Különösen az utóbbi években volt rendkívül súlyos a helyzet. A hiteles alkotókat teljesen megfosztották a politikai megnyilatkozás lehetőségétől. A körülmények hatalma folytán a romániai magyar irodalomnak nem voltak szószólói, csak szócsövei. Hajdú Győző, Létay Lajos és mások, akik a párt- és állami vezetésben dolgoztak, nyilvánosan elmondták azt, amit elvártak tőlük. Megszépítették a romániai magyar dolgozók, pardon! a „magyar nemzetiségű románok” siralmas helyzetét. Az irodalom és az irodalomkritikus helyzete csak akkor fog valamelyest megváltozni, ha megnyílnak előttünk is a politikai cselekvés terei, és az irodalmi élet szabaddá válik. Sajnos, ilyen „veszély” egyelőre nem fenyeget bennünket.

– *Aligha van valaki, aki nálad jobban ismeri az erdélyi magyar színházak munkáját, életét, hisz évtizedek óta figyelemmel kíséred majd minden mozdulatukat. Sőt, nem egynek a születésénél is bábáskodtál. Együtt szurkoltál velük a puszta fennmaradásért folytatott elkeseredett küzdelmekben, de tanúja voltál ragyogó teljesítményeknek is. És nemcsak a hat magyar színházra figyeltél, hanem a Kárpátokon túlra, a román fővárosba is ki-kiruccantál jelentősebb színházi eseményekre.*

Jó tíz évvel ezelőtt egy alkalommal jelen voltam egy értekezleten, ahol Kolozs megye akkori vezető pártpolitikusai döbbszerűen hallgatták és igen-igen rosszállották a beszámolóban azt a részt, melyből arról értesültek, hogy a kolozsvári Állami Magyar Színháznak kétszer akkora volt az éves bevétele, mint a kolozsvári Állami Román Színháznak, holott a város magyar lakosságának számaránya a románnak már csupán az egyharmada

volt. Ráadásul a városatyák már rég „gondoskodtak” róla, hogy Kolozsvár magyar lakosságát egzisztenciálisan a peremvidékre szorítsa. Jellemző viszont, hogy a jelenlevők közül egynek sem „jutott eszébe”, hogy a kolozsvári magyar színjátszás több mint kétszáz éves (1792.december 11.), román színház pedig csak 1919-től működik (néhány éves megszakítással) a Magyar Nemzeti Színház erőszakkal eltulajdonított gyönyörű épületében.

– Erdélyben a színháznak az irodalomnál is sajátosabb (volt) a helyzete. Ahol az etnikai közösségek szellemi életfunkcióinak a természetes működését évtizedeken át akadályozták, ott a színház nem lehetett csupán a szórakoztatás és az esztétikai izlésnevelés eszköze, hanem közösségsszervező és azonosság-tudat erősítő funkciót is be kellett töltenie. Nem is szólva arról, hogy az egyházak mellett a színházak voltak az anyanyelv legfőbb őrhelyei.

Nagyon szívesen emlékszem vissza az első nemzetiségi színházi kollokviumra, amit Sepsiszentgyörgyön tartottunk 1978-ban. Azt a Lócsiszar-előadást (Sütő András és Harag György művét), azzal a közönséggel nem lehet elfelejteni. Jóleső érzéssel idézem fel a *Buszmegálló* kolozsvári bemutatóját is, amely a Ceausescu diktatúra legelviselhetetlenebb időszakában valóságos politikai tettnek bizonyult. Egyébként abban az időben sok magyar és román színházi előadás nyílt tiltakozásszámba ment az embertelen elnyomás és a totalitárius rendszer ellen. Az *Úrhatnám polgár* kolozsvári román nyelvű előadása mellett kiemelkedően fontos volt ebben a gondolati összefüggésben a *Revizor* bukaresti bemutatója, amely mindössze öt előadást ért meg, és az igazgató-rendező Liviu Ciuleit ki is rúgták. Mert a sok törpe, mondhatni az ország egész vezető gárdája magára ismert benne.

Diktatúrákban a színházak sajátos szerepet töltenek be a közösségek szellemi életében. Különösen nagy szüksége van a színházra a nemzetiségének, aki frusztráltságában, testi-lelki

megnyomorítottságában a színházban ébred magára. A néhány órás együttlét erőt ad neki arra, hogy egy ideig elviselje az újabb megpróbáltatásokat.

– Azon tűnődöm, vajon ki volt nagyobb szála a hatalom szemében, a színház- és irodalomkritikus vagy a publicista Kántor Lajos? Ha amott a közvetett bíráló a jellemző, publicisztikai írásaidban kendőzetlenül tártad fel a romániai magyarság tarthatatlan helyzetét, sorskérdéseire nemcsak a magyarországiak, hanem a nagyvilág magyarjainak figyelmét is felhívtad időnként. Tetted ezt olyan időkben, amikor a hatalom részéről ezért megvetés, mellőzés, illetve a közléstől való eltiltás járt gyakran „fizetségül”. Emlékszem, a Korunk egyik szerkesztőségi értekezletén a megyei propaganda titkár nyilvánosan megfenyegetett egy Magyarországon közölt írásodért. Gyűlés után pedig a főszerkesztői szobában órákig próbáltak „jobb belátásra bírni”. Hiába.

– Az utóbbi időben elég gyakran szólaltam meg kifejezetten publicisztikai céllal. Napilapokban is. Sok írásom, nyílt levelem jelent meg itthon. Magyarországon és nyugaton. Név nélkül is. Nem feltétlenül gyávaságból. Egy Csoóri Sándorhoz címzett nyílt levelemért többen prűszköltek...

Az az igazság, hogy az emberben fokozatosan felgyűlt a mondanivaló. Úgy éreztem, feltétlenül szólni kell, ideje már, hogy tegyünk valamit. Hovatovább rá kellett jönnöm, hogy az irodalommal kevésbé és csak közvetve tudok hatni. Nem mintha a publicisztikával mindenkire szólhatnék, de mintha mégis több embernek hívhatnám fel így a figyelmét a súlyosnak érzett gondokra.

Épp a napokban néztem át a Kolozsváron megjelenő új napilap, a Szabadság 1989. december végi számait – valóságos fórum! Az emberek felvillanyozódtak, újraéledtek. Szabó Gyula például, akit korábban mindenki olyan írónak ismert, aki a történelembe temetkezik és csak a nagyepikában szólal meg,

újabbán szinte állandóan jelen van publicisztikai írásokkal. Jó publicisztikára most különösen nagy szükség van. Egyébként ennek nagy hagyománya van Erdélyben.

– Végére hagytam a szerkesztői munkát. Nem mintha kevésbé fontosnak érezném, hanem azért, mert – mint magad mondtad – a Korunkot életed jelentős részének tekinted.

Emlékszem a Ceausescu-diktatúra utolsó éveiben esetlegesen tartott szerkesztőségi értekezletekre. Nagyon rossz hangulatú megbeszélések voltak, heves főszerkesztői indulatkitörésekkel, fenyegetésekkel. Akkor már nemcsak sejtettük, hanem biztosan tudtuk, hogy a felső politikai vezetés alig titkolt célja a lap teljes lezüllesztése, megszüntetése. Ebben a küzdelemben (szélmalomharcban?) időnként te voltál a legkeményebb fiú. A kollégák zömével együtt igyekeztél lelassítani a leépülési folyamatot. De mielőtt a Korunk valóban széthullott volna, szerencsésen közbeszólt a sors, új politikai és kulturális helyzetet teremtve. A decemberi (fegyveres) események forgatagában, gomolygásában aztán átvetted a lap főszerkesztését...

– Életem nagy részét a Korunknál töltöttem. Több mint harmincegy éve vagyok a lapnál. Amikor idekerültem, ötödéves hallgató voltam, huszonegy éves, amit egyesek nehezményeztek is. Emlékszem, valaki ingerülten fakadt ki: mit keres ott egy olyan fiatal gyerek, akinek még semmilyen tekintélye nincs. Nem tudom, milyen tekintélye lehet egy huszonegy éves fiatalembernek, de az az igazság, hogy akkor már volt mögöttem egy-két irodalmi vita. Ötvenhat után jártunk, javában folyt a boszorkányüldözés. Azért, hogy az olyan befutott egyéniségeket, mint Kiss Jenő és mások, megkíméljék az ideológiai ostromozástól, meghurcoltatástól, a legfiatalabbakat szemelték ki erre. Mások közt engemet is. Ezt Földes László mesélte el később, aki, mit az Utunk akkori főszerkesztője, maga is cselekvő részese volt a hadjáratnak, amíg aztán őt is ki nem rúgták.

Bárhogy történt is, kölyökként kerültem a Korunkhoz, az irodalmi rovat élére. Az ötvenharmadik évemhez közeledve most különösnek érzem, hogy akkor egy huszonegy éves gyerek vezette a folyóirat irodalmi rovatát. De hát nem sokkal idősebb szerkesztőket hoztam most én is a laphoz. Az elmúlt néhány hónapban a Korunk szerkesztőgárdája közel húsz évet fiatalodott. Ezt nagyon fontosnak tartom, mert a szerkesztőség nemcsak életkorban volt előrehaladott, hanem gondolkodásban is megöregedett.

– *A lapnál annak idején is belülről indult a fiatalítás, magad is ennek voltál a haszonélvezője...*

– Arra a fiatalításra nagy szükség is volt. Mert amikor a Korunk 1957-ben újraindult, egy meglehetősen ásatag folyóirat volt: súlyos, akadémikus jellegű, a marxizmus minden árnyoldalával. A folyóirat egyszerre tükrözte az '56 utáni erjedést és a forradalom leverését követő közhangulatot. Minap éppen az 1957-es lapszámokat forgattam: szörnyű dolgok jelentek meg bennük. Még olyan neves szerzőtől is, mint Méliusz József. Nem is szólva Nagy Istvánról és másokról... És mindezek mögött ott állt Gaál Gábor és a gaálgábori hagyomány, ami szentség volt, ami előtt csak letérdelni volt szabad.

Megint csak egy személyes élmény jut eszembe. Valamelyik évforduló kapcsán – a hatvanas években történt – arra kértek, írjak valamit Gaál Gábor irodalmi örökségéről. Erről addig érdemben nemigen beszéltek, a Korunk volt főszerkesztőjét inkább csak mint ideológust méltatták. Közéről nézve, rettenetes tévedések kísérték Gaál Gábor kritikai pályafutását. Igaz, hogy volt néhány telitalálat is. A cikk elkészült. Elmondtam a véleményem a szóban forgó kérdéstről, de távolról sem olyan élesen, mint ahogy a hetvenes években tettem volt. Vagy ahogy ma megírnám. Elolvasva, a szerkesztőkollégák is meglepődtek kissé, viszont annál nagyobb volt az özvegy meglepetése, mondhatni döbbenete, a nem éppen hízelgő szöveg miatt. Nem tu-

dom pontosan, hogy Gáll Ernő vagy Balogh Edgár diplomáciai érzéke győzött-e – talán mindkettőjüké –, de tény, hogy rábeszéltek, egyezzem bele, hogy a tanulmánynak csak az egyik részét jelentessük meg, méghozzá azt, amelyben egy pozitívabb irodalomkritikusi képet rajzoltam Gaál Gáborról (a második világháború előtti évekre vonatkozott). Azoknak a borzalmaknak a kemény bírálata, amiket az Utunkban követett el Horváth István és mások ellen, és az irodalompolitikai természetű Aranyvita értékelése akkor nem láthatott napvilágot. Ezzel csak jelezni akartam, hogy a múlttal való leszámolás már rég elkezdődött a szerkesztőségben.

– *De a nagy áttörés a hetvenes évekre esett...*

– Erre én is büszke vagyok. Mert bár ritkán tüntették fel a nevem a szerkesztőbizottság tagjai közt, bizonyos súlypontos lapszámok kidolgozásában és elkészítésében nekem is volt némi szerepem. Ezt hitelt érdemlően tanúsíthatja vagy cáfolhatja Gáll Ernő és Balogh Edgár, akik maguk is cselekvően vettek részt a megújításban, és jegyezték a lapot. Ez az az időszak, amikor az úgynevezett alkotó marxista vonal mellett egy nemzetiségtörténeti, nemzetiség- és kultúrpolitikai vonal erősödött fel a lapban. A Korunk a hetvenes években kezdett igazán népszerűvé válni, amikor is bálványból olvasmánnyá lett. Sajnos, a megújulás nagyon rövid ideig tarthatott, mert a nyolcvanas évek, különösen az évtized második fele már az ellehetetlenülés évei voltak. Ez a szörnyű időszak az 1989 októberi lapszámmal ért véget. Novemberben és decemberben már változott tartalommal jelent meg. 1990 január elsejétől pedig a Korunk szemléletében és tartalmában teljesen új folyóirat.

– *Milyen lesz az új folyóirat arcéle? Mi lesz a Korunk rendeltetése?*

– A Korunk a maga vegyes hagyományából igazán a népfrontos szakaszával büszkélkedhet, amikor egyaránt kitekintést nyújtott Európára és a világ magyarságára. Nevét nemcsak

azért őriztük meg, mert egy új című lapot sokkal nehezebb fel-futtatni, hanem főleg amiatt, mert ezt a hagyományt továbbvihetőnek és továbbvivendőnek tartom. Azt a világhiteketintést, amit előbb Dienes László, később pedig – jobb korszakaiban – Gaál Gábor képviselt.

Mi is különös hangsúlyt helyezünk arra, ami a hetvenes évek szerkesztői gyakorlatában – Gáll Ernő főszerkesztésével – oly emlékezetesen megvalósult. Vagyis: szeretnénk átfogni a romániai magyarság teljes életét bizonyos intellektuális szinten. És ha mindehhez hozzávesszük azt a rengeteg negatív tapasztalatot, amit a letűnt sötét diktatúrában kényszerűen szereztünk – aminek sajnos teljességgel most sincs vége –, akkor bizonyos, hogy nemcsak a romániai magyarságnak, hanem a világ bármely részén élő magyarságnak érdekes és tanulságos dolgokat fogunk tudni mondani. A Korunk olyan folyóirat kíván lenni, hogy nyugodtan állja a kihívást abban a nagyon gazdag mezőnyben, amit ma a magyar folyóirat-kultúra jelent. Főlébe akarunk nőni a csoportszempontoknak (népi, urbánus), hogy egyszerre legyen benne Mészöly Miklós, Csoóri Sándor, Konrád György és mindazok, akik – pártállásuktól és világnézetüktől függetlenül – magas színvonalat képviselnek a magyar irodalomban.

– *Ezt a beszélgetést nem fejezhetjük be úgy, hogy ne tennénk említést a Korunk Galériáról, arról a nagyszerű vállalkozásról, amely – mint a neve is mutatja – összenőtt a folyóirattal.*

– A Korunk Galéria kedvtelésből és szerkesztőségi lehetőség-ből született 1973-ban. Eredetileg nem pótcselekvésnek szántuk; azzá csak később vált, amikor a folyóirat barátaival másféle kapcsolatot már nem tarthattunk fenn. A Korunk-délelőttök termékeny eszmecseréjét már korábban betiltották. Így történt, hogy a Korunk Galéria túlélte a folyóiratot. Ezt képletesen mondom. Mert noha a folyóirat nem szűnt meg, szellemileg teljesen meddő lett. Tóth Sándor ismert korunkológus és Gaál Gábor-

kutató a lap erősen hanyatló szakaszát jellemezve azt mondta egyszer, ha az új Korunkból nem marad meg semmi, a *Korunk Galéria* művelődéstörténeti tényként fog fennmaradni. Nos, ebből a megállapításból annyi mindenképpen igaz lehet, hogy amikor lapot szerkeszteni már nem lehetett, a *Korunk Galériát* úgy-ahogy még össze tudtuk hozni. Aztán ezt is betiltották. A képeket lopva akasztottuk fel a falakra, időnként cseréltük őket, de a közönség már nem jöhetett be. Ez indult most újra, közel négy évi kényszerszünet után, a 251. kiállítással. De ezt a munkát ezentúl valaki más fogja végezni, a szerkesztőségbe került új kollégák közül.

Kolozsvár, 1990.

OSZK

Gróf Széchenyi Könyvtár

Mélyből jövő igazságok

László Gyula (Kőhalom, 1910 – Nagyvárad, 1995), régész, történetkutató, művészettörténész, képzőművész. 1940-től egyetemi tanár Kolozsvárt. 1944-től Budapesten egyetemi tanár, 1951-től múzeumi előadó, osztályvezető, 1957-től az ELTE tanára. 1980-tól nyugdíjas. Fitz József-díjas (1988), Széchenyi-díjas (1991), Nagy Lajos-díjas (1993).

1944–1949 között korszerű követelmények szerint átszervezte Kolozsvárt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régészeti Tárát. Szabédi Lászlóval részt vállalt a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum újjászervezésében. A szabatos gyakorlati ténykutatás és az alkotó művészi képzelet sajátos egysége teszi tudós életművét jellegzetessé. Mint történész az emberközpon-tú régészet úttörője: a kiásott tárgyak keletkezését és a mindennapokban betöltött szerepét vizsgálva az egykori ember s általában a népelet teljes világára következtet. Saját kutatásai és a rokonnépek néprajzából vett összehasonlítások alapján tárta fel és magyarázta meg a hagyományos magyar nagycsaládi életformát. Munkái művészkeze nyomán sajátos képszerűséget kapnak. Művészi ihletettség jellemzi a „kettős honfoglalás” történelmi megjelenítésében is, mely szerint Árpád magyarjait már megelőzte volna egy előzetes magyar betelepedés az avarszláv világba. (Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, III. köt.)

– *Professzor úr, Ön a kettős honfoglalás elméletének a kidolgozója. Mi indokolja azt a feltevést, hogy őseink nem egyszerre,*

hanem kettős honfoglalással telepedtek le a Kárpát-medencében?

– Valóban, a kettős honfoglalás kérdésének a felvetését joggal nekem tulajdonítják. Vegyük tudomásul, hogy amit mi – minden meggondolás nélkül – hitelesnek fogadunk el a honfoglalásról, az is nagyrészt feltevésen alapszik. Tehát itt feltevések állnak egymással szemben, és én úgy gondolom, hogy a magamé több kérdésre ad választ, mint az előző.

– *Mi az alapja, lényege ennek az elméletnek?*

– Az, hogy Árpád hadai a Kárpát-medencében már magyar lakosságot találtak. Méghozzá nagy számban.

– *Mire alapozza ezt?*

– Erről röviden a következőket mondhatom. Régészeink – kitűnő elődeink és munkatársaink – kidolgozták a szkíta, a szarmata, az avar, a longobárd, a germán népek, a szlávok, a késő avar, a magyar leleteket, elterjedésüket térképre vitték. Így hát térképeink vannak arról, hogy milyen elterjedéssel foglalták el a Kárpát-medencét ezek a népek. De van még egy nagyon fontos térképünk, amit Knieszsa István nem régészeti, hanem nyelvészeti-történeti okleveles adatok – folyó-, dűlő- és személynevek – alapján készített: *Magyarország népei a korai XI. században*, vagyis a kora Árpád-korban. Ha erre a térképre rávetítjük Árpád magyarjainak említett feltérképezett leleteit, azt találjuk, hogy nagy területeken hiányoznak Árpád magyarjainak leletei, ellenben e területek névanyaga magyar. Úgy kell tehát fölvetnünk a kérdést, kik adták a neveket? Nyilván azok, akik ott laktak. Ezeken a területeken nagyon-nagyon sűrűn laktak a késő avarok, akiket onoguroknak hívtak. Talán a törökök kivételével minket az egész világ a mai napig onogurnak nevez, mert ez terjedt el, nem a saját népnevünk, a magyar. A kettős honfoglalás kiindulópontja az, hogy Árpád magyarjai mellett itt már magyaroknak kellett élniük, hisz a helynevek nagy része azokon a területeken is magyar, ahol Árpád magyarjai nem te-

lepedtek meg. Szerintem ez tiszta és világos képlet, de hallatlan erős a régi iskolának a beidegzése. Hadd említsek egy példát. Amikor Simon Péter szlavista kollégám átnézte a Karoling-kori okleveleket, germán területeken, nyugaton hatvan onogur nevet talált Árpádék előtt jó száz évvel, sőt talált egy Strata ungarorum, azaz egy magyar utat is. Ezt hallva, egy kiváló nyelvész professzor azt mondta: „Hát ezek nem lehetnek magyarok, hiszen tudjuk, hogy a magyarok Árpád alatt jöttek be!” És ezzel el volt intézve.

Persze Árpád honfoglalása igaz. Úgy igaz, ahogy – főként Anonymus alapján – kidolgozták a történelemszövegeink. Viszont Anonymus világosan és félreérthetetlenül megmondta, hogy ő a magyar nemesség történetét írja meg. Nem a köznépét, hanem a nemességét. Így aztán bennem is lassacskán kettévált a magyar köznép története, ami az onogurokkal kezdődik 670 tájban. Őket győzi le Árpád katonanépe, és kezdődik a magyar nemesség története 896-ban. Tehát szerintem kettős honfoglalás volt.

– *Tudjuk-e, hogy éltek honfoglaló őseink?*

– Ez a legnehezebb kérdés. Ami kevés megmaradt tőlük, az vagy vasból, vagy csontból vagy kőből van, esetleg néha fémhez tapadt textiliából áll. De arról, hogy mi volt a szokásuk, hogy éltek, hogy haltak, semmi közvetlen adat nem maradt fenn.

– *Úgy tudom, nemzetségekre, nagycsaládokra szerveződtek.*

– Ezt én fedeztem fel. Még hozzá úgy, hogy a temetők térképét nézegettem, és emlékeztem édesapámék falujára. Abásfalván is (Udvarhely megye) nemzetséggént, nagycsaládonként szerveződött az élet. Egymás közelébe, kertjébe, házába települtek az egy családhoz tartozók.

Közelebb kerülünk az életük megismeréséhez, ha a temetők egészét nézzük. Temetkezni sem úgy temetkeztek, mint ahogy az a mai nagyvárosok temetőiben történik, hogy elkezdik valahol, aztán vagy északra, vagy keletre, vagy nyugatra menve fo-

kozasan gazdagszik a temető benépesülése, hanem mindegyik temetőben voltak korai, későbbi, még későbbi és legkésőbbi góccok. A nők jobb oldalon – a csontváz jobb keze irányában –, a férfiak pedig a bal oldalon fekszenek. Az életben ez fordítva van minden keleti népnél. A temető az élet tükörképe. Ez a tükörképszerűség megfigyelhető abban is, hogy a halott ellenkező keze ügyébe rakták az eszközöket, mint ahogy azokat az életben használta. A belső-ázsiai tatár törzsek egyikénél másikánál megtaláltam azt a világképet, amely szerint a másvilág az evilági élet folytatása, de tükörképszerűen.

– *Nagyon sok más aprósággal is szolgálhat a tárgyak pontosabb vizsgálata...*

– Magam a tárgyakat – szabja, tűtartó stb. – állapot voltukból idővé oldottam, életté, munkává változtattam azáltal, hogy megfigyeltem elkészítésük menetét, a nyersanyag beszerzését, a használat módját. Ezáltal közelebb jutottam olyan dolgokhoz, amelyekről egyetlen írott szó sincs.

– *Minden újabb ásatás újabb és újabb lehetőségeket kínál az élet ilyen vagy olyan módjának, tudásának, tapasztalatának a meghatározására?*

– Nálunk a Székelyföldön, de más magyar területeken is az volt a szokás, hogy a közös erdőt vagy közös szántóterületeket nyilak szerint osztották fel. Kinek ahány nyílnyi joga volt, annyi részt kapott a közösből. Érdekes megfigyelni, hogy a honfoglalás-kori temetőkben legtöbb a nyolc nyíl. Aztán következik a hét, hat, öt, négy... persze nem pont ebben a sorrendben. A középtől kifele tartva egyre szegényebbek voltak. Ugyanúgy a nőknél is, csak hogy náluk nem a nyílcsúcsok száma, hanem az ékszerezettség tekintetében láthatni ezt a különbséget. Középtől jobbra egyre szegényebbek, a vége a legszegényebb.

– *Milyen volt az ültetésrend az étkezésnél, és hogy rendezték el a fekhelyeket?*

– Ott is érvényesült a jobb és a baloldal elve: a jobboldal a férfiaké, a baloldal a nőké volt. A hálóhelyük is meg volt szabva. Hogy aztán hogy költöztek össze, azt én nem tudom. De az biztos, hogy összeköltöztek, mert sok nemzedék maradt meg tőlük.

– *Igaz-e, hogy volt külön téli és nyári szállásuk?*

– Főként tőlünk keletre. A magyar Alföld elég kicsi ahhoz, hogy kialakulhatott volna a külön téli és külön nyári szállások rendszere, bár itt is megfigyelhető. Elsőnek Hóman Bálint és Györfly István figyelte meg, hogy ugyanazok a falunévek csoportosan ismétlődnek az erdők alján, amelyeket megtalálunk az alföldön is. Tikkadt nyarakon felköltöztek a hűvösebb lelegekre, az erdők közé, a folyók mentére.

– *Milyen volt a nagycsaládosok hierarchikus felépítése, mit tudunk a rangsorról?*

– A nagycsalád fejének korlátlan volt a hatalma. Ő képviselte családjá boldogulását, arra azonban nincsen adatunk, hogy az öregedő családfőt feláldozták volna a családokban. A (nagy)váradai tüzes vas próbák jegyzőkönyveiből megállapítható, hogy a családfő hatalma még a XIII. században is olyan nagy volt, hogy gyermekeit eladhatta, illetőleg zálogba vethette. Minden lényeges kérdésben ő intézkedett. A nagycsalád napi munkája az ő parancsai szerint alakult. Bizonyosnak vehetjük, hogy a nagycsalád feje egykor a család papja is volt.

A családanya a nők felé nagyjából ugyanolyan hatalommal rendelkezett, mint az apa a férfiak vonatkozásában. Ő is a “család papnője” volt, egyúttal a “gonoszt távoltartó”, természetvárázsló és házhoz kötő varázslatok kapcsolódtak személyéhez.

A jobb- és balszárnyra osztás, amit a temetőben tapasztalunk, megvan a nagycsaládokban is, különösen az étkezésnél, az asztalhoz ülés rendjében figyelhetjük meg. A nők nem ültek asztalhoz.

– *A nagycsalád feje volt egyszersmind a legidősebb is?*

– Ez nem biztos. A magyar királyság első évszázadában az öröklésmód nem az életkor, hanem annak alapján történt, hogy ki a legalkalmasabb annak a tisztségnak a betöltésére.

– *Mi volt a férfiak, a nők és a gyermekek dolga?*

– Ilyen kérdésekhez csak néprajzi következtetésekkel közeledhetünk. A férfiak dolga elsősorban az állattenyésztés volt, és a földművelés nehezebbje, például a szántás. Viszont az aratás, ami sarlóval történt, már az asszonyok, a menyecskék és a fiatal lányok feladata volt. A női munkáról, mesterségekről jóval kevesebbet tudunk, mint a férfiakéről, mert az asszonyok általában mulandó anyagban dolgoztak, nem is beszélve a főzés-sütésről, de a len- és kendermunka, a nemez stb. mind elpusztult a földben. Bizonyos azonban, hogy a nemezkészítés és a jurtnak a szétszedése is női munka volt, bár a férfiak is segédkeztek az elszállításban. A nemezkészítés dandárját a lányok végezték, a rokonság, szomszédság leányserege összegyűlt a fárasztó munkára, ám sértés volt, ha valakit nem hívtak kalákába. Nemessel fedték a jurtokat, s belül a jurtfalakat, ebből csinálták a lőtakarókat, a nyeregtakarókat is. Ebbe csavarták a halottaikat, a mindennapokban sokféle szerepet kapott.

– *Mi volt az elképzelésük az élet olyan nagy stációiról, mint a születés, házasság, halál?*

– Házasodni mindig kívülről házasodtak (exogámia). Sőt, ez ceremóniákkal is járt. Erről írott adataink is vannak (Szent István I. Törvénykönyvének 27. fejezete). A házassági szertartásoknál megvolt a színlelt leányrablás színjátéka (a szülők beleegyezésével), és megvolt a vétel is. A leánykérés alkalmával náluk az a szokás – írja Ibn Ruszta arab földrajzi író 930 körül, akinek a magyarokról szóló leírásában szerepel a két fejedelmi cím, a kende és a gyula elnevezés –, hogy amikor a leányt megkérlik, vételárat visznek: a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb állatot. Amikor a vételár meghatározására összeülnek, a leány atyja a vőlegény atyját házába viszi, és

mindent összegyűjt, amiye csak van, coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből és rókamálból, a brokát ruhahuzatokkal és mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára valót. Mindezt egy szőnyegbe göngyölíti, és a vőlegény atyjának lovára kötözi, majd hazaküldi őt. A leány atya mindent elküld neki, amire csak szüksége van az előre megállapított vételárhoz: állatot, pénzt, ingóságot. Azután hazaviszik a leányt.

A leányrablás nyomai a mai napig megvannak.

A Szent László legenda szerint a Kerlés (Szolnok-Dobaka vármegye) melletti cserhalmi ütközetben a világosság és a sötétség erői küzdenek egymással. Nem holmi légyölő galócától "részeg" sámánok irányították, formálták a világképüket, hanem a világosság és a sötétség kozmikus erőinek küzdelmei. Ezen kívül – hála Kálmány Lajos Szeged környéki katolikus plébánosnak – volt Istenasszonyunk is. Egyik dolgozatának a címe: *Boldogasszony, ősvallásunk Istenasszonya.*

– *A fordított világkép közös valamennyi keleti népnél?*

– Nem valamennyinél. Néhánynál azonban megmaradt. És az egésztest feldolgozta egy finn kutató, aki megpróbált feleletet adni arra is, egyáltalán hogy alakulhatott ki ilyen világkép. Ő azt mondja, hogy mi belelátunk a halottak világába. Úgy látunk bele, mint ahogy belelátunk a pocsolyákba, állóvizekbe. Följűk hajolva látjuk, hogy a nap lent süt, a fák lefelé nőnek, mozdítom a jobb karomat, mozdul a bal karom... Minden fordítva van. Mint mondtam, ezt tapasztaljuk a temetkezéseknél.

– *Mit tudunk a viseletükről?*

– Részben sokat, részben keveset. Egyetlen gomb, ami a bal kulcscsonton van, mutatja, hogy olyan ingben jártak, mint a mai oroszok. Az tudniillik nomád találmány. Voltak saruik, veretes csizmáik. A kaftánt övvel szorították le. De az, hogy kaftánban jártak, csak néprajzi és művészettörténeti következtetés azoktól a belső-ázsiai népektől – ujjurok és mások –, akiknek nagyon jelentős freskóművészetük volt. Ők ugyanis élet-

nagyságban megfestették uraikat és asszonyaikat, amint Budha elé járulnak hódolni. Ezek következtetések ugyan, de megalapozott következtetések.

A férfiak mellkason felül nem hordtak díszeket – ezeket csak övön alul viselték –, mert a mellkason viselt dolgok akadályozták volna a lóról hátrafelé való nyilazást, ami pedig taktikájuknak legfontosabb meglepetése volt. Az övön viselték a tarsolyt, a kést, a szablyát, az íjat, a tegez, egyszóval mindent, amire harc közben szükségük lehetett.

A női viselet érzékenyen jelezte az életkort és a nő társadalmi helyzetét. Ez mind a mai napig így van, különösen faluhelyen. A nőknél az öveknek nincs olyan nagy jelentősége, mint a férfiaknál, legfeljebb kisméretű késük csüng le az övről. Annál díszesebbek voltak a karpereceik, melyek sodrott huzalból készültek, végeiken egymás felé harapó állatfejek vagy – lapos karpereceknél – köberakások ülnek. A nők nem szoknyában, hanem buggyos bugyogóban és kaftánban jártak, és férfi módra ülték meg a nyeret. Lábbelijük – csizmájuk, sarujuk – puhatalpú volt, akárcsak a férfiaké, mert a kengyelek talpa ívelt. A kemény talpú lábbeli később terjedt el, nyugati hatásra. A temetési öltözet azonos lehetett a mennyegzőivel, vagy legalábbis az asszony sirba vitte hozományának díszes öltözeit.

– *Kik laktak Erdélyben a honfoglalás korában?*

– Érdekes kérdés. Hiteles írott és helynévi adatunk csak a blakokról van. Nem a vlachokról, hanem a blakokról, akik Magna Hungáriában is éltek. A székelyek előtt jöhettek ide, hiszen van arra adatunk, hogy a székelyek velük együtt éltek, és hogy a székelyek az ő írásukat használták. A románságnak nem volt rovásírása. Ők a balkánon divatos görög, majd bolgár írást használták. Egyelőre semmiféle egykorú régészeti adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy ők itt éltek volna a rómaiak által kiűritett Erdély területén a magyarság megjelenése előtt.

Az, hogy találtak egy bizánci pénzt, Istenem, nálunk százával találják. Az nem bizonyíték.

– *És a székelyek? Ők honnan származnak?*

– A székelyeknek hun származástudatuk van. Úgy tudják, hogy ők Attila népéből maradtak itt. Én ezt a tudatot gyermekkoromban személyesen is átéltem. Székelyszáldobos és Rákos között van Rékapataka. Réka Attila felesége volt. Van ott egy nagy dombszerű erdő, a hegynyúlvány pedig Réka sírja. Én mint gyermek, meglehetősen tisztelettel és félelemmel jártam ezen a helyeken, ahol Attila felesége van eltemetve. Nemrégiben a Történettudományi Intézet egyik nagy tudású történésze bebizonyította, hogy a székelyek valójában Árpád honfoglalása előtt is itt éltek.

– *Milyen volt a honfoglaló magyarok anyagi és szellemi műveltsége?*

Semmivel sem volt alacsonyabb, mint a más népeké, sőt talán még magasabb, hiszen mi Keletről jöttünk, és a műveltség gócai, egyetemek, csillagvizsgálók, matematikusok, történészek, költők... akkor Keleten működtek, voltak.

– *Tudjuk-e, honnan indultak el eleink, hol volt az őshaza?*

– Nézze, én itt megint eretnek vagyok, mert azt tartom, hogy a magyarság keresztlevele a vérszerződés, amikor is nem rokon, hanem különböző népek olvadtak eggyé, ezért őshazánk nem egy konkrét hely, hanem egész Eurázsia. Ezt kényszerítik rám a tények, ezt vallom.

Budapest, 1996.

Kálváriás idők túlélője

Az intézmények és a saját intézményrendszer igen jelentős szerepet töltenek be a kisebbségek életében. Valamennyi közül talán az anyanyelvű iskolahálózat a legalapvetőbb, de hasonlóan fontosak a politikai, egyházi, kulturális, szociális és egyéb intézmények is. A szervezet egészének állapota mondhatni attól függ, léteznek-e, s ha igen, összehangoltan működnek-e ezek a közösség boldogulását érdemben befolyásoló „ideggócok”, amelyek – egymással összefüggésben lévén – idegrendszerként hálózák be a szervezetet, biztosítva a kisebbség fennmaradásához és fejlődéséhez nélkülözhetetlen életfunkciókat.

A két háború közötti időszakban Erdélyben ilyen áldásos szerepet töltött be a Barabás Miklós Céh (a továbbiakban BMC) a Trianon utáni ocsúdásban és talpra állásban. Ám mivel ez a hatékony szervezet egyértelműen magyar volt, a háborút követően a bukaresti hatalom betiltotta működését, és a magyar képzőművészeket az Országos Képzőművészeti Szövetség közös karámbá terelte. De változtak az idők, s velük együtt a körülmények is: a BMC 1994 januárjában újraalakult, és azóta – új vezetőséggel – folyamatosan működik. Elnöke: Jakabovits Miklós (Nagyvárad), alelnökök: Murádin Jenő (Kolozsvár), Simon Endre (Marosvásárhely).

Murádin Jenő művészettörténésszel kolozsvári lakásán beszélgetünk:

– *Miért kell azt nyomatékkal kijelenteni, hogy a BMC-nek új vezetősége van?*

– Azért, mert a régi vezetés erősen Kolozsvár-centrikus volt, a szervezet tevékenysége pedig – legalábbis a kezdet kezdetén – Kolozsvárra összpontosult, és jobbadán arra is korlátozódott. Nemrég sikerült létrehozni egy olyan vezetőséget, amely már pusztán összetételénél fogva is szavatolja az egészséges területi szórást. Az olyan nagyobb városok mellett, mint Nagyvárad, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Nagyszeben, a BMC lényegében Erdély egész területét átfogja.

– *Milyen történelmi, társadalmi, politikai és egyéb viszonyok tették szükségessé a BMC megalakulását a két világháború között, illetve a romániai félfordulat (1989) utáni újraalakulását?*

– Távolabbról kezdem, hogy a felvázolt kép világos és félreérthetetlen legyen. Elégké közismert, hogy Nyugat-Európa és Kelet-Európa vagy egyszerűen a nyugat és a kelet művészeti viszonyai leginkább abban különböznek egymástól, hogy amíg nyugaton a művészetek fejlődése töretlen volt a századok alatt, addig Kelet-Európában ez a folyamat megszakadt. A több évszázados – a magyarságot illetően százötven esztendő – török elnyomás megszakította ezt a folyamatot. Így aztán a XVIII. század közepétől, végétől mindent újra kellett kezdeni. A franciáknál a barokk beletorkollik a klasszicizmusba, a klasszicizmus tovább halad a romantika felé. Minálunk inkább a klasszicizmus és a romantika között alakulnak újra ezek a viszonyok. A romantika volt az a művészettörténeti időszak, amely – akárcsak az irodalomban – a nemzeti művészeteket ismét arra a rangra emelte, hogy képesek legyenek azt hosszabb távon közelíteni a nyugat-európai viszonyok felé. A XIX. században a nagyobb városokban olyan közösségek alakultak ki – ez Magyarországra és Erdélyre egyaránt vonatkozik –, amelyek már kapcsolatot tartottak fenn egymással. Ha elolvassuk Barabás Miklós csodálatos önéletrajzát, amely talán a legszebb önéletrajz a magyar nyelvterületen, látni fogjuk, hogy ő már érzelte ezt a törekvést, mondván: akárhova megyek, mindig talál-

kozom olyan emberekkel, akik hasonló célokat követnek. A klasszicizmus és a romantika közti biedermeier művészek már úgy éltek, hogy tudtak egymásról. Persze ez még nem jelentett semmiféle művészeti szervezetet. De ebben a hártavékony értelmiségi rétegben mondhatni az első pillanattól tudatosodott, hogy közös céljaik vannak. Ugyanakkor felmerült annak az óhaja, vágya, hogy a közös célt együtt érvényesítsék. Nem véletlen, hogy az első magyar művészeti szervezetnek, az *Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak* az a Barabás Miklós lett az elnöke, aki felismerte ezt a tendenciát. Mint ismeretes, az *Országos Magyar Képzőművészeti Társulat* 1859-ben alakult meg Pesten, és ott is működött közel száz esztendeig. Ez a leghosszabb életű magyar művészeti szervezet, hiszen csak a második világháború után szüntette be működését.

– Erdélyben ez időben mi volt a helyzet?

– Erdélyben másképp alakultak a dolgok. Itt a nagyobb városokban képződött egy-egy kicsi mag, amiket azok a művészek hoztak létre, akik ott éltek és működtek. Néhány festő, rajztanár, akik aztán folyamatosan Pestre, a Műcsarnokba vagy a Nemzeti Szalon kiállításaira küldenek fel képeket.

Egészen más kép tárul elénk, ha a második világháború utáni viszonyokra tekintünk vissza. Tudniillik ekkor Nagyszeben vagy Brassó már nem volt annyira vidék Kolozsvárhoz vagy Bukaresthez képest, mint a múlt század végén. Ezek ugyanis autonóm városok voltak. Főleg a szászvidék és a székelység városai. Legalábbis ebből a szempontból nem volt olyan nagy különbség Brassó vagy Nagyvárad között. Ezek a városok tartottak bizonyos szintet, és fenn tudtak tartani bizonyos közönséget. Tulajdonképpen a kommunizmus egyformásította, azaz vidékiesítette el a városainkat. Ezek a közösségek pedig lefedeztek bizonyos társadalmi szükségletet. A festők már nemcsak portrékat festettek (bár még a portrékra összpontosítottak), hanem tájképművészetet is műveltek. Kezdett kialakulni egy vá-

sárlói közönség. Szükség volt tehát egy érdekvédelmi szervezetre. Így alakult meg 1899-ben első képzőművészeti egyesületünk, az *Erdélyrészi Szépművészeti Társaság*. Ez volt az első erdélyi önálló művészeti szervezet. Az első nagy csoportkiállításokat Erdélyben Kolozsváron, Brassóban, Aradon és Nagyváradon szervezték meg. Ez utóbbi város nem tartozott a történelmi Erdélyhez. A pesti *Országos Magyar Képzőművészeti Társulat* tagjai – akiket úgy szoktunk emlegetni, hogy a „műcsarnokbeliek”, mivel ők birták a régi Műcsarnokot – eljöttek Erdélybe is kiállítani. Hozzájuk csapódva, mellettük, szerényen, a helyi alkotó közösségek is kiállítottak. Így aztán az erdélyi művészeknek is módjukban állt megtapasztalni, milyen előnyökkel jár, hogy egy képzőművészeti szervezet lehozza a munkáit, sorsolásokat szervez, és eladja a képeket. Meggyőződhetek arról, mit jelent az anyagi és erkölcsi érdekvédelem.

A múlt század utolsó évében Kolozsváron létrejött első önálló művészeti szervezet, az *Erdélyrészi Szépművészeti Társaság* két nagy kiállítást is szervezett. Az elsőt – az *Országos Magyar Képzőművészeti Társulattal* együttműködve – 1902-ben, a Mátyás-szobor felavatása idején. A másodikat 1903-ban. Ez volt a kezdet. És a szervezet bebizonyította létjogosultságát.

– Ezt követte jóval később – immár kisebbségi helyzetben – a *BMC*?

– A *BMC* 1929-ben alakult Kolozsváron. Azt megelőzően a Helikon-i íróparlament, Kós Károly javaslatára, Marosvécsen elhatározta, hogy az írók céhéhez hasonlóan meg kell szervezni a képzőművészek céhét is. Barabás Miklós az egyik legjelentősebb magyar képzőművész volt, aki sokat tett a művészetszervezés terén is. Ezért Kós Károly és Bánffy Miklós joggal kezdeményezték, hogy ő legyen a céh névadója. Egyébként a marosvécsi jegyzőkönyvben erre vonatkozóan megvan a határozat. Az elnevezés is Kósra utal. Kós Károly annyira szerette a

középkor kultúráját, hogy joggal feltételezhetjük: a névadás is az ő ötlete volt.

Kós és Bánffy Szolnay Sándort, a korszak talán legjelentősebb erdélyi magyar festőművészt választották maguk mellé elnöknek. Ez érthető is, hiszen sem Bánffy, sem Kós nem volt annyira elkötelezettje a képzőművészeteknek – illetve nemcsak annak voltak az elkötelezettjei –, hogy magukra vállal(hat)ták volna az elnöki teendőket, a vezetéssel járó sokrétű munkát. Viszont egy tüdőbajos ember (Szolnay az első világháborúban szerezte a betegséget), aki emiatt állandóan helyhez volt kötve, aki szerette a társaságot, akihez tehát könnyen befutottak az információk, igen alkalmas volt erre a tisztségre. Ennek a vállalkozásnak tulajdonképpen Szolnay Sándor volt a lelke.

Kós és Bánffy pontosan tudták, milyen nehéz a képzőművészekkel dolgozni, hisz ahány sátor, annyi vélemény. Azzal is tisztában voltak, hogy nem kell egyszerre bevonni a szervezetbe az egész művésztszadalmat, mert abból nem lesz semmi jó. Ehelyett kiválasztottak nyolc embert, és azt mondták: ez a nyolc ember lesz a céh magja. Egy évvel később, 1930-ban megrendezték az első kiállítást, utána rendre csatlakoztak hozzájuk a többiek is.

– Felmerül itt egy érdekes elvi kérdés. Az irodalomban a nyelv az az eszköz, amely leválasztja a nemzeti irodalmakat más közösségek kultúrájáról. Viszont a zene és a képzőművészet nyelve mindenki számára hozzáférhető – nemzetközi nyelv. Legalábbis többen ezt mondják. Ha ez ilyen egyszerű volna, fölösleges lenne nemzeti zenéről és képzőművészetekről beszélni.

– Azért ez nem egészen így van. Talán nem is tudjuk pontosan felfogni miért, de tagadhatatlan, hogy egy szerző képe előtt állva mégiscsak érezzük, hogy azt a művet magyar ember, erdélyi német vagy román festő festette. A műalkotásoknak – néha megfoghatatlan – nemzeti karakterük van. Ami különösebb nehézség nélkül felismerhető, az a néprajzi elemek beszüremle-

se a műalkotásba. Itt nagyon könnyen tetten érhető a művész. De ezen túl létezik egy alig megfogható, mondhatni láthatatlan karakterisztikuma is annak a képnek, amit egy bizonyos nemzetiséghez, nemzethez tartozó művész alkot. Az erdélyi művészetben érvényesülő sajátos nemzeti eszmények Erdélynek egykor hangsúlyos struktúrájából is következnek. Magyarok, románok, németek egymás mellett élése teremtette meg e közös föld értékadó sokszínűségét.

Kósék pontosan érezték – érezzük ezt mind a mai napig –, hogy igenis szükség van egy ilyen művészeti szervezetre. Nem olvadhatunk be a művészet terén sem! Elengedhetetlen annak a ténynek a kidomborítása, hogy a művészetnek van egy sajátos nemzeti célja és nemzeti karaktere. Ezt az igényt – ennek az igénynek a megőrzését és fejlesztését – lehetetlen egy olyan közös szervezetben érvényesíteni, mint amilyen Romániában az *Országos Képzőművészeti Szövetség*. Egy kalap alá vonva, el-sorvasztó politikával párosítva nem lehet kielégíteni ezt a belső szükségletet. Ez csakis egy önálló magyar érdekvédelmi szakmai szervezetben valósulhat meg. Egyébként így volt ez a két világháború közötti időszakban is. Az erélyi szászok a *Klingsor* köréhez csatlakozva hívták életre saját művészeti szervezetüket. A szász képzőművészek Brassóban a Klingsor-teremben – az azonos nevű német nyelvű lap szerkesztőségében – állították ki saját műveiket. Az erdélyi románság pedig az *ASTRA* közművelődési egyesület égisze alatt szervezte saját embereinek a kiállításait. A két világháború között Erdélyben mindegyik etnikumnak megvolt a maga hasonló szervezete, ha emezek nem voltak is olyan jól szervezettek és hosszú életűek, mint a *BMC*.

– A *BMC* 1929-től 1945 tavaszáig folyamatosan működött. Milyen jelentősebb kezdemények, teljesítmények fűződnek a nevéhez?

– Ez idő alatt a céh kezdeményezésére Kolozsváron felépült a Sétatéri Műcsarnok, Kós Károly 1930-ban kidolgozott terve

alapján. Egész sor kiállítást szerveztek Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Szászrégenben és Budapesten. A magyar fővárosban például 1944 tavaszán, épp a német megszállás idején. A céh vezetősége arra törekedett, hogy egy egész országrésszel, Erdéllyel, sőt Magyarországgal is megismertesse a céhet, illetve az erdélyi művészek munkáit. Nagy segítség volt ez a céhtagoknak, hisz a közönség lényegében ezeken a kiállításokon ismer-te meg munkásságukat, katalógusokat adtak ki, biztosították számukra a folyamatos tevékenységet, komoly rendeléseket kaptak. Ezerkilencszáznegyven után kijárták a magyar hatóságoknál, hogy a céhtagokat vonják be a monumentális munkákba, és lehetőleg velük dolgoztassanak. Kolozsváron az Árpád úti Hadtestparancsnokság – később a rossz hírű szekuritате költözött bele – díszítését a céh tagjai – Szervátiusz Jenő, Kós Károly és mások – végezték. A céhtagok számos ilyen rendelést kaptak.

– *Milyen indokkal tiltották be negyvenötben a BMC működését?*

– A céh az úgynevezett purifikáló bizottság nyomán keletkezett feszültség és a körülmények kedvezőtlen alakulása okán szűnt meg. Ez a szervezet annyira magyar volt, hogy a háború után ilyen formában már nem lehetett fenntartani.

Ellenben úgy néz ki, hogy túléltek az elmúlt évtizedek viszontagságait, szörnyűségeit. Hogy egy kedves természeti képpel éljek: számomra olyannak tűnt ez, mint a maga medrével, saját törvényeivel egylényegű patak: hiába térítik el erőszakkal, a víz mindig visszatalál a saját medrébe, mert csak ott van természetes folyása. A BMC ennek a törvénynek a jegyében alakult újra 1994 januárjában.

– *Abodi Nagy Béla, a BMC tiszteletbeli elnöke az újraalakuló ülésen így fogalmazta meg a romániai magyar képzőművészek, iparművészek és kritikusok szakmai egyesületének a mibenlétét és céljait: „...Gazdag képzőművészeti örökségünk megőrzése,*

gondozása, korszerű maradandó művekkel gyarapítása, szerves beépülésünk az egységes magyar művészet részeként az egyetemes kultúrába, nemcsak egyéni feladat, hanem közösségi kötelességünk.

Erre köteleznek múltunk, történelmünk, kultúránk értékei, keresztyén egyházaink tanításai, évszázados intézményei, iskolái, nagy királyaink, fejedelmeink dicső tettei. A tudósok, írók, művészek maradandó alkotásai. Példájuk méltatása most nem feladatunk. Ez alkalommal csupán a közelmúltnak egyik, mai szándékunkat buzdító példájára, a Barabás Miklós Céhre és megteremtőire, a két európai formátumú művészre, Kós Károlyra és Szolnay Sándorra emlékeztetek.

Úgy tűnik, hogy az évszázadok során makacsul ismétlődő drámai események, tragikus fordulatok, kegyetlen pusztítások dacára mindig megújult népeink teremő ereje. Az elmúlt évek veszteségei, csalódásai, kudarcai megtépázták sorainkat, de nem törhették meg a szülőföldre ragaszkodó képzőművész- és iparművész-nemzedékek alkotó erejét, hitét. Az 1989 decemberi események után a válsággal küszködő egyetlen országos professzionális szervezetünk nem képes számos időszerű sajátos kérdés megoldására. Továbbra is a Képzőművészeti Szövetség tagjaiként új szervezési formák, keretek kialakításával gazdagítjuk országunk művészetének sokszínű fejlődését. Az elmagányosodás, a társtalanság, a gazdátlanság és a sehova nem tartozás veszélye, mind cselekvésre sürgető riasztó jelenség. A Barabás Miklós Céh alapszabály-tervezete ennek a cselekvésnek keretét és tartalmát igyekezett megfogalmazni, megvitatásra javasolni...”

– Milyen célokat követ tehát a BMC?

– Alapvetően ugyanazokat a célokat követi, mint amilyeneket követett a két világháború közötti jogelődje. Gondolom, mindenki számára nyilvánvaló, hogy egy akkora területnek, mint Erdély – néhány négyzetkilométerrel nagyobb, mint a megma-

radt Magyarország, A. K.– meg kell szervezni, össze kell fogni a művészeti életét. A BMC-tagok száma mindjárt az elején félszáznál többre emelkedett. Különböző városokban, településeken élő művészekkel létesítettünk, késedelem nélkül, kapcsolatot. 1996-ban sikerült is az első kiállítást tető alá hozni. De már azt megelőzően, Szolnay születésének a századik évfordulóján, kiállítást rendeztünk a céh egykori vezetőjének a munkáiból. Előbb Kolozsváron, azután pedig Budapesten. Ugyanabban az évben Kolozsvárt a Diakóniai Központban megrendeztük az újraalakult BMC első csoportos kiállítását. Idén Marosvásárhelyen mutatjuk be a céhtagok munkáit.

Mint minden művészeti szervezetnek, a BMC-nek is feladata volt és maradt a tagság anyagi és erkölcsi érdekvédelme, kapcsolattartás a közönség és az alkotók között, kiállítások szervezése, a múlt jelentős alkotóinak a népszerűsítése. A régi céh például tervbe vette Gyárfás Miklós, Barabás Miklós, Sikó Miklós, Nagy István művészetének a népszerűsítését, alkotásaik értékének a föltárását. Kiállításokat szerveztek, katalógusokat adtak ki, és a múltra vonatkozó feltáró tevékenységet is végeztek. Ezt a hagyományt folytatni kívánjuk. Szeretnénk megrendezni kétévenként a tagság közös kiállítását, katalógusokkal. A céh nem tekinti feltétlen feladatának, hogy minden erdélyi magyar képzőművészt bevonjon tagjai sorába, de pillanatnyilag ez az egyetlen működő képzőművészeti szervezet.

– Van-e székháza a BMC-nek?

– Nincs. A református egyház felajánlott ugyan egy épületet, az Illyés Közalapítványtól pénzt is kaptunk a rendbehozatalára, elkészültek a tervek is, de az egyház végül elállt az ajánlattól. Pedig az Öregek Otthonának az udvarán lévő szép épület pin-céje, földszintje és padlásteret ugyancsak alkalmas lett volna állandó kiállítások rendezésére. A szóban forgó helyiségeket nem sikerült megszerezni, de még nem mondtunk le róla. Nagyon nagy szükség lenne arra, hogy a céh székházában elkülönít-

hessünk egy raktárhelyiséget és egy kiállítótermet, ahol megőrizhessünk valamennyit a hozzánk került anyagokból. Vásárlással és/vagy ajándékozással létre kellene hozni egy olyan gyűjteményt, amely magas szinten képviseli ezeknek az éveknek a művészetét. Ez az egyik nagyon fontos cél.

– *A nemrég elhunyt alkotók hagyatékának a sorsa is nyomasztólag hathat.*

– A másik fontos teendőnk éppen az, hogy a nemrég elhunyt művészek hagyatékát ne hagyjuk szétszóródni. A Szolnay-hagyatékából, sajnos, alig valamit sikerült összegyűjteni. Magánosoknál megvannak ugyan a képek, de ki tudja, hogy mi történik ebben a megbolydult világban, hova megy el az ember a képeivel együtt? A Nagy Albert gyűjteménynek csak kis része került az unitárius egyház tulajdonába, a többi szétszóródott a nagyvilágban. Hasonló sorsra jutott a Fülöp Antal Andor gyűjteménye is. A Gy. Szabó Béla-hagyaték nem látogatható, mert még nem rendezték be a tervezett emlékházat. A Szervátiusz Jenő hagyatékának szerencsésebb a sorsa, mert a római katolikus egyház a plébánia belső udvarán berendezett egy nagy Szervátiusz-múzeumot.

Eddig csak a kolozsvári alkotókat soroltam. De ott van a marosvásárhelyi Bordi András és a zsögödi Nagy Imre hagyatéka is, amit a csíkiak, gondolom, egyben tartanak. Nagyváradon Fekete József nagyon szép szobor anyagának a jövőjét is biztosítani kellene. De említhetném akár a Miklóssy Gábor hagyatékát is.

– *Mindezeket a művészi értékeket el kellene helyezni valahol. Nem is szólva arról – ami teljesen más dolog –, ugyan mi tévő lenne a szakma, ha az erdélyi magyarság nemcsak az elkobzott ingatlanokat kapná vissza, hanem a közösségi javakat is. Azt a nagy képanyagot, ami Kolozsváron, Nagyváradon és másutt a román állam tulajdonaként a múzeumok raktáraiban fekszik, porosodik?*

– Közéjük tartozik az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* nagyon jelentős képanyaga is. Amit a második világháború után „Nyugati osztály” néven állítottak ki, jöllehet ezek magyar képek voltak Munkácsytól Ferenczy Károlyig. „Nyugati osztály”?! De legalább látni lehetett őket! Most már az sincs. „Nyugati osztály” már huszonöt éve nem létezik. A képek ott porosodnak feltekerve a Művészeti Múzeum raktáraiban. Legalább ezt tudnánk valahogy visszaszerezni, hisz az eredet teljesen világos. Mindegyik műalkotásról pontosan tudjuk, hogy ki mikor ajándékozta az *Erdélyi Múzeum-Egyesületnek*. És az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* valóban létezett, hisz 1912-ben nyílt meg, és 1918-ig működött. Utána összevonták és „elnyugatiasították”, illetve azt mondták róla, hogy az nem erdélyi művészet.

– Történt-e előrelépés?

– A felmérésnél tartunk. Én például leltár szerint pontosan meg tudom mondani, hogy mi tartozott az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* képtárába, hogy került át először az *Erdélyi Történelmi Múzeum*, majd a Bánffy palotában berendezett *Művészeti Múzeum* tulajdonába. Nincs meg minden anyag, de nagy része megvan. Éppen csak nem látható! Márpedig ha egy műalkotás nem látogatható, a befogadók számára nem létezik. Raktárhelyiségbe zárva, minden műalkotás halott. Oda bejutni, hogy például a Munkácsy képet lefényképezze valaki, lehetetlen. Megoldatlan ez azért is, mert a képet restaurálni kéne, és nincsenek restaurátorok, vagy ha vannak, nem azzal foglalkoznak. Ez is mutatja, hogy ez nekik nem szívügyük, nincs is olyan nagy szükségük rá.

– A céh nem kaphatná vissza a Kós Károly terve alapján épült Sétatéri Múcsarnokot?

– Azért nem adják vissza, mert azt a város építtette.

– És a Bánffy palotát?

– A Bánffy palotában még a háború után is Bánffy István lakott. Amíg el nem vették tőle. Legalább egy szárnyát adnák vis-

sza! Igaz, hogy ezért keményen kellene küzdeni. Mint ahogy Tempfli József nagyváradi megyéspüspök visszaperelte a román államtól a Kanonoksort, és következetesen kiáll a váradi püspöki palota visszaszerzéséért is. És úgy néz ki, hogy vissza is fogja kapni, amilyen karakán ember.

Hanem ez nagyon kínos dolog nekik. Azt szoktam mondani, hogy az egyházi javak visszaszolgáltatása minden másnál jobban fájna a románságnak. Ha pedig az egyháziak mellett a közösségi javakat is visszaszolgáltatnák, a kolozsvári románság kivonulhatna az újonnan épült monostori lakónegyedbe. Mondd meg nekem, hogy a főtéren van-e egyetlen épület is, amelyiket ők építették? Egyetlen egy sincs.

Kiss András levéltáros, az *Edélyi Múzeum-Egyesület* alelnöke, aki igen képzett jogász, máig sem tudta elérni, hogy a főtéri Vass Ottilia-féle házat visszaszerezze az Egyesületnek, azt a házat, amit a grófnő az *Erdélyi Múzeum-Egyesület*nek donált, és máig az egyesület nevéen maradt bejegyezve, mert elfelejtették törölni a telekkönyvből. Csakhogy a Külföldi Románok Szövetsége előbb rátette a kezét, és nem tudják kitenni őket onnan. Minden kolozsvári bíróság elutasítja a keresetünket. Ha ennyire tiszta ügyek sorozatosan fiaskóval végződnek, hogy reméljük mi a Bánffy palota visszaszerzését?

– Azt mondtad, megelégednétek kevesebbrel is.

– Kompromisszumokat is kötnénk – persze nem nemtelen kompromisszumokat – azért, hogy a jelenlegi *Művészeti Múzeum* gyűjteménye mégse vonuljon ki a Monostorra. Osszuk meg az épületet, kapjunk vissza egy emeletrészt. Mert nyilvánvaló, hogy kié volt az a palota. A Bánffyak a háború után nem tudták folyamatosan lakni, mert nem volt mivel fenntartani. Mire a helyi potentátok az udvarán mozit működtettek, az utcai részekben pedig bankot és üzleteket létesítettek. Később a román állam „megoldotta” a kérdést: államosította a palotát.

Én nem azt mondom, hogy a jelenlegi Művészeti Múzeumot költöztessék ki onnan, de azt igenis kérjük, hogy az erdélyi magyar kultúrának adjanak át legalább egy részt a valamikor öt jogosan megillető javakból.

– *Rossz jel, hogy fiaskóval végződött az a kísérlet is, hogy az újraalakult BMC első kiállítását a Művészeti Múzeumban rendezze.*

– Ez még az Iliescu-rendszer idején történt. Abodi Nagy Béla festőművész és Kós András szobrászművész 1996-ban arra kérték a magyarság felé egyébként nyitott múzeumi igazgatónőt, dr. Livia Dragoit, engedje meg, hogy az újraalakult magyar művészeti szervezet a múzeumban rendezze meg első kiállítását. A kérésre az igazgatónő igennel válaszolt. Hanem amikor erre később sor került volna, merőben másképp nyilatkozott. Ő egyszer igent mondott ugyan – szólt mentegetőzően –, de képtelen megtenni, mert intőt kapott Bukarestből: “Ilyet ne merjen tenni, mert az állását kockáztatja”. Különben nagyon ki voltak rá Bukarestben, mert a múzeum képeiből készített reprodukció-sorozatra románul, angolul, németül és magyarul is ráírta a szöveget. Azért, amiért magyarul is ráírta a szöveget a reprókra, majdhogynem repült. Utána következett ez az ominózus kérelem, aminek a teljesítését Bukarest határozottan megtiltotta, mondván, hogy ez ismét a szeparatizmus megnyilvánulása (lenne) a magyarság részéről. Hát így állunk! Itt tartunk! Abban a palotában, amely a Bánffy grófok tulajdona volt, amit a román állam egyszerűen elkobzott és beleköltözött, nincs helye a magyar kultúrának.

Kolozsvár, 1996.

Ha kisebbségi is – teljes értékű

A kisebbségi magyar irodalmak közül az erdélyi a legnagyobb, és Magyarország irodalomkedvelő közönségének a legismertebb. Olyan irodalomtörténészek, mint Jancsó Elemér, Sőni Pál, a fiatalabbak közül Kántor Lajos és Láng Gusztáv tanulmányköteteikben többé-kevésbe összefoglaló jelleggel igyekeztek feldolgozni a több mint hetven év irodalmi termését.

– **Pomogáts Béla** irodalomtörténész nem erdélyi származású. Tösgyökeres anyaországiként miért vállaltad fel mégis az erdélyi magyar irodalom ügyét, hisz annak idején a hatalom az ilyesmit nemhogy nem honorálta, hanem komoly akadályokat gördített elé.

– Mint minden vállalkozásnak, ennek is megvan a maga története.

Annak idején olyan magyarországi írók, irodalomtörténészek kezdtek felvállalni az erdélyi magyarság és az erdélyi magyar irodalom ügyét, akik onnan érkeztek, vagy volt valamilyen erdélyi családi hátterük. Nekem ilyen nem volt. Persze ismertem az erdélyi magyar irodalmat, hisz diákkoromban végigolvastam Tamási Áront, Nyíró Józsefet, Kós Károlyt. A költők közül Áprily Lajost, Dsida Jenőt és Reményik Sándort. Könyveik megvoltak a családi könyvespolcomon is, mivelhogy a harmincas, negyvenes években az erdélyi írók nagyon népszerűek voltak Magyarországon. Diákként olvastam Kuncz Aladár *A fekete kolostor* című művét is, aminek szintén egy kis családi előtörténete volt. Kuncz Aladár egy budapesti klinikán halt

meg 1931-ben. Mint fiatal orvos, azon a klinikán dolgozott akkor az édesanyám, aki látta az író. Nem állítom, hogy ismerte, de látta.

– *Ilyen előzmények köteleztek el az erdélyi irodalomnak?*

– Ezek csak belejátszottak az elkötelezettség kialakulásába. 1956-ban egyetemi hallgató voltam a budapesti bölcsészkaron. Ugyanazon év szeptemberében Bóka László professzor felszólított bennünket, kezdjünk el töprengeni azon, miről fogunk szakdolgozatot írni. A forradalmat megelőző hónapok lelkesítő lázában arra gondoltunk Gömöri György barátommal, hogy az elhallgattatás évtizedei után, a magunk számára, felfedezzük az erdélyi magyar irodalmat. Gömöri Dsida Jenő költészetét választotta, én pedig Kuncz Aladárt. Kuncz Aladárhoz nemcsak *A fekete kolostor* vonzott, hanem az az irodalomszervező szerep is, amelyet ő az *Ellenzéknél*, illetve az *Erdélyi Helikon* alapító szerkesztőjeként betöltött. Hozzákezdtünk a szakdolgozatok megírásához, de közbejött a forradalom. Gömöri Angliába menekült, én pedig éppen hogy be tudtam fejezni az egyetemi tanulmányaimat, és beadtam a szakdolgozatomat, amely vázlata volt egy olyan munkának, amit akkor szerettem volna elvégezni.

– *Ez akkor nem sikerülhetett, hisz vizsgálati fogságba, majd internáló táborba kerültél, ahonnan 1960-ban szabadultál, amnesztiával. Azután mi történt?*

– Nehéz évek következtek. Egy évig rendőri felügyelet alatt álltam. 1961 ősztől előbb helyettes, majd kinevezett tanár voltam egy újpesti technikumban. 1964-ben kezdtem el megint publikálni, főleg irodalomtudományi szakfolyóiratokban. 1965 őszen kerültem be mint tudományos segédmunkatárs az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetébe. Ekkor szedtem elő a régi jegyzeteimet, és kezdtem el írni a Kuncz Aladárról szóló könyvem, amely némi késéssel, 1968 nyarán jelent meg. Ez volt az első könyvem.

– Volt-e rád nézve valamilyen következménye?

– Volt. Az egyik az, hogy visszavonhatatlanul elkötelezett lettem az erdélyi magyar irodalom történeti feldolgozásának. Beleástam magam a dokumentumokba. Végignéztem az *Ellenzék*et, a *Keleti Újságot*, azokat a nagy napilapokat, amelyek ennek az irodalomnak a fejlődésében igen fontosak voltak. Többször is átolvastam az *Erdélyi Helikont*et, végiglapoztam a *Pásztor-tűzet*et, megismerkedtem a *Korunkkal*, és persze olvastam az erdélyi irodalmat. Összegyűjtöttem a legfontosabb könyveket.

– Az 1968-ban megjelent könyved bizonyos feltűnést keltett Erélyben.

– Az erdélyi magyar értelmiség észrevette azt, hogy van valaki Budapesten, aki az erdélyi magyar irodalommal foglalkozik. Amikor – részben könyvemnek köszönhetően – 1969 januárjában egy háromhetes akadémiai ösztöndíjat kaptam Erdélybe, bejártam a nagy városokat, Brassót, Marosvásárhelyt, Kolozsvárt, és szinte mindenkivel megismerkedtem, aki az erdélyi magyar irodalmi életben számottevő egyéniség volt. Rádadásul Bukarestbe is eljutottam, ahol elég sok íróval találkoztam. Ebből az időből való barátságom Méliusz Józseffel, Szemlér Ferencsel, Beke Györggyel, Lőrinczi Lászlóval, akik akkor Bukarestben éltek. Ekkor ismertem meg Marosvásárhelyen Sütő Andrást, és ekkor barátkoztam össze Kolozsváron Kántor Lajossal, Láng Gusztávval, Kányádi Sándorral, Bálint Tiborral, Szilágyi Istvánnal, Lászlóffy Aladárral. Eljutottam Kós Károlyhoz is, akihez a következő években, valahányszor Kolozsváron jártam, mindig elzarándokoltam, és – öröömre – bensőséges viszonyt sikerült kialakítanom vele.

1971-ben akadémiai ösztöndíjjal több mint egy hónapot Kolozsváron töltöttem. Akkor készült a *Korunk* emlékezetes irodalomtörténeti száma. A szerkesztőség valamiképpen be akarta mutatni Kós Károly tevékenységét és az *Erdélyi Szépmíves Céh* munkáját, ami az idő tájt nem volt kifejezetten preferált Romá-

niában. Ezért egy beszélgetést tervezett Károly bácsival, és ő engem választott a beszélgetés partneréül. Később egy televíziós beszélgetést is készítettem vele. Nagyon örültem, hogy bizalmába fogadott, ettől kezdve mindig meglátogattam, amikor Kolozsváron jártam.

– *1969-től kezdve te az erdélyi magyar irodalom iránt elkötelezett irodalomtörténésznek számítottál. Ezt követően aztán sorra jelentek meg tanulmányaid és könyveid az erdélyi magyar irodalomról.*

– Igazán nem volt könnyű munka. Számtalan esetben tapasztaltam a hatalom elégedetlenségét azért, amit csináltam és csinálok. A hatvanas évek második felétől veszek részt a szakmai, irodalmi életben, de 1990-ig nem részesültem semmiféle irodalmi díjban. 1990-ben kaptam meg a Magyar Tudományos Akadémia díját az erdélyi irodalommal foglalkozó munkáimért, 1991-ben pedig József Attila díjjal tüntettek ki.

Ezt csak azért említem, hogy érzékeltessem: az erdélyi irodalommal foglalkozni bizony nem tartozott a méltányolt feladatok közé. Inkább a türt, nagyon sokszor pedig a tiltott kategóriájába sorolták. Öröm is néhány durva támadás írott emlékét. Ebben az elutasításban E. Fehér Pál fújta a legharsányabban a trombitát. Egyébként nemcsak én jártam így, hanem nagyon sokan, például Czine Mihály, Ilia Mihály, Görömbei András és mások.

– *Ennek az időnek vége.*

– Örülök neki. Ugyanakkor bizonyos kesernyés mosollyal veszem tudomásul, hogy ma, ha az ember kimegy az utcára, még a fákról is Erdély-szakértők esnek a nyakába. És hogy azok, akik valamikor semmiféle tanújelét nem adták annak, hogy érdekli őket az erdélyi magyarság sorsa, sőt kifejezetten szemben álltak azokkal a törekvésekkel, amelyeket mi akkor képviseltünk, ma az erdélyi magyarság legnagyobb híveinek próbálják mutatni magukat, és ki akarnak oktatni bennünket az erdélyi

magyarság szolgálatából. Ezelőtt egy évvel még abban reménykedtem, hogy – mint a politikai gyermekbetegségek általában – az újdonsült Erdély-rajongók is csillapodni fognak, és a dolgok menete visszatér, erkölcsileg is, a rendes kerékvágásba. Ma már nem vagyok ebben annyira biztos. Keserűen tapasztalom, hogy a karrierizmus, a múlt átfestése és a hősi múltnak a kreálása némelyek részéről milyen tartós törekvést jelent. Esterházy Péter egyik híressé vált szállóigéje jut eszembe: „Nagy a forgalom a damaszkuszi úton”. Én ezt a szállóigét is elég keserű szájjal veszem tudomásul, ugyanis amikor Saulusból Paulus lett, akkor ő a vértanúság felé indult el, útja a mártírium felé vezetett, és nem államtitkár és kormányfő-tanácsos lett belőle. Vagy idézhetnék egy másik, éppen Erdélyben hallott mondást: „Kevesen voltunk, sokan maradtunk.” Ez is az általánosan tapasztalt karrierizmusra vonatkozik.

Ennyit arról, ami velünk az erdélyi magyar irodalom ügyében történt.

– *Az erdélyi magyar irodalomnak nagyon sok karakteres tulajdonsága van. Ez az irodalom először az erdélyi tájat fedezte fel, amely más, mint a magyarországi táj. Utána az erdélyi történelem eseményeit, hőseit, szellemiségét találta meg. Végül pedig a jelen idejű erdélyi élet sajátos transzilvanizmusát.*

– Ezzel nagyjából egyetértek. Az a véleményem, hogy valóban, az erdélyi magyar irodalomnak a színvilágát igen nagy mértékben megszabta az erdélyi táj, az erdélyi természet. Hiszen ez volt az egyetlen olyan magyar kulturális táj, amelynek a magas hegységek világa is része volt.

Tulajdonképpen három nagy magyar kulturális tájról lehet beszélni: a Dunántúlról, az Alföldről és Erdélyről. A Felvidék magashegyi világa nem tartozott igazából a magyar kulturális tájak közé. Pozsony, Komárom, Kassa inkább kisalföldi vagy dombvidék jellegű városok voltak, s így lettek a felvidéki magyar kultúra tűzhelyei.

A Dunántúlnak megvan a maga hagyományos, a természeti környezet által megszabott színvilága. Ugyanez jellemző az alföldi tájra, a Duna-Tisza közére. Petőfi szeretett rónájára is.

A harmadik nagy természeti környezetben elhelyezkedő kulturális táj Erdély. A magas hegyek, a havasok, a szegélyerdők, a pisztrángos patakok világa behatolt az erdélyi költészet és irodalom sejtrendszerébe.

A másik ilyen tulajdonság az erdélyi történelem, a maga drámai, sokszor tragikus menetével, amely egy nagyszabású kulturális érzületnek, egy sajátos lelkiségnek a kiindulópontja és a hordozója lett. Nem véletlen az, hogy a magyar történelmi regény Erdélyből indult, és hogy egyáltalán a magyar elbeszélő prózának a forrása az erdélyi emlékirat-irodalom. Kemény János, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata és mások, akik műveikben érzékeltetik azt a történelmi levegőt, amely Erdélyre oly jellemző. A magyar történelmi regény létrehozói – Jósika Miklós, Kemény Zsigmond – is erdélyiek voltak. A történelmiség, a történelem iránti érzék nagyon is jelen van az erdélyi irodalomban.

És végül ott van, ahogy Kuncz Aladár is mondta, a jelen idejű magyar társadalomnak a népi világa. Az a sajátos népi világ, amit leghatásosabban és legismertebben Tamási Áronnál, Nyíró Józsefnél, Kacsó Sándornál, Böződi Györgynél találunk meg. A székelység irodalmi ábrázolásaira gondolok.

De nemcsak a székelységről beszélhetünk, hisz a Kalotaszegnek is megvan a maga irodalmi képe Kós Károly műveiben. Sőt, megvan az erdélyi magyar városoknak, Kolozsvárnak, Gyulafehérvárnak, Marosvásárhelynek is a maga irodalmi ábrázolása és hagyománya, például Bánffy Miklós, Molter Károly, Karácsony Benő és Berde Mária műveiben.

Az erdélyi élet egy kicsit mindig is más volt, mint a dunántúli vagy az alföldi, az anyaországi. Jobban érvényesült benne a múlt, mert az erdélyi magyar történelem hol erőteljesebben, hol

gyengébben, de mindig veszélyeztetett volt. Elevenebben élt benne a nosztalgia a nyugati kultúra, a nyugati civilizáció iránt. A Dunántúl természetes módon fogadta be a nyugatról jövő hatásokat, mert nyugati határai mindig nyitva álltak. Erdélynek védekeznie kellett: elsősorban keleti irányban. Védekeznie kellett a tatár betörésekkel, a török függőséggel és a román előzőnléssel szemben. Ezért kelet felé mindig zártabb volt, nyugat felé pedig nyitottabb, de ezért a nyitottságért meg kellett küzdenie. Az erdélyi magyar kultúra nem olyan természetes módon asszimilálhatta a nyugat felől jövő hatásokat, mint a dunántúli vagy a felvidéki. A tudást meg kellett szerezni. Diákként, teológusként ki kellett menni a nyugati egyetemekre, és hazahozni a tudást, mint ahogy Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós és sokan mások tették.

Úgy gondolom, hogy az erdélyi magyar irodalomban valóban meghonosodott egy sajátos erdélyi regionalitás. Meghonosított egy olyan regionális kulturális karaktert, amely természetesen nem tért el az egyetemes magyar kultúra jellegétől, sőt ennek egy nagyon fontos alkotó részét hozza létre. Egyébként a nagy kultúrák önmagukban bizonyos változatokat alakítanak ki. Az észak-német és dél-német, az észak-francia és a dél-francia kultúra is ilyen változatokat jelent a jelenlegi kultúrákon belül. A magyar kultúrában – mint az egyik európai nagy kultúrában – is élnek ezek a változatok: a dunántúliség, az alföldiség és az erdélyiség változatai.

– *Közelítsünk valamelyest a politikumhoz. A kisebbség fogalma óhatatlanul felidézi az emberekben az alárendeltség, a kiszolgáltatottság képzetét. Az alapvető jogok érvényesítéséért folytatott küzdelemben némelyek úgy vélik, idejétmülttá, anakronisztikussá vált a kisebbség megnevezés. Annak helyettesítését, új, korszerű fogalommal való cseréjét sürgetik. Ha ez bekövetkezne, érintené-e a kisebbségi irodalom státuszát is, vagy itt maradna minden a régiben?*

– Ennek a fogalomnak is megvan a maga története. A két világháború között az erdélyi magyarság kisebbségnek nevezte magát. Ha végiglapozzuk az akkori politikai irodalmat, mindig ez a fogalom kerül előtérbe: a kisebbségi élet, a kisebbségi kultúra. Az erdélyi magyarság akkor kisebbségként határozta meg önmagát. 1945 után, főleg 1947-48-tól kezdődően viták zajlottak le az erdélyi magyar politikai életben az erdélyi magyarság státuszáról. Akkor került előtérbe és használatba a nemzetiség fogalma egy olyan megfontolás alapján, hogy a kisebbség hátrányos jogi helyzetet jelent. A román nemzettel való egyenjogúságnak a kifejezése új fogalmat tett szükségessé, ezt találták meg a nemzetiség fogalmában.

– *De a Ceausescu-korszak bukása után Erdélyben ismét a kisebbség fogalmát kezdték használni.*

– Mivelhogy a nemzetiség fogalma teljesen diszkreditálódott. A szölamok szintjén az erdélyi magyarság egyenjogúságát, egyenrangúságát deklarálták, ennek azonban a nyomát sem lehetett felfedezni. Az erdélyi magyarság alávetett népcsoport volt, az akkori politikai stratégia ennek a népcsoportnak a teljes felszámolására törekedett. Egy erdélyi magyar számára tulajdonképpen három lehetőség volt, vagy románná váljék, vagy elhagyja a szülőföldjét, vagy hogy kihaljon. Nos, ezért kezdte el használni megint az erdélyi magyarság a két világháború közt használatos kisebbség fogalmát. Egyébként ez felel meg a nemzetközi szóhasználatnak is, az ENSZ okmányaiban is így szerepel: nemzeti kisebbség.

Hogyha az erdélyi magyarságot mint nemzeti és kulturális közösséget értelmezzük, nincs értelme a kisebbség szó használatának. Hiszen az erdélyi magyarság a magyar nemzetnek integráns és szerves része, kultúrája a magyar nemzeti kultúrához tartozik, annak egyik alkotóeleme, méghozzá igen tekintélyes, nagy hagyományú alkotórésze. Ráadásul vannak olyan területei Erdélynek – például a Székelyföld -, ahol az erdélyi

magyarság nem kisebbség, hanem abszolút többség. Tehát megfontolandó ennek a fogalomnak a használata.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a Románián belül érvényesülő jogi és politikai keretek az erdélyi magyarságot kisebbségi sorba taszították, tehát kevesebb joga van, kevesebb lehetősége, kevesebb eszköz áll rendelkezésére önmaga megvalósítására és kibontakoztatására, mint az államot alkotó többségnek. Az erdélyi magyarság természetesen a magyar nemzet alkotó része, és az erdélyi magyar kultúra a nemzeti kultúra természetes alkotó része – ez így helyes. Ehhez a természetes helyzethez kell közelítsük a jogi és politikai helyzetet, pontosabban: a nemzetközi politika próbálja meg ezt a közelítést, mert ebben mi nem vagyunk elég erősek. Nem vagyunk elég erősek ahhoz, hogy megszüntessük azt a szakadékot, amely az erdélyi magyarság tényleges történelmi és kulturális léte és a Trianon óta rákényszerített politikai és jogi léte közt tapasztalható.

Hogy minek nevezzük az erdélyi magyarságot, ez nagyon is változhat. A nemzetközi szakirodalomban kétségtelenül alkalmazkodni kell ennek nyelvéhez. Ha kultúrájáról és nemzeti létéről beszélünk, azt hiszem, helyesebb, hogyha az erdélyi magyarság vagy az Erdélyben élő magyar nemzetrész fogalmát használjuk. Ugyanis ez jobban kifejezi azt a realitást, amely az erdélyi magyarságnak a történelmi és kulturális létéből és nemzeti identitásából ered.

– *A kisebbségek életében mindig különös hangsúlyt kapott a morális elem és az anyanyelv fontosságának a kérdése. Tükröződik-e, van-e nyoma ennek az erdélyi magyar irodalomban?*

– Azt, hogy az erdélyi magyar irodalom miben különbözik a magyarországitól, az irodalomnak a történeti léte határozza meg. Az erdélyi magyar irodalom egy olyan nemzetrésznek, népcsoportnak az irodalma, amely nem rendelkezik önálló állami léttel, el van szakítva a maga anyanemzetétől, és korlátozott saját törekvéseinek és akarátának az érvényesítésében. Ezért

ennek az irodalomnak magára kell vállalnia olyan feladatokat, funkciókat is, amilyeneket a nemzetállam keretében működő irodalomnak nem kell felvállalnia.

Az erdélyi magyarság számára az irodalomnak központi jelentősége van. Erről nem egyszer folyt vita az erdélyi magyar sajtóban. Az erdélyi magyar kultúra irodalomcentrikus kultúra. Valamikor minden európai kultúra irodalomcentrikus volt, így például a francia a XVII-XIX. században. Az irodalom volt az, amely elsősorban kifejezte a nemzet törekvéseit, önismeretét. A munkamegosztás előrehaladtával, ahogy kialakultak a politikai kultúra eszközei és intézményei – a sajtó, a parlamenti tevékenység, a politikai pártok tevékenysége –, az irodalom tehermentesült ezektől a szerepektől. A XIX. s még inkább a XX. században a nyugati típusú irodalmak már nem kényszerülnek arra, hogy a nemzet politikai akarátának és történelmi önismeretének legyenek a fórumai.

– Európának ebben a részében azonban merőben más volt a helyzet. A magyarországi magyar irodalom például nagyon sokáig közéleti szerepet is kénytelen volt betölteni. Éppen az elmúlt negyven esztendőben, amikor a magyarországi politika egy, a nemzettől idegen politikai rendszert képviselt, az irodalom volt az – Németh Lászlótól és Illyés Gyulától Nagy Lászlóig –, amely magára vállalta a nemzeti érdekek képviselését és a nemzeti identitás védelmét. Ez a szerepkényszer Magyarországon ma már nincs, mert létezik egy működő demokrácia. Erdélyben viszont továbbra is fennáll ez a szerepkényszer.

– Az erdélyi magyar irodalomnak továbbra is képviselnie kell az erdélyi magyarság nemzeti identitását, nemzeti érdekeit, a nemzeti kultúra fenntartását.

Magyarországon egy változatos politikai és kulturális intézményrendszer végzi el a nemzeti lét fenntartásának a feladatait, így például a tudomány műhelyei, a sajtóélet, a szociográfiai kutatás, a gyakorlati társadalomismeret. Ezek mind egy bizo-

nyos munkamegosztást jelentenek a kultúrán belül. Erdélyben nagyrészt hiányzik egy fejlett nemzeti kulturális életnek az intézményrendszere. Nincs magyar egyetem, nincsenek kutatóintézetek, nincsenek olyan politológiai, szociológiai, társadalomtudományi műhelyek, folyóiratok, amelyek a tudományos kutatás eszközeivel szolgálhatnák az erdélyi magyarság önismeretét. Mindezt tehát az irodalomnak kell elvégeznie. Ebből adódik az, hogy az erdélyi magyar irodalmat olyan nagy mértékben átszövik a társadalomismeretek, a történelmi tudat megőrzésének, a társadalomkutatásnak a feladatai. Az erdélyi magyar írónak, történésznek, szociológusnak, pszichológusnak, politikusnak is kell lennie. Ez a történelmi és politikai kényszerűségből eredő helyzet szabja meg azokat a különbségeket, amelyeket az erdélyi magyar irodalom a magyarországi irodalommal szemben felmutat. Innen erednek azok a feladatvállalások, amelyekre az erdélyi magyar író ma is rákényszerül. Olyan íróknak, költőknek a munkásságát tudnám felhozni példaként, mint Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi István, Lászlóffy Aladár és Markó Béla, akiknek az életművét magas fokú művészi igényesség, poétikai és nyelvi gazdagság, értékteljesítés jellemzi. De ugyanakkor és ezáltal a népszolgálat, a nemzetszolgálat követelményeinek is eleget tesznek. És fordítva: a közösségszolgálat feladatai mintegy megszabják, determinálják irodalmi munkásságuk alakulását.

– Különösen az 1989-es eseményeket követően sok-sok tanújelét látni annak, hogy Erdélyben is európai módon szeretnének élni az emberek. Ennek a mostoha körülmények miatti sajátos attitűdnek újabb időkben talán Ady volt a legszebb példája, aki egyszerre volt magyar, európai és egy kicsit erdélyi is.

– Európa és Erdély nincs messze egymástól. Már előbb is utaltam rá, hogy Erdély mindig nyitott volt nyugati irányba, Európa felé. Valóban, ha valaki akár a két háború közötti, akár a mai Erdély irodalmának a jelentős műveit szemügyre veszi,

meglátja bennük az Európa iránti nosztalgiát, az európai értékekhez való ragaszkodást.

Amikor Ápriliy Lajos átvette az *Erdélyi Helikonnak* a szerkesztését, szerkesztői beköszöntő cikkében arról beszélt, hogy az erdélyi irodalomnak Európára „figyelő tetőnek” kell lennie. Az európai igényesség mindig jelen volt ebben az irodalomban.

Amikor a húszas években megindultak a viták a transzilvanizmus körül, ezekkel az eszmecserékkel párhuzamosan, ezekben ágyazva, volt olyan gondolkodás, amely az erdélyiség és az európaiság kölcsönösségét kívánta hangsúlyozni. A *Napkeletben*, a *Pásztörtűzben*, az *Erdélyi Helikonban*, a *Korunkban* rengeteg olyan tanulmányt, vitacikket lehet olvasni, amely mind arra utal, hogy az erdélyi magyarságnak akkor vannak esélyei a kisebbségi helyzet leküzdésére, és kultúrájának megvédésére, ha Európához kötődik, a nyugati világhoz csatlakozik. Nem véletlen az, hogy a húszas években az erdélyi magyar sajtóban jelent meg a legnagyobb súllyal a páneurópai gondolat, ezzel akkor kezdett el foglalkozni a nyugati közvélemény, s ezt azóta az Európai Közösség képviseli. A Páneurópai Uniónak pedig Habsburg Ottó az elnöke.

– Az erdélyi magyar sajtóban Paál Árpád írt a páneurópai gondolatról olyan igénnyel, hogy Erdélyt egy ilyen egységbe kellene politikailag is helyezni.

– Az erdélyiség és az európaiság mindig kiegészítette egymást. Ez a gondolat ma is időszerű. Az erdélyi magyarság nemcsak az egyetemes magyar kultúrához akar csatlakozni, nemcsak a magyar nemzet, az összmagyarság részének tekinti magát, hanem Európa részének is. Egyébként önvédelmének egyik fontos eszköze lenne az európai összeköttetés, ami természetesen csak akkor lesz igazán hatékony és tartalmas, ha nem lesz egyoldalú nosztalgia, ha nem csupán az erdélyi magyarság vágyik Európába, hanem Európa is befogadja az erdélyi magyarságot.

– Némelyek úgy vélik, hogy a transzilvanizmus egységbe hoz bennünket az összmagyarsággal és Európával, mások viszont úgy tartják, hogy elszakít tőlük. Szerinted van-e jövője a transzilvanizmus eszméjének?

Amikor a húszas években a transzilvanizmus Kós Károly, Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Makkai Sándor és Bánffy Miklós munkássága nyomán kialakult, két gondolati alapja volt. Az egyik az, amiről itt már szó esett: Erdély a magyar kultúrában önálló régiót, önálló kulturális színvilágot jelentett, jelent. De az erdélyi hagyománynak nemcsak kulturális, hanem történelmi alapja is volt: az Erdélyi Fejedelemség, amely a magyar integritást, a magyar szuverenitást jelentette.

Ugyanakkor az erdélyiség történeti hagyománya magába foglalta az erdélyi szabadelvűséget. Az erdélyi tradíció döntő tényezője volt ez a szabadelvű hagyomány, amely egyaránt kiterjedt a nemzeti, a vallási és a kulturális „másság” értékeire. Viszont nemcsak ez alapozta meg a transzilvanizmust mint gondolatkört, hanem az erdélyi magyarság fennmaradásának a parancsa is.

– Hasonlatot keresve, egyszer azt mondtad nekem, hogy amikor a XIX. század elején a tilsiti béke után a finnek svéd fennhatóság alá kerültek, a finn irodalom létrejöttének a szállóigéje az volt, hogy svédek már nem lehetünk, oroszok nem kívánunk lenni, legyünk tehát finnek.

– Azt hiszem, hogy a transzilvanizmus mögött is egy ilyen gondolat munkált. Magyarországiak nem lehetünk, románok nem akarunk lenni, legyünk tehát erdélyiek. Ez a gondolat az erdélyi magyarság stratégiáját fejezte ki. Az erdélyi magyarság döbbenet és tragikusan élte át a kisebbségi létbe kerülés fájdalmait, és számot vetett a helyzet reménytelenségével. Hisz rögtön 1918 után az agresszív nagyromán nacionalizmussal és egy olyan délkelet-európai jellegű politikai kultúrával találkozott, amely számára idegen volt. Ezért talált rá a transzilvaniz-

musra, mint fennmaradásának, nemzeti identitása megőrzésének az ideológiájára. Úgy gondolom, hogy a transzilvanizmusnak igen nagy volt a jelentősége abban, hogy az erdélyi magyarság meg tudta őrizni a maga magyarságát. És abban is, hogy – épp ennek a gondolatkörnek a liberális hagyományai révén – kialakította az erdélyi együttélésnek egy járható útját. Kaput nyitott az ottani német és román kultúrának is.

– *Ma is viták folynak a transzilvanizmusról az erdélyi magyar lapokban és folyóiratokban. Egyik álláspont szerint az erdélyi magyar kultúrának fel kell számolnia a transzilvanizmusnak az illúzióit, és egyszerűen a magyar kultúrában kell elhelyezkednie.*

– Én ezekkel nem értek egyet. Nyilván nekem is az a véleményem, hogy az erdélyi magyar kultúra a magyar kultúrának a része. Azonban nem hiszem, hogy a transzilvanizmus hagyományait egyszerűen félre lehetne söpörni, hiszen Erdélynek ma is szüksége van arra, hogy az ottani magyarság fennmaradása és megerősödése végett igénybe vegye ezeket a transzilvanista hagyományokat. Ezen kívül a transzilvanizmus beépülhet abba a gondolati rendszerbe, amely a közép-európai népek megbékélésének valamiféle távlatát jelöli meg. Éppen a transzilvanizmusnak a multikulturális és multinacionális hagyományai lennének használhatók a középeurópaiságnak, egy új regionális öntudatnak a kimunkálására, annak ellenére, hogy a történelem többször is nagyon megcsúfolta azokat a szép reményeket, amelyek a transzilvanizmusához fűződtek.

– *Az utóbbi években történt változások olyan történelmi lehetőséget nyitottak, hogy talán valóban megteremthetjük a mindenhonnan magyarság érzelmi-szellemi egységét. Kérdés viszont, hogy mennyire leszünk képesek élni a felkínált lehetőséggel.*

• – Ma már mindenki elismeri, hogy a trianoni határok következtében felszabdalt magyarság, nemzeti létét tekintve, egyet-

len etnikai, történelmi és kulturális közösséget jelent, egységes történelmi és kulturális közösséget. A kérdés tehát inkább az, hogyan kell ebből a felismerésből gyakorlati politikát kialakítani. Az a tény, hogy az első világháború után a régi Magyarországnak kétharmad részét felosztották a szomszédos országok között, hogy a magyarság nemzeti állományának egyharmada idegen és vele szemben általában ellenséges kormányok hatalma alá került, teljesen új helyzetet teremtett. De az erdélyi magyarok ettől még nem lettek nem-magyarok, nem lettek egy más nemzetnek a tagjai, nem idegenedtek el az egyetemes magyar nemzettől. Bármennyire is próbáltak az elmúlt évtizedekben olyan képet kialakítani, hogy Trianonnak a következményét ne csak területileg, politikailag ismerjük el, hanem a kultúra és a nemzeti lét tekintetében is, nem sikerült. A nagy kérdés tehát valóban ez: hogyan lehet a gyakorlatban érvényesíteni annak a természetes állapotnak a követelményeit, hogy egyetlen nemzetet alkotunk. Úgy gondolom, hogy elsősorban a kultúra az, ahol ma ez az elv leginkább érvényesülhet. A kulturális életnek az intézményrendszerét kell úgy kialakítani, hogy a Kárpát-medencében élő magyarság kulturális és lelki egysége helyreálljon.

– *Történt valami eddig ezen a téren?*

– Nagyon sok kezdeményezésről tudok. Gondolok itt arra, hogy a Magyar Írószövetség tagként fogadta be az úgynevezett kisebbségi irodalmak képviselőit. A magyar könyvkiadásban és folyóiratokban teljes természetességgel vannak jelen az erdélyi, felvidéki vagy a kárpátaljai magyar írók. Gondolok továbbá olyan intézményekre, mint a Magyarok Világszövetsége, a Duna TV és mindenekelőtt az Anyanyelvi Konferencia, amely 1993-ban minden hónapban rendezett valamilyen – a nemzet kulturális és lelki egységét építő – találkozót és konferenciát: tanártovábbképző tanfolyamot, értelmiségi fórumot, diáktábort, tudományos ankétot. Ezeknek a szervezeteknek az a kül-

detése, hogy ezt a kulturális és szellemi egységet valóságossá tegyék, kifejezzék és megerősítsék.

Nem hiszek abban, hogy egy több mint kétmillió népcsoportot: az erdélyi magyarságot egy-két nemzedék alatt el lehet pusztítani. Ennek a történelemben nincsenek bizonyítékai. Azonban kétségtelen, hogy ez a magyarság nagyon sokat vesztett népi erejéből az elmúlt hetven év alatt. Egészen egyszerű dolgokra gondolok. A trianoni szerződés óta a román nemzetnek az állománya megkétszereződött, az erdélyi magyarságé viszont alig valamivel emelkedett. Hogyha a természetes népszaporodásnak a folyamatai zajlottak volna tovább, akkor ma Erdélyben több mint három és félmillió, esetleg négy millió magyarnak kellene lennie. Az kétségtelen, hogy ezt a magyarságot egy-két nemzedék alatt nem lehet megszüntetni, de a lélekszámát erősen csökkenteni lehet. Ezt a szomorú és drámai folyamatot kellene megfordítani.

Egy másik tragikus jelenségre is felhívnam a figyelmet. 1930-ban, az első román népszámlálás idején, Erdélyben negyvenkilenc várost tartottak nyilván. Ebből nagyjából huszonötnek a lakossága túlnyomórészt magyar volt. A városi lakosságnak akkor 39 százaléka volt magyar és 31 százaléka román. (A többi német, zsidó és más nemzetiségűnek vallotta magát, persze a zsidók nagy része magyar anyanyelvű volt. A legjellegzetesebb városok: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Arad, Szatmárnémeti lakossága abszolút többségében volt magyar. De még Brassóban is a magyarság relatív többséget élvezett, Temesvárott pedig a németek voltak viszonylagos többségben, a magyarok előtt.

Ez a helyzet radikálisan megváltozott, hiszen Kolozsvárnak ma csak alig egyharmada magyar, Nagyváradnak negyven százaléka, Marosvásárhelynek alig több mint a fele. Az erőszakos betelepítés ezeknek a városoknak olyan történelmi léptékű átalakítását okozta, nemcsak a népességében, hanem a kultúrá-

jában is, amely igen nagy veszteséget jelent az egyetemes magyar művelődés számára. El kellene gondolkodni azon, hogy miképpen lehetne ezeket a folyamatokat, ha nem is visszafordítani, legalább megállítani. Nem engedni, hogy egy nemzedék elteltével Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely teljesen elveszítse egykori magyar jellegüket.

– *Ezt csak valami nagy-nagy összefogással lehetne elérni.*

– Az erdélyi magyarság nagyobb helytállásával, az RMDSZ okos és bátor politizálásával, a magyarországi társadalom nagyobb elkötelezettségével remény van rá, hogy e tekintetben valamelyest javulhat a helyzet. De szükség van az Európai Közöség támogatására is. Ennek érdekében a nyugati világot, az európai népek közösségét is meg kell szólaltatni és mozgósítani, hogy ne engedje erősödni azokat a folyamatokat, amelyek nagy mértékben rombolják az erdélyi magyarság kultúráját, életét, ahogy ez az elmúlt évtizedekben történt.

– *A legnagyobb érvágást az elmúlt hetven esztendőben az iskolák szándékos és módszeres tönkretétele jelentette.*

– A két világháború között az erdélyi magyarság oktatási rendszerét szinte teljes egészében az egyházi iskolák alkották. A hagyományos egyházi magyar iskolák, mint a nagyenyedi Református Kollégium, a kolozsvári Piarista Gimnázium, az ugyancsak kolozsvári Református és Unitárius Kollégium, a temesvári Piarista Gimnázium, a nagyváradai Premontrei Gimnázium, a zilahi Református Gimnázium, a marosvásárhelyi Református és Katolikus Gimnázium, a székely városok iskolái mind-mind egyházi iskolák voltak. Ezek voltak a nemzetet és a nemzeti kultúrát megőrző központok és szellemi otthonok.

Ezeket 1948-ban, az államosítás idején mind elvették. Ezeknek az intézményeknek a nagy részét a román kultúra kebelezte be. Most, amikor a román kormány és a hivatalos román politika is elismeri a kommunista korszak törvénytelenégeit, nem kétséges, hogy a legegységesebb emberi jogok közé tartozik,

hogy az erdélyi magyar egyházak ezeket az intézményeiket és a velük járó épületeiket visszakapják. Akciót kellene szervezni a nemzetközi fórumok előtt, amely arra irányulna, hogy a román kormány tegyen eleget annak az elemi jogi követelménynek, hogy az erdélyi magyar egyházaktól elrabolt épületeket, iskolákat visszaosztálgatassa az egyházaknak. Ez megfelel a mai román alkotmányosság követelményeinek, az európai jogrendnek és a kommunista diktatúra elutasításának.

Ha az erdélyi magyar egyházak visszakapnák azokat az épületeket, amelyeket annak idején mindenféle jog mellőzésével elraboltak tőlük, akkor ezekben az épületekben fel lehetne állítani az erdélyi magyar középiskolai hálózatot, amelyre ma igen nagy szükség van. Sőt, meg lehetne alapozni az erdélyi magyar felsőoktatást is, hiszen Kolozsvárott rendkívül fontos és nagy épületkomplexumok voltak az egyházak kezében, amelyek alkalmasak arra is, hogy egyetem létesüljön és működjön bennük. Az erdélyi magyar egyetem felállítása – a Bolyai Tudományegyetem helyreállítása – természetesen a bukaresti kormány kötelessége, minthogy a romániai felsőoktatás finanszírozásában az erdélyi magyar adója is megjelenik.

Az erdélyi magyarság vezetőinek és a magyarországi politikai életnek össze kéne fognia, és meg kellene nyerni a nemzetközi intézményeket – gondolok az ENSZ-re, az Európai Közösségre -, hogy rákényszerítsék a román kormányt arra, hogy ha Románia csatlakozni akar az Európai Közösséghez, ezt ne mint orgazda tegye, hanem mint a kommunista rendszer által lerombolt jogrendszernek a helyreállítója. Ez alapvető követelménye kellene hogy legyen az Európához való csatlakozásnak.

– *A felvillantott cselekvési alternatívák, lehetőségek némi optimizmusra vallanak nálad.*

– Nem hiszem, hogy – mint némelyek vélik – az erdélyi magyar kultúra jövőtlen lenne. Ehhez azonban az szükséges, hogy az erdélyi magyarság ne egymagában lépjen fel, hanem úgy

mint a magyar kultúrának az erdélyi kiágazása. Ilyenformán az egész magyar kultúrának az ereje állna mögötte azzal az erővel szemben, amit a román kultúra jelent. A történelmet sohasem lehetett megközelíteni pusztán az optimizmus vagy csak a pesszimizmus kategóriájával. A vereségek, a tragédiák szabták meg ennek a történelemnek a menetét, de minden vereségből és tragédiából történt újjászületés. És vagyunk.

Nagyon sokszor vagyok pesszimista, hiszen Erdélyben járva, tapasztalva a tényeket, az ember szinte reménytelenné válik, legalábbis kétségbe esik. Ugyanakkor mindig látom a feltámadásnak és az erőgyűjtésnek a készségét is, és ez némi optimizmusra hangol. Az a pesszimizmus, amely elfog bennünket tapasztalataink nyomán, nem szabad, hogy a végső vereség érzésévé váljon. A magyar történelem is erre tanít, hisz a magyarság mindig nagy vereségeiből meritett erőt a jövőt illetően, akár Mohács, akár Trianon után. Csak persze akarni, gondolkodni és cselekedni kell.

Budapest, 1993.

A Bolyai Tudományegyetem utolsó esztendejéről

A Bolyai Tudományegyetem 1959. július 2-i kényszerű egyesítése a román egyetemmel az önálló magyar egyetemi oktatás megszűnését eredményezte Romániában. „Ez az erőszakkal végrehajtott cselekmény közel kilenc évtizedes önálló magyar tudományos kutató- és alkotómunkának vetett véget, mivel az erőszakkal létrehozott Babes-Bolyai román egyetemen egész sor tudományszak művelése és oktatása szűnt meg magyar nyelven, olyan szakoké, melyek a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen nemcsak a magyar, hanem az európai és egyetemes tudomány számára is jelentős eredményeket teremtettek.”

A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945-1959)

Budapest, 1999.

Azzal a gondolatsorral kezdeném ezt a felidézést, miként éltem meg mint első éves hallgató a Bolyai Tudományegyetem utolsó évét, illetve hogyan éltem át azokat a feszültségeket, amelyek ezt az esztendőt jellemezték – kezdi visszaemlékezését **dr. Sebestyén Kálmán** történész, kandidátus.

Ezerkilencszázötvennyolc tavasza és nyara számomra a felvételi vizsgákra való felkészüléssel telt el. Egy felvételiző diák, aki könyveit és füzetait forgatja, kevésbé figyel a külvilág eseményeire, pedig azon a nyáron olyan dolgok történtek, amelyek meghatározták az egyetem, következményeiben pedig a későbbi történész hallgató életének alakulását is.

– *Mi volt az első jelentősebb esemény?*

– A szovjet csapatok kivonulása Romániából. Mára az ember emlékezetében elhomályosultak azok az ünnepségsorozatok, amelyekkel a román kormány a szovjet csapatokat búcsúztatta. De ha fellapozzuk a korabeli sajtót, így például a Kolozsváron megjelenő *Igazságot*, már a címek is jelzik azoknak az időknek a politikai viszonyait és a korszak uralkodó hangulatát. „Senki sem bonthatja meg barátságunkat. Konstanca dolgozói köszöntötték a hazatérő szovjet katonákat.” (*Igazság*. 1958. július 5.). Ugyanott július 27-én a következő című terjedelmes méltató írást olvashatjuk: „Népünk szeretetének és hálájának jele, hogy a Román Népköztársaság érdemrendjeivel és érdemérmeivel tüntettek ki több szovjet tábornokot”. És következik a hosszú felsorolása azoknak a szovjet főtiszteknek, tábornokoknak, akiket a román kormány különböző munkaérdemrendekkel és állami kitüntetésekkel tisztelt meg.

– *Volt-e a szovjet csapatok kivonulásának olyan következménye, amely az erdélyi magyarság életére is kihatott?*

– A szovjet csapatok kivonulása kétségtől fontos esemény volt, amit a történelem is számon tart. Ezen túlmenően az erdélyi magyarság számára azért is megjegyzendő dátum ez, mert ettől kezdve a román nacionalizmus sokkal szabadabban lélegzett. Megkezdődtek az erdélyi magyarság elleni újabb támadások, középpontban a Bolyai Tudományegyetemmel, az erdélyi magyarság legfontosabb intézményével.

A másik fontos és egyszersmind szomorú momentum, Nagy Imre miniszterelnök kivégzése volt 1958. június 16-án. Számunkra azért volt ez akkor annyira jelentős, mert amikor 1958. október 1-én megkezdődött a tanév, a diákoknak alkalmuk nyílt megbeszélni a közvéleményt is nyugtalanító eseményeket: az egyetemen újra kezdődtek azok a viták a magyarországi forradalomról és Nagy Imréről, amelyek 1956 után valamelyest elcsitultak. Emlékeim szerint ezek nagyon éles viták voltak, és

zömben az ideológiai – tudományos szocializmus – szemináriumokon zajlottak. Szép számmal voltak olyan diákok, akik nyíltan szembe helyezkedtek a hivatalos álláspont képviselőivel, a forradalmat ellenforradalomnak minősítő tanárokkal és tanársegédekkel.

A harmadik esemény – amiről azonban csak később szereztünk tudomást – az volt, hogy eltávolították az egyetemről azokat a hallgatókat, akiket régebben valamilyen mondvacsinált gyermekteg váddal elítéltek. A történelem karról ekkor zárták ki például Istenes Gabriella másodéves hallgatót, tönkretéve az életét, hisz soha többé nem léphetett értelmiségi pályára.

– *Legalább neki megindokolták, miért távolítják el?*

– Igen. Azt mondták, mivel politikai elítélt volt, nem bízhatják rá a fiatal nemzedékek nevelését az ifjú demokráciában. Ötvenhat nyarán aztán, az általános enyhülés közepette, ezeket a fiatalokat visszavették az egyetemre, és úgy tűnt, hogy rehabilitálták őket. De másodéves korukban a nacionalista hatalom újból lecsapott rájuk.

– *Sok embernek tört ketté akkor a pályája, mondhatni semmiért.*

– Igen. Viszont én itt most csak azokról az eseményekről beszélnék, amelyeknek vagy magam is részese voltam, vagy személyesen a szenvedő felektől hallottam. Ezért korlátozom mondanómat főleg a történelem szakon zajlott eseményekre.

Mi, felvételizők akkor nem tudtuk – csak később derült ki -, hogy voltak közöttünk úgynevezett néptanácsai ösztöndíjasok is, akik a néptanácsok által biztosított helyekre jutottak be, minimális érdemjeggyel. Hisz az értelmiségi származású diákot még 9-sel sem vették fel, de a néptanács protezsáltja már 5-sel – ez volt az átmenő jegy – is bejutott. Ha az illető munkás származású volt, vagy a néptanácsnál úgy gondolták, hogy az új uralkodó osztály értelmiségét fogja erősíteni. Az első félévi vizsgák idején derült ki, hogy felvettek olyan székelyföldi paraszt

származású fiatalokat is, akiknek a szülei semmi áron nem akartak belépni a termelészövetkezetekbe. Fél év eltelte után azzal küldték haza őket, vagy meggyőzik a szüleiket, hogy lépjenek be a közösbe, vagy vissza se jöjjenek. Tudomásom szerint egyik szülő se vállalta annak a felelősségét, hogy gyermeke ne folytassa egyetemi tanulmányait, így hát mindnyájan beléptek a közösbe.

– Azt mondtad, hogy 1958 októberében rendkívül feszült légkörben indult az egyetemi tanév. Miért?

– Én akkor még nem tudtam, miért, de mind nagyon feszültek voltunk. A bolyaista hagyományoknak megfelelően, elsőévesként ünnepélyes fogadalmat tettünk arra, hogy a Román

Népköztársaságot és dolgozó népét fogjuk szolgálni, és mindent megteszünk azért, hogy jó tanulmányi eredményeket érjünk el. Viszont a teremben, ahol az ünnepélyes fogadalomtétel zajlott, nagyon feszült volt a hangulat, mintha valami megmagyarázhatatlan félelem költözött volna közénk. Emlékszem, az ünnepség után egy felsőbb éves hallgatótól egy füzetlapra gépelt szöveget kaptam. Tamási Lajos: *Piros a vér a pesti utcán* című verse volt rajta. Akkor értettem meg, hogy mi az oka a titokzatos feszültségnek. Feltételezem, hogy nemcsak én kaptam ilyesmit. Kétségkívül skizofrén állapot volt: néma forradalom, elszánt ellenállás uralkodott a hallgatók között, miközben hangozott a Román Népköztársaságra tettük a fogadalmat.

– Mikor és hol került sor az első incidensre?

– A Történelem-Filológia Kar évkezdő nagygyűlésén, ami szintén októberben volt. Persze ennek a kari gyűlésnek – amelyen részt vettek az IMSZ bukaresti és kolozsvári képviselői is – nyoma sincs a sajtóban. Arról van szó, hogy felszólalásra jelentkezett Vastag Lajos bölcsész hallgató, aki nyíltan védelmébe vette a magyar forradalmat. Amire Gál János, a tudományos szocializmus adjunktusa felugrott az első sorból, és a következőket mondta: „Én már a szemináriumainkon megmondtam

Vastag elvtársnak, hogy a magyarországi események ellenforradalom volt, Nagy Imre pedig nép- és hazaáruló”. De Vastag Lajost nem lehetett olyan könnyen leültetni, és a mondottakat védelmébe vette. Akkor nekünk úgy tűnt, mintha Gál János közbeszólásával védeni akarná tanítványát, elejét kívánná venni annak, nehogy valami még súlyosabbat mondjon. Csak később derült ki, hogy tévedtünk, tudniillik Gál János egyik igen fontos tanúja volt a Vastag Lajos ellen indított pernek, ahol a vádlottat súlyos börtönévekre ítélték. A gyűlésen a vita során a bölcsész kollégát keresztútúbe vették és annyira kiborították, hogy amikor az elnökség egyik tagja azt kérdezte tőle, ha 1956-ban Vastag elvtárs Budapesten lett volna, és egy gépfegyver lett volna a kezében, melyik oldalra lőtt volna, jobbra vagy balra? Amire Vastag azt válaszolta, egyik oldalra sem, agyon löttem volna magam.

Ugyanazon a diákgyűlésen egy incidens is történt. Miközben Vastag Lajost többször is le akarták ültetni, a bukaresti kiküldött ismét és újfent közbeszólt, reakciósoknak nevezve a hallgatókat, amire a diákok úgy reagáltak, hogy kifütyülték a fővárosi kiküldöttet. Vastag Lajost később 12 évi börtönre ítélték, hat év után szabadult, mert 1964-ben Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkár általános politikai amnesztiát hirdetett. Kiszabadulva, elhagyta az országot, kivándorolt Kanadába. Ugyanannak a gyűlésnek a folyományaként nyolc fütyülőt is letartóztatnak, és kidobták őket az egyetemről. Tulajdonképpen bűnbakokat kerestek, és az értelmesebb, önállóbban gondolkodó diákokban meg is találták őket.

Az első kari gyűlést követően volt egy második diákgyűlés is, amelyen részt vett Virgil Trofin, a KB tagja, ő felelt az egyetemi ifjúságért. Ezen a gyűlésen elítélték a diákság „helytelen” magatartását. Feltűnt, hogy a teremben nagyon sok az idegen arc. Később derült ki, hogy szekusok voltak. Közénk ültették őket, hogy figyeljék meg az esetleges hangadókat, és jelentsék felfelé.

- Hol tartották ezeket az diákgyűléseket?
- Az Arany János utcai épület aulájában.
- Az ott hozott határozatok a tanári kart nem érintették?
- De igen. A tanárok számára szervezett egyik gyűlésen Bodor Andrást, aki akkor a kar dékánja volt, és Náhlik Zoltán prodekánt határozatlan, megalkuvó magatartásuk miatt eltávolították a tisztségükből.

Ezek voltak azok az incidensek, amelyek az 1958-as tanévet „bevezették”.

A félévi vizsgák után már mi elsőévesek is éreztük, hogy a Bolyai egyetemmel valami nincs rendjén, a rendkívüli feszültség rányomta bélyegét a mindennapokra is.

- Valószínű, hogy a magyar értelmiség, általában az erdélyi magyarság önmagára találásától és megerősödésétől való félelem vezette a román politikai hatalmat az önálló magyar egyetem burkolt formájú megszüntetésének a gondolatához. A forgatókönyv persze rég megvolt már, de csak a szovjet csapatok kivonulásával alakult ki az a társadalmi-politikai légkör, amikor is a siker reményében léphettek. Jó ürügyként szolgált ehhez a magyarországi 1956-os forradalom és szabadságharc erdélyi hullámverése.

- Nem vitás, hogy a forgatókönyv már sokkal régebben elkészült, de cselekedni csak akkor cselekedtek, amikor 1956 után a magyarság a szovjetekkel szemben már elvesztette a támogatottságát, a szovjet csapatok pedig kivonultak Romániából. Tapasztaltuk, tudjuk hogy a szovjet csapatok jelenléte Romániában fékezte a román nacionalista megnyilvánulásokat. Különböző tanulmányokból és a korabeli újságcikkekből egyértelműen kitűnik, hogy a szovjet kormány időnként érdeklődött a Bolyai egyetem iránt. Mégpedig azért, hogy a román kormány sakkban tartásával biztosítsa, fenntartsa a látszatdemokráciát. Bizonyos jelekből arra következtethetünk, hogy a Bolyai Tudományegyetem megszüntetéséről szóló politikai döntés már 1954

végén, 1955 elején megszületett. Erre vall például az is, ahogy 1955. május 31-én megünnepelték a Bolyai Tudományegyetem megalakulásának tíz éves évfordulóját. A sajtó számba vette az egyetem gazdag tevékenységét, további sikereket kívánt neki, és megállapította, hogy „Igenis kellett és lehetett Kolozsváron magyar egyetemet létesíteni”.(Igazság. 1955. május 31., „További sikereket a Bolyai egyetemnek!”).

Csak hogy ez az ünnepség helyi szinten zajlott le, minden bizonnyal a legfelső politikai vezetés hallgatólagos beleegyezésével. Más jelek viszont arra utalnak, hogy az egyetem sorsát ekkorra már eldöntötték. Ugyanis az egyetem tíz éves fennállása alkalmából 1955. június 5-én a Nagy Nemzetgyűlés elnökségi ülésén – dr. Petru Groza jelenlétében – a munkaérendrend különböző fokozataival tüntették ki a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem tíz professzorát, köztük Miskolczi Dezsőt és Mátyás Mátyást. Baljós jel, hogy az a Groza Péter, aki ha Kolozsváron járt, mindig felkereste a Bolyai egyetemet, hangoztatva és éreztetve magyar barátságát, 1955. június 5-én a Nagy Nemzetgyűlés ama bizonyos elnökségi ülésén egy szót sem szólt a tíz éves jubileumát ünneplő Bolyairól. Kitüntetések adtak át, de azokat mind a marosvásárhelyi intézet professzorai kapták. Nyilvánvaló, hogy Groza akkor már semmit sem tehetett a Bolyai ügyében, mert a politikai döntés a Központi Bizottságban már előbb megszületett. Történt azonban, hogy 1956 tavaszán a Szovjetunióban egy politikai enyhülési folyamat vette kezdetét, aminek hatására a vezető román politikusok elnapolták a Bolyai felszámolására hozott politikai döntést. Ezzel magyarázható, hogy 1956 tavaszán a Bolyai egyetem néhány tanárát a *tíz éves évfordulóra való hivatkozással* egy évvel később kitüntették(!)

- *Hogy zajlott le az egyetem felszámolása?*
- Azokon a gyűléseken, amelyeket Kolozsvárt a diákoknak tartottak, én mindegyiken részt vettem. Az egyetem elvétel-

ének, vagy akkori kifejezéssel: egyesítésének a kérdése először Bukarestben vetődött fel. 1959 február 19-én Bukarestben megnyílt a Diákegyesületek Szövetségének II. Országos Konferenciája, melynek elnöke Ion Iliescu, a későbbi államelnök volt. Ezen az ülésen részt vett a teljes politikai vezetés, élén Gheorghe Gheorghiu-Dej főtitkárral és Chivu Stoica miniszterelnökkel, illetve Athanase Joja oktatási miniszterrel.

Gheorghe Gheorghiu-Dej elvi kérdésekkel foglalkozott, de többször is kitért az elszigetelődésre irányuló törekvések kiküszöbölésének szükségességére.

„Az iskola – mondta a főtitkár – hatékony eszköze az összes nemzetségekhez tartozó fiatalok közeledésének, a nemzeti elszigetelődési törekvések, valamint a kizsákmányoló osztályok által szított nemzeti gyűlölködés maradványai felszámolásának. Az oktatás ügyében a nemzetek egyesítésére kell törekednünk, hogy az iskola előkészítse azt, ami az életben megvalósul.” (*Igazság*, 1959. február 21.)

Természetesen mindenki tudta, hogy ezen az erdélyi magyarság „elszigetelődésének” a megakadályozását kell érteni. A hozzászólók között három igenlő diákot és tanárt is találunk.

– *A bukaresti politikai hatalom annyira megalázta a magyarságot, hogy magyar értelmiségiekkel javasoltatta saját egyetemének a felszámolását?*

– Amennyire megalázó volt ez a magyarságra nézve, annyira hatékony taktika volt román részről. Az *Igazság* 1959. február 21.-ki számában „Felszólalások a Diákegyesületek Szövetségének II. Országos Konferenciáján” címmel teljes terjedelemben közli a felszólalók beszédeit. Kacsó Magda egyetemi hallgató hozzászólásában a következőket mondta: „Mielőtt a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem hallgatója lettem volna, munkásnő voltam a szebeni Independenta üzemekben. Amíg munkásnő voltam, együtt éltem és dolgoztam a román munkásokkal s

éreztem annak a testvériségnek teljes erejét, amely a román dolgozókat s a nemzeti kisebbségek dolgozóit összefűzi...

Nekünk együtt kell tanulnunk és dolgoznunk, közös kulturális, tudományos tevékenységet kell folytatnunk. Csak így sikerülhet az, hogy jobban megismerjük egymást, hogy összebarátkozzunk, alaposabban elsajátítsuk a román nyelvet...

Jó volna tanulmányozni annak lehetőségét, hogy a Bolyai Tudományegyetem diákjai együtt tanuljanak a román diákokkal... Lehetséges volna-e kettő osztani a gyárat, a gazdaságot, a laboratóriumokat? Természetesen nem. Épp így az iskolát sem lehet ketté választani s épp ezért teszem ezt a javaslatot.” (*Igazság*, 1959.február 21.)

Takács Lajos, az egyetem rektora pedig ezeket mondta: „Felteszem magamnak a kérdést, vajon helyes-e, hogy az iskola nemzetiségek szerinti elkülönülésének az útján haladjunk? Véleményem szerint, nem. Vajon nevelhetjük-e ilyenformán az ifjúságot a proletár internacionalizmus, a nép iránti és a munkásosztály ügye iránti szeretet szellemében? Véleményem szerint, nem. Azt hiszem, felül kell vizsgálnunk ezzel kapcsolatos nézetünket...

A Babes és Bolyai egyetemeket testvér egyetemnek nevezzük, s mint tudjuk, a testvérek ugyanabban a házban élnek. Felvetem a kérdést: vajon szükség van-e arra, hogy Kolozsváron két külön egyetem létezzék? Vajon nem lenn-e helyes egyesíteni a két egyetem laboratóriumi felszerelését?... Célszerűbb lenne, ha felkérnénk pártszerveinket, minisztériumunkat, hogy vegyék fontolóra ezt a problémát.”

Ha ezeket a beszédeket alaposan elolvassuk, megtaláljuk bennük az egyesítés terminológiájának minden kulcsszavát, amit később Kolozsváron a felkért hozzászólók számtalanszor elismételtek, a hallgatóság tudatába igyekezve sulykolni!

Ezek után természetes, hogy Athanase Joja oktatási miniszter – összegezve az elhangzottakat – határozottan tovább lépett:

„Tanulmányozni kell az oktatás átszervezésének a lehetőségét olyan formában, hogy tanuló ifjúságunk együtt éljen, válllvetve végezze társadalmi és kulturális tevékenységét.”

– *Érdekes, hogy Kacsó Magda személyét teljes homály fedi azóta is. Te közelebbről is ismerhetted őt, hisz egy időben kop-tattátok az egyetem padjait.*

– Kacsó Magda nagyszebeni származású diáklány volt, aki az egyetem diákszövetségének egyik vezetőségi tagja volt. Arra emlékszem, ha a folyosón vitatkoztunk valamin, és közeledett Kacsó Magda, a társaság azonnal elhallgatott. Ismertük, tudtuk, hogy hová tartozik, azzal is tisztában voltunk, hogy azokat az információkat, amelyeket a diákoktól összeszed, tovább adja. Ezt csak azért mondom el, mert időnként olvasni lehet olyan írásokat, amelyekben Kacsó Magda egy sajnálni valóan szegény diáklánynak van feltüntetve, akinek odanyomták a kezébe az előre megírt szöveget, amit fel kellett olvasnia. Csak-hogy nem akárkinek adták oda azt a beszédet, hanem olyan megbízható személyt kerestek és találtak Kacsó Magdában, aki garancia volt számukra.

Egy alkalommal elbeszélgettem Kéki Anikóval, Kéki Béla, a *Hitel* régi szerkesztőjének a lányával. Ő is részt vett azon a bukaresti diákkonferencián, ahol ez történt, és Kacsó Magda a szobatársa volt. Kéki Anikó elmondása szerint Kacsó Magda előző este megkapta a beszédet, amit másnap fel kellett olvasnia, és egész éjszaka pityergett. Bizonyára akkor jött rá, hogy eszköznek használják fel. Ilyen szempontból valóban tragikus személyiség. De annyit azért mégis hozzá kell fűznünk, hogy ő ezt a szerepet később is vállalta. A Diákegyesületek Szövetségének II. Országos Konferenciáján, ahol elnöknek újra választották Ion Iliescut, a Végrehajtó Bizottság kilenc tagja között egyetlen egy magyar volt, Kacsó Magda, Kolozsvárról. Sőt a kolozsvári úgynevezett egyesületi gyűléseken is vállalta a szereplést.

– *Kolozsváron mikor kezdődtek az egyesülési nagygyűlések?*

– 1959. február 27-én. Sok ilyen gyűlést tartottak akkor a karokon, az egyetemi szakszervezetben, az egyetemi diákszövetségben, az Ifjú Munkás Szövetségben... Az első nagygyűlés, amiről az *Igazság* február 27-i száma tudósít, „A kolozsvári főiskolák párttag és tagjelölt tanerőinek, valamint párt, IMSZ és diákegyesületi aktívájának nagygyűlése” volt. Ezen a nagygyűlésen az elnökségben a következő személyek vettek részt: Nicolae Ceusescu, akkor KB titkár, a nemzetiségi ügyek felelőse, Athanase Joja oktatási miniszter, Ion Iliescu, a diákszövetség újraválasztott elnöke, Vaida Vasile, tartományi első titkár, Remus Bucsa, a városi pártbizottság titkára, Constantin Daicoviciu, a Babes egyetem rektora, Takács Lajos, a Bolyai egyetem rektora, Kacsó Magda és Koszti István bolyaista diákok. A kijelölt felszólalók mind az egyesülés mellett szóltak. Indoklás: a román magyar testvériség erősítésének a szükségesége, az elszigetelődés megszüntetése, a nacionalizmus felszámolása volt. Úgy állították be a dolgokat, hogy az egyesülés, a szocializmus építését szolgálja.

A kierőszakolt „összhang” dacára volt három személy, akik így vagy úgy az egyesülés ellen szóltak fel: Balogh Edgár, Nagy István és Szabédi László. Az első kettőt rövid időn alatt meggyőzték, és attól kezdve az egyesülés híveivé váltak.

– *Ők mit kifogásoltak?*

– Nagy István munkásíró mondanivalójának lényege szerint nem tesz jót Románia nemzetközi hírnevének, ha egy magyar intézményt megszüntetnek. Amíg az író ezt fejtegette, Athanase Joja akadémikus közbe szólt: „A kutya ugat, a karaván halad!”, amivel azt akarta kifejezni, nem érdekli olyan nagyon Romániát, hogy mit mond a külföld.

Balogh Edgár amellett érvelt, hogy a két kultúra nemcsak létezhet egymás mellett, hanem ki is egészítik egymást. Ekkor Ceausescu közbe szólt, azt kérdezve, miféle két kultúráról be-

szél Balogh elvtárs? Hiszen ha itt két kultúráról egyáltalán lehet beszélni, akkor az a kizsákmányolók és az elnyomott nép kultúrája, nem pedig a román és a magyar. Balogh Edgárt elég hamar leszerelték.

Ellenben Szabédi László keményebb diónak bizonyult. A történelmi hűség kedvéért azonban el kell mondani, amit általában elhallgatnak a visszaemlékezések, hogy Szabédi László másnap visszavonta mondandóját.

A második gyűlésről az *Igazság* 1959. március 3.-i száma „Kolozsvári főiskolai hallgatók nagygyűlése az Egyetemiek Házában” címmel számolt be. Ezen a Babes és a Bolyai egyetemek nyelv és történelem szakos, valamint természetrajz és földrajz szakos hallgatói vettek részt, tehát nem a teljes egyetemi ifjúság. Én is ott voltam, személyes élményeim vannak róla. Az egyesülés mellett szólaltak fel Apli György történész hallgató és Benedek Márta, akik arról beszéltek, milyen nagy előnye származik majd a magyar ifjúságnak abból, ha a két egyetemet egyesítik.

– *Milyen nyelven folyt a gyűlés?*

– Románul, mert jelen volt Ceausescu is. Egyedül Szabédi László beszélt magyarul, Ceausescunak pedig fordították a szöveget. Másnap folytatódott a gyűlés. Ezen szólalt fel másodszor Szabédi László. Hozzászólásában egyebek közt az állt, hogy előző napi felszólalásában „néhány helytelen megfogalmazás volt”. „Az itt elhangzott bírálatokat elfogadom. Nacionalista álláspontot képviseltem, amelyet elítélek, és amellyel határozottan szembehelyezkedem.” (*Igazság*, 1959. március 3.) Szabédi ebben a beszédében megtagadta azt, amit előző nap a tanárok úgynevezett egyesületi gyűlésén mondott. De az igazsághoz az is hozzá tartozik – és erre tisztán emlékszem negyven év távolából is –, hogy amikor felment a pulpitusra, Szabédi egy teljesen megtört, rendkívül szánalmas ember benyomását kellette. Azt még mi, elsőévesek is észrevettük, hogy Szabédi Lász-

ló ott és akkor, amikor ezeket a szavakat elmondta, a lét és a nemlét határán mozgott. Pár napra rá öngyilkos lett. Elképzelhető – ezt megírták többen is –, hogy a szekuritete „megdolgozta”, többször berendelték az ülések közötti időszakokban. Volt úgy, hogy éjjel vitték el. Náhlik Zoltán volt prodékán mondta el nekem a minap, hogy Szabédi egyik este kilenckor felment hozzá a lakására, beszélgetni. A szekuritete ott is megtalálta, onnan vitte el újabb kihallgatásra. Erről sajnálatos módon nem beszélnek a visszaemlékezők, pedig az az igazság, hogy Szabédit teljesen tönkretették idegileg. Nem csoda, hogy végzett magával.

– *Azon a gyűlésen nem voltak incidensek?*

– Nem. Akkorra már annyira megfélemlítették, megriasztották a diákságot, hogy még egymás között is alig mertünk beszélni. Ceausescu olyan durva hangnemben beszélt, annyira arrogánsan viselkedett, hogy a kijelölt hozzászólókon kívül mindenki hallgatott. Lehetett bárki a hozzászóló, ha neki nem tetszett valami, azonnal közbeszólt, durva megjegyzéseket tett.

– *Mi volt a maratoni gyűlések célja: meggyőzni a diákságot a lépés „helyességéről” vagy a megoldozás, hogy tessék elfogadni?*

– A megfélemlítés. Azért alakították ki a rettegés légkörét, nehogy valaki is ellene merjen szólni.

A színjátékhoz az is hozzátartozott, hogy a bukaresti gyűlésen még nem hoztak határozatot, jöllehet az egyesítést hallgatólagosan már kész tényként kezelték.

– *Hogy teltek a diákok mindennapjai ezekben a hetekben?*

– Minket, elsőéveseket délutánonként berendeltek az egyetemre. Mondhatnám azt is, hogy házi őrizetben tartottak. Betereltek egy terembe, ahova bejött egy felügyelő tanár, többnyire tanársegéd a marxista katedráról, és hosszú beszédeket tartott az egyesülés előnyeiről. Kivétel nélkül mind azt szajkózták, hogy ezután jobban tudunk majd érvényesülni, egyenlő esélye-

ink lesznek a román hallgatókkal, és hogy az egyesülés nem jelenti az anyanyelvi oktatás megszüntetését. Ezt az utolsó gondolatot számtalanszor elmondták. Nyilvánvaló, hogy ez egy fentről kapott utasítás volt, mert mint később kiderült, az egyesítésnek épp a magyar oktatás megszüntetése volt a célja.

– *Még folytak a gyűlések, amikor 1959. március 1-jén megkezdődött a diákság közös otthonokba költöztetése.*

– Én nem voltam bentlakó, de a kollegáim mesélték, hogy a közös otthon nem pusztán azt jelentette, hogy egyazon diákotthonba helyezték el a román és a magyar diákokat, hanem azt, hogy közös szobákba. Vegyesen. Nagyon ügyelve arra, hogy csak magyarok ne kerüljenek egyetlen szobába se. Ezután a beszélgetések nyelve a hálószobákban csakis a román lehetett, magyarul megszólalni többé nem nyílt mód. Úgymond illendőségből, azért, hogy mindenki értse. „Fent” tehát mindenről tudtak, ami a diákok közt elhangzott.

Az úgynevezett egyesítést közös rendezvényekkel is előkészítették: a Bolyain román vendégprofesszorok tartottak előadásokat, táncesteket szerveztek, együtt a román kollégákkal.

Közös kirándulásokon vettünk részt. Mi, történész hallgatók 1959 tavaszán a Babes hallgatóival stílszerűen a Gradiste-i dák várakhoz mentünk kirándulni.

A szervezők figyelme arra is kiterjedt, hogy a román diákságot felkészítsék a közös találkozókra. Kezdetben rendkívül kedvesek voltak, s aki csak néhány szót tudott magyarul, az is törte a magyart. Nem tudtunk hozzájuk románul szólni, mert állandóan magyarul akartak beszélni velünk. Szinte kínos volt, ahogy erőlködtek. Pár hónap elteltével aztán már azok sem szóltak meg magyarul, akik jól bírták a magyar nyelvet. Nyilvánvaló, hogy egy politikai meggyőző munka eredményeként erőltették eleinte a magyar nyelven való beszédet.

– *Mikor hozták nyilvánosságra a végleges döntést a két egyetem egyesítéséről?*

– Az *Igazság* 1959. július 3-án „A kolozsvári főiskolák tantesületének nagygyűlése” címmel jelent meg egy cikk, amelyben a záromondat így hangzott: „A gyűlés résztvevői meghallgatták és egyhangúlag jóváhagyták azt a beszámolót, amelyet a Babes és Bolyai egyetem egyesítésére vonatkozó javaslatokat kidolgozó bizottság nevében Takács Lajos elvtárs terjesztett elő”. A javaslatot egyhangúlag jóváhagyták, ami által törvényerőre emelkedett. Ebből az alkalomból táviratot küldtek Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkárnak és Chivu Stoica miniszterelnöknek, aminek a befejező mondata így hangzott: „Teljes megelégedésünket fejezzük ki a két kolozsvári egyetem egyesítésével kapcsolatban.” A táviratot az a Balogh Edgár professzor olvasta fel, aki az első gyűlésen még tiltakozott az egyesítés ellen. De ezzel a Bolyai egyetem vesszőfutása még nem ért véget, mert még volt egy gyűlés, a kolozsvári felsőfokú intézetek hallgatóinak szervezték (én is részt vettem rajta), melyről az *Igazság* 1959. július 4-i számában közölt beszámolót, benne a diákság és a tanári kar teljes megelégedésének a kifejezésével. A Bolyai Egyetem története az Internacionálé eléneklésével ért véget.

– *Milyen azonnali és távolabbi következményei voltak a Bolyai Tudományegyetem beolvasztásának?*

– Ötvenkilencben az egyesített egyetemen román nyelven 137 kurzust tartottak, melyből magyar nyelven 43-at, az előadások egyharmadát! A magyar egyetemi hallgatók és tanárok száma is évről-évre csökkent: A Bolyai Tudományegyetemen 1958-1959-ben, vagyis az utolsó esztendőben, 2470 hallgató tanult (1195 nappali tagozaton) 296 tanár irányításával. Az egyesített egyetemen az 1989-1990-es tanévben csupán 661 volt a hallgatók száma a nappali tagozaton.

Ami a tanárokat illeti: végül is mind az egyesülés mellett szóltak, mást nem is tehettek. Azok a professzorok azonban, akik az első pillanattól kezdve teljes mellszélességgel kiálltak az egyesítés mellett, jutalomképpen egyetemi katedrát kaptak.

A történelem karon egyetlen egy tanár részesült ilyen „megtiszteltetésben”: Cselényi Béla. Ő Románia újkori történetét tanította román nyelven az egész karnak. A többiek, Jakó Zsigmond, Bodor András, Imreh István csak magyar alcsoportokban tarthattak magyarul előadásokat.

Mi, diákok is nagyon nehéz éveket éltünk át, de a románok ügyes diplomaták voltak, nem buktattak meg egyetlen magyar hallgatót sem. Ha akarták volna, másod éven a bolyaisták 95 százalékát megbuktathatták volna. (Csak David Prodan bukott, de ő a román hallgatókat is meghúzta). Az ismereteket azonban nem voltunk képesek olyan szinten elsajátítani, ahogy kellett volna. Ez volt számunkra a második nagy veszteség. Mi elvégeztük ugyan az egyetemet, de talán fele annyi ismeretanyag birtokában, mint kellett volna. Az egyesítés levét leghamarabb mi ittuk meg, akik akkor az egyetem hallgatói voltunk.

A Bolyai Egyetem 1945 és 1959 között azonban teljesítette küldetését. Itt formálódott az erdélyi magyarság fennmaradását biztosító értelmiség. Az az értelmiség, amire egy nemzeti kisebbségnek okvetlenül szüksége van. Viszont mára elérkezett az a pillanat, amikor az akkor végzetek már nyugdíjasok lettek, hiszen jómagam is, aki 1958-ban elsőéves voltam, immár hatvan esztendő vagyok. A Bolyai évei alatt kb. 15.000 erdélyi fiatal kapott egyetemi diplomát, akiknek nagytöbbsége megállta a helyét, bárhova került is...

Kolozsvár, 1998.

Örök hűségben

Európában közel harmadfél százada a színpad világi szószékké és szónoki emelvényyé vált, és gyakorlatilag lemondott a művészet kanti „érdeknélküliségéről” (A. Hauser). Ez a kor a felvilágosodás, az ész heroizálásának a kora volt, amely a színpadi hősokeket leszállította arról az eleven élet fölé emelt, hamis piederstálról, amelyre az abszolút monarchia udvari művészete helyezte őket. A művészettől immár nem a megszépített, hanem a valós élet ábrázolását várták el.

Ugyanakkor ismerték fel néhányan az írók és a gondolkodók közül azt is, hogy a művészi igazság eszméje és a szociális igazságosság ideája között megfelelés van, és hogy a művészi igazság olyan fegyver az alkotó kezében, amit sikerrel alkalmazhat egy emberibb életért folytatott küzdelemben.

A mi színházi kultúránk az idő tájt igencsak elmaradott volt a fejlett Nyugatéhoz képest, aminek nyilván több oka volt, de legfontosabb az a körülmény, hogy nálunk akkor még hiányzott a városi polgárság, a nemesek pedig vidéki birtokaikon, egymástól eléggé elszigetelve éltek, így a nemesi életforma nem kedvezett a színháznak. Érdekes módon mégis a főurak, a főnemesség köréből kerültek ki azok a felvilágosult, úttörő személyiségek, akik megteremtették és elterjesztették a színjátszást Magyarországon. Mindenekelőtt a nagyvárosokban.

Az első kolozsvári magyar színtársulat például – hogy most csak az erdélyi színjátszásról szóljunk – Aranka György ügybuzgalmának és idősebb Wesselényi Miklós pártfogolásának

köszönhetően kezdette el működését 1792. vége felé. Aranka már az 1791-es országgyűlésen felveti egy állandó színház létesítésének a gondolatát azzal az indokolással, hogy a színjátszás hatékonyan hozzájárul az anyanyelv műveléséhez: **„Egy magyar Jádzó Színek fel-állítását talám leg-előbb kell vala tennem azok között az eszközök között, mellyek Anyai nyelvünk gyarapítására és a közönségesítésére szolgálnak. Bizonyos, hogy leg-főbb eszköz. És azért a Társaságnak (az 1790-ben alapított Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról van szó – A. K.) egy különös Tárnya... egy Jádzó Színek közönséges kinyitása...”** (Aranka György: Egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság fel-állításáról való rajzolat, a haza felséges rendeihez. Újabb elmélkedés, Kolozsvár, 1791.).

Jóllehet a kolozsvári szintársulat 1792. december 11-én tartotta első előadását, az erdélyi magyar színjátszás hagyományai sokkal régebbre nyúlnak vissza. A XVIII. századi Erdélyben a dráma iskoladráma formájában él a nagyenyedi, kolozsvári, marosvásárhelyi kollégiumokban és másutt. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban 1637-től tudunk sűrű egymásutánban következő előadásokról, de gazdag adatok maradtak fenn a nagyváradi, az enyedi, a vásárhelyi és más iskolákból is. (Alszegehy Zsolt: Magyar drámái emlékek a középkortól Bessenyeiig. Budapest, 1914.). A csíksomlyói Ferenc-rendi szerzetesek iskolájában is gyakran – nemcsak vallási ünnepeken, hanem más alkalmakkor is – rendeztek előadásokat.

A magyar nyelvű színjátszás megszületésének és izmosodásának az évtizedeiben a színház a nemesi ellenállás hazafias küzdelmeinek volt egyik eszköze. Rendkívül szűkös lehetőségek között igyekezett a magyar nyelv ügyét szolgálni, a magyarságtudatot erősíteni és a polgári irányú átalakulást előmozdítani. Az anyanyelv szolgálata akkor Magyarországon hangsúlyozottan politikai és erkölcsi tartalmú tett volt, hisz az erősz-

kos németesítéssel szemben védte, csiszolta és izmosította a veszélyeztetett magyar nyelvet. A magyar történelemből merített témák révén, jeles férfiak ábrázolásával Thália szolgálói zsarnokellenes magatartásra buzdítottak, és a hazafias nemzeti érzelmeket élesztgették és tartották ébren főként az igen veszélyeztetett (jobb módú) városi lakosság körében. Általuk pedig széles e hazában.

Furcsa dolgokat produkál néha az élet! Most is, itt-ott mint-ha ismételné önmagát. Mert ha például a Habsburg elnyomás idején a magyar színháznak az elnémetesítő törekvésekkel kellett határozottan szembeszállni a nemzeti eszméje, gazdag hagyományaink, saját(os) értékeink felmutatásával, úgy napjainkban legalább akkora veszélyt jelent a politikai határokkal felszabdalt, magyarságtudatban, hazafias nemzeti érzésben megcsökött, jobbik esetben gyengélkedő magyarságra nézve a mindent szürkévé foncsorozó globalizálás. Ezért kérdezem **Sinkovits Imre** színművéstől, a budapesti Nemzeti Színház vezető művésztől:

– *Mit tehet a magyar színjátszás ennek a veszélynek az elhárításáért?*

– A magyar színészet mai feladatait ecsetelve, épp ezekre a teendőkre hívtam fel a figyelmet én is a napokban, amiket itt te is megfogalmaztál. Ha résen lenni, okosan cselekedni, keményen dolgozni valaha is időszerű volt, akkor manapság igazán indokolt – a mi berkeinkben is. Az általad jelzett veszély igen komoly, a színház pedig nagyon fontos küzdőtér. Ma megint egy idegen hatalommal, egy idegen nyelv erőszakos térhódításával, idegen gondolkodásmóddal és magatartásformával kell szembenéznünk és megküzdenünk, hogy megőrizhessük a nemzet több mint ezer esztendősen egyéniségét, nyelvünket és kultúránkat. Ebben a küzdelemben a színészekre – a színházakban, a televízióban, a rádióban, a filmgyártásban – különös feladat hárul. Sajnos, ezt nem mindenki vállalja. De hála Isten-

nek nem kicsi az a csapat, amely hajlandó felkészülni és részt venni ebben a küzdelemben. Legfőbb kötelességünk, hogy ennek az eszmének a jegyében tegyük a dolgunkat, de nem színvonalatlanul, nem silány előadásokkal, hanem magas művészi szinten.

– *A feladatokkal a harcmódor és az eszközök is változni szoktak...*

– A századelőn, a két háború között, sőt még az elmúlt fél-században is valahogy könnyebb volt a nyelv védelmében kifejtett küzdelem, mivel a gyermekek akkor még úgy jöttek el otthonról, hogy a szüleik és a környezetük magyarul, vagyis magyar hangsúllyal, szórenddel, fogalmazással beszéltek. Ez a gond ma annyival súlyosabb, hogy a gyermekek már otthonról egy fertőzött környezetből – magyartalan szókinccsel, idegen hangsúllyal és mondatszerkesztéssel, gondolatszegénnyel – érkeznek az élet újabb stációjára. Itt kell tehát a legtöbbet segíteni a magyar kultúrát őrizni, gazdagítani kívánóknak, hogy vissza-álljon az az áldott állapot, amikor anyanyelvünk még az édesanyánk nyelve volt.

– *Hol kell elkezdeni az orvoslást?*

– Természetesen a családban, folytatva az óvodában és az oktatási intézményekben, minden szinten. Mert a kórokozók itt sem ismernek határt, a betegség egyre súlyosbodik, ha idejekorán nem vetünk gátat a romboló erőknek. Ha a rádióból magyartalan hangsúllyal beszélő bemondót, riportert, idétlenségeket, trágárságokat, pontatlan fogalmazást, hibás szórendet hallunk, és szó nélkül eltűrjük, akkor már a csata felét elvesztettük. Ugyanez érvényes a televízióra, a filmre és a színházra is.

Mint gyakorló színész, én komolyan hiszek abban, hogy az eleven szónak igen nagy a hatása. Meg kell kíséreljük újra megtanítani ifjabb pályatársainkat tisztán, értelmesen, helyesen magyarul beszélni. Aki ezt a küzdelmet vállalja, az megbe-

csült része a Nemzeti testének, viszont aki erre nem hajlandó, ahhoz nekem személy szerint semmi közöm, s jobb ha áthelyezi sátorfáját egy „globalizált”, „alternatív” színházba.

– *Beszédközpontú és látványszínház – hallom némelykor a disztinkciót. Nem az én tisztem eldönteni, hogy valóban létezik-e ilyen vegytiszta alakzatok, de némelykor az az érzésem, hogy a személyiség egészét építő, nemesbítő, katartikus élményt nyújtó színjátszás helyett a rendezők – tisztelet az egyre gyérülő kivételeknek – mintha a sokkolásra, a meghökkentésre, a kiábrándításra törekednének. Merthogy ez lenne a korszerű. Tényleg korszerű a felháborodást, a különös borzongásokat, az irracionálist előnyben részesíteni a katarzis helyett? Vagy valami másról van itt szó?*

– Ráadásul Hamletre és Petőfire hivatkozva azt állítják, hogy ők olyannak ábrázolják azt a valamit, mint amilyen az az életben. Ez galádság! Úgy „ábrázolni”, mint a híradóban, amely csak rögzíti a tényeket, anélkül, hogy véleményezné is azokat? A tisztelt uraknak tudniuk kellene, hogy a tények rögzítése még nem az élet ábrázolása. Nem egyéb ez, mint a rossz tudatos terjesztése. Hogy még egy helyről borzolja az emberek idegeit: Látjátok, emberek, milyen mocskos, gonosz, embertelen az élet?

A mi hivatásunkban a baj ott és akkor kezdődik igazán, ahol és amikor az alternatív színjátszás válik megbecsültté és uralkodóvá, háttérbe szorítva a hiteles művészi ábrázolást, ahol – valóságos konfliktusokat bemutatva – egy-egy szerep megformálásakor megpróbálunk behatolni a lélek rejtelseibe. Nem esztelen őrjöngéssel, összezúzva mindent magunk körül, hanem megfelelő kontrollal arra irányítjuk a magunk energiáját, hogy szembesítsük a nézőt az adott helyzettel, sugalljuk neki, választás elé állítsuk: helyes-e, jó-e, szabad-e így (ilyen körülmények között, ilyen normák, törvények, szokások... szerint) élni, nem üdvösebb-e inkább ilyen és ilyen, azaz emberibb ide-

ák jegyében alakítani az életet? Magyarán: katartikus élményben részesítve őket, a mű révén felvillantjuk előttük egy embersegeesebb élet lehetőségét, ha úgy tetszik „alternatíváját”. Hogy aztán maguk döntsének.

Persze ehhez művek is kellenek. De hogy állunk ezzel akkor, amikor például a frankfurti könyvvásárra az utolsó pillanatban kellett becsempészni az igazán jelentős magyar íróknak a műveit? Sajnos úgy állunk, hogy gondban vagyunk. Ameddig itt színházi koncepcióban, játékstílusban az „alternatív” meg a „másság” dominál, addig nem lesz sem rend sem nyugalom.

Sajnos, ugyanez a szemlélet érvényesül a könyvkiadásban is. Nekem ne mondja senki, hogy ma kevesebb tehetséges, elkötelezett magyar író, művész él e hazában, mint korábban. Azt persze még nem tudhatjuk, hogy a fiatalok között kik az Illyés Gyulák, a Németh Lászlók, a Nagy Lászlók, a Csoóri Sándorok, a Sütő Andrások... De eleve feladni a harcot, a reményt? Ez végül nemzethalálhoz vezet.

Ha a történelem egy nemzet emlékezte, akkor a kultúrája a hagyatéka, az öröksége. Elfogadni ezt még nem elég, őrizni, ápolni és gazdagítani is kell. Sajnálatos, hogy sokan megelégednek erről, és beérik a puszta tudomásulvétellel, ami igen veszélyes játék.

– *Ennek a szemléletnek a képviselői azzal érvelnek, hogy a hagyományos előadásmód poros, a színészek deklamálnak.*

– Deklamálnak? Azért, mert artikuláltan beszélnek, nem habragyolnak, mint ők? Hát nem tudnak levegőt venni! Képtelenek úgy beszélni, hogy tőlük három méterre hallani, érteni lehessen, mit mondanak. Nem tudnak értelmesen megfogalmazni egy mondatot, letenni a pontot, éreztetni a pontosvesszőt, a vesszőt, a gondolatjelet, a kettőspontot... Ezek, kérem, hazugságok.

– *Más érvük is van, az, hogy kísérletezés nélkül nincs fejlődés.*

– Ez igaz. De a hülyeségekkel, az értéktelennel nem is szabad kísérletezni. Ez nem kísérletezés – ez linkség, lustaság, hozzá nem értés.

– *Ha azt mondom, Sinkovits a nyelvvédő színművész, mindenki tudja, hogy a Rád jellemző szép és szabatos magyar beszédre, az anyanyelv alázatos szolgálatára gondolok. Tudatos ez Nálad, vagy csupán arról van szó, hogy ez a természetes?*

– Kezdjük a végén: ez a természetes. Attól természetes, hogy az édesanyám nyelve. Édesanyámé, aki a trianoni békediktátum okán egy idegen ország, Ausztria állampolgára lett. Németújvár (Güssing) mellett, Strém községben, a Strém patak partján volt a nagyapám vizimalma. Amikor én kicsi gyermek voltam (1928-ban születtem), nálunk felé az a mondás járta, „ki hány nyelvet beszél, annyi embert ér”. A remélt felemelkedés reményében, édesanyám elkezdett tanítani németül, mihelyst beszélni kezdtem. Zalai vérrokonságom rögvest rá is támadt: „Ez a Terus megbolondult, svábot nevel a fiából!”. Amire édesanyám ezt válaszolta: „Különb magyar lesz, mint ti, de amit most tanul, azt soha nem felejt el”.

Miért hoztam fel ezt a példát? Azért, hogy elmondjam, én nem úgy tanultam meg magyarul, hogy arra neveltek: ez az egyetlen üdvözítő nyelv. Csak hogy ez az édesanyám nyelve s az apámé, meg a hazámé, és amilyen szép dunántúli izes tájszó-lással ők beszéltek, úgy beszéltem én is gyermekkoromban. Lőrincze Lajos – Isten nyugosztalja! – hallva a rádióban, egyszer meg is kérdezte: – Ugye, te dunántúli származású vagy? – Igen – válaszoltam. – Mert csak azok tudják ezt a három féle hangot (csukott, nyitott, még nyitottabb) ilyen szépen kiejteni. – Ő mondta ezt, aki szintén odavalósi volt. Örülök, hogy meg-öriztem, hogy birtokolom.

Volt egy időszak az életemben, amikor falusi tanítónak, pap-nak, majd erdésznek, kertésznek, mezőgazdásznak készültem.

Végül a színészetnél kötöttem ki. Színészként pedig hittel valom, amit Illyés Gyula mond *Koszorú* című versében:

„Fölmagasodni

Nem bíratsz. De lobogsz még,
szél-kaszabolta magyar nyelv,...”

1999. december 11-én Illyésnek ezt a versét elmondtam Temesvárott, ahova Tökés László püspök úr hívott meg a temesvári forradalom tizedik évfordulójára. Képzeld el, hogy szólt ez a vers azok között, akik az anyanyelvükért az életüket kockáztatták és áldozták. Ugyanerre gondolunk, ha Sütő András *Szemet szóért* című kötetére emlékezünk.

Dehogy tűztem én célul magam elé, hogy a magyar nyelv apostola leszek! Szó sincs ilyesmiről! Hanem amikor eldöntöttem, hogy színészi pályára lépek, tudtam, ezzel magától értetődően együtt jár az a követelmény, hogy magyar színészként ki kell tudnom fejezni magam árnyaltan ezen a nyelven. Árnyaltan pedig csak akkor tudod kifejezni magad, ha zsigereidben, a véredben hordozod a nyelv írott és íratlan szabályait. Amit persze később is meg lehet tanulni, de legjobb, ha otthonról feltarisznyálva indulsz el, gyermekkorban sajátítod el.

– *A kötelesség, a mások iránti felelősségérzet fejlett morálításra vall.*

– Amikor tizennyolc évesen erre a pályára léptem, a színészetet még játéknak véltem. Ma ez vagyok, holnap meg az, ma ennek hiszed magad, holnap meg amannak. Harminc felé közeledtem, amikor 1956-ban rádöbbsentem, hogy a színészet több mint a közönséget és magamat szórakoztató játék. A színészet olyan fegyver, amivel vértelenül küzdhetsz a honfitársaidért, a hazádért, az anyanyelvedért. Lassan érlelődött meg bennem az az életre szóló elhatározás – bár az ilyesmi nem történik ilyen művi úton –, hogy színészként szolgálhatok. Ahogy az én drága vendéglős édesapám mondta a vendégeinek: „Mivel szolgálhatok?” Színészként én természetesen a művészetemmel.

– Sinkovits Imre népben-nemzetben gondolkozik. Nem korszerűtlen ez ma?

– Korszerűtlen? Ugyan mitől lenne idejétmúlt? Én ezt szívvel-lélekkel vállalom, még ha engem ezért ma meg is vetnek sokan. De nem foglalkozom velük. Mert vagy lemorzsolódnak, vagy előbb-utóbb belátják, hogy nincs igazuk. Persze az is megeshet, hogy nem adják fel elveiket, és körmük szakadtáig küszködni fognak ellenünk, de az ördögbe is, saját hazánkban azért már lehessünk itthon! Tamási is azt mondta: Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. Én itthon akarok otthon lenni.

– Milyen magatartással áll szemben ez az attitűd?

– Az idegenszívűséggel. A másság túlharsogásával, azzal a szólammal, hogy tiszteld a másságot. De előbb talán minket kellene elfogadni, akik e honban mégiscsak itthon vagyunk! Mit gondolhatunk azokról, akiknek legfőbb életelvük: „Jó megélhetési életteret keressünk, biztosítsunk magunknak”. Akiket nem érdekel a honnan, hanem csak a hova, a még tovább, még többet... Hát ez bizony nem így működik!

Ezt én így értelmezem, bár az én nevem is vits-re végződik, nem vagyok turáni magyar. Viszont magyarnak érzem és valom magam. Ezt Illyés és még sokan mások tisztán, félreérthetetlenül megfogalmazták.

Sajnos itt annyi baj, tragédia történt az elmúlt évtizedek, fél-század alatt, hogy nagy-nagy türelem kell hozzá, és sok időbe telik, amíg helyrehozzuk.

– Nem késtünk el vele?

– Teljesen mindegy, hogy elkéstünk-e vagy sem, az a fontos, hogy minél előbb hozzáfogjunk. Nem búsongani kell, bár mi abban nagyok vagyunk, hanem nekifogni. Bizakodással, hittel. Mi, akik már kifelé megyünk az életből, azt mondjuk, olyan ifjú küzdőtársakat kell találnunk – vannak is, hála a Jóistennek, körülöttem is -, akik ezekről a kérdésekről ugyanúgy véleked-

nek, ha nem is ilyen hangosan, nyíltan. Az se baj, ha ezek a hitek nincsenek egy kévébe kötve, az azonos szándék úgyis egy irányba visz.

– *A nemzetépítés nem egyszeri aktus, hanem folyamat.*

– Ami nem jelentheti azt, hogy ezután mindenki csak a Hargitáról vagy Kassáról beszéljen. De az is képtelenség, hogy egy gyermek ma úgy nőjön fel Magyarországon, hogy ne legyen tisztában történelmünk jelentős eseményeivel. Főleg az elmúlt másfél század hiteles történetével.

Természetesen ma sem mondhatunk le Széchenyiék szándékáról. Furcsamód épp napjainkban, amikor a világon hatalmas szövetségek születnek, egyes kisnemzetek nemzeti identitásukat igyekeznek megőrizni. Mi is ezek sorába tartozunk. Tőlünk nagyon sokáig ellopták ennek a lehetőségét, rengeteg a pótolni való. Európa nem arra kíváncsi, hogy mi hogyan tudjuk utánozni Amerikát vagy Nyugat-Európát. Európa a mi saját arcunkra kíváncsi. Ezért kell hogy erőteljesen őrizzük nemzeti arculatunkat, és igyekezzünk beléoltani azt a jövő nemzedékekbe oly módon, hogy nekik is épp olyan természetes legyen, mint amilyen természetes volt az én életemben.

– *Hogyan segíthet ebben a színház?*

– Elsősorban nemzeti drámairodalmunk, hagyományaink ápolásával, gondozásával. Ösztökélni kell a kortárs szerzőket olyan új darabok írására, amelyek nem pusztán szórakoztatnak, hanem mélyítik önismeretünket, erősítik nemzeti önértékünket, óvják és ápolják anyanyelvünket.

Ezzel összefüggésben külön felhívnom a figyelmet Sütő Andrásra, akinek egész életműve ebből áll. De ebből állt az Illyés Gyuláé, a Nagy Lászlóé és a maga módján Keresztury Dezsőé is.

A mennyiség mellett föltétlen figyelni kell a minőségre is.

Mert a nemzeti kultúra nem valami göregáboros, pityókás, mulató, csárdásos, fokosos Isten tudja micsoda. A nemzeti kultúra nagyon magas rangú értékek univerzuma, amihez viszonyulni csak kellő tisztelettel szabad.

Nemzeti kultúránk korántsem az a valami, amivel a nemzetidegen gondolkodású és érzésvilágú liberálisok, gyökértelen kozmopoliták, a másság apologetái oly gyakran sértegetnek bennünket. Ellenkezőleg. A magyar kultúrának szerves része az emberiség kultúrája, és fordítva, az emberiség szellemi-anyagi kincsházába a magyar kultúra is beletartozik, miközben természetesen a legsajátabb sajátunk. Ezért kell különös gonddal óvni és gazdagítani.

– *Mit gondolsz az új Nemzeti Színház felépítése körüli hercehurcáról, a rettenetesen hosszú vajúdról?*

– Nem foglalkozom a felépítendő épülettel. A Blaha Lujza téri épület fölrobbantása után elindult egy mozgalom, és én eleinte erőteljesen részt vettem benne. Önálló estéken léptünk fel a feleségemmel s a fiammal a Nemzeti javára Nyugat-Európában és a tengeren túlön. Örömmel tettük, mert úgy éreztük, hogy valami nemes ügynek vagyunk részesei. Azt reméltem, meg tudjuk ismételni múlt századi elődeink hőstettét, hogy a nemzet színháza valóban a nemzet közadakozásából épüljön fel. A gondolat szép volt, igaz és hiteles. Valóra válását akkor a pártállam akadályozta meg, később meg kézen-közön elveszett. Azt a szót, hogy nemzet, akkor sem szerették, ma is sokan idegenkednek még a fogalomtól is.

Nagyon olcsó, szemérmetlen pártpolitikai sakkhúzás, nyilvánvaló kampányfogás volt a kormánykoalíció – az MSZP és az SZDSZ – részéről, hogy választások előtt hirtelen kijelölte az Erzsébet téri területet. Aminek az ódiума óhatatlanul a mai

tisztességes keresztény polgári kormányra háramlott. Sajnos ez az egész dolog már messze nem arról szól, mint ami az ötlet megszületésekor volt.

Nem értek egyet azzal sem, ami az épület megtervezése körül zajlik. Mert hogy van az, hogy amikor van egy Makovecz Imrénk, aki a szevillai világkiállításon olyan épületet álmodott, aminek csodájára járt a világ, egyszerűen „megfeledkeztek” róla!? Nem azt mondom, hogy mindenképpen neki kell megépíteni a színházat, de nem lehet megrendelni az új Nemzeti Színház épülettervének elkészítését Makovecz Imre nélkül. Ő köztudottan népi-nemzeti érzelmű. Számomra nem kétséges, hogy ezért mellőzték.

Tudom én nagyon jól, hogy ma már nem lehet kopjafás színházat építeni. De a magyar építőművészetnek olyan múltja, rangja van – gondoljunk csak Kós Károlyra –, amit bűn figyelmen kívül hagyni. Találhattak volna egy olyan alkotógárdát, amely a nemzet építészeti kultúrájának és hagyományainak a jegyében komponálta volna meg ennek a mégis csak nemzeti ereklyének számító épületnek a külső arculatát.

A sok keserű tapasztalat kedvemet szegte, és visszavonultam. Mindazáltal én azt kívánom, hogy épüljön fel a színház, de hogy az valóban nemzeti lesz-e, attól függ, milyen lesz a tartalma az ott folyó munkának.

– *Milyennek látod a határon túli színháztársulatok helyzetét?*

– A határon túli magyarság épp úgy része a nemzet testének, mint azok, akik a trianoni, majd a párizsi békeszerződés után itthon rekedtek. Lassan már így kell mondani: őket kirekesztették, mi meg itthon rekedtünk. És most nemcsak Felvidékre, Kárpátaljára, Erdélyre, Délvidékre, Burgenlandra gondolok; az a többszázezer vagy több millió magyar, akik életteret keresve maguknak, Tamási Áron módjára elindultak a világba, hogy valahol otthon legyenek benne, ők is a nemzettest része. Münchenből Sydney, New Yorkból Vörösmartig.

Úgy nyolc évvel ezelőtt András fiammal egy hetet töltöttünk Kárpátalján. Beregszászon, Ungváron, Munkácson, Bótrágyon, Etyeden léptünk fel irodalmi estünkkel, a beregszászi Illyés Gyula színház javára. A bevétel összecszerűen persze nem volt sok, de gondoljunk arra, hogy azoknak a szegény embereknek, akik eljöttek minket megtekinteni, a napi betevő falatra nem volt meg a kuponyjuk.

Ezzel csupán azt szeretném jelezni, hogy mi, anyaországi színészek nem nézzük tétlenül az ő helyzetüket. Amíg két cikluson át Ablonczy László volt a Nemzeti Színház igazgatója, közel ötven előadást tartottunk az utódállamokban élő magyar testvéreinknek. Kilencvenkettőben két hétig csak Erdélyben turnéztunk. Ilyenre addig a Nemzeti Színház történetében nem volt példa.

– A Kossuth Rádió Vasárnapi Újság című műsorában s más helyütt mindig te olvasod fel a Sütő-szövegeket. Színdarabjaiban rendszerint főszerepeket alakítasz. Ritka-szép barátság alakult ki köztetek. Hogy indult ez a szellemi összefonódás?

– Az első Sütő-darab, amiben játszottam a Szuzai mennyegző volt, az ellenállók vezérét alakítottam benne. Magyar sors-tragédia ez a javából, még ha perzsa-görög áthallásból érkezik is hozzánk az üzenet. A bemutatóra készülve ismerkedtünk meg, aminek lassan több mint negyedszázada. De én őt át-csempészett könyvekből, novellistaként, korábban is ismertem már. Személyes találkozásunk meg „rossz hírem” Andris érdeklődését korábban felkeltette, mert bennem afféle ideáti küzdőtársat vélt felismerni, ami később igazolódott is. A nemzetéért élő író, gondolkodót tisztelve személyében, akkor fonódtunk össze, amikor felismertük, hogy közös a feladatunk. És ez igen hamar mély és tiszta barátsággá nemesült. Olyannyira, hogy Andris valamelyik születésnapomra írott köszöntőjét használta fel arra, hogy azt az általad is említett Vasárnapi Újságban velem felolvastassa, így tudva visszaüzeni az erdélyi magyarok-

nak, hogy barátaim, nem mentem el, nem hagytam el Erdélyt, itt vagyok, élek. Ez volt az a bizonyos híres *Nyílt levél Sinkovits Imréhez*. Attól kezdve sokszor jelentkeztem a nagynyilvánosság előtt Sütő-szövegekkel. Persze közel sem olyan tudatosan, hogysem valaki is azt gondolhatná, ez egy kifundált taktika volt. Nem, ezeknek a megnyilatkozásoknak a hogyanját mindig az éppen időszerű, honfitársaink lelkét erősítő, megvilágosító, legszükségesebb jelzések határozták meg. A nagy összeérlelődés az *Advent a Hargitán* bemutatása előtt és idején történt. Amiben az író jöllehet a hargitai mondavilág (kántálás) körébe tartozó gondolatokkal allegórikusan fogalmazta meg az Erdélyben rekesztett magyarság sorsát, de mindenki tökéletesen értette, miről van szó. Talán kevesen tudják, hogy a darab bemutatása elé a pártállam akadályokat gördített. Mi akkor, életünkben először, sztrájkot hirdettünk. Ha most nem játszhatjuk, mondtuk, bármit tűznek is műsorra, nem lépünk fel benne. Ettől a pártállam is megijedt, csúszttatták, késleltették, de végül is bemutattuk. Azóta úgy hív bennünket Sütő András, hogy mi vagyunk az ő aranycsapata.

Az Adventnek olyan kitörő sikere volt, hogy jó ideig nem mert más témához nyúlni, pedig tele volt az elméje és a szíve olyan gondolatokkal, amiket nagyon szeretett volna színpadra vinni, de attól tartott, hogy nem tudja megismételni az Advent sikerét. Végül sikerült túltennie magát szorongásain, és a *Balkáni gerlében* megtalálta azt a kifejezési formát (tragikomédia), amivel elmondhatta, hogy is éltünk mi magyarok a huszadik század második felében nemcsak Erdélyben, hanem az anyaországban is.

Három unokám közül a tizenhét éves leányka látta az előadást. Nagyon kíváncsi voltam a véleményére. Valamennyi világirodalmi klasszikus, magyar klasszikus és kortárs magyar színpadi szerző alkotása közül a *Balkáni gerle* tetszett neki a legjobban. És tudod mit mondott előadás után? „Papa, én

csak most kezdem érteni ezt az egész erdélyi kérdést". Egy olyan fiatal vélekedett így, akit az iskolában erre, sajnos, nem tanítottak, nem tanítanak, s akivel én is ritkán találkozom, tehát nem az én befolyásomra alakította ki a véleményét. Ezt a kis történetet csak azért meséltem el, hogy elmondjam, ennek a darabnak a mondanivalója szerencsére eljutott a fiatalsághoz is.

Színjátszásról, anyanyelvről beszélgetünk. Felelősséggel ki merem jelenteni, amiként Arany János a Partium, Vörösmarty a Dunántúl, Petőfi az Alföld, úgy Sütő András a Mezőség népnyelvét emelte be az irodalomba. Ennyire gazdagon, ilyen tudatosan őrizni a nyelv színeit, ízeit, hangulatait, ritka jelenség a magyar irodalomban. Elfogult vagyok, tudom, de örömmel vállalom. Én ma Sütő Andrást tekintem az anyanyelvért küzdők koronázott uralkodójának. És példamutatójának. Mert az uralkodóknak nem uralkodni kell, hanem példát mutatni.

Egyik kolléganőnk egy francia orvos felesége lett, és kikerült Párizsba. Amikor az *Advent a Hargitán*-nal a Párizsi Magyar Intézetben szerepeltünk, megkérdeztem, min dolgozik most odakinn. – Franciára fordítom Sütő András *Advent a Hargitán* című darabját – felelte. – Ó, Eszterke – hitetlenkedtem –, hát ez lehetetlen vállalkozás! – Imre bácsi, nem! – replikázott – Miért nem, Eszterke? – Mert találtam egy olyan francia tartományt, amelynek megismerve a tájnyelvét, azoknak a szavaknak, kifejezéseknek az ízét, zamatát, szépségét is sikerült érzékeltetnem franciául, amit egyébként valóban képtelenség lett volna átültetni. Mint amilyen például ez is: „porka havak”. Aztán Straszburbán bemutatták az oratóriumszerűen színpadra álmódott művet – óriási sikerrel. Tehát nem igaz, hogy Sütő András belterjes, a nagyvilágnak éppúgy van mondanivalója, mint nekünk.

– Amikor jó tíz évvel ezelőtt egy erdélyi költőnőnek egy beszélgetés kapcsán felvettem a szolgálat gondolatát, megdöbbené-

semre, ingerülten csak ennyit mondott: „A költő egyedüli feladata az, hogy esztétikai értékeket alkosson”. Eszményi (laboratóriumi?) körülmények között ezzel egyet is lehetne érteni. Viszont azt tapasztaljuk, hogy Apáczai óta Erdélyben az írók, költők, művészek, az elit (főleg humán) értelmiségiek semmikor nem élhettek csupán „szakmájuknak”, kedvenc foglalkozásuknak, hanem – a körülmények hatalma folytán – időről-időre a köz gondjainak képviselőit is vállalkozniuk kellett. Hatványozottan jelentkezett ez az igény azóta, hogy az erdélyi magyarság kisebbségi sorba süllyedt. Persze amolyan muszájherkulesi szerep volt ez, de majd mindenki vállalta, hittel tette a dolgát.

Ha – mondjuk – Sütő Andrásban nem élt volna ez a szolgálatkényszer, lehet, hogy az Egy lócsiszár virágvasárnapja, a Szuzai mennyegző, a Csillag a máglyán, a Káin és Ábel, az Advent a Hargitán, a Balkáni gerle... meg sem született volna. Vagy ha igen, nem olyannak, mint amilyenek.

Te is szolgálsz...

– Vállalom is. A napokban Temesvárra menet Csörgits Jóska-val, a Horvátországi Magyarok Szövetségének az elnökével beszélgetve idéztem fel egy régi nagyon kedves odaáti élményemet. Vörösmarton Katikával, feleségemmel egy pici iskolának a könyvtárában léptünk fel. Ha már itt vagyok, gondoltam, megnézem a gyűjteményt is: egy 3000 kötetes falusi könyvtár, **ronggyá olvasva!** Ez annyira meghatott, hogy elsírtam magam, hisz ott mindössze néhány száz magyar élt. Akkor határoztuk el, hogy titkos csatornákon tovább gazdagítjuk a könyvállományt. És küldtük, küldtük a könyveket.

Amikor 1968-ban Kolozsváron Az ember tragédiájában játszottam az Állami Magyar Színházban, titokban találkoztam Jordáky Lajossal (a jóságos Bubival), mert tudtam, hogy figyelik. Közel száz kötetet csempészttem be útjaim során, a jelmezek közé rejtve a „csempészárut”. Ugyanezt tettem Felvidéken is. Mikor mire volt lehetőségem.

Ha magyar családokkal találkozom a világ bármely táján, arra ösztökélem őket, ne úgy neveljék a gyermekeiket, hogy megegye őket az a világ, az az ország, ahol letelepedtek, hanem tudatosítsák bennük, honnan jöttek, és főleg miért.

– *Ha, mint vallo, a nemzet egységes, akkor a magyar színjátszásnak is oszthatatlannak kell(ene) lennie, a határon túli magyar színjátszás szerves részét kéne hogy képezze az egyetemes magyar színjátszásnak, istápolni is eszerint kellene őket. Az együttműködési formákat latolgatva, a vendégrendezéseken túl például átszerződésekre és sokkal gyakoribb kiszállásokra is gondolok.*

– Tagadhatatlan, kell a mozgás. Ennek éveken át Kisvárdára volt a színhelye és a fóruma. A millennium évében is sor kerül a határon túli színházak találkozójára. Nagyon üdvösek az ilyen összesereglések, jó lenne minél sűrűbben és mennél több színház bevonásával megrendezni.

Emlékszem, Ablonczy László igazgatósága alatt a szatmárnémeti Északi Színház magyar tagozata Örkény István *Kulcskeresők* című darabját adta elő a Nemzetiben, a korábbi anyaországi bemutatokat messze felülmúló művészi szinten. Azóta is gyakorta látok határon túli magyar társulatoktól olyan rangos előadásokat, hogy örvendezik tőle a lelkem. Ezek a színházak szerencsétlen helyzetükben hasznót húznak abból, hogy ismerik a többségi színházak produkcióit is. Az ő esetükben tehát kettős nemes beporzásról kell beszélni, ami mindenképpen nyereség.

– *Éppen csak megemlítetted ötvenhatot, pedig elég sokat szenvedtél miatta...*

– Ugyan már! Mi volt az én szenvedésem azokéhoz képest, akiket kivégeztek vagy bebörtönöztek!?

– *Ismerve drámai mozzanatoktól sem mentes életpályádat, gondolkodásmódod és erkölcsi habitusod, magától kínálkozik a minősítés: Sinkovits Imre a nemzet lelkiismerete. Mi táplálja, élte-ti benned ezt a ritka-szép hitet, netán valamiféle küldetéstudat?*

– Ez egy természetes állapot. Tartozom valahova, hovatartozásomat pedig hiszem és vallom. Annak ellenére, hogy – mint említettem – vitsre végződik a nevem. Igaznak érzem a régi megállapítást: Magyar az, aki ezt a nyelvet beszéli, és magyarnak vallja magát. Én pedig ezt a nyelvet beszélem, és magyarnak tartom magam. Bár nagyapám meg dédapám foglalkozása után érdeklődve, felkutatva születési helyüket, Illyés Gyula meg Keresztury Dezső segítségével megfejtettem, hogy valójában vízi horvát (vasserkroat, vodakroat) származású vagyok. Zrinyi Péter bánsága idején a Zrínyivel rokonszenvező kézműves, iparos horvátok – a paraszt nem tudja a hátára venni a földjét – a törökök előtt a vizek mentén húzódtak északnyugat felé a mai horvát, osztrák, magyar hármashatárhoz, ami most Szentgothárdnál van. Ez a múltat idéző felfedezés tökéletesen egybevágott a magyarságtudatommal. Kérdésedre tehát így válaszolhatok: nálam nagyon is természetes ez a fajta küldetéstudat. Itt születtem, **ez** a nyelvem, édesanyám nyelve. Ezért mindent el kell követnem, hogy ez a nyelv tiszta maradjon, ne sérüljön, ne higítsák föl, ne szentségtelenítsék meg.

Én valamikor a színészi hivatást amolyan játékos pályájának éreztem: játszom, mókázom, vagy könnyet fakasztok a nézőtérre. Tetszett, hogy van valamiféle hatalmam az emberek fölött: meg tudom ríkatni, nevetetni őket. Későn érő típus vagyok, így tulajdonképpen 1956-ban váltam felnőtté. Akkor döbbsentem rá, hogy ez a hivatás több, mint egyszerű érték, ez egy nemzet, hazát óvó, védő, összetartozásunkat erősítő puska nélkülű fegyver. De sokkal veszedelmesebb amannál.

Hogy mennyire veszedelmes fegyver volt ez annak idején az ellenfél szemében, kiderül abból is, hogy '57-ben engem meg akartak menteni az akkori kommunisták. Mivel nem voltam dzsentrí származék, ekként morfondírozhattak: „Hogy van az, hogy 'népünk egyszerű gyermeke' átáll a rohadt ellenforradalmárokhoz!?” Ez nekik sehogy sem volt jó reklám. Én pedig ak-

kor már Jászai-díjas voltam, ismert fiatal színész. Mindent elkövettek, hogy viasszazippantsanak az ő oldalukra. Kibúvókat, menekülési lehetőségeket kínáltak fel. Én azonban rendíthetetlen maradtam, mert tudtam, hogy 1956 az volt, ami volt: népfelkelő forradalom.

Visszahódítási igyekezetükben odáig mentek, hogy a párthatalom akkori legfőbb kulturális képviselője, Aczél György elé idéztek. Két-három beszélgetésem volt vele, de nem jutottunk dűlőre, mert nem voltam hajlandó megtagadni semmit. Éreztem, hogy kínálják fel a menekülési övet, de józan paraszti eszemmel csakhamar átláttam a szitán. Aztán jött az utolsó beszélgetés, ahol Aczél „elvtárs” már merőben másképpen fogalmazott: „Gondolt már arra, Sinkovits elvtárs, hogy a Petőfi szobortól – ott szavaltam el október 23-án a *Nemzeti dal* – a Köztársaság téri akasztásokig maga kövezte ki az utat?” Képzeld el, mit sejtetett az, ha 1957 őszén ilyet mondanak valakinek a Szalai utcai épületben. Megrettentem, mert nagyon kemény fogalmazás volt. És látod, itt jön az isteni gondviselés, amely megvilágosította az elmémet. Akkor én, a kis taknyos, szemébe néztem a párthatalom legfőbb kulturális hatalmasságának, és azt válaszoltam: „Ezt én nem tudhatom, kérem szépen, de arra még nem tetszett gondolni, hogy az elmúlt évtized politikai irányításával netán önök kövezték ki az utat a Petőfi-szobortól a Köztársaság téri akasztásokig?” Amire ő csak ennyit mondott: „Erről majd még beszélünk!” Soha többé nem találkoztunk. Ő elment, én meg itt vagyok.

– *Naponta hallom a hangod a Környezetvédelmi Minisztérium „Szót kér a természet” című reklámszövegeiben. Ők keresték meg a hiteles embert a jó ügyhöz, vagy a hiteles ember vállalta önként a jó ügyet?*

– A szétcincált televíziónak egy épségben maradt kicsinyke csoportja fundálta ki ezt a műsort. Ők választottak ki engem, mert ismernek. Nagyon szeretem csinálni. Szüleim révén én

földközélel jöttem, és tudom, hogy a természetben nem lehet szélhámoskodni, hazudni. Ha jól szántottál, jól készítetted elő a talajt, ha jókor vetettél, boronáltál, hengereltél, ott termésnek kell lenni. Ha csak a Fennvaló nem csapja agyon villámával. De az természetfeletti erő. A természet viszont természetes.

– *A nemzeti színjátszás „nagyöregjeként” sem restelled elvégezni az apró munkákat sem.*

– Ez nem apró munka! Ez fontos felvilágosító tevékenység. És miután tudom, hogy ismerik a hangomat, remélem, oda is figyelnek rá. Így az ismert színész hangján el tudok juttatni a nézőhöz, a hallgatóhoz egy-két hasznos, szép ismeretet. Ez is része a szolgálatnak.

– *Mint nagy-nagy élettapasztalattal és művészi gyakorlattal bíró vezető művész, mit üzensz a fiataloknak?*

– Mindenekelőtt azt, hogy szokjanak le a „konzerv” fogyasztásáról, mert az skorbutot okoz. Ne videokazettát, televíziót nézzenek, ne magnóról hallgassanak örfjögő „zenéket”, hanem térjenek vissza az élet alapjaihoz, a természeteshez. Olvassanak. Gárdonyit, Mórát, Tömörkényt, Móriczot... Az édesanyák tanuljanak meg újra mesélni elalvás előtt a gyermekeiknek. A szülők érezzék annak a felelősségét, hogy gyermekeikben a jövő Magyarországot építik, és a jövő Magyarországa nem lehet az idegen lelkűeké.

Befejezésül még csak annyit, hogy azt az útravalót, ami hozzásegített ahhoz, hogy azzá váljak, amivé lettem, mindenekelőtt a szüleimtől kaptam. Holtukban is köszönöm nekik! De köszönettel tartozom cserkészvezetőimnek is, akik nyolc éves koromtól utamon vezettek, és megtanítottak arra is, hogy a cserkész minden tisztességes pajtását testvérének tekinti. Harmadik batyum az ökümené jegyében fogant keresztény neveltetésem volt, amibe egy fiatal pap, a mártírhálált halt dr. Könözi Lajos vezetett be.

Szellemi nagyjaink közül pedig Illyés Gyula, Németh László, Keresztury Dezső, Borsos Miklós, Amerigo Toth hatottak rám mindenekfölött. Szellemi fejlődésemben ők voltak a legfontosabbak.

Budapest, 2000.

Rendületlenül

Illyés Gyula szerint a múlt egy nép életműve. Akár a közel-, akár a távolabbi múltra pillantunk vissza, a tapasztalat erőforrás és eligazító lehet számunkra a mai és jövőbeni feladatok megjelölésében és megoldásuk módozataiban. Az iskolákra gondolok. Az iskolákra, amelyek az anyaországban is meghatározó jelentőségűek, az utódállamokban élő magyarság számára viszont egyenesen létkérdés, hogy vannak-e, lesznek-e iskoláink, hisz az embert mindenekelőtt kultúrája teszi azzá, ami.

– **Tempfli József** nagyváradi megyéspüspök urat arra kérem, vázolja fel a katolikus egyház iskolapolitikáját Erdélyben.

– Igyekszem csak a huszadik századra szorítkozni, a nagy cezúrától, Trianontól jellemezni iskolapolitikánkat. Ehhez azonban előbb a politikai és társadalmi konvulzióktól sem függetleníthető katolikus egyház sorsának alakulásáról is szólnom kell.

Régen mind a négy erdélyi egyházmegyének volt papképzése. A gyulafehérvárinak és a temesvárinak külön-külön, a nagyváradinak és a szatmárinak együtt: az utóbbi három egyházmegyét szétszakították, csonka, amolyan mini egyházmegyék lettek. A nagyváradi például harmadára zsugorodott.

Hadd mondjam el mellesleg: szörnyű igazságtalanságnak tartom, hogy amíg az ortodox egyháznak visszaadták az ingatlanait, s részben a görög katolikusoknak is, nekünk mondhatni semmit nem szolgáltatottak vissza. Igaz, hosszú pereskedés

után visszaszereztem a Kanonoksort, de ez még az elején, nem sokkal a „romániai forradalom” után történt, amikor még könnyebben ment az ilyesmi. Különben ez volt az egyetlen per, amit megnyertem a román állammal szemben.

Azt is nagy igazságtalanságnak tartom, hogy Várad-Hegyalján a Vincés nővérek szőlőjét nekünk nem szolgáltatták vissza, de az ortodox nővéreknek – dacára annak, hogy, mint mondták, nincs kultusztörvény – visszaadták. A hatóság emberei elvitték a születési és a halotti anyakönyveinket, a keresztelői és házassági iratokat, feljegyzéseinket. Állítólag az állami levéltárban őrzik. Hasonlóképpen nem kaptunk vissza számos igen értékes képzőművészeti alkotást sem. A nagyváradi egyházmegyének 206 Dürer-metszete volt és számos neves németalföldi festő bibliai témájú alkotása, amelyeket szintén nem adtak vissza. Sokáig sorolhatnánk a sérelmeket, veszteségeket...

– *E röpke kitérő után térjünk át az oktatásra.*

– A körülmények változása ellenére mi mindig fontosnak tartottuk a papképzést. Tettük és tesszük ezt Márton Áron püspök szellemében. Emberi nagysága és jellemeszilárdsága érzékeltetésére elmondom, hogy amikor meghalt az apja, ő börtönben ült, így nem mehetett el a temetésre. Viszont amikor az édesanyja meghalt, akkor már kint volt, de házi őrizetben tartották. A román állam arra számított, a püspök feloldást fog kérni, hogy elmehessen édesanyja temetésére, aminek fejében majd engedményekre bírják. De mivel ő nem kérte, megkérdezték: „Hát nem megy el az édesanyja temetésére?... Tessék kérni, és mi feloldjuk, természetesen bizonyos feltételekkel.” Amire Márton Áron azt válaszolta: „Ha nem adják meg azt, ami természetes emberi jogom, inkább nem megyek el a temetésre, de ezért nem fogok könyörögni!” Inkább ott imádkozott értük a püspöki palotában, hogy megmutassa, nem hajlik meg a hata-

lom önkénye előtt, nem tesz engedményeket, hogy azután sarokba szorítsák.

– *Miért rendelték a Minisztertanács elé nem sokkal azután, hogy kiengedték a börtönből?*

– Arra szerették volna rábírní, járuljon hozzá, hogy hozzanak létre Romániában egy Rómától független Hittudományi Egyetemet. De ő nem engedett, hiába győzködték. Amikor látták, hogy hajthatatlan, Groza Péter miniszterelnök azt mondta: „Nincs értelme a további vitatkozásnak. Állapítsuk meg, hogy makacs ember, akit nem lehet megtörni, de állapítsuk meg azt is, hogy karakter.” És elbocsátották.

Szintügy jellem nagyságára utal – s ezt fontos tudni iskolapolitikájának a megítélésekor –, hogy amikor házi őrizetben tartották, és a püspöki palotából csak a székesegyházba mehetett át, a teológiára nem, úgy tanított, hogy mi jártunk át hozzá hodegetikára, lelkipásztorkodástani órákra.

– *Erdély szellemi végvára, Reményik Sándor és Márton Áron hasonló módon ítelték meg az erdélyi magyarság sorsát, rokonlelkek voltak. Egyébként a költő elég gyakran fordult meg Nagyváradon. Püspök úr is találkozhatott vele. Milyennek látta Reményik Sándort?*

– Hála Istennek én is ismertem Reményik Sándort, többször találkoztam vele. Büszkeséggel tölt el, hogy protestáns (evangelikus) létére mindig a püspöki palotában vagy a premontrei rendházban lakott. Külön kulcsa volt, hogy bármikor, akár éjszaka is bemehessen, ha író társaival – Gulácsy Irénnel és másokkal – netán későig elbeszélgetett. Tizenhét olyan versének a kézírata van a birtokomban, amelyeket a rendházban vagy a püspöki palotában írt. Többek között annak a versnek is, amelynek a címe: *Toll és ecset*. Ebben a versében a költő a szellem harcáról beszél. Azért idéznék belőle most, mert összefügg a papképzéssel is:

„Az egyenruha régi módja elmúlt,
Most önnön színeinkbe öltözünk,
És mégis, mégis hadsereg vagyunk,
És folyton fogyva mégis megnövünk!

És zúgva rontunk ezer gáton át,
Rabföldön, könyörtelen, ég alatt,
E vértelen harc döntő ütközet,
S ki itt győz: mégis csak felül marad!”

Reményik megmaradásunk legfőbb biztosítékát a képzettségben, a szellemi fölényben látta. Ezt vallotta Márton Áron is.

– Az évek múltával a román állam egyre súlyosabb intézkedéseket foganatosított, hogy az erdélyi magyarság ezt az ideált ne tudja elérni. Ez érződött a katolikus oktatásban is?

– Az 1948-as államosításkor a román politikai hatalom csak a gyulafehérvári püspökségnek hagyta meg a javait: a püspöki palotát, ötszáz hold szántót és a szőlőjét, mondván, legyen miből megéljen és elláthassa miseborral a papságot. A váradi, a temesvári és a szatmári püspökségeket megszüntette, és mindenüket elvette. Ez lényegében egy nagyon ravasz politika volt. Mert ha tovább is elismerte volna a temesvári, a nagyváradi és a szatmári püspökségeket, köteles lett volna meghagyni a püspöki palotákat és valamennyi vagyont. Viszont így azt mondhatta, ez csak a püspökségeknek van biztosítva. Ezek pedig nem püspökségek.

– A vagyonek kobzása kihatott a teológiák életére is?

– A tanügyi reform után a katolikus egyház kénytelen volt Gyulafehérvárra küldeni a növendékeit, amivel nem is lett volna különösebb baj, hisz Márton Áron a maga ember- és igazságszeretetével igyekezett mindenkin segíteni. Nagyon szívesen fogadta a többi erdélyi, sőt Kárpáton túli – a jászvásári és a bukaresti – egyházmegyék növendékeit is. Csakhogy az államosítás után őt is eltávolították a teológiáról, és az az általános vé-

lemény alakult ki, hogy a gyulafehérvári teológia nem Rómától jövő hagyott főiskola, hanem kommunista teológia.

Ennek a furcsa helyzetnek én is szenvedő alanya voltam. Amikor 1950-ben leérettségiztem Szatmáron és beiratkoztam a gyulafehérvári teológiára, becsületes papok figyelmeztettek rá, hogy ne menjek oda, Róma úgysem fogja elismerni azt a kommunista teológiát. Ezért visszavontam a jelentkezésemet.

Hatan voltunk testvérek, én voltam a legidősebb. Apám külaklistára került, szüleim nehéz helyzetben voltak, mindent elvitt tőlünk a kötelező beszolgáltatás. Segítenem kellett a családot. Mint ismeretes, az idő tájt nagyon népszerűsítették az orosz nyelvet, szorgalmazták a tanítását. Olyannyira, hogy – s ez abban a történelmi konstellációban szinte érthetetlennek tűnhetne – még azzal sem igen törődtek, ki tanítja, csak tanítsák, terjesszék. Nos, Szatmáron a középiskolában nagyon erős orosz nyelvtanárunk volt, olyan valaki, aki a szovjet területről került ide. A tőle kapott alappal és néhány hónapos nagyon komoly felkészüléssel jelentkeztem Bukarestben a Maxim Gorkij intézetbe vizsgára, ahol kitűnő képesítést kaptam. A tőlük kapott igazolással minden fokon taníthattam az orosz nyelvet. Így történt – hogy elhelyezkedve a tanügyben – hat.évig oktattam az orosz nyelvet.

Ezerkilencszázötvenhatban azonban úgy döntöttem, mégis csak papi pályára lépek. Miután Márton Áron visszatért, és eltávolította onnan azokat, akiket kellett, újra jelentkeztem a gyulafehérvári teológiára.

– *Mi jellemezte Márton Áron pedagógiai nézeteit?*

– Mindvégig megkövetelte a szigorú tudományos képzést és a nagyon komoly erkölcsi nevelést. Tette ezt azért, mert meggyőződése szerint: „Egy buta pap többet árt a híveknek, mint az, ha nem lenne papjuk. Mert még azt is elrontaná, amit a Szentlélek Úristen végezne a hívek között.” Aki egy tárgyból bukott, az még letehetette a pótvizsgát. Emlékszem egyik évfolyamtár-

sam esetére, aki nem volt ugyan valami nagy tehetség, de olyan buzgó volt, annyit imádkozott a kápolnában! Két tárgyból mégis elhasalt, és elment kihallgatásra a püspök úrhoz, aki azt mondta neki: „Fiam, ha az Úristen azt akarná, hogy pap legyél, mégis csak segített volna annyit, hogy ne két tárgyból bukjal.” És eltávolította az egyetemről.

Márton Áron nagyon komolyan érdeklődött az iránt, hogy ki milyen céllal jelentkezett a teológiára. A könnyű élet reménye vonzza-e? Az, hogy a papokat tisztelik? Az anyja ötlete volt-e vagy tán a nagynénié, hogy oda jelentkezzen? Őszinte, de kemény szavakkal fogadott: „Örülünk, hogy jöttetek. De ha valaki nem azzal az igazi céllal érkezett, hogy az ő népét szolgálja, még ma éjszaka pakoljon össze, és menjen el. Mert aki nem idevaló, azt a Szentlélek Úristen úgyis ki fogja fűjni közülünk.” Ez nagyon meglepett bennünket. Nemhogy örülnének, mondtuk egymás közt, hogy ebben a kommunista világban még vannak, akik vállalják a papságot! Olyan ez az egész, mintha el akarnának küldeni bennünket. És a hálótermek felé haladva, viccesen meg-meglöktük egymást, hadd lássuk, kit fűj ki a Szentlélek Úristen. És bizony a hatodik év végére mindössze heten maradtunk a huszonkilencből, akik együtt kezdtük az első évfolyamot. A többieket vagy elküldték, vagy maguk mentek el.

– *Akkor még a Iasiból (Jászvásár) és Bukarestből érkezett román teológiai hallgatók is Gyulafehérváron tanultak?*

– Néhány évig még igen. Aki úgy döntött, hogy a gyulafehérvári teológián tanul, attól a püspök úr megkövetelte, hogy elsajátítsa a magyar nyelvet is. Ezt a román hatalom rossz néven vette, és a felső pártvezetés utasítására a román hallgatók részére Iasiban megalakították a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola román tagozatát. Mondanom sem kell, hogy a román hallgatókat arra kötelezték, Iasiban képezzék magukat, hogy ne engedjenek a “magyar befolyásnak”. Így keletkezett a jászvá-

sári Hittudományi Főiskola, amely úgy kinőtte magát, hogy ott ma már több a hallgató, mint Erdélyben. Jóllehet a Gyulafehérvári egyetem csak a gyulafehérvári egyházmegye teológiája, a képzés tekintetében egész Erdély katolikusságát átfogja. Ami jó abból a szempontból, hogy így egész Erdély katolikus papsága együtt nő fel, a fiatalok megismerik egymást, kapcsolatok keletkeznek, bővülnek.

Mi újabban igen nagy hangsúlyt fektetünk arra, hogy minél több papunkat külföldön képezzük. A nagyváradi egyházmegye huszonhét növendéke közül mindössze hét hallgató van a gyulafehérvári teológiai főiskolán, húsz külföldön, Rómában, Németországban, Ausztriában és a magyarországi egyházmegyék teológiai főiskoláin tanul.

– *Miért küldik ki őket külföldi tanulmányutakra?*

– Azért, hogy magasabb képzésben részesüljenek, nyelveket tanuljanak, kapcsolatokat teremtsenek és a fő tárgyakból doktorátust szerezzenek. Így ha akarnánk sem tudnánk kifejleszteni Nagyváradon, Temesváron és Szatmáron a különálló papi főiskolákat. Róma az ilyesmit csak úgy engedélyezi, ha a fő tárgyak oktatói között több magasabban képzett, doktorátust vagy licenciátust szerzett tanár működik, és legalább negyven-ezer kötetes teológiai szakkönyvtárral rendelkezik az intézet.

A magasabb képzés tehát elengedhetetlen. De ugyanolyan fontos követelmény, hogy népünkhöz hű papok legyenek. Nálunk Erdélyben ez a kettő szorosan összetartozik. Azok az igazán jó papok, akik meg akarják őrizni az egyházat és a nemzeti tudatot, a hagyományainkat, a nyelvünket és a kultúránkat. Ugyanakkor elég nyitottak az európai eszmék befogadására is.

– *A nagyváradi egyházmegyének van-e kisebbsége?*

– Van. Létezik egy tizenhét-tizennyolcezeres szlovák kisebbség, négy-öt kis egyházközség a bihari hegyekben. Nagyon jó katolikusok, ugyanakkor erősen őrzik szlovákságukat is. Ezért Váradon két-három templomban a magyar nyelvű mise és hit-

oktatás mellett román, szlovák, német nyelvű mise és hitoktatás is folyik, hogy az, aki akarja, anyanyelvén gyakorolja hitét. Ezt a lojalitást váránk el a Kárpáton túliaktól is. Azt kérjük, hogy a iasi és a bukaresti érsek engedje meg, hogy a csángó vidéken – akik óhajtják – magyar nyelvű misét hallgathassanak. Örökké ezen vitatkozunk.

Az 1996 októberi nagybányai püspöki konferencián is nagy vita volt a görög katolikusok és a rómaiak, illetve a románok és a magyarok között, amikor ismét felvetődött ez a kérdés. Tury László temesvári főesperes úr a Bukarestben székelő Ioan Robu érsek úrnak kertelés nélkül azt mondta: „Érsek úr, én egy dolgot nem értek. Miért nem állnak a realitások talaján? Ísmerje el, hogy ön is magyar származású, és a csángói is azok. Ne hazudjanak a világnak, hogy a csángók elmagyarosodott románok!” Az érsek nagyon kikelt magából, és letorkolta a főesperest. De mi ezt nem hagyjuk, előbb-utóbb pontot kell tenni erre a kérdésre.

– *Visszatérve az oktatáshoz: milyen a katolikus ifjúság előképzése?*

– Még alig van négy-öt egyházi jellegű középiskolánk. De azok sem igazán felekezeti iskolák, mert az állam durván beleszól. Előírja, hogy milyen tárgyakat tanítsunk, és azt is, hogy kik tanítsanak. Legutóbb is feszültséget keltett, hogy azt, akit a nyakunkra küldtek román nyelv és irodalom tanárnak, nem tartjuk megfelelőnek sem erkölcsi, sem képzettségi szempontból. Egy megállapodás szerint a román állam fizeti a tanárainkat, de mi kereshetjük meg őket, és ehhez nem szükséges a jóváhagyásuk. Tiltakozásunkra a megyei inspektor egy durva hangú válaszlevélben valósággal megfenyegetett: „Ha nem fogadják el azt, akit odaküldtem, intézkedni fogok, hogy a tanáraikat ne fizesse többé az állam.”

– *Az alapszerződés aláírása után sem változott a helyzet?*

– A legbarátságtalanabb dolgokat művelik. Numerus clausust írtak elő az egyházi posztokra. Kikötik hány helyet hagynak jóvá. Én például most hét új papot szenteltem, de csak két szabad posztot engedélyeztek. Amikor megkérdeztem, mit csináljak a másik öt emberrel, azt válaszolták, számolják fel két-két kántori meg takarítói posztot, és tegyem őket azok helyére.

Ilie Fonda, a Kultusz Államtitkárság miniszteri rangú vezetője – azóta lecserélték : A. K. – nem szégyellt közzétenni egy olyan állásfoglalást, amelyben kijelenti: „Nem tudom, hogy a magyar történelmi egyházak miért járatták annyit a szájukat, hisz több joguk van, mint az ortodoxoknak.” Nem átalított nyilvánosan hazudni, hogy tudniillik mennyi mindent visszakaptunk a javainkból, holott még egyetlen épületet sem adtak vissza. Azt is állította, hogy visszakaptuk a püspöki rezidenciát, ami nyilvánvaló hazugság. Bárki meggyőződhet róla, hogy az állam ül benne. Ezért is bepereltem a román államot. Hát ilyen nehézségekkel küszködünk, kínlódunk.

– *Püspök úr példásan együttműködik Tőkés László püspök úrral. Ez sok-sok siker záloga lehet...*

– Erdélyben a négy történelmi egyház és érdekvédelmi szervezetünk, az RMDSZ példásan összefognak, mert csak együtt lehet továbblépni. Rendezvényeinket mind magyar, mind egyházi vonalon együtt tervezzük meg, és kölcsönösen finanszírozzuk. Részt veszünk egymás ünnepségein, mozgósítjuk az embereket. Ez történelmi szükségszerűség: egymásra vagyunk utalva.

Befejezésül hadd mondjak erre egy szép példát. Parlamenti képviselőinket és szenátorainkat – függetlenül attól, hogy ki református vagy katolikus, istenhívő vagy belsőleg még ateista – összegyűjtöttük a kolozsvári Szent Mihály templomba, akik a hívekkel zsúfolt templomban, nyolc erdélyi magyar püspök jelenlétében esküt tettek arra, hogy mind a magyarság, mind az

egyházak ügyéért mindent megtesznek a román parlamentben. Ellenkező esetben jogunk van egyik napról a másikra visszahívni őket. Micsoda erkölcsi erőt ad nekik, hogy tudják, nyolc püspök előtt esküdtek fel népük szolgálatára. Hol lehetne ezt megtenni a Horn-kormány parlamentjében? Pedig úgy volna üdvös, hogy megszűnjön végre a széthúzás magyar átka!

Nagyvárad, 1997.

Apáczaitól a Bolyai-díjig

Toró Tibor elméleti fizikus, atomfizikus, kozmológus, a Temesvári Tudományegyetem tanára, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, az erdélyi magyar tudományos élet kiemelkedő képviselője igen mozgalmas életet él, hisz azon túl, hogy tanszékvezető, több könyvet és sok-sok tanulmányt írt, s gyakran tart előadásokat jelentős romániai és nemzetközi tudományos értekezleteken is. Most a szűkebb haza, Erdély magyar tudományosságának múltjáról, jelenéről és jövőbeni lehetőségeiről töprengünk:

– *Meddig tekintünk vissza az időben ahhoz, hogy – a tényeket összevetve – megbízható képet alkothassunk arról, milyen is a mai erdélyi magyar tudományos élet, fejlődésének vannak-e reális esélyei?*

– Azt hiszem, hogy Apáczaiig. Ő volt az, aki megpróbálta megteremteni az első magyar tudományos szintézist Erdélyben, a *Magyar Enciklopédiát*. Büszke vagyok rá, hogy én is arról a vidékről származom. Édesapám Galambfalván, Kányádi Sándor falujában volt felekezeti tanító. Minden gyermekkori emlékem az Udvarhely-szék és Háromszék találkozásánál fekvő, alig húsz falucskát számláló különleges székely tájegységhez, az Erdővidékhez köt.

– *Elég sok híres ember indult el onnan.*

– Apáczai mellett feltétlenül meg kell említenünk Benedek Elek nevét. Ez a vidék dajkálta Kriza János költőt, népdalgyűjtőt és Cserey Mihály történetírót is. Nagyjátán töltötte élete

utolsó éveit Bölöni Farkas Sándor Amerika-kutató. De említhetjük Baróti Szabó Dávid költőt, nyelvtudóst, az emlékiró Hermányi Dienes Józsefet is, hogy csak a legnagyobbakat idézzük.

– *Többségük bejárta Európát, sőt volt, aki messzebbre is részkedett.*

– Elmentek, tanultak, és hazahozták az akkor legkorszerűbb ismereteket, az új gondolkodásmódot, szellemiséget. Apáczai Utrechtből tért haza Gyulafehérvárra, Bölöni Farkas Sándor pedig a messzi Amerikából. Unitárius püspök lévén, Kriza János kapcsolatban állt angol szellemi körökkel. Minden valami-revaló unitárius papnak kötelező volt kimennie Angliába vagy Amerikába, hogy magába szívja az ottani modernebb, tisztultabb levegőt. A református papok Wittembergbe, Göttingába, Heidelbergbe, Utrechtbe vagy Leidenbe jártak ki. De megvolt ez a külföldre járás a katolikusoknál is. Pázmány Péter európai műveltségű volt, a kor legszebb irodalmi nyelvén szolt.

– *Ilyen alapon akár még messzebbre is visszatekinthetünk: Vitéz János humanista köréig Nagyváradon.*

– Várad abban az időben az európai quattrocento egyik szellemi központja volt. Ha az irodalmi vonatkozásoktól (Janus Pannonius) most eltekintünk, feltétlenül szólnunk kell a csillagászatról. Georg von Peuerbach és Johannes Regiomontanus volt akkor a két legnagyobb csillagász a világon. A tudósok csillagászati műszereket készítettek Vitéz Jánosnak, mert a humanista püspöknek ez volt az egyik hobbija. Regiomontanus készített egy csillagászati táblázatot is, váradi délkörre számítva, amelyet *Váradi táblák* (*Tabulae varadiensis*) néven ismer a tudománytörténet. Ezt a táblázatot és Regiomontanus más fontos csillagászati táblázatát és munkáját maga Kolumbusz is felhasználta útjain. E nélkül aligha sikerülhetett volna a nagy utazó vállalkozása. Ez tény, csakhoggy eddigelé kevésbé exponálták. Vitéz János később esztergomi érsek lett, és Mátyás király megbízta a híres pozsonyi egyetem, az Academia Istro-

politana megszervezésével, ahol Regiomontanus is tanított. Ez akkor világszintű volt. Hogyha innen indulunk el, az erdélyi tradíció kötelez.

– *Milyen volt a kapcsolattartás a Nyugattal – folyamatos vagy rapszodikus?*

– Zavarmentes nem lehetett, mert beleszólt a történelem. Habár Bethlen Gábor az Erdélyi Fejedelemség (török megszállás) idején továbbvitte ezt a szellemet. Báthori István fejedelem, mint tudjuk, a XVI. század második felében Kolozsváron egyetemet alapított. Újabb reveláció, hogy Batthyány Ignác püspök Gyulafehérváron 1781-ben létrehozta a híres Batthyáneumot, melyhez mérhető könyvtár kevés volt Európában, és a híres csillagvizsgálót, a Spaecola Batthyánianát. Teleki Sámuel 1789-ben Marosvásárhelyen a Teleki-tékával ajándékozta meg népét. 1872-ben Kolozsvárott indult a Ferenc József Tudományegyetem. Van mit jólesően felidézni.

– *A mai ember számára bámulatos, hogy annak idején egyházi emberekben, uralkodókban, politikusokban és más társadalmi kategóriákhoz tartozó kiválóságokban milyen kitartó törekvés volt. Tudatos volt ez?*

– Mindenképpen az volt. A könyvtáralapító Teleki Sámuelnek például nagyon erős volt a természettudományos érdeklődése. Svájcban, Baselben a Bernoulli testvérekkel, később Eulerrel is kapcsolatban állt. A korabeli élenjáró tudósoknak a könyvei mind megvoltak Telekinek, s megszerezte az akkori világ tudományosságának a leghíresebb könyveit is (Newton: *Principia Mathematica Philosophiae Naturalis*, 1687). Ennek a hatalmas tudományos műnek az első kiadásai több példányban megvannak Erdélyben. Azt nem tudom, hogy az első kiadás a Teleki-tékában megvan-e, de Kolozsvárott megvolt a régi Unitárius Kollégium könyvtárában. Remélhetőleg ma az Akadémia könyvtárában vannak. (Bukarestbe ennek a könyvnek egy sokkal későbbi kiadása jutott el.)

Mondok egy másik példát is. Az egyik legrégebbi tudományos akadémiának, az Angol Tudományos Akadémiának (Royal Society) már a XVIII. század elején erdélyi tagja is volt annak a Köleséri Sámuelnek a személyében, aki Leidenben végezte tanulmányait, és Szebenben a bányaügyeknek lett az igazgatója.

Sárospatakról Gyulafehérvárra kerülve Pósházi János professzor közel állt ahhoz, hogy Newton előtt megfogalmazza a newtoni mechanika elveit. Az ő *Philosophia Naturalis* 1667-ben jelent meg, tehát húsz évvel a Newtoné előtt.

Azok, akik az egykori debreceni, enyedi, marosvásárhelyi, sárospataki, kolozsvári, udvarhelyi stb. kollégiumokba jártak, értették egymást, mert ugyanaz a magas szintű szellemi érdeklődés jellemezte őket.

Gyulán, Bay Zoltán (1900–1992) temetésén is elmondtam ezt. Bay – az úrkutatás egyik elindítója – mesélte volt: egyik tanárunk megkérdezte, hogy értelmezik ezt a szállóigét: sic itur ad astra. Szabó Lőrinc rögtön felugrott, és azt mondta, hogy ezt képletesen kell érteni, és igazában csak a költészettel lehet elérni. Aztán felállt Bay Zoltán is, aki azt válaszolta, eljön az ideje annak, hogy ezt az örök emberi vágyat a tudomány meg fogja tudni valósítani. És nem különös, hogy ennek az óhajnak az első realizálója épp ő lett? Pedig milyen hallatlanul nehéz, hogy valaki elinduljon az értől, és eljusson az óceánig, kozmikus értelemben (per aspera ad astra). Hát ilyen szellem uralkodott ezekben a kollégiumokban.

Én is az udvarhelyi kollégiumba jártam, és emlékszem, nekünk nem kellett tézisekbe foglalni, ki a magyar, mi a magyar, milyen a magyar szellem – ezek számunkra mind magától értetődőek voltak. Nem volt szükség sajtóvitára, mint manapság.

– *Ha belegondolunk, a kommunizmus bukásáig (1990) sokkal erőteljesebben el voltunk szigetelve Európától, mint századokkal előbb, dacára annak, hogy kozmikus korban élünk.*

Apáczaitól a Bolyai-díjig

Toró Tibor elméleti fizikus, atomfizikus, kozmológus, a Temesvári Tudományegyetem tanára, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, az erdélyi magyar tudományos élet kiemelkedő képviselője igen mozgalmas életet él, hisz azon túl, hogy tanszékvezető, több könyvet és sok-sok tanulmányt írt, s gyakran tart előadásokat jelentős romániai és nemzetközi tudományos értekezleteken is. Most a szűkebb haza, Erdély magyar tudományosságának múltjáról, jelenéről és jövőbeni lehetőségeiről töprengünk:

– *Meddig tekintünk vissza az időben ahhoz, hogy – a tényeket összevetve – megbízható képet alkothassunk arról, milyen is a mai erdélyi magyar tudományos élet, fejlődésének vannak-e reális esélyei?*

– Azt hiszem, hogy Apáczaiig. Ő volt az, aki megpróbálta megteremteni az első magyar tudományos szintézist Erdélyben, a *Magyar Enciklopédiát*. Büszke vagyok rá, hogy én is arról a vidékről származom. Édesapám Galambfalván, Kányádi Sándor falujában volt felekezeti tanító. Minden gyermekkori emlékem az Udvarhely-szék és Háromszék találkozásánál fekvő, alig húsz falucskát számláló különleges székely tájegységhez, az Erdővidékhez köt.

– *Elég sok híres ember indult el onnan.*

– Apáczai mellett feltétlenül meg kell említenünk Benedek Elek nevét. Ez a vidék dajkálta Kriza János költőt, népdalgyűjtőt és Cserey Mihály történetírót is. Nagyjátán töltötte élete

utolsó éveit Bölöni Farkas Sándor Amerika-kutató. De említhetjük Baróti Szabó Dávid költőt, nyelvtudóst, az emlékiró Hermányi Dienes Józsefet is, hogy csak a legnagyobbakat idézzük.

– *Többségük bejárta Európát, sőt volt, aki messzebbre is merészkedett.*

– Elmentek, tanultak, és hazahozták az akkor legkorszerűbb ismereteket, az új gondolkodásmódot, szellemiséget. Apáczai Utrechtből tért haza Gyulaféhevárra, Bölöni Farkas Sándor pedig a messzi Amerikából. Unitárius püspök lévén, Kriza János kapcsolatban állt angol szellemi körökkel. Minden valami-revaló unitárius papnak kötelező volt kimennie Angliába vagy Amerikába, hogy magába szívja az ottani modernebb, tisztultabb levegőt. A református papok Wittembergbe, Göttingába, Heidelbergbe, Utrechtbe vagy Leidenbe jártak ki. De megvolt ez a külföldre járás a katolikusoknál is. Pázmány Péter európai műveltségű volt, a kor legszebb irodalmi nyelvén szolt.

– *Ilyen alapon akár még messzebbre is visszatekinthetünk: Vitéz János humanista köréig Nagyváradon.*

– Várad abban az időben az európai quattrocento egyik szellemi központja volt. Ha az irodalmi vonatkozásoktól (Janus Pannonius) most eltekintünk, feltétlenül szólnunk kell a csillagászatról. Georg von Peuerbach és Johannes Regiomontanus volt akkor a két legnagyobb csillagász a világon. A tudósok csillagászati műszereket készítettek Vitéz Jánosnak, mert a humanista püspöknek ez volt az egyik hobbija. Regiomontanus készített egy csillagászati táblázatot is, váradi délkörre számítva, amelyet *Váradi táblák (Tabulae varadiensis)* néven ismer a tudománytörténet. Ezt a táblázatot és Regiomontanus más fontos csillagászati táblázatát és munkáját maga Kolumbusz is felhasználta útjain. E nélkül aligha sikerülhetett volna a nagy utazó vállalkozása. Ez tény, csakhogy eddigelé kevésbé exponálták. Vitéz János később esztergomi érsek lett, és Mátyás király megbízta a híres pozsonyi egyetem, az Academia Istro-

politana megszervezésével, ahol Regiomontanus is tanított. Ez akkor világszintű volt. Hogyha innen indulunk el, az erdélyi tradíció kötelez.

– *Milyen volt a kapcsolattartás a Nyugattal – folyamatos vagy rapszodikus?*

– Zavarmentes nem lehetett, mert beleszólt a történelem. Habár Bethlen Gábor az Erdélyi Fejedelemség (török megszállás) idején továbbvitte ezt a szellemet. Báthori István fejedelem, mint tudjuk, a XVI. század második felében Kolozsváron egyetemet alapított. Újabb reveláció, hogy Batthyány Ignác püspök Gyulafehérváron 1781-ben létrehozta a híres Batthyáneumot, melyhez mérhető könyvtár kevés volt Európában, és a híres csillagvizsgálót, a Spaecola Batthyánianát. Teleki Sámuel 1789-ben Marosvásárhelyen a Teleki-tékával ajándékozta meg népét. 1872-ben Kolozsvárott indult a Ferenc József Tudományegyetem. Van mit jólesően felidézni.

– *A mai ember számára bámulatos, hogy annak idején egyházi emberekben, uralkodókban, politikusokban és más társadalmi kategóriákhoz tartozó kiválóságokban milyen kitartó törekvés volt. Tudatos volt ez?*

– Mindenképpen az volt. A könyvtáralapító Teleki Sámuelnek például nagyon erős volt a természettudományos érdeklődése. Svájcban, Baselben a Bernoulli testvérekkel, később Eulerrel is kapcsolatban állt. A korabeli élenjáró tudósoknak a könyvei mind megvoltak Telekinek, s megszerezte az akkori világ tudományosságának a leghíresebb könyveit is (Newton: *Principia Mathematica Philosophiae Naturalis*, 1687). Ennek a hatalmas tudományos műnek az első kiadásai több példányban megvannak Erdélyben. Azt nem tudom, hogy az első kiadás a Teleki-tékában megvan-e, de Kolozsvárott megvolt a régi Unitárius Kollégium könyvtárában. Remélhetőleg ma az Akadémia könyvtárában vannak. (Bukarestbe ennek a könyvnek egy sokkal későbbi kiadása jutott el.)

Mondok egy másik példát is. Az egyik legrégebbi tudományos akadémiának, az Angol Tudományos Akadémiának (Royal Society) már a XVIII. század elején erdélyi tagja is volt annak a Köleséri Sámuelnek a személyében, aki Leidenben végezte tanulmányait, és Szebenben a bányaügyeknek lett az igazgatója.

Sárospatakról Gyulafehérvárra kerülve Pósházi János professzor közel állt ahhoz, hogy Newton előtt megfogalmazza a newtoni mechanika elveit. Az ő *Philosophia Naturalis* 1667-ben jelent meg, tehát húsz évvel a Newtoné előtt.

Azok, akik az egykori debreceni, enyedi, marosvásárhelyi, sárospataki, kolozsvári, udvarhelyi stb. kollégiumokba jártak, értették egymást, mert ugyanaz a magas szintű szellemi érdeklődés jellemezte őket.

Gyulán, Bay Zoltán (1900–1992) temetésén is elmondtam ezt. Bay – az úrkutatás egyik elindítója – mesélte volt: egyik tanárunk megkérdezte, hogy értelmezik ezt a szállóigét: sic itur ad astra. Szabó Lőrinc rögtön felugrott, és azt mondta, hogy ezt képletesen kell érteni, és igazában csak a költészettel lehet elérni. Aztán felállt Bay Zoltán is, aki azt válaszolta, eljön az ideje annak, hogy ezt az örök emberi vágyat a tudomány meg fogja tudni valósítani. És nem különös, hogy ennek az óhajnak az első realizálója épp ő lett? Pedig milyen hallatlanul nehéz, hogy valaki elinduljon az értől, és eljusson az óceánig, kozmikus értelemben (per aspera ad astra). Hát ilyen szellem uralkodott ezekben a kollégiumokban.

Én is az udvarhelyi kollégiumba jártam, és emlékszem, nekünk nem kellett tézisekbe foglalni, ki a magyar, mi a magyar, milyen a magyar szellem – ezek számunkra mind magától értetődőek voltak. Nem volt szükség sajtóvitára, mint manapság.

– *Ha belegondolunk, a kommunizmus bukásáig (1990) sokkal erőteljesebben el voltunk szigetelve Európától, mint századokkal előbb, dacára annak, hogy kozmikus korban élünk.*

– Annak idején a szellemi egység valóságos volt. Ez az egység még a két világháború között is megvolt. Mert léteztek azok az iskolák, amelyek ma olyannyira hiányoznak. Amelyeket most igyekszünk újjáéleszteni. Kozmikus korban élünk, de Erdélybe nem vagy alig jutnak el még a legfontosabb magyarországi tudományos lapok is. Az elmúlt néhány évben nem sikerült elérni, hogy legalább minden nagyobb helységben legyen egy hely, ahol az alapvető magyarországi lapokat megkaphatnánk.

Én a hallgatóimnak – magyarok is vannak közöttük – a kezükbe adom a *Fizikai Szemlét* vagy *A természet világát*, de én sem jutok hozzá mindenhez. Hiába, a görcsös egyéni igyekezet nem elég. Minden városban létesíteni kellene egy olyan klubot, székházat, ahol az érdeklődők hozzájuthatnának az alapvető információkhoz. Ezt az RMDSZ is egyik feladatának kéne hogy tekintse.

– *Belső tehetetlenségből nem sikerült itt előbbre jutni, vagy objektív okok miatt?*

– Nem annyira politikai okok akadályozzák ezt, mint inkább anyagi gondok. Nyilván a politikai tényezők sem zárhatók ki, ugyanis politikusainknak mindig vannak halaszthatatlan feladataik, amelyeket nyomban meg kell oldani. Ilyen körülmények közt feladatának kéne tekintse ezt a EMKE, hisz kimondottan kultúráról, művelődésről van szó.

– *A gazdasági önállótlanág szellemi kiszolgáltatottságot (is) szül. Fontos lenne tehát, hogy az erdélyi magyarság gazdaságilag is megerősödjék, és talpra álljon.*

– Ez azért különösen nehéz, mert Romániában a törvények úgy megszorítják az embereket, hogy szinte képtelenség előrejutni.

– *Szándékosan?*

– Azt hiszem, igen. Most is mindent központilag akarnak kézben tartani. Persze ez a románokat is érinti, de korántsem olyan súlyosan, mint minket. És sajnos az sem biztos, hogy az

a magyar, aki talpra áll, áldoz is ilyen célokra. Külső segítség nélkül – az anyaország megfelelő hozzáállása híján – ez aligha fog menni. Pedig végső soron ezek nem is olyan nagy összegek, csakhogy ilyen esetekben ki kellene zárni az önös pártpolitikai érdekeket. Elég ha csak a Duna Tv körül kirobbant vitára gondolunk, hogy tudniillik kell-e egyáltalán. Az ilyesmi annyira visszataszító! Ha valaki segíteni akar, mindjárt víz alá nyomják.

– Az itt-ott észlelhető válságtüneteknek mélyebb okai lehetnek: a magyar iskolahálózat módszeres leépítésének többségi szándéka, például.

– Annak idején sokan – köztük magyarok is – felháborodtak Tőkés László püspök úr szóhasználatán: „etnikai tisztogatás”. Szerintem teljesen alaptalanul. Mert a magyar nyelvű oktatás megcsúfolása, iskoláink fokozatos elsorvasztása is az etnikai tisztogatás része. Az egyházi iskolákat a két világháború között nem tudták teljesen megszüntetni, ám ahol ez nem sikerült, megvonták tőle a nyilvánossági jogot, vagy kötelezték őket, hogy térjenek át a román nyelvű oktatásra. A tanárok megmaradhattak a helyükön, de románul kellett tanítaniuk. Ez önmagában óriási kompromisszum volt. Így 1927-ben megszűnt a Székelyudvarhelyi Református Főgimnázium is. A katolikus gimnáziumoknak meghagyták ugyan az érettségi jogát, de a diákoknak román bizottság előtt kellett vizsgáznuk. Ismerjük Ignác Rózsa regényét, *Anyanyelve magyar* (1937), ahol az író nő hiteles képet fest arról, hogy történt a magyar diákok érettségiztetése az új körülmények között. Bizony ez is beletartozik az etnikai tisztogatásba. Módszeresen leépíteni az értelmiséget, hogy az erdélyi magyarság oda jusson, ahova a csángóság jutott. Ha Ceausescu még élt volna tíz évig, talán elérték volna a magyar értelmiség színe-javának a felszámolását. Egyébként erre törekszenek ma is: az új iskolatörvény az erdélyi magyarság anyanyelve ellen intézett már-már leplezetlen merénylet.

Egyik nagy fájdalmunk, hogy nem sikerült újraindítani az önálló magyar egyetemet. Pedig ez csak politikai akarat kérdése. Csakhogy jött az a hírhedt Iliescu-nyilatkozat a szeparatizmusról, később pedig a marosvásárhelyi események, és elsepertek minden ez irányú igyekezetet. Egyébként Romániában ötvennél több egyetem, főiskola működik. Angol, francia, olasz nyelven indultak egyetemek, főiskolák, de a magyar nyelvűt Kolozsváron nem hagyták jóvá.

– *Ezt a hiányt igyekszik pótolni a nagyváradi Sulyok István Református Főiskola?*

– Tőkés László püspök úr nagyon helyesen ismerte fel a helyzetet, amikor úgy döntött, hogy a főiskolán ne csak vallásosokat képezzenek ki, hanem jogászokat és nyelvtanárokat is. Mert magyar jogászokból óriási hiány van, hisz a kolozsvári jogi fakultásra hosszú évek óta csak nagyon kevés magyar diákot vettek fel.

A diakónia szintén felemelkedőben van. Ilyen oktatás Kolozsváron folyik. Marosvásárhelyen is indítottak hasonlót. Tempfli József megyéspüspök úr is beindított egy ilyen képzést katolikus vonalon. Temesváron három (magyar, román, német) nyelvű katolikus főiskola indult. Mindezek nagyszerű kezdeményezések, de csak félmegoldások.

Nemrég olvastam egy cikket egy kisebbségkutató tollából, aki azt fejtette, hogy kisebbségi egyetemeket és kulturális intézményeket oda kell telepíteni, ahol többen élnek magyarok.

Ez a gondolat az erdélyi szakmabeliek fejében is megfogant, természetesen. Én például azt a gondolatot is megvizsgálám, hogy ha Kolozsváron nem megy, mert szálka a szemükben, indítsunk magyar egyetemet például Váradon, ha ott épület és egyebek miatt egyszerűbb lenne. Ha mondjuk visszaadnák a püspöki palotát – ami teljesen jogos –, Tempfli József megyéspüspök úrral meg lehetne állapodni, hogy abban a gyönyörű barokk palotában indítsunk egy Pázmány Péter vagy egy Vitéz

János nevét viselő váradi egyetemet, amely a fél ezreddel ezelőtti Varadinum már említett európai hírű humanista központnak lenne az ezredvégi modern utóda, és az egykori, ám ma is oly időszerű tudományos humanista szellemnek és tradíciónak továbbvivője és ápolója. Persze Kolozsváron lenne az igazi, hisz ott vannak a nagy egyetemi tradíciók, infrastruktúra, amit eloroztak tőlünk.

– *A műszaki értelmiségiek sorsa tán még a humán értelmiségiekénél is mostohább volt, eszköztelenebbek, védtelenebbek voltak.*

– Mindenképpen. Erről annak idején vita is folyt az erdélyi sajtóban. A felek arról vitatkoztak, hogy irodalom- vagy tudománycentrikus-e az erdélyi magyar kultúra. Tény, hogy az elmúlt évtizedekben a fiataloknak az a része, amely nem valamilyen humán pályára készült, főleg a mérnöki szakma felé tájékozódott, ahol persze csak román nyelven tanulhatott, védtelenné vált a manipulációs kísérletekkel szemben. A hetvenes-nyolcvanas években az erdélyi magyar értelmiségieknek több mint a hatvan százaléka mérnök volt. Ha ehhez hozzászámítjuk a matematikusokat és a fizikusokat is, akkor ez az arány meghaladta a hetven százalékot is. Nagyon rövid ideig még magyarul is tanítottak a kolozsvári műszaki főiskolákon, de a hatvanas évekre ennek már nyoma sem volt. Az egyesítés (1959) után elsőként a közgazdasági és jogi karon számolták fel a magyar előadásokat. Aki ilyen körülmények közt, vagyis románul tanult, az szakmailag már nem tudta kifejezni magát a saját anyanyelvén.

– *Ők el is vesztek a magyarság számára?*

– Nem vesztek el teljesen, mert közülük elég sokan pótolni tudták a hiányzó ismereteket. Főleg azok, akik magyar középiskolát végeztek.

– *Csodálom szerteágazó érdeklődésedet. Legutóbb például a Nemzetközi Bolyai-díj felújítására tettél érdekes javaslatot.*

– Évek óta a Bolyaiak bűvkörében élek. Udvarhelyen az iskolában hallottam ugyan egy keveset róluk, de csak azután kerültem a hatásuk alá, miután Temesvárra költöztem. Magával ragadott Bolyai János egyénisége, eszméinek kapcsolata a modern fizikával, az a törekvése, hogy a geometriát a világegyetem egészére alkalmazza, akárcsak Spinoza (more geometrico), persze mutatis mutandis.

Tudatában volt annak, hogy a tér abszolút igaz tudományával óriási lépést tett előre a tudomány területén. Ritkaságszámba megy, hogy valaki, mint ő, huszonegy évesen kimondja, hogy „A semmiből egy új, más világot teremtettem”. Persze a fiatalok sokat mernek, de az, hogy az efféle merész kijelentéseknek olyan aranyfedezete legyen, mint az *Appendix* (scientia spatii), egészen ritka jelenség. Azt ma még nagyon kevesen tudják, hogy Bolyai mintegy száz évvel Einstein előtt megfogalmazta azt az elméletet, amelyet Einstein működése csúcsúnak tekintett: az általános relativitáselméletet. Vagyis azt, hogy a tér szerkezetét a gravitáció határozza meg. Bolyainál ez így hangzik: „A nehézkedés törvénye is szoros összefüggésben tetszik az űr természetével, valójával, mélységével...” Ezt a gondolatot Einstein 1915-1917-ben egyenlet formájában is felírta. Ez nyilván megsejtés volt Bolyainál, ám az, hogy valaki ilyesmit megsejtett, maga a zsenialitás.

Bernard Riemann, Gauss göttingeni utóda is megérezte azt, amit Bolyai, hogy tudniillik a tér szerkezetét fizikai tényezők határozzák meg. De nem tudta megmondani, melyik az a fizikai tényező. Bolyai viszont kijelentette: ez a tényező a gravitáció, a nehézkedés.

Bolyainak ez a gondolata még ma is kéziratban van a marosvásárhelyi Teleki-téka Bolyai-gyűjteményében. Ezt 1980-ban én közöltem először hasonmás (fakszimile) formában a bukaresti *A Hét*-ben. Angolul is közzé tettem, de az ilyesmi lassan megy át a köztudatba.

Évekkel előbb Svájcban több előadást tartottam erről a zürichi és genfi magyar közösségekben. Arra kértek, írjam le röviden, ők majd közöltetik valamelyik angol tudományos hetilapban. Odaadtam a fakszimilét is, ám a cikk mégsem jelent meg, mert volt benne egy olyan megállapítás, hogy Bolyai ebben a kérdésben többet mondott, mint Riemann. Persze, hogy a Riemann-féle geometria általánosabb, mint a Bolyaié, de a gravitáció és a tér szerkezetének összefüggését illetően Bolyai valóban többet mondott, mint Riemann. A cikket azért nem közölték, mert valakik megsértődtek mondván, hogy befektettem, csökkentem Riemann érdemeit. Pedig ez nem igaz.

– *Valamikor a század elején létezett egy Bolyai-díj. Mi lett a sorsa?*

– Miután 1867-ben az Appendixet lefordították olasz nyelvre, az Olasz Tudományos Akadémia elnöke levelet írt báró Eötvös Józsefnek, aki akkor a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. Ebben a levélben az olasz tudós megkérdezte Eötvöstől, hogy ki ez a Bolyai János, és hogy tagja-e a Magyar Tudományos Akadémiának, hisz az *Appendix* korszakalkotó jelentőségű munka.

Kiderült, hogy a magyar akadémián Bolyai Jánosnak még a nevét sem hallották. A következő években az *Appendix* sorra jelent meg franciául, németül, angolul, japánul. Román nyelvre 1954-ben fordították le.

Bolyai János születésének centenáriumán, 1902-ben a Magyar Tudományos Akadémia, hogy korrigálja a Bolyaival szembeni súlyos mulasztást, Nemzetközi Bolyai-díjat alapított azzal a szándékkal, hogy öt évenként ítélik oda világhírű matematikusoknak. A nemzetközi zsűri először Henri Poincarénak nyújtotta át, majd David Hilbert kapta meg. Hilbert 1915-ben Einsteinet javasolta a Bolyai-díjra, de időközben kitört a háború, és a díj átadására már nem kerülhetett sor.

Trianon után, a húszas években, majd 1940-ben szerették volna újraindítani, de a második világháború meghiúsította a szándékot.

1991-ben az Eötvös és a Bolyai Társulatnak volt egy centenáriumi ünnepségsorozata. Ebből az alkalomból a társulat engem tiszteletbeli tagjává választott, és székfoglaló beszédemben javaslatot tettem a Bolyai-díj felújítására. Mivel ez a díj ma már matematika- és fizikatörténeti jellegű, azt indítványoztam, nevezzük Bolyai-Poincaré-Hilbert-díjnak. Háromévenként ítéljék oda olyan negyven év alatti matematikusoknak és fizikusoknak, akik valami kiemelkedőt alkottak a geometria és/vagy a gravitáció és a kozmológia területén. Azt is javasoltam, hogy az átadás színhelye legyen Temesvár, időpontja november 3-a, amikor is a huszonegy éves tűzér hadnagy 1823-ban megírta apjához címzett híres levelét.

– *Befejezésül egy személyes kérdést teszek fel. Munkáidból arra következtetek, hogy a szakmai tevékenység sok-sok tudományos és lelki elégtételt nyújt neked, miért foglalkozol mégis filozófiával is?*

– Azért, mert azoknak a szakmai kérdéseknek, amelyek izgatnak, filozófiai vetületük, konzekvenciájuk is van. Atomfizikusként és elméleti fizikusként azt kutatom, hogy melyek az anyag legelemibb alkotókövei, és hogy milyen erők hatnak a mélyben egymásra. Olyan határterület ez, ahol az ismert az ismeretlennel találkozódik. Legfőképpen a fizika meg nem oldott nagy kérdései vittek a filozófia felé: mit mondanak erről a filozófusok? Különben a nagy fizikusok, matematikusok mind jelentős filozófusok is voltak. Szünet nélkül keressük a feleletet a végső kérdésekre.

Temesvár, 1995.

A diktatúra hálójában vergődve

Egyszer valaki azt nyilatkozta a rádióban, hogy több mint négy évet töltött Auschwitzban, de nem félt, bár tudta, mi történik a közelében. Megijedni megijed ugyan, ha veszély fenyegeti, ám a félelmet nem ismeri.

A kérdés, amit **Vargha Jenő-László** pszichológushoz, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem tanárához intézek, a következő:

– *Lehet-e félelem nélkül halálos veszélyben élni? Különleges vagy patológiás esetről van itt szó?*

– Különlegesnek különleges, de nem feltétlenül patológiás eset. A félelemmel ugyanaz a helyzet, mint bármilyen más emberi reakcióval: az egyéni változatok nagyon széles skáláján mozognak, a reakció teljes hiányától a végletesen szélsőséges megnyilvánulásokig. Előfordulhat, hogy ugyanabban a helyzetben, amelyikben az egyik ember elveszíti a fejét és pánikba esik, a másik megőrzi hidegvérét. Természetesen a normálisnak tekinthető reakciók tartománya ennél sokkal szűkebb, de még így is elég tág. Hogy adott helyzetben ki hogy viselkedik, nagyon sok mindentől függ ahhoz, hogy itt egyszerűen kijelenthetnénk, ez patológiás, ez nem.

– *Az Auschwitzba deportált személy akár úgy is megélhette a helyzetét, mint egy halálraítélt, aki potenciálisan már halott.*

– És csak örülhet, ha megússza. Persze ez csak az egyik módja az ilyen élmény feldolgozásának, olyan változat, amely nagyon is hatékony lehet. De kialakulhatnak olyan helyzetek

is, amikor az emberek még az életüknél is többet veszíthetnek: az integritásukat, a méltóságukat. És végül hadd említsük meg az úgynevezett „pozitív babonákat,” is. Bizonyos személyekben az énvédő mechanizmusok annyira erőteljesek, hogy szilárd meggyőződésük: bármi történjen is, nekik nem eshet bajuk.

– *A körülmények hatalmából fakadóan Romániában nagyon sokan éltek társbérletben a félelemmel. Beszélhetünk-e „Ceausescu-szindrómáról”?*

– Az előbbi gondolat kapcsán önként adódik a párhuzam. De a néhány közös elem ellenére Auschwitz és a Ceausescu-diktatúra területében inkább a különbségek uralkodnak. Ott is, itt is beszélhetünk terrorról, nélkülözésekről, félelemről... De ezek nem csupán mennyiségileg különböztek egymástól, hanem minőségileg is. Gondoljunk arra, amit az előbb jeleztem: milyen nagy, némelykor éppenséggel meghatározó jelentőségű, hogy kinek mi a veszítenivalója. Ebből a szemszögből ítélve egyértelmű, hogy erdélyi honfitársainknak a hetvenes, nyolcvanas években sokkal több volt a veszíteni- és a félténivalójuk. Hisz a szabadság korlátozásának is megvannak a fokozatai. És mi mindnyájan féltünk attól, hogy még azt a csöppnyi szabadságunkat is, amit meghagytak, elorozhatják. A jogfosztottság is különböző mértékű lehet, és nekünk állandóan rettegnünk kellett attól, hogy kevéske jogainktól is megfosztanak. Féltettük a társadalmi pozíciónkat, aggódtunk családtagjaink és a magunk biztonságáért, a munkahelyünkért... Féltünk, hogy el ejtett szavainkat meghallják ott, ahol nem kéne; hogy megfejtik a sorok közé rejtett üzeneteket, mimikánkat, szándékainkat. Félnünk kellett külföldi kapcsolataink és levelezésünk miatt éppen úgy, mint barátaink „félrelépéseitől”, amit a mi számunkra könyveltek el. Tehát sokféle félelemről, szorongásról volt itt szó, amelyek azonban távolról sem merítik ki a letűnt totalitárius rezsim kórképét. Ha volt olyan szindróma, amit a „Kárpátok Géniuszáról” nevezhetnénk el, úgy az nem más, mint a

lojális alattvalók személyiségében végzett rombolás. Ezt az állapotot Gabriel Liiceanu román író és filozófus fogalmazta meg a legtalálóbban: „Ceaurescu tovább él bennünk”. Ennek szindrómának egyik megnyilvánulási formája: képtelenségünk a demokratikus gondolkodásra, társaink alapvető emberi jogainak és törekvéseinek a figyelembevételére. Ugyanerre vall az a könnyedség is, ahogy hazudunk, és nem-létezőként kezelünk olyan problémákat, jelenségeket, amelyek nem a saját érdekeinket támogatják, illetve az, hogy máig többre értékeljük a nagy szavakat a tényeknél, a látszatot a valóságnál.

– *Mint a rehabilitációs kórház pszichológusát, Téged a nyolcvanas években (ezek voltak a legszörnyűbbek) nagyon sok olyan ember keresett fel gyógyulást remélve, akiket a terrorisztikus hatalommal szembeni tartós függőség, a tehetetlenség lelki-leg-testileg megbetegített. Mit tapasztaltál?*

– Így vagy úgy mindenki a saját bőrén érezte az élet minden területére kiterjedő korlátozásokat, amelyekben a tehetetlenség és a reménytelenség megélése volt a két legfőbb vonás. Ezeket a negatív élményeket a fiatalok élték át a legerőteljesebben, ők sínylették meg a legdrámaiban. Mivelhogy hatalmi szóval egyszerűen elzárták a fejlődéshez vezető ösvényeket az emberek előtt, szinte mindenki egyszerre rekedt meg a személyes fejlődés útján. Aki akkor negyven-ötven éves volt, azzal maradt, amit addig elért, begyűjtött. De a tizen-, huszonévesek szenvedtek a legjobban, akiknek még nem adatott meg a bizonyítás lehetősége, hisz épp abban az életkorban betonozták be őket egy szörnyű világba, amikor az emberek a legmerészebb álmikat szövik, amikor az önmagukkal szemben támasztott igények a legnagyobbak. Ez a groteszk diktatúra nemhogy nem igényelte, de nem is tűrte el azt, ami egyéni, ami más volt, mint ami lényege szerint ő maga volt. Ilyen körülmények között a fiatalok sokkal inkább megtűrt, semmint a társadalom megbecsült tagjainak érezhették magukat. Azt is tapasztalniuk kellett, hogy a

pillanatnyi helyzethez rugalmas(abb)an alkalmazkodók százszorta jobban érvényesülnek, mint azok, akik a pártdokumentumok helyett a szakkönyveket tanulmányozzák. A szakirodalom ezt az állapotot „tanult tehetetlenségnek” (learned helplessness) nevezi, és a depresszió egyik legfőbb kiváltó okának tekinti. A képtelen helyzet sokakban olyan súlyos rombolásokat végzett, hogy a gyógyulás igen hosszú időt fog igénybe venni.

Ami pedig a szélsőségeket illeti, két út, „lehetőség” kínálkozott: az önpusztítás (alkoholizmus, öngyilkosság) és a kivándorlás, áttelepülés. Egyetlen olyan ország sincs a környékünkön, ahol az emigráció akkora méreteket öltött volna, mint Romániában. A végleges eltávozás tipikus helyzetté nőtte ki magát, mindenekelőtt a nemzeti kisebbségek, köztük is főleg az erdélyi magyarok között. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy a többségi románság köréből sokan nem kényszerültek arra, hogy elhagyják az országot, de ököztünk ez távolról sem öltött olyan drámai arányokat, mint a magyarság körében.

Főleg a nyolcvanas évek második felében keresett fel számos olyan személy, akik elszánták magukat a végleges eltávozásra. Jellemző, hogy legalább a felük csak azután keresett meg a munkahelyemen, a kolozsvári Rehabilitációs Klinikán, miután megérett bennük a szándék, mi több, sokan már be is jelentették szándékukat a hatóságoknál. Természetes körülmények között az ilyesmi fordítva szokott történni. Ezek az emberek rendkívül súlyos lelki terhelésnek voltak kitéve, mert szembe kellett nézniük azzal a nyílt vagy burkolt agresszív értetlenséggel, amellyel környezetük döntésüket fogadta – „gyáván megfutamodó”, „hazaáruló” -, és el kellett viselniük azt a büntudatot, amit a távozásukkal keletkezett űr szült bennük.

– *Adrian Paunescu udvari költő esetében a Raszkolnyikov-szindróma romániai változatával, egy olyan emberrel álltunk szemben, aki, miközben lábbal tiporta honfitársai méltóságát,*

meg volt győződve róla, hogy neki, mint kiválasztottnak, minden joga megvan hozzá, hogy azt tegye, amit tesz. A konjunktúralovagoknak elvben lehet ugyan lelkiismeret-furdalásuk, a valóságban azonban az ilyesmi olyan ritka, mint a fehér holló. Nekik édes mindegy, hogy milyen színű annak a bársonyszéknek a huzata, úgy is eltakarják az ülepükkel. A konjunktúralovagok viselkedésformái ugyancsak gazdagították a letűnt román autoritárius rendszer pszichopatológiai összképét. Mitől függ, hogy kit hányszor lehet rászedni?

– Az, hogy kit hányszor lehet becsapni, főleg attól függ, hogy ki mennyire értelmes, mennyire van megáldva azzal a képességgel, hogy okulni tud a saját maga és a mások tapasztalataiból, balfogásaiból, illetve hogy mennyire találékony az, aki be akarja őt csapni. Már csak azért is, mert amikor megtevesztik őket, sokan bekapcsolják érvédő berendezésüket, saját magukat győzve meg arról, hogy szó sincs itt becsapásról. Ahhoz, hogy az ember immunissá váljon a megtevesztés valamilyen formájával szemben, el kell határoznia magát egy fájdalmas „műtetre”: szembe kell néznie saját balgaságával. Csak ezt követi azoknak a mechanizmusoknak a feltárása, amelyek miatt ő maga áldozattá vált. E nélkül elképzelhetetlen egy olyan hatékony taktika kidolgozása, amely lehetővé teszi bárki számára, hogy hasonló eseteket kivédjen. Csakhogy az ilyen „beavatkozásra” nagyon kevesen hajlandók, szabad utat engedve új, további megtevesztéseknek.

– *Elviselhető-e egyszerre sokféle frusztráltság hosszú ideig anélkül, hogy a személyiség károsodna?*

– Egyesek csak minimális nélkülözést vagy akadályoztatást tudnak elviselni, mások viszont végtelen türelműek. A frusztrációval szembeni tűrőképesség a személyiség alapvető sajátosságainak egyike. Mert távolról sem mindegy, hogy az illető számára milyen jelentőségű az, aminek a hiányát el kell viselnie. Mert ha olyasmit kell nélkülöznünk, aminek komoly értéket tu-

lajdonítunk, biztos, hogy a fájdalmas hiány károsítja a személyiségünket. Súlyosbítja a frusztráció következményeit a hiány idültté válása és a megváltoztathatatlanak ítélt helyzettel szembeni tehetetlenség érzése. A nem elsődleges fontosságú dolgok nélkülözése, vagy az akadályok leküzdésére irányuló aktív beállítódás megedz(het)ik az embereket. Viszont ha nagy valenciával bíró dolgok hiányát vagyunk kénytelenek hosszú ideig elviselni, megfosztva a helyzet megváltoz(tat)ásának a reményétől, a személyiség könnyen elsekélyesedhet vagy elsivárosodhat. Főleg akkor ölt ez drámai formát, ha a frusztráció miatt jelentkező agresszív indulatot az illető önmaga ellen fordítja. Az úgynevezett „autopurítív reakció” maró önvádat, nagyon súlyos kisebbségi komplexust idéz elő; ugyanaz okozza a pszichoszomatikus betegségek egy részét is.

A frusztráltság Romániában hosszú évtizedekig tartott, és szinte minden alapvető emberi szükségletre kiterjedt. A tehetetlenség általános volt, az agresszió nyílt kifejezése pedig elképzelhetetlen. Természetesen nem vizsgálhattam meg az ország huszonhárom millió lakosát, de a tapasztaltak alapján állíthatom, hogy senki sem úszta meg kisebb-nagyobb lelki sérülések nélkül.

– Erdélyben több mint háromnegyed százada lábbal tiporják a magyarság alapvető emberi jogait. Hogy őrizte meg mégis emberi méltóságát ez a nemzeti közösség?

– Méltóságérzete annak van, aki tudja magáról, hogy van erkölcsi tartása. A totalitárius rendszerek épp ezen a ponton igyekeztek nyomást gyakorolni az emberekre. Mert ha valaki a megfélemlítés, a megaláztatás vagy a megvesztegetés nyomán feladja erkölcsi tartását; ha – mint az említett aulikus költő – ódát zeng a zsarnokról; ha egyetért a tömegmészárlással vagy a hatalomnak más olyan intézkedéseivel, amelyeket lelke mélyén elfogadhatatlannak tart, akkor egyszersmind emberi méltósá-

gát is feladja. A méltóságát veszített ember pedig könnyen kezelhető, játékszer lesz az önkényuralom kezében.

Viszont a félelemnek pozitív szerepe is lehet. Sokan attól való félelmükben, hogy elveszít(het)ik erkölcsi tartásukat, megőrizték méltóságukat. Jobban tartottak attól, hogy bemocskolhatják a nevüket, mint amennyire sajnálták azt, hogy kimaradnak az „együttműködéssel” járó előnyökből.

A méltóság mély átéléséhez szükség van bizonyos megméretetésre, olyan helyzettel való szembesülésre, amikor az ember csak valamilyen kockázat vagy áldozathozatal árán őrizheti meg tartását. Romániában a diktatórikus hatalommal való szembenállás – akár passzív formában is – a méltóság megőrzésének alapvető eszköze volt. Ebben rejlett a méltóságérzet és -tudat komoly társadalmi funkciója is, hisz nem egyszer ez volt az egyetlen kárpótlás a szembefordulással járó veszélyekért és nélkülözésekért.

– *Mi volt az az erő, ami tudatos közösséggé szervezte a magyarságot Ceausescu rémuralma idején?*

– Az, ami közös benne: nyelve, kultúrája, hagyományai, a célok... Ha összetetallozódik két azonos anyanyelvű ember bárhol a világon, ez a közös kincs szilárd hivatást jelent számukra, amelyen biztonságosan közlekedhetnek egymás felé. Érdekes, hogy az anyanyelv esetében a távolságnak paradoxális hatása van. Magyarországon természetes, hogy mindenki magyarul beszél. Ezzel szemben Erdélyben a székely bácsi vagy a kolozsvári diák már érzi a különbséget a között, amikor az anyanyelvükön szólnak, és a között, amikor románul kell kifejezzék gondolataikat. Ez nem jóindulat kérdése, hanem a nyelvi kompetenciáé. (A sors iróniája, hogy erről a kérdésről épp a „forradalom” előtt írtam abban a tanulmányomban, amelyet Te rendeltél meg a *Korunk* számára.) Az anyanyelven szólás kényszere annál erősebb, minél gyatrábban tudja valaki más nyelven kifejezni magát. Vagy minél ritkábban nyílik rá alkalma, lehetősége. Az

amerikai magyar vagy a Moldova északi csücskében élő csángó magyar számára egyaránt élményszámba megy, ha van kivel anyanyelvükön szót váltaniuk. Gordon W. Allport megfigyelése szerint az anyanyelv akkor válik égetően fontos kérdéssé, ha valamilyen formában korlátozzák az egyént annak használatában. Ha nem, úgy az anyanyelven való kommunikálás természetes, ezért normális helyzetekben nem is jelent különösebb kohéziós erőt. Könnyebb ápolni az együvé tartozás érzését akkor, ha földrajzi értelemben nagy a szóródás valamely csoport etnikai tagjai között, mint akkor, ha nagy számban élnek együtt vagy egymás közelségében. Emlékszem, hogy az 1990. évi egyetemi felvételi időszakában – ez volt az első szabadabb légkörben lezajlott felvételi versenyvizsga – a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége (KMDSZ), a város magyar lakosságának a segítségével, szállást biztosított a felvételire jelentkező vidéki fiataloknak. Ily módon nemcsak a jelöltek, hanem a családtagjaik és barátaik is átérezhették, át is érezték, hogy egy olyan közösségbe tartoznak, amely a jövőben is kész segítő jobbot nyújtani nekik, valahányszor szükség lesz rá. Én úgy vélem, hogy mindaddig, amíg anyanyelvünk szabad használata és magyar identitásunk megőrzése olyan cél marad, amiért mindnyájunknak küzdeni kell, nem lesz gond az erőfeszítések közös mederbe terelésével.

– *Sérülhet-e tagjaiban egy közösség annyira, hogy képtelen legyen ismét talpra állni?*

– Az egyénhez viszonyítva a közösség bizonyos előnyökkel bír a lelki sérülésekkel szembeni ellenálló képesség tekintetében. Mert a közösség különféle gyógyító és öngyógyító erőket, potenciálokat hordoz magában. (Ezt használják ki például az egyes csoportterápiás módszerek és eljárások.) Valamely közösség akkor válna annyira sérültté, hogy képtelen lenne ismét talpra állni, ha valamennyi tagja összeomlana. Ilyen helyzet azonban

nemigen alakulhat ki, főleg ha az a nemzeti közösség – mint a miénk is – elég népes.

– *Erdélyben évszázadok óta élnek egymás mellett magyarok, románok, németek zsidók... Kisebb súrlódásoktól eltekintve soha nem volt tapasztalható egyik nép részéről sem olyan fokú ellenségeskedés, mint amilyen türelmetlenséget mutattak 1989. decembere után az ultranacionalista románok. Mi az oka ennek a virulenciának, manipuláltságuk vagy valami más?*

– Itt egy olyan ocsmány uszításról volt/van szó, amelyben a többségi románságnak csak egy kis töredéke vett/vesz részt. Én a nagy többséget semlegesnek érzem. A manipuláltság pedig főleg két kategóriát érint: a nagyon primitív rétegeket (ide kell sorolni a hodáki és az ibanesti parasztokat, akikben hosszú évek, évtizedek óta csiráztatják a nemzeti indulatokat); a másik kategóriába pedig azok az egyének tartoznak, akiknek érdekük fűződik a manipuláláshoz (VATRA). Szerencsére a többségi románság kiemelkedő képviselői egészen másképpen ítélik meg a helyzetet. Ezzel magyarázható az is, hogy a mai román kultúra egyetlen kiemelkedő képviselőjét, személyiségét sem találjuk e hírhedt „kultúregyesület” soraiban. Miközben a román sajtó egy része valósággal ontotta és ontja magából a gyűlölködő cikkeket, nekem nagyon pozitív tapasztalataim is voltak az egymás mellett élést illetően. Részt vettem több olyan tüntetésen, ahol több ezres román tömeg összefogásra buzdító jelszavakat skandált. Harcunk az igazunkért, az igazságért nem kilátástalan. Csak kitartóan küzdjünk érte, és bízva bízunk!

Kolozsvár, 1990.

OSZK

Országos-Széchenyi Könyvtár

Nyomta és kötötte: Text-Print Kft.
Felelős vezető: Bozsoki Rudolf ügyv. ig.

A

szerző ebben a könyvében a résztvevő hitelességével faggatja az erdélyi értelmiség számos neves képviselőjét és azokat a hiteles magyarországi értelmiségieket, akik vállalják, hogy szót emelnek az erdélyi magyarságért. A kötet szerzői szólnak azokról a rombolásokról, amiket a nacionalista, sovén hatalom – a világ szeme előtt – az elmúlt évtizedekben véghez vitt a magyarság gazdasági és szellemi életében.

Aniszi Kálmán egyaránt szóra bírt írókat, művészeket, politikusokat és egyházi méltóságokat. Néhány ismert név a kötetből:

Bajor Andor, Beke György, Czine Mihály, László Gyula, Sinkovits Imre és Tempfli József.

A sajátos történelmi pillanat és az őszinte, bátor helyzetfeltárás élvezetessé és egyben dokumentumértékűvé teszi a vallomásokat.

ANISZI KÁLMÁN dr. 1939-ben Nagykakucson született; író, újságíró, nyugalmazott egyetemi adjunktus. A Babes-Bolyai Egyetem filozófiai szakán végzett 1969-ben. 1970-72 között újságíró az Igazság című lapnál. 1971–1985-ig filozófiát tanít a kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán. 1985–1990-ig a Korunk című folyóirat szerkesztője.

1990-ben visszahonosodott. Több helyen dolgozik szerkesztőként a miskolci Bölcsész Egyesületnél.

1991–1994 között filozófiatörténetet tanít.

Önálló kötetei: A filozófia műhelyében, Kriterion, 1978; Forgószeiben, Ungvár-Budapest 1994; Tanúságtevők, NIS Kiadó 1995; Mintha már virradna, Közdok, 2000.

1500 Ft

ISBN 963-9302-17-1

9 789639 302174